

TƏRCÜMƏ MƏRKƏZİNİN KİTABLARI

ÇEXOV DAN MARKESƏ QƏDƏR

SEÇMƏ HEKAYƏLƏR TOPLUSU

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
NAZİRLƏR KABİNETİ YANINDA
TƏRCÜMƏ MƏRKƏZİ
BAKİ – 2015

Tərcümə: *Mahir N.Qarayev*

Redaktorlar:

Etimad Muradlı, Tofiq Qaraqaya

Çexovdan Markesə qədər

Seçmə hekayələr toplusu

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında

Tərcümə Mərkəzi. Bakı: 2015. – 408 səh.

Bu topla XX əsr dünya ədəbiyyatının mənzərəsini «yığcam» janrın – hekayə və novellalar vasitəsilə işıqlandırmağa cəhd edir. Ayrı-ayrı mədəniyyətlərin ədəbiyyatını təmsil edən bu görkəmli ədiblər dünyagörüşləri, bədii üslubları ilə bir-birindən fərqləndiyi kimi, topluya daxil edilmiş kiçik ədəbiyyat nümunələri də mövzu və yanaşma baxımından tam fərqlidir.

İSBN 978-9952-503-03-6

© Azərbaycan Tərcümə Mərkəzi,
Bakı–2015

ANTON PAVLOVIÇ ÇEXOV
(Rusiya)

SOYUQ QAN

Xeyli vaxtdı yarımstansiyada dayanan uzun yük qatarı tərpnənə oxşamır; parovozdan da səs-səmir çıxmır, elə bil tamam sönüb. Qatarın həndəvərində, stansiya qapılarında ins-cins gözə dəymir. Hansı vaqondansa düşən solğun işıq zolağı ehtiyat yolunun relsləri boyunca sürüşür. Elə həmin vaqonda, döşəməyə salınmış yapıncının üstündə iki adam oturub – başında quzu dərisindən papaq, əynində qısa kürk olan ağ saqqallı qoca ayaqlarını irəli uzadıb nə barədəsə düşünür, ayağında uzunboğaz kirli çəkmələr olan və drap parçadan tikilən nimdaş pencək geyinmiş bıqsız gənc isə bayaqdan yanpörtü uzanıb qarmonu dırıldadır. Bunlar mal göndərənlərdir. İçəri yüklə doludur; əgər vaqonun divarından asılmış piy şamıyla yanan fənin tutqun işığında həmin yükə nəzər salsan, ilk baxışda qısqaclarını tərpedə-tərpedə sürüşkən nəm divarla üzüyuxarı dırmaşan iri xərçənglərə bənzər nataraz canlılar gözünə dəyəcək; daha diqqətlə baxdıqda isə, toranlıqda iri-iri buynuzlar və onların kölgəsi aşkarca seçilməyə başlayar, ardınca da arıq, uzun kürəkləri, çirkli tükləri, quyruqları və gözləri görərsən. Bunlar da cöngələr və onların kölgəsidir. Hamısı səkkiz cöngədir; bəziləri quyruqlarını tənbel-tənbel yellədir, bəziləri yatmağa çalışır, bəziləri də durmağa rahat yer axtarır. Vaqon çox darısqaldır; cöngələrdən biri yatırsa, qalanlar bir-birinə qısılib durmalı olur. İçəridə nə axur var, nə döşənək, nə bir çəngə ot...¹

Uzun sükutdan sonra qoca cibindən gümüşü saatını çıxarıb baxır: üçə on beş dəqiqə işləyib.

¹Bədbəxt hadisə baş verməsin deyə, vaqonda quru ot saxlamağa icazə olmadığından heyvanlar bütün yol uzununu yeməz qalır.

– Düz iki saatdı durmuşuq, – o əsnəyir, – gedib onları tələsdirmək lazımdır, yoxsa səhərəcən elə burda durub qalasıyıq. Ya yatıblar, ya da Allah bilir orda nə işlə məşğuldurlar.

Qoca ayağa qalxır; öz uzun kölgəsiylə ehmalca qarıdan çıxıb gecənin zülmətinə enir, üzü lokomotivə sarı iyirmiyəcən vaqonun yanından adlayıb sobası közərən vaqona yaxınlaşır; ağzıaçıq sobanın qənşərində hərəkətsiz oturmuş bir insan fiquru görsənir; adamın burnu, dizləri və kepkasının günlüyü al-qırmızı rəngdədir, qalan yerləri isə qaranlıqdan seçilmir.

– Hələ çox durasıyıq? – Qoca soruşur.

Cavab gəlmir; şübhə yox ki, hərəkətsiz fiqur yuxudadır. Qoca səbrsizliklə boğazını arıtlayıb gecənin qatı nəmişliyindən büzüşə-büzüşə lokomotivin yan-yörəsində hərlənir; qoşa fənərin gur işığı gözlərini qamaşdıranda, onsuz da qaranlıq olan gecə qocaya daha da zülmət görünür; o, stansiyağa yönəlir.

Stansiyanın pilləkəni, həmçinin platforma tamam yaşıdır. Bəzi yerlərdə təzəcə yağıb indi əriməkdə olan qar ağarır. Kerosin iyi gələn stansiyanın içi işıqlı, özü də hamam kimi istidir. Onluq tərəzilərdən və konduktor geyimində kiminsə yatmış olduğu balaca, sarı divandan savayı içəridə başqa avadanlıq gözə dəymir. Sol tərəfdə taybatay açıq olan iki qapı var: birindən teleqraf dəzğahı və yaşıl qapaqlı lampa görünür, o birindən isə yarisinacan dolablar yığılmış balaca bir otaq. Otağın pəncərəsi ağzında ober-konduktorla maşinist oturublar; hansısa papağı əllərində əzişdirə-əzişdirə höcətləşirlər. Maşinist deyir:

– Yox, bu, əsl qunduz xəzi deyil, polskidir. Xalis xəz bu cür olmur. Bilmək istəyirsizsə, bunun qiyməti ən uzağı beş dənə manatlıqdır!

– Bilirsiniz, deyəsən, siz lap... beş dənə manatlıq ha! Biz indi bunu tacirdən soruşub öyrənərik, – ober-konduktor

Çexovdan Markesə qədər

narazı tərzdə qocaya tərəf çönür, – cənab Malaxin, sizcə, bu xalis qunduzdur, yoxsa polyak malıdır?

Qoca papağı əlinə alıb başı çıxan adamlar kimi xeyli əlləşdirir, iyləyib-üfürür; incik sifətinə kinayəli təbəssüm qonur.

– Mən biləni, deyəsən, polyak malıdır, – handan-hana sevincək dillənir. – Elədir, polskidir ki var.

Mübahisə qızıdır; ober-konduktor sübut etməyə çalışır ki, bəs xəz xalis xəzdir, maşinistlə Malaxin isə öz dediklərindən dönmürlər. Mübahisənin lap qızğın yerində birdən Malaxin bura nə məqsədlə gəldiyini xatırlayır.

– Xəz də öz yerində, papaq da! Ancaq, cənablar, axı bu qatar nə vaxtdı dayanıb! Kimi gözləyirik? Getməyək?!

– Gedək, – ober-konduktor razılaşıq. – Adama bir papiros da tüstülədiyib tərənək. Amma tələsməyin heç bir faydası yoxdur, onsuz da stansiyada bizi ləngidəcəklər!

– Nə əsasla?

– Elə-belə... çox gecikmişik axı... Elə ki, bir stansiyada gecikdin, qarşıdan gələn qatara yol vermək üçün hər stansiyada ləngidirlər. İstəyirsən indi get, istəyirsən sübh tezdən, heç fərqi yoxdur, on dördüncü nömrə daha əlimizdən çıxdı, çox güman ki, iyirmi üçlə gedəcəyik.

– O nə cür olan şeydir?

– Elə bu cür.

Malaxin maraqla ober-konduktora baxıb nəsə düşünür və öz-özüylə danışmış kimi qeyri-iradi mızıldanır:

– Yalandısa, qoy Allah özü mənə qənim olsun! Bircə-bircə saymışam, cib dəftərçəmə də yazmışam: yola çıxandan düz otuz dörd saat dayanmışıq. Siz axırda işi o yerə çatdıracaqsız ki, ya öküzlər gəbərəcək, ya da mənzil başına çatanda mənim ikicə manat da xeyrim olmayacaq. Yox, vallah bu getmək deyil, adamı əməlli-başlı müflis qoymaqdır!

Ober-konduktor qaşlarını çatıb elə bir tərzdə köks ötürür ki, sanki bu ifadə dil açıb demək istəyir: "Təəssüf ki,

bütün bunlar həqiqətdir!" Maşinist kırıncə durub fikirli-fikirli əlindəki papağı nəzərdən keçirir. Hər ikisinin üzündən hiss olunur ki, nəşə gizli fikirləri var, ancaq bunu bir-birinə demirlər; ona görə yox ki, bu fikri bir-birindən gizlin saxlamaq istəyirlər, yox, ona görə ki, bu cür fikirlər kırıncə halda sözlə deyildiyindən daha yaxşı çatdırılır. Və Malaxin onları anlayır. Dərhal da əlini cibinə salıb bir onluq çıxarır; sorğu-sualsız, səsinin tonunu, üzünün ifadəsini dəyişmədən, inam və səmimiyyətlə, bəlkə, yalnız ruslara xas olan rüşvət alıb-verməq qaydasıyla onu ober-konduktora uzadır. O da pulu sakitcə götürür, tələsib-eləmədən dörd qatlayaraq cibinə qoyur. Sonra hər üçü otaqdan çıxıb, konduktoru oyadıb platformaya sarı yönəliirlər.

– Havaya bax, – ober-konduktor çiyinlərini qısır, – göz-gözü görmür!

– Daha demə, lap it öldürən soyuqdur...

Yaşıl lampalı teleqraf dəzqahının yanında teleqrafçının kürən başı görsənir; az keçmiş böyründə qırmızı furajkalı ayrı bir baş – çox güman ki, stansiya rəisinin başı – peyda olur. Budur, həmin baş masa üzərinə əyildi: rəis göy blankda nəyisə oxuya-oxuya siqaret tutduğı əlini tələsik halda sətirlərin üstüylə sürüşdürür... Malaxin bir qədər gözləyib sonra təzədən öz vaqonuna tərəf gedir. Yol yoldaşı yanpörtü uzanmış halda hələ də astadan öz qarmonunu çalmaqdadır. Bıqsız sifəti onu lap uşağa oxşadır; enli almacıq sümükləri olan ağ, ətli üzü uşaqqlara məxsus qayğılı, baxışları kədərli və itaətkardır. Bununla belə, o da qoca kimi enlikürək, möhkəm və cantaraqdır, özü də nəşə heç tərənib-eləmir, sanki iri gövdəsini hərəkətə gətirməyə çətinlik çəkir. Adama elə gəlir ki, əgər yerindən tərənşə, o saat bir səs-küy qoparıb cöngələri də, elə özünü də qorxudacaq. Qarmonun dilləri üzərində ağır-ağır gəzən cod barmaqlarından ardı-arası kəsilmədən zəif və qırıq-qırıq

Çexovdan Markesə qədər

səslər süzülüb yeknəsəq bir motivə çevrilir; gənc də buna diqqətlə qulaq asır və üzünün ifadəsindən görünür ki, öz çalğısından məmnundur.

Zəng səsi eşidilir. Ancaq səs elə zəifdir ki, sanki hardansa uzaqdan gəlir. Dərhal ikinci, üçüncü zəng və ober-konduktorun fiti eşidilir. Dərin sükut içində bir dəqiqə də ötüb keçir; qatar isə tərpnəmək bilmir ki bilmir; durduğu yerdə eləcə durub qalmaqdadır. Aşağıdan kirşə altında xırçıldayan qarın səsinə bənzər naməlum səslər eşidilir; bundan sonra vaqon tərpnəir və səslər tədricən yavaşlayır. Yenə araya sükut çökür. Bir azdan buferlərin cingiltisi eşidilir, güclü təkandan vaqon qəfildən elə silkələnir ki, cöngələr bir-birinin üstünə aşır.

– Görüm səni o dünyada belə silkələnəsən! – Qoca qarasına deyinə-deyinə peysərinə sürüşmüş papağı düzəldir. – Belə getsə, axırda heyvanların hamısını şikəst eləyər!

Yaşa dinməzcə ayağa qalxır, yıxılmış cöngələrdən birinin buynuzundan yapışıb qaldırmağa çalışır...

Təkandan sonra yenə ortalığa qatı sükut çökür. Vaqonun altında xırçıldayan qarın səsi eşidilir və deyəsən, qatar bir qədər geri hərəkət edir.

– İndi yenə silkələyəcək, – qoca dillənir.

Doğrudan da, qatar sanki qıc olmuş kimidir; qəfil şaqqıltı eşidilir, vaqon sanki yerindən atılır, cöngələr də yenə bir-birinin üstünə aşır. Yaşa qulaq verib deyir:

– Deyəsən, qatar ağırlaşmış, ona görə çətin tərpnəsin.

– Bayaqdan ağır deyildi, indi noldu ağırlaşdı? Yox, məsələ ondadı ki, ober-konduktor pulu maşinistlə bölüşməyib. Sən apar bunu ver ona, yoxsa səhərəcən belə olacaq.

Qocadan üçmanatlığı alıb vaqondan yerə atılan Yaşanın ağır addımlarının boğuş səsi getdikcə eşidilməz olur. Yenə araya sakitlik çökür. Qonşu vaqondakı cöngələrdən biri

ara vermədən pəsdən böyürür, elə bil oxuyur. Bir azdan Yaşa qayıdıb gəlir.

– Ört qapını, Yaşa, ört yataq. Boş yerə şam niyə yansın?

Yaşa ağır qapını çəkib bağlayır. Lokomotivin fiti eşidilir və qatar nəhayət ki, yerindən tərpənir. Qoca yapıncının üzərinə uzanıb başını bağlamanın üstündə rahatlayır.

– Evdə ayrı məsələ! Həm istidir, həm təmizdir, həm də yumşaq. Dua eləməyə də yer var. Burda isə, donuzdan da betər gündəyik. Dörd sutkadı çəkmələr ayağımızdan çıxmır.

Yaşa qatarın ləngərindən səntirləyə-səntirləyə fənəri birtəhər açıb, nəm barmağıyla fitili basıb söndürür.

– Hə-ə, – böyründə uzanan oğlunun enli kürəklərinin kürəyinə söykəndiyini hiss edən Malaxın sözünə davam edir. – Yaman soyuqdur. Dəlmə-deşiklərdən əsir ki, əsir. Adamın ana-bacısı burda bircə gecə yatsa, səhərə meyiti çıxar. Qardaşların kimi oxumağa həvəsin olmadı, gimnaziyaya da getmədin, indi öz cəzandır, çək. Özün taxsırkarsan. İndi onlar isti yorğan-döşəkdə yatırlar, sən fərsizsə burda çöngələrə tay olmusan...

Qatarın səs-küyündən qocanın sözləri eşidilmir, o isə hələ bir xeyli deyindir; köks ötürür, boğazını arıtlayır. Soyuq getdikcə lap kəskinləşir. Təzə peyinin kəşif qoxusu, mum yanığının iyi içərinin havasını elə üfunətli, elə dözülməz hala salıb ki, yuxuda Yaşanın boğazı, sinəsi içəridən geyişməyə başlayır, o da asqırıb-öskürür; qoca isə adətkar olduğundan sinədolusu nəfəs alır, yalnız aradabir boğazını arıtlayır. Təkərlərin tıqqıltısından, vaqonun ləngərindən hiss olunur ki, qatar sürətlə, həm də əyri-üyrü yollarla gedir. Ağır nəfəs alan parovozun gurultusu aləmi başına götürüb, çöngələrsə narahat halda bir-birinə qısıllaraq buynuzlarıyla vaqonun divarını taqqıldadırlar.

Qoca yuxudan ayılıanda vaqonun dəlmə-deşiyindən və açıq pəncərəsindən obaşdanın mavi göy üzü görünür.

Çexovdan Markesə qədər

Soyuq dözüləsi deyil, illah da adamın kürəyi, ayaqları az qalır donsun. Qatarsa dayanıb. Qaşqabağı yer süpürən Yaşa cöngələrin yanında hərlənir. Qocanın heç kefi yoxdu. O, kəndir dolaşğını açmaq üçün iri çiyinlərini heyvanın döşünün altına verib cöngənin ayağını yerindən qaldırmağa çalışan Yaşanı acıqlı-acıqlı süzüb boğazını arıtlayır, sonra deyinməyə başlayır:

– Dünən dedim axı kəndir uzundur. Qulaq asmaqla heç aran yoxdu, gərək hökmən öz bildiyini eləyəsən. Qanmaz!

Qoca qapını hirslə çəkib açır; vaqonun içinə işıq düşür. Qapının önündə sərnişin qatarı dayanıb, qatarın üzərindən isə qırmızı bina – bufeti olan hansısa iri stansiya görsənir. Vaqonların üstü, eləcə də bütün ətraf təzə yağmış qar örtüyünə bürünüb. Sərnişin qatarının vaqonları arasından ora-bura gedib-gələn, var-gəl edən adamlar gözə dəyir, kürən, qırmızısıfət jandarmların aşağı-yuxarı necə gəzişmələri görünür. Əynində frak, əlindəki məcməyidə bir stəkan çay, iki də suxarı olan və soyuqdan titrəyə-titrəyə platforma uzunu qaçan qar kimi ağ önlüklü, yarıyuxulu lakeyin sifətinə baxmaq yetər ki, həyatından necə narazı olduğunu aşkarca görəsən.

Qoça ayağa qalxır və üzünü gündoğana tutub dua oxuyur. Yaşa cöngəni rahatlayıb kürəyi vaqonun küncünə söykəyir, sonra qocanın böyründə gəlib dayanır; o təkəcə dodaqlarını tərpedib xaç vurur, atası isə bərkdən pıçıldaya-pıçıldaya duanın sonluğunu ucadan və aydın səslə tələffüz edir.

Yaşa duasını bitirib tələm-tələsik xaç vurur, qocadan beş qəpik alıb mis çaydanı götürür, qaynanmış su dalınca stansiyaya qaçır; relslərin, şpalların üstündən iri addımlarla tullana-tullana narın qar üzərində yepyekə izlər salır, dünəndən qalma çayı yerə boşalda-boşalda əlindəki beş

qəpikliklə çaydanı cingildədir. Bufetçinin mis çaydanı nə hikkə ilə qırağa itələməsi vaqondan çox aydınca görünür; əlbət ki, beş qəpiyə öz samovarını yarıyacan boşaltmağı o heç istəməz, ancaq Yaşa özü samovarın lüləyini burur, üstəlik, mane olmasınlar deyə hər iki tərəfdən dirsəklərini yerə dirəyib çaydanı ağzınacan doldurur. Vaqona sarı qaçarkən bufetçi onun ardınca bərkdən çıxır:

– Səni görün lənətə gələsən, köpəkoğlu!

Çay içdikləri vaxt Malaxinin qaşqabağı bir az açılır.

– Yeməyə canıq, amma iş qalıb böyrü üstə. Dünən bütün günümüz elə yeyib-içməklə keçib, haqq-hesabı isə tamam yaddan çıxartmışıq...

O, dünənki məsrəfləri bircə-bircə dilə gətirib hamısını ucadan sadalaya-sadalaya cib dəftərçəsinə yazır; bu dəftərdə onun yol uzununu konduktora, maşinistə, yağlayıcıya nə qədər pul verməsi qeyd edilib...

Sərnişin qatarı artıq çoxdan gedib və indi bomboş yolda hey aşağı-yuxarı gedib-gələn növbətçi lokomotiv sanki öz sərbəstliyini bayram edir. Günəş şüaları ağappaq qarın üzərində sayrışır, stansiyanın örtüyündən, vaqonların damından yerə parlaq, işıqlı damcılar düşür.

Çay dəsgahından sonra Malaxin yerindən tənbel-tənbel qalxıb vaqonu tərk edir. Birinci dərəcəli salonun ortasında tanış ober-konduktorla əyninə tüklü palto geymiş, çox qəşəng saqqalı olan cavan stansiya rəisi dayanıb. Rəis bir yerdə durmağa adət eləmədiyindən cıdır atı kimi gah bu, gah da o biri ayağının üstünə keçir, tez-tez ətrafa nəzər salıb yanından ötənlərə hərbi qaydada salam verir, gülümsünüb göz vurur. Onun yanaqları al, özü sağlam və şəndir; üzündə elə bir tərəvət var ki, elə bil narın qarla birgə indicə göydən düşüb. Qocanı görcək ober-konduktor günahkarcasına köks ötürüb əlini yellədir.

Çexovdan Markesə qədər

– On dördlə getmək bizə qismət olmadı. Kalan gecikmişik. Həmin nömrə ilə artıq başqa qatar yola düşüb.

Stansiya rəisi tələm-tələsik hansısa blankları nəzərdən keçirir, sonra da mavi və gülümsər gözlərini Malaxinə tuşlayıb sorğu–suala başlayır:

– Cənab Malaxin sizsiniz? Cöngələr sizinkidir? Səkkiz vaqon? Yaxşı indi neyləyək? On dördüncü nömrəni mən gecədən buraxmışam... gecikmisiniz... İndi bəs neyləyək?

O, bir cüt barmağıyla ehmalca Malaxinin xəz kürkündən yapışır, ayaqlarını dəyişə-dəyişə ona səmimiyyətlə izah edir ki, bəs filan nömrə artıq gedib, filan nömrə də gedəcək; ancaq o, Malaxinə əlindən gələni etməyə hazırdır. Və üzünün son dərəcə xoşbəxt ifadəsindən aşkarca hiss olunur ki, bu gənc oğlan nəinki tək Malaxini, hətta bütün dünyanı sevindirməyə hazırdır! Qoca diqqətlə qulaq asır, nömrələrdən başı çıxmasa da, yenə razılıqla başını tərpədir və hətta iki barmağıyla gəncin tüklü paltosuna toxunur. Bu cür mədəni və mehriban adamla tanışlıq, beləsinə qulaq asmaq Malaxin üçün xoşdur; hüsn-rəğbətini bildirməkdən ötrü o, əlini cibinə salıb ordan bir onluq çıxarır, bir az düşünüb üstünə iki manat da əlavə edir və stansiya rəisinə uzadır. Rəis hərbi qaydada salam verməklə pulu alıb cibinə qoyur və ağına qəfildən gələn təzə ideya ilə dərhal da sözə başlayır:

– Qulaq asın, cənablar, bəlkə biz belə eləyək... hərbi qatar gecikir... görürsünüz ki, hələ gəlib çıxmayıb... Bəlkə siz elə hərbi qatarla¹ gedəsiniz? Mən onu iyirmi səkkizinci nömrə ilə buraxaram. Necə olar, hə?

– Pis olmaz, – ober-konduktor razılaşıır.

– Əla! – rəis sevincək dillənir. – Əla! Elə isə, burda əbəs yerə vaxt itirməyin, lap indicə yola düşün. Mən sizi elə bu saat yola salaram! Əla!

¹ Hərbi qatar –Qoşun aparmaq üçün nəzərdə tutulmuş qatarın nömrəsinə deyilir; qoşun olmayanda həmin qatarlarla mal daşınır və onlar adi yük qatarlarından daha sürətlə hərəkət edir.

O, Malaxinə hərbi qaydada təzim edib, sonra blanklara göz gəzdirə-gəzdirə öz otağına tələsir. Qoca isə indiki söhbətdən hədsiz məmnundur; o gülümsünür və salonu başdan-ayağacan nəzərdən keçirib sanki sevinmək üçün başqa nəşə də tapmaq istəyir. Sonra ober-konduktorun qolundan yapışır:

– Bizsə gedək içək.

– Tez deyil?

– Xeyr, icazə verin sizi lütfən qonaq edim.

Bufetə sarı yönəlirlər. İlk qədəhi gillədəndən sonra ober-konduktor ağzına bir şey atmaq üçün stolun üstündəki şeyləri xeyli nəzərdən keçirir. Solğun və şişkin sifətli bu yaşlı adam çox potadır, özü də köklüyü xoşagəlməzdir; vaxtlı-vaxtında yatmayan, çox içən adamlara məxsus sarılığı var.

– Hə-ə, indi ikincini də içmək olar, – Malaxin deyir. – Belə soyuqda içmək günah deyil. Yeyin, siz Allah, yeyin. Deməli, ümidim sizədir, cənab ober-konduktor, güman edirəm, yolda heç bir əngəl-filan olmayacaq. Bilirsiniz, bizim bu maldarlıq işində hər saatın öz hökmü var. Qiymət bu gün belədir, sabah başqa cür. Bircə gün, uzağı ikicə gün gecikdinsə – işləri korlayacaqsan, özü də xeyri bir yana dursun, üzr istəyirəm, hələ üstəlik, adam şalvarsız da qalar. Yeyin, siz Allah, yeyin... Ümidim sizədir, o ki qaldı qonaqlığa-filana, lütfən həmişə sizin qulluğunuzdayam.

Ober-konduktoru yedirdəndən sonra Malaxin vaqona qayıdır. Oğluna göz basıb deyir:

– Dinmə, indicə qoşun qatarını onlardan qopartdım; indi bərk gedəcəyik. Konduktor dedi ki, əgər axıracan bu nömrə ilə getsək, ən uzağı sabah axşam saat səkkizdə ordayıq. Özünü oda-közə vurmasan, heç nə çıxmaz, qardaş, bax, öyrən.

Birinci zəngdən sonra üz-gözü his-pas içində olan nimdaş şalvarlı bir adam vaqonun qapısı ağzına yaxınlaşır.

Çexovdan Markesə qədər

Bu, indicə qatarın altına girib çəkiqlə təkərləri tıqqıldadan yağlayıcıdır.

– Cənablar, bu cöngə olan vaqonlar sizinkidir? – Soruşur.

– Bizimkidir, nolub ki? – Malaxin cavab verir.

– O olub ki, vaqonların ikisi xarabdır, onları bu kökdə yola buraxmaq olmaz, gərək təmirə saxlayaq.

– Ağılna gələni uydurma! Biryolluq de ki içmək istəyirsən.

– Necə xətrinizdi, cənablar, amma mən gedib bunu xəbər verməliyəm.

Qoca nə təşvişə düşür, nə də özündən çıxır; əlini arxayınlıqla cibinə salıb iki dənə ikimanatlıq çıxarır və yağlayıcıya uzadır. O da eyni arxayınlıqla pulu götürüb mərhəmətlə qocaya baxır.

– Deyəsən, alverə gedirsiniz... Yaxşı peşədir!

Malaxin arxayın nəzərlə yağlayıcının hisli sifətinə baxa-baxa köks ötürüb sözə başlayır ki, bəs qabaqlar cöngə alveri həqiqətən sərfəli idi, indi isə bu iş risk tələb edir, özü də çox zərərli... amma yağlayıcı onun sözünü yarımçıq kəsir:

– Burda mənim bir yoldaşım da var, cənab tacirlər, bəlkə, siz onu da razı salaydınız...

Və Malaxin onu da razı salır...

Hərbi qatar sürətlə gedir, stansiyalarda da müqayisə ediləcək dərəcədə az dayanır. Qocanın kefi kökdür. Gənc stansiya rəisinin xoş təəssüratı ona bərk sirayət edib; içdiyi araqdan beyni yüngülcə dumanlanır, hava əladır və gözə görükən hər şey irəlidə işlərin yaxşı olacağını vəd edir. O yorulmaq bilmədən həvəslə danışır, dayanacaqlarda isə gah ober-konduktoru, gah maşinisti bufetə çəkib onlarla qədəh-qədəhə vurur, özü də arağı sadəcə deyil, marçılıtlı ilə içib səmimiyyətlə gülümsünür:

– Sizin öz işiniz var, bizim öz işimiz. Allah sizə də xeyir versin, bizə də; məsləhət özününküdür...

Araq yavaş-yavaş içini qızışdırdıqca qoca işgüzar həvəyə düşür, çalışmaq, tələsmək, arayışları yerbəyer etmək, bir də elə hey danışmaq, danışmaq istəyir. Gah ciblərini, gah bağlamalarını eşələyib hansısa blankı axtarır, gah nəyisə xatırlayıb, di gəl, heç cür yadına sala bilmir, gah da ehtiyac olmadan pul kisəsini çıxarıb təkrar-təkrar pullarını sayır, boş-boşuna əlləşib-vurnuxur, ah çəkir, köks ötürür, təşviş keçirir, poçt-teleqraf blanklarını, haqq-hesab kağızlarını, mərkəzi ət şirkətlərinin məktublarını, teleqraflarını tökübtöküşdürür, cib dəftərçəsini qənsərinə qoyub ucadan oxuyur, hələ Yaşanı da məcbur edir ki, ona qulaq assın; blankları oxumaqdan, qiymətlər barədə danışmaqdan təngə gələndə isə, hər dayanacaqda yerə düşüb cöngələrin olduğu vaqonlara cumur, əllərini hiddətlə yelləyə-yelləyə dəhşətə gəlir, hüznə zarıyır:

– Pərvərdigara! Müqəddəs və əzabkeş Vlasi! Heyvan olanda nolar, axı o da adam kimi yemək, içmək istəyir. Düz dörd gündür ki, dillərinə heç nə dəyməyib.

Yaşa qocanın ardınca düşüb onun bütün göstərişlərini itaətkarcasına yerinə yetirir. Atasının tez-tez bufetə qaçması Yaşanın heç xoşuna gəlmir; atasından çəkinsə də, hərdən dilini saxlaya bilmir, qocanı sərt nəzərlə süzüb deyir:

– Əcəb yaxşı başlamısınız! Nə münasibətlədi bu? Olmaya ad gününüzdü?

– Doğma atana göstəriş verməyə sənin haqqın yoxdur.

– Yaxşı bəhanədir...

Qocanın dalınca hərlənməyə ehtiyac olmadıqda isə, Yaşa bir qayda olaraq vaqonda oturub qarmonunu çalır, hərdənbir aşağı düşüb qatarın böyrüylə tənbəlcəsinə yeriyyə-yeriyyə təndirlərə odun atan fəhlələrə, ya da təkərlərə tamaşa edir. Maşinistlə köməkçisi dedikcə laqeyd, soyuqqanlı

Çexovdan Markesə qədər

adamlardır. Onlar nəşə anlaşılmaz hərəkətlər edir, özü də heç tələsənə oxşamırlar. Bir az parovozun yanında durandan sonra Yaşa tənbel, ləngərli yerişlə stansiyaya dönür, dayanıb bufetin piştaxtasına tamaşa edir, sonra hansısa maraqsız elanı ucadan oxuyub ağır addımlarla təzədən vaqona qayıdır. Üzündə nə süstlük var, nə də həvəs; onunçün vaqonda, evdə, ya parovozun böyründə olmağın heç bir fərqi yoxdur...

Axşamüstü qatar böyük bir stansiyada dayanır. İşıqlar təzəcə yandırılıb; mavi fonda, təmiz, şəffaf havada onlar ulduzlar kimi ağ və parlaqdır; əlaqaranlıq örtüyün altında isə qırmızı şəfəq saçır. Hər yan qatarla doludur. Adama elə gəlir ki, yeni qatar gəlsə, dayanmağa yer tapmayacaq. Yaşa qaynanmış su üçün stansiyaya qaçır. Platforma boyunca qəşəng geyimli xanımlar və gimnazistlər gəzişirlər. Platformadan durub baxanda xeyli uzaqda, axşam toranlığında xırdaca odcuqlar sayrışır – bu, şəhərdir. Hansı şəhər? Yaşa üçün bunu bilmək maraqlı deyil. O yalnız vəğzal arxasındakı tutqun işıqları və xırdə tikililəri görür, yükdaşıyanların çığırtısını eşidir, sifətini qamçıləyan küləyin sərtliyini hiss edir və düşünür ki, yəqin, bu şəhər o qədər də yaxşı deyil, narahat və darıxdırıcıdır.

Çay içdikləri vaxt, hava tam qaralanda qatar yüngül təkəndən diksinən kimi olur və geri hərəkət edir. Bir azdan dayanır; çöldə anlaşılmaz çığırtılar, səslər eşidilir, buferlərin həndəvərindən zəncir şaqqıltısı gəlir. Qatar tərpnib qabağa gedir, on dəqiqədən sonra onu yenə geriə sürüyürlər.

Vaqondan çıxanda Malaxin öz qatarını tanıya bilmir; budur, onun səkkiz vaqonu indi vaqon-platformalarla bir cərgədə dayanıb. Platformaların iki-üçü tikinti daşıyla dolu, qalanları bomboşdur. Qatarın yan-yörəsində gəzişən yad

konduktorlar qocaya həvəssiz-könülsüz cavab verirlər, çox vaxt da eşitməzliyə salırlar; onların Malaxinlik işləri yoxdur, tələsirlər ki, qatarı mümkün qədər tez qoşub özlərini isti yerə versinlər.

– Bu hansı nömrədir? – Malaxin soruşur.

– On səkkiz.

– Bəs hərbi qatar necə oldu? Niyə mənim vaqonlarımı hərbi qatardan açdınız?

Cavab almayıb stansiyaya tərəf üz tutur. Əvvəlcə ober-konduktoru axtarır, tapmayıb stansiya rəisinin otağına gedir. Rəis stol arxasında əyləşib blankları araşdırır və özünü elə göstərir ki, guya içəri girən adamdan xəbərsizdir. Onun xarici görkəmi çox qabarıqdır: qırxıq başı qara, qulaqları pələ, burnu donqar, sifəti tutqun, baxışları acıqlıdır; sanki bərk təhqir olunub. Malaxin öz giley-güzərini uzun-uzadı şərh etməyə başlayır, o isə qanmırmış, çətin anlayırmış kimi stulun söykənəcəyinə yayxanıb kəlməbaşı əsəbiliklə soruşur:

– Nə? Necə? Nə-ə? Axı niyə on səkkizlə getmək istəmirsiniz? Aydın danışın, mən heç nə başa düşmürəm! Necə? Bəlkə hökm eləyəsiz yüz yerə parçalanım?

Rəis sualı sual üstədən yağdırıb heç bir bəlli səbəb olmadan getdikcə sərtləşir. Malaxin pul kisəsini çıxartmaq üçün artıq əlini cibinə salsa da, rəis nə səbəbdənsə təhqir olunmuş kimi yerindən sıçrayıb çölə atılır. Malaxin də çiyinlərini çəkib otaqdan çıxır və baxır ki, görsün daha kiminlə danışmaq olar.

Bu yorucu günü təzə bir qayğı ilə başa vurmaq arzusundanmı, ya ürək sıxıntısındanmı, ya da sadəcə olaraq, "Teleqraf" sözü yazılan lövhə gözünə sataşdığındanmı – hər nədisə o, pəncərəyə yaxınlaşıb teleqram göndərmək istədiyini

Çexovdan Markesə qədər

bildirir və qələmi əlinə alıb bir qədər düşünəndən sonra göy blankda belə bir mətn yazır: “Təcili hərəkət rəisinə. Səkkiz vaqon canlı yüklə. Hər stansiyada ləngidirlər. Xahiş edirəm təcili nömrə verəsiniz. Cavabın haqqı ödənilmişdir. Malaxin”.

Teleqramı göndərəndən sonra Malaxin yenə stansiya rəisinin otağına qayıdır. Üstünə boz mahud çəkilmiş balaca divanda gözündə eynək, başında yenot dərisindən tikilmiş papaq olan bakenbardlı qəşəng bir cənab oturub; onun əynində eynən qadın kürkünə bənzəyən xəz haşiyəli, akselbantlı qəribə bir kürk var. Nəzarətçi geyimində olan çox arıq, damarları çıxmış başqa bir cənab onunla üz-büz dayanıb.

– Əfv edərsiniz, – nəzarətçi qəribə kürklü cənaba müraciət edir. – Mən indi sizə bir əhvalat söyləyəcəm! Günlərin bir günü Z. yolu N. yolundan düz üç yüz dənə yük vaqonu oğurlayır. Bu, faktıdır! Allaha and olsun ki, belədir! Gətirib vaqonlara təzə rəng çəkir, üstünə də öz literlərini həkk eləyir – siz allah lütf edin! N. yolu hər yana agentlər göndərir, axtarır, axtarır və birdən, təsəvvürünüzdə gətirin ki, Z. yolunun nasaz vaqonlarından biri təsadüfən rastlarına çıxır. N. yolu vaqonu depoya çəkib təmir eləyəndə birdən təkərlərin üstündə nə görsə yaxşıdır? Öz möhürünü! Hə, necədir? Hərgah bunu mən eləseydim, tutub Sibirə göndərərdilər, amma öz aramızdır, dəmir yollarının nə qorxusu!

Savadlı, oxumuş adamlarla söhbət eləmək Malaxinin xoşladığı işdir. O, saqqalını tumarlayıb ədəblə söhbətə müdaxilə edir.

– Cənablar, misal üçün gəlin belə bir əhvalat götürək: mən X.-ya cöngə aparıram. Düz səkkiz vaqon. Yaxşı... İndi

fikir verək: mənim hər vaqonumu 600 puddan hesab eləyirlər, ancaq çətin ki, mənim səkkiz cöngəm 600 pud gəlsin, bu, qətiyyəən mümkün deyil, intəhası, bunu nəzərə alan kimdir...

Bu vaxt atasını axtaran Yaşa içəri daxil olur; qulaq asasa əvvəlcə stulda əyləşmək istəsə də, güman ki, gövdəsinin ağırlığını xatırlayıb duruxur və özünü pəncərənin qırağına verir. Malaxin sözünə davam edir:

– ...kimdir bunu nəzərə alan, üstelik də, oğlumla ikimizə III dərəcə hesabı ilə düz 42 manat çıxırlar. Bu, mənim oğlum İakovdur; evdə ikisi də var. Hə, bir də mən belə görürəm ki, bu dəmir yolları maldarları tamam var-yoxdan çıxarır. Qabaqlar naxır qovanda bundan sərfəli idi.

Qoca kəlmələri uzada-uzada tələffüz edir, özü də hər sözdən sonra Yaşaya nəzər salıb sanki ona demək istəyir: bax gör oxumuş adamlarla mən necə danışıram!

– Əfv edin, – nəzarətçi onun sözünü kəsir. – Bu heç kəsi narahat eləmir, heç kəs tənqid barədə düşünmür! Niyə? Çox sadəcə! Çünki alçaqlıq o yerdə narahatlıq doğurur, o yerdə təşvişə səbəb olur ki, orda təsadüfən peyda olub qaydanı pozmuş olsun; burda isə, alçaqlıq, yaramazlıq gündəlik qaydaların əsasını təşkil edir. Bəli, buralarda, yolun hər şpalı üzərində onun izi var, qoxusu var, ona görə də təbii ki, çox tez, çox asanlıqla vərdişə çevrilir! Bəli!

İkinci zəng eşidiləndə əynində qəribə kürk olan cənab ayağa qalxır, nəzarətçi öz qızğın nitqinə davam edə-edə onun qoluna girib platformaya sarı aparır. Üçüncü zəngdən sonra stansiya rəisi otağa daxil olub masa arxasına keçir.

– Qulaq asın, mən axı hansı qatarla gedəcəm? – Malaxin soruşur.

Rəis blanklara nəzər salıb hiddətlə deyir:

Çexovdan Markesə qədər

– Malaxin sizensiz? Səkkiz vaqon? Hər vaqona görə bir manat verməlisiniz. Altı iyirmi də marka pulu. Hamısı 14 manat 20 qəpik.

Pulu alandan sonra o nəşə qeyd edir və bir dəstə blankı hirsə cırıb tələsik otaqdan çıxır.

Axşam saat 10-da Malaxin hərəkət rəisindən iki kəlməlik cavab alır: "Üstünlük verilsin". Qoca teleqramı oxuyub mənalı tərzdə göz vurur və özündən razı halda qatlayıb yan cibinə qoyur.

– Bax öyrən, Yaşa...

Gecəyarısı qatar yoluna davam edir. Yenə dünənki kimidir: gecə – qaranlıq və soyuq, dayanacaqlar – yorucu. Yaşa yapıncının üstündə oturub həmin soyuqqanlıqla qarmonunu çalır, qoca isə nəşə bir iş görmək istəyir. Stansiyaların birində protokol tərtib etmək həvəsinə düşür. Jandarm onun tələbi ilə oturub yazır: "188...-ci ilin 10 noyabrı, mən, N. jandarm polis idarəsinin Z. şöbəsinin unter-zabiti İlya Çered 19 may 1871-ci ilin 11-ci qanun maddəsinə əsasən X. stansiyasında aşağıdakı protokolu tərtib etdim..."

– Sonra nə yazaq? – Jandarm soruşur.

Malaxin blankları, poçt və teleqraf qəbzlərini masanın üstünə tökür... Nə istədiyini heç özü də dürüst bilmir; sadəcə, ürəyindən keçir ki, bütün yol boyu baş verənləri, çəkdiyi ziyanı, düşdüyü zərəri, stansiya rəisləri ilə olan söhbətlərini acı, tikanlı sözlərlə müfəssəl şəkildə protokola yazdırsın.

– Yazın ki, Z. stansiyasının rəisi mənim vaqonlarımı hərbi qatardan açıb ayırdı, çünki sifətimdən xoşlanmamışdı.

Malaxin istəyir ki, jandarm bu sözləri lap elə beləcə də protokola salsın. Jandarm isə çox həvəssiz, tənbəlcəsinə

qulaq asır, Malaxini axıradək dinləmədən yazmağa girişir və nəhayət, öz protokolunu bu cür tamamlayır: "Yuxarıda qeyd edilənləri mən, unter-zabit Çered bu protokola yazdım və Z. şöbəsinin rəisinə təqdim etdim, nüsxəsi isə meşşan Qavril Malaxinə verilsin".

Qoca protokolun nüsxəsini alıb kağız-kuğuzla dolu yan cibinə qoyur və özündən son dərəcə razı halda təzədən vaqona qayıdır.

Səhər Malaxin yenə də kefsiz oyanır, ancaq bu dəfə hirsini Yaşanın yox, cöngələrin üstünə tökür.

– Qırılıb batdılar! Heyvancığazların axırındır! Allah mənə qənim olsun, hamısı gəbərəcəklər! Tfu!

Çoxdan dilinə su dəyməyən, yangıdan əzab çəkən cöngələr divarların qırovunu, Malaxin yaxınlaşanda onun soyuq kürkünü yalayır; yaşaran gözlərindən də aşkarça görünür ki, yazıq heyvanlar susuzluqdan tamam halsızlaşıblar, acından axırlarıdır və vaqonun ləngəri onları büsbütün heydən salıb.

– Sürü indi bu lənətə gəlmişləri! Tezcənə gəbərsəydiniz! Yoxsa üzünüzə baxanda adamın əti çimçəşir.

Günortaüstü qatar iri bir stansiyada dayanır. Burda Malaxinin cöngələrinə su verirlər, ancaq heyvanlar suyu içmirlər, çünki su həddindən artıq soyuqdur...

İki sutka da ötüb keçir və nəhayət, uzaqdan, tutqun duman arxasından paytaxt görsənir. Şəhərdən aralıda – yük stansiyasının yanında qatar dayanır; yol başa çatır, azadlığa buraxılan cöngələr buz üstə yeriyirləmiş kimi büdrəyir, səntirləyirlər.

Yükü boşaldandan sonra Malaxinlə Yaşa şəhər kənarındakı mehmanxananın ucuz nömrələrindən birində qərar tuturlar. Onlar çirkab içində yaşayır, çox pis yeməklər

Çexovdan Markesə qədər

yeyir, bütün günü aşxanadan eşidilən orkestrin zəhlətökən gur sədası altında yatmalı olurlar. Qoca səhər tezdən harasa alıcı axtarmağa gedir, Yaşa isə bütün günü nömrədə oturur, ya da küçəyə çıxıb şəhəri seyr edir. O, peyinlənmiş çirkli meydançaya, dumana bürünmüş monastırın diş-diş divarlarına, aşxanaların üzərindəki lövhələrə, baqqal dükəninin pəncərəsindən içi pryaniklə dolu alabəzək bərnilərə tamaşa edir, sonra əsnəyə-əsnəyə geri qayıdır... Paytaxt onu qətiyyənlə maraqlandırır.

Nəhayət, cöngələri hansısa tacirə satırlar. Qocanın tutduğu naxırçılar cöngələri on-on ayırıb, şəhərin o başına qovurlar. Heyvanlar başlarını aşağı salıb şəhərin səslüküylü küçələrini yorğun addımlarla ölçə-ölçə ömürlərində birinci, həm də elə sonuncu dəfə gördükləri şeylərə məyus-məyus tamaşa edirlər; dallarınca gələn cındır paltarlı naxırçılar da başlarını aşağı sallayıblar. Çox darıxdırıcıdır... Hərdən fikirdən ayılan naxırçılardan biri öz vəzifəsini yadına salıb cöngənin belinə yağlı bir çubuq ilişdirir. Ağrıdan səntirləyən heyvan beş-on addım qabağa qaçıb ətrafına boylanır, sanki yad adamların gözü qabağında döyüldüyündən xəcalət çəkir.

Cöngələri satandan və evdəkilər üçün bir az pay-püş alandan sonra, nəhayət, ata-oğul qayıtmaq tədarüku görürlər. Qatarın yola düşməsinə üç saat qalanda, artıq alıcılarla içməyə macal tapmış və buna görə də qayğılı görünən Malaxın Yaşanı götürüb aşxanaya düşür və çay içməyə otururlar. Əyalət adamlarının əksəriyyəti kimi qoca Malaxın də tək yeyib-içməyi xoşlamır: ona özü kimi qayğılı, mühakiməli adamlar gərəkdir.

– Sahibkarı çağır, – o, xidmətçiyə göstəriş verir. – De ki, mən onu qonaq etmək istəyirəm.

Kirayənişinlərə qarşı bir o qədər də lütfkarlıq göstərməyən laqeyd aşxana sahibkarı keçib stol arxasında əyləşir, Malaxin də ona baxıb gülümsünür və danışımağa başlayır:

– Alveri qurtardıq! Keçini qırğıya dəyişdik. Bəs necə?! Biz yolda olanda ət üç doxsana idi, indi isə üç iyirmi beşə enib. Hə–ə, deyirlər gecikmişik, üçcə gün tez gəlmək lazım imiş, çünki indi ətə tələbat qabaqkı kimi deyil, Filip pəhrizi başlayıb... Ara yaman qarışıqdır! Hər cöngədə düz on dörd manat ziyana düşdüm. Bir özünüz hesablayın: mal gətirmək adama neçəyə başa gəlir? On beş manat tarif haqqı, hər baş cöngəyə əlavə altı manat, sonra da canım sənə desin, rüsvət... qonaqlıq... filan... bəhmən...

Sahibkar nəzakət xatirinə qulaq asa-asa çayını qarışdırır, Malaxin isə gah ah çəkir, gah ufuldayır, gah da öz uğursuz səfərini lağa qoyur və hərəkətlərindən açıq-aşkar görünür ki, çəkdiyi ziyan heç vecinə də deyil; onun üçün xeyir də birdi, zərər də – təki ona qulaq asan tapılsın, təki başını bir işlə qarışdırsın.

Bir saatdan sonra onlar çamadan və çuvallarla yüklənmiş halda nömrədən çıxıb aşağı düşürlər ki, kirşəyə oturub vağzala yollansınlar. Sahibkar, dəhliz xidmətçiləri və hansısa arvadlar onları yola salır. Qoca çox mütəəssirdir. O öz manatlıqlarını gah onun, gah bunun cibinə dürtür, kəlmələri uzada-uzada deyir:

– Xudahafiz, sağlıqla qalın! Allah sizi kamınıza yetirsin! Sağlıq olsun, inşallah yenə bir gün paytaxtda görüşərik. Əlvida! Sağ olun... İnşallah!

Kirşəyə oturan kimi papağını çıxarır, yönünü duman arxasından güclə sezilən monastıra çevirib xeyli müddət xaç vurur. Yaşa atasının böyründə, oturacağıın qırağında əyləşib ayaqlarını yana sallayır. Onun üzü hələ də ifadəsizdir;

Çexovdan Markesə qədər

Yaşa evə getdiyinə fərəhlənmədiyi kimi, paytaxtı doyunca gəzməyə imkan tapmadığına da əsla təəssüflənmiş.

– Haydı! Tərpən!

Sürücü atların kürəyini qamçılıyır və geri qanrılıb söyüşə başlayır ki, bəs kirşənin yükü həddən artıq çox və ağırdır.

Tərcüməçidən: 1887-ci ildə qələmə alınmış hekayə dahi rus yazıçısının bu mövzuda və bu üslubda yazdığı yeganə əsəridir.

AKUTAQAVA RÜNOSKE
(Yaponiya)

BAL

1886-cı ilin 3 noyabr axşamı.

On yeddi yaşlı Akiko atasıyla birgə bal keçirilən “Rokumeykan” klubunun enli pilləkəniylə yuxarı qalxırdı. Gur işığa qərq olan pilləkənin kənarları boyunca üç cərgə xrizantem əkilmişdi: üçüncü cərgədə al qırmızı, orta cərgədə sapsarı, birinci cərgədə isə dümağ rəngli xrizantemlərin ilk baxışda süni gülləri andıran iri ləçəkləri göz oxşayırdı. Xrizantem cərgələrinin sona çatdığı, rəqs salonunun geniş qapılarının açıldığı üst meydanda orkestrin səsindən qulaq tutulurdu. Fransızcanı və rəqsi hələ uşaqlıqdan öyrənsə də, bu, Akikonun həyatda gördüyü ilk bal idi. Ona görə, fayton kluba çatanacan qız seyrək fanarlı tutqun Tokio küçələrini səbirsizliklə nəzərdən keçirə-keçirə atasının təkəmsəyrək suallarını huşu dağınıq halda cavablayırdı.

Lakin kluba daxil olduğu andaca baş verən bir təsadüf qızı bu həyəcədən qurtardı: qabaqlarınca qalxan şişman çin diplomatı pilləkənin tən ortasında kənara çəkilib onlara yol verdi və bu zaman Akikoya məftun baxışla nəzər saldı. Doğrudan da, həmin axşam Akiko öz füsunkar görkəmi ilə uzun hörüklü çin diplomatını sarsıdaraq, mədəniyyət aləminə daxil olmuş sivil yapon xanımın gözəlliyini layiqincə təcəssüm etdirirdi. Pilləkənlə aşağı qaçan gənc bir yapon da qeyri-ixtiyari ayaq saxladı və başını yüngülcə döndərüb qızın arxasınca heyran-heyran baxmağa başladı; sonra sanki yuxudan ayıldı, sayə rəngli

qalstukuna ehmalca əl gəzdirib, yenə aşağı, vestibülə tələsdi. Akiko isə atasıyla ikinci mərtəbəyə, salonun girəcəyində qonaqları qarşılayan ev sahiblərinin – yaxasını ordenlər bəzəyən ağ bakenbardlı qrafın və onun yaşca özündən böyük, üz-gözünə XV Lüdovik dövrünün incə üslubunda bəzək vermiş xanımının dayandıqları yerə qalxdı. Qızı görəndə qrafın donuq sifətində ani qılgımlı parladi və bu, Akikonun nəzərindən qaçmadı. Lütfkar atası isə fərəhindən yerə-göyə sığmayan qızını qrafa və onun xanımına təqdim elədi.

Büsbütün ətir qoxusuna, kavalər intizarında durub gözləyən xanımların krujevalarının, fil sümüyündən düzəlmə yelpiklərinin səssiz dalğasına, çiçəklərin xoş rayihəsinə qərq olan rəqs salonu da başdan-başa xrizantemlərlə bəzədilmişdi. İçəri girən kimi Akiko tezəcə atasından ayrılıb, hamısı mavi və cəhrayı paltar geymiş həmyaş qızların dəstəsinə qoşuldu. Qızlar Akikonu şən qarşıladılar və bir-birinin sözünü kəsə-kəsə onun füsunkarlığını vəsf etməyə başladılar. Akiko qızlara isinişməyə macal tapmamış bir fransız dənizçi zabiti farağat duruşla onun qarşısında peyda olub ədəblə baş endirdi. Yanaqlarının qızardığını hiss etsə də, Akiko özünü itirmədi, dərhal yanındakı mavi paltarlı qıza tərəf dönüb yelpiyini saxlamağı xahiş etdi. Zabit nəzakətlə gülümsəyərək, ləhcə hiss olunsa da, gözlənilmədən Akikoya yaponca müraciət etdi:

– Sizi rəqsə dəvət etmək olarmı?

Və Akiko zabitlə “Mavi Dunay” valsının sədaları altında süzməyə başladı. Zabitin qalın bıqları vardı. Gündən qaralmış sifətinin cizgiləri yerli-yerində idi. Akiko əlini onun çiyinə güclə çətdirirdi, səriştəli zabit isə qızın

qulağına lətif fransız dilində lətifələr pıçıldaya-pıçıldaya onu asanlıqla vals oynayan dəstənin ortasına çəkirdi. Qız zabitə utancaq təbəssümlə cavab verir, arabir salona boylanıb ətrafı gözdən keçirirdi. İmperator evinin gerbləri təsvir edilmiş iri qırçınlı ipək örtüyün və üzərində iticaynaqlı mavi əjdaha şəkilləri qıvrılan Çin dövlət bayraqlarının arxasında xrizantemlə dolu qızıl-gümüş güldanlar qoyulmuşdu. Şampan kimi çalxanıb coşan axın isə möhtəşəm alman orkestrinin kükrək sədaları altında öz sərsəm hərəkətinə bir an da ara vermirdi. Ən xırda hərəkətdən belə zabitin göz ayırmadığını Akiko yaxşı görürdü; görünür, bu cür incəliklə rəqs etməsi Yaponiyanı elə də yaxşı tanımayan qonaqda böyük maraq doğurmuşdu. Yəni, doğrudanmı kuklaya bənzər bu füsunkar qız kağızdan, ya bambukdan tikilmiş evdə yaşayır? Doğrudanmı bu incə barmaqlar yemək vaxtı yaşıl güllər nəqş olunan ovuc içi dərinliyindəki kasalara dürtülür? Zabitin həlim baxışlarında, ilıq təbəssümündə parlayıb-sönən bu suallar Akiko üçün təzə, eyni zamanda fərəhli idi. Ona görə də zabitin təəccüb dolu baxışları hər dəfə zərif ayaqlarına sataşanda, Akiko öz çəhrayı tuflliləri üzərində, şüşə kimi hamar dösəmədə daha inamla və daha asanlıqla süzürdü. Nəhayət, zabit balaca pişik balasını andıran oyundaşının yorulduğunu duyub, nəvazişlə soruşdu:

– Yenə oynayaqmı?

– Non, mersi, – nəfəsi kəsilmiş qız qəti cavab verdi; zabit də rəqsi davam etdirərək, Akikonu krujeva və güldanların titrək dalğası arasından keçirib yaxınlıqdakı boş stula əyləşdirdi, sonra qızın qarşısında yaponsayağı nəzakətlə təzim etdi.

Daha bir neçə rəqsdən sonra Akiko zabitlə qol-qola girib ağ, sarı və qırmızı xrizantem cərgəsiylə dövrələnmiş iri salona daxil oldu. Çılpaq çiyinlərin, enib-qalxan frakların arasından xeyli masa gözə dəyirdi – sıra-sıra düzülmüş masalardan birinin üstündə ət və trüfel, digərində dondurma, bir başqasında piramida şəklində yığılmış nar və əncir vardı. Dövrəsini xrizantem kolları bəzəmiş divarın yanında qiyamət tənəklik salınmış, içərisində qızıldan düzəlmə qəşəng bir qəfəs qoyulmuşdu. Yarpaqların arasından arı yuvasını andıran bənövşəyi üzüm salxımı görünürdü. Çərçivənin yanında Akikonun atası öz yaşadı olan hansı bir cənablasa dayanıb siqar çəkirdi; Akikonu görcək o, razılıqla başını yellətdi və siqarını tüstülədir yenə öz tanışına sarı döndü. Akiko isə zabitlə birgə masalardan birinə yaxınlaşıb dondurma götürdü. Qız hiss edirdi ki, zabit onun əllərindən, saçlarından, mavi məxmərə bürünmüş boynundan göz çəkə bilmir. Əlbəttə ki, bu ona ləzzət eləyirdi. Bununla belə, qadın qəlbinə xas olan bir şübhə onu tam rahat buraxmırdı, odur ki, qara məxmər paltarının yaxasına qırmızı kameliya bənd edilmiş bir alman xanımı yanlarından ötürkən Akiko bu şübhənin təhriki ilə:

– Avropa qadınları necə də gözəldir! – dedi.

Zabit gözlənilməz ciddiliklə başını yellədi:

– Yapon qadınları heç də geri qalmırlar. Xüsusən də siz...

– Nə danışırırsınız?

– Bəli! Siz istənilən Paris balında kimi desən valeh edərsiniz. Siz lap elə bil Vattonun tablosundan qopub düşmüşünüz...

Akiko Vattodan xəbərsiz idi. Ona görə də zabitin sözləri ilə canlandırılmış keçmişin gözəl mənzərəsi – ağaclar arasındakı fəvvarə, solğun qızılgüllər – onun

Çexovdan Markesə qədər

xəyalında heç bir iz buraxmadan göz qırpımında yoxa çıxdı. Ancaq rəfiqələrinin çoxundan düşüncəli olan Akiko dondurmadan dişləyib, sözü asanlıqla dəyişdi.

- Paris balında olmağı mən xoşbəxtlik sanardım.
- Elə Parisdə də ballar eynən bu cür olur.

Bunu deyərkən zabitin gözləri ani bir sevinclə parıldadı; o, əlindəki dondurmanı bir qırağa qoyub, sanki öz-özüylə danışmış kimi əlavə elədi:

- Təkcə Parisdə yox, elə hər yerdə ballar eyni cür olur.

Bir saatdan sonra Akiko zabitlə birgə aylı gecəyə tamaşa eləmək üçün eyvana çıxdı. Sürahibəndlə əhatə olunmuş eyvan sıx budaqlarından qırmızı fanarlar asılmış uca küknarlı nəhəng parka açılırdı. Saralmış yarpaqların soyuq havaya yayılmış qoxusu payızın yaxınlaşdığını xatırladırdı. İri rəqs salonunda, üzərində onaltıləçək xrizantem rəsmi nəqş olunmuş bənövşəyi rəngli ipək örtüyün fonunda isə çiçək və krujevalar hələ də dalğalanmaqda, orkestrin çılğın sədaları altında rəqs edən axın da eləcə coşub–qaynamaqda idi.

Gülüş sədaları gecənin səssizliyini qəddarcasına pozurdu. Tutqun səmada qəfil fişəng parlayanda hamının içindən heyrətli bir nida qopdu. Bu zaman Akiko rəfiqələri ilə şirin söhbətdə idi, qolundan ehmalca yapışmış zabit isə aylı gecəyə tamaşa edirdi. Akiko zabitin fikirli olduğunu hiss edib azacıq nazla soruşdu:

- Siz bu dəqiqə öz vətəninizi düşünürsünüz, eləmi?
- Gözlərində sirli bir təbəssüm gizlənən zabit tələsmədən Akikoya sarı çevrildi və “non” demək əvəzinə, uşaq kimi qızın başını sığalladı.
- Bəs onda nə barədə düşünürsünüz?
- Özünüz tapın.

Eyvandakılar təzədən çığıışıdı – sanki tufan qopmuşdu. Onlarsa, sözləşiblərmış kimi, gözlərini küknarların üzərinə çökmüş ayılı gecəyə dikib susmuşdular; qaranlığı parçalayan qırmızı və yaşıl fişənglər orda yavaş-yavaş sönüb yoxa çıxırdı. Fişəng Akikoya onu qüssələndirəcək dərəcədə gözəl göründü.

– Mən fişəng barədə düşünürdüm. Düşünürdüm ki, elə bizim həyatımız da eynən fişəngə bənzəyir, – zabit Akikonun çöhrəsini sığallaya-sığallaya nəsihətverici bir tərzdə dilləndi.

1918–ci ilin payızı.

Akiko Kamakuraya – şəhər kənarındakı bağ evinə gedərkən tanışısı olan gənc bir yazıçıyla təsadüfən eyni vaqona düşdü. Cavan oğlan kamakuralı dostuna apardığı xrizantem buketini yük rəfinə qoyarkən Akiko – hazırda ərdə olan yaşlı qadın N. – qəfildən qayıtdı ki, bəs hər görəndə xrizantem ona qəribə bir hadisəni xatırladır. Və sonra da “Rokumeykan” klubundakı bal haqqında yerli-yataqlı danışdı. İlk dəfə eşitdiyi bu əhvalat cavan oğlanı bərk maraqlandırdı və qadın söhbəti bitirən kimi tələsik soruşdu:

– O zabitin adı yadınızda deyil ki?

Cavab tamamilə gözlənilməz oldu.

– Əlbəttə yadımdadır: onun adı Jülen Vio idi.

– Demək bu, Loti imiş – “Madam Xrizantem”i yazan...

Gənc yazar sevincdən bərk həyəcanlanmışdı. N. xanımsa heyrət dolu gözlərlə ona baxa-baxa bir neçə dəfə təkrar elədi:

– Yox, o, Loti deyildi... o, Loti deyildi... o, Jülen Loti deyildi...

Tərcüməçidən: *hekayədə qeyd olunan tarixdə – 3 noyabr 1886-cı ildə Yaponiya Xarici İşlər Nazirliyi İmperatorun doğum günü münasibətilə ziyafət təşkil etmişdi; Xrizantem – Yaponiyanın rəmzi sayılır, Onaltılacaq Xrizantem isə ölkənin gerbidir. Jülyen Vio (1850-1923) – 1886 və 1900–cü illərdə Yaponiyada səfərdə olmuş Pyer Loti təxəllüslü fransız yazıçısının əsl adıdır; o, “Madam Xrizantem” romanı və “Payız Yaponiyası” adlı oçerklər kitabı ilə tanınır.*

ŞERVUD ANDERSON
(Amerika)

QARĞIDALI ƏKİNİ

Mallarını satmaq üçün şəhərimizə gələn fermerlər küçələrə nəsə bir canlılıq gətirirlər. Şənbə günləri bu, xüsusilə aydın duyulur. Onların əksəriyyətinin uşaqları elə bizim məktəblərdə oxuyurlar.

Hetç Hatçinson da burda yaşayır. Onun şəhərdən üç mil aralıda yerləşən ferması kiçik olsa da, səliqə-sahmanına görə ad çıxarıb. Hetçin çox da böyük olmayan taxta evi həmişə rənglənmiş, meyvə ağacları ağardılmış olur. Tarlası isə, haçan baxsan öz səliqəsiylə göz oxşayır.

Hetçin yaşı yetmişə haxlayıb. O, vaxtından xeyli gec evlənmişdi. Vətəndaş müharibəsindən evə ağır yaralı kimi qayıdan atası davadan sonra xeyli yaşasa da, iş qabiliyyətini itirmişdi və nə qədər ki, atası sağ idi, ailənin yeganə övladı olan Hetç təsərrüfat işlərində onu əvəz etməli olmuşdu. Yaşı əlliyə çatanda Hetç özündən on yaş kiçik bir məktəb müəlliməsi ilə ailə qurmuş və bir oğulları olmuşdu. Müəllimə də Hetç kimi bəstəboy idi. Evlənəndən sonra onlar torpağa daha bərk bağlanmışdılar. Bu bağlılığı yalnız adamların gündəlik geydikləri paltara bağlılığı ilə müqayisə etmək olardı. Ümumiyyətlə, mən ailə həyatında yarıyan, xoşbəxt olan adamlarda bir cəhəti müşahidə etmişəm: onlar getdikcə bir-birinə oxşayır, az qala eyni cür düşünlər.

Uil Hatçinson xırda, lakin heyrət ediləcək dərəcədə güclü uşaq idi. O, bizim məktəbdə oxuyur, beysbol komandamızda çıxış edirdi. Şən, zarafatçı, həm də zirək olduğundan hamının xoşuna gəlirdi. Xüsusi qabiliyyətə malik Uil hələ yeniyetmə çağlarından məzəli şəkillər çəkirdi. Onun çəkdiyi balıq, donuz, inək şəkilləri gündə-günaşırı gördüyümüz adamlara yamanca oxşayırdı. Mən o şəkilləri

görməzdən qabaq adamların inəyə, ata, donuza, balığa bu qədər oxşadıqlarını qətiyyənlə hiss etməmişdim.

Məktəbi bitirəndən sonra Uil Çıkaqoya gedib rəssamlıq institutuna girdi. Çıkaqoda onun xalası yaşayırdı. Bizim yerimiz Hel Ueymen də orda olurdu – o, Çıkaqoya Uildən iki il qabaq getmişdi və universiteti bitirib təzədən doğma şəhərimizə qayıtdı, məktəb direktoru vəzifəsində işləməyə başladı.

Əvvəllər Hellə Uil elə də yaxın deyildilər, çünki Hel Uildən bir neçə yaş böyük idi. Amma Çıkaqoda tanışlıq dostlaşmışdılar; kinoya, teatra birgə gedirmişlər. Sonralar Hel mənə danışdı ki, tez bir zamanda Uil Çıkaqoda hamının sevimlisinə çevrilib. O, gözəl oğlan idi və institut qızlarının çox xoşuna gəlirmiş.

Hel danışdı ki, onu az qala hər axşam bir yerə qonaq çağırırdılar. Öz məzəli rəsmlərini isə Uil tez bir zamanda satıb əməlli-başlı qazanmağa başlamışdı. Rəsmlər reklamın əsl malı olduğundan ona yaxşıca qazanc gətirirdi və Uil hətta evə də pul göndərə bilirdi.

Doğma şəhərə qayıdıandan sonra Hel Uilin valideynlərinə baş çəkmək üçün tez-tez fermaya gedirdi. Hel ora istədiyi vaxt gedirdi: gündüz də, axşam da, piyada da, maşınla da. Söhbət isə həmişə Uildən olurdu. Qocaların öz övladlarına dərin sevgisi Heli heyrətə gətirirdi; onlar bütün günü Uildən danışmağa hazırdılar. Şəhər camaatıyla, hətta qonşularla da çox az ünsiyyət saxlayan bu adamlar obaşdan gecə yarıya kimi, bəzən hətta aylı gecələrdə də yorulmaq bilmədən işləyirdilər. Hel deyirdi ki, axşam yeməyindən sonra əksər vaxt onlar təzədən tarlaya yollanırlar və işlərinə davam edirdilər.

Hel fermada görünməyə macal tapmamış, ikisi də işi yarımcıq qoyub ona sarı tələsirdi. Qoca qabaqda gedirdi, qarı da arxasınca yüyürürdü. Onlarda həmişə təzə kağız olurdu; Uil hər həftə evə məktub yazırdı.

Çexovdan Markesə qədər

– Biz yenə məktub almışıq, mister Ueymen! – Hetç əlini yelləyə-yelləyə elə uzaqdanca qışqırır, nəfəsi tənqiyən qarı da onun ardınca eyni sözləri təkrarlayırdı:

– Mister Ueymen, biz yenə məktub almışıq!

Sonra onlar məktubu gətirib ucadan oxuyurdular.

Uilin məktublarının tayı-bərabəri yoxmuş. Hel deyirdi ki, Uil kağızda şəkil çəkməyə də tənbellik etmədi. Şəkilləri öz gündəlik həyatından, gördüyü adamlardan çəkirmiş, ömründə şəhər görməyən qocaları isə hər şey maraqlandırır, hər şey heyrətləndirirdi. Onlar Helin üstünə düşüb şəkillərin mənasını aydınlaşdırmasını tələb edir, Uilin yaşayışı barədə ən xırda şeyləri belə öyrənmək istəklərilə eynən balaca uşağı xatırladırdılar. Hər məktubda Uil qocaları şəhərə dəvət etsə də, Hetç deyirdi:

– Yox, biz ora gedən deyilik. Bəyəm biz işi buraxıb bir yana gedə bilərik?

Hetç ömründə fermadan qırağa çıxmamışdı; ferma isə qayğı tələb edən işdir: gərək həmişə bir əlin üstündə olsun.

– Bəs inəyi kim sağacaq? – o soruşurdu.

Özündən və qarısından başqa inəklərə kiminsə əli dəyə biləcəyini Hetç heç ağılına da gətirməzdi. Nə qədər ki, canı sağdı, razı olmazdı ki, təsərrüfata özgəsi nəzarət etsin. Onlar öz fermalarını cılığın bir qısqanlıqla sevirdilər.

– Bunu izah eləmək çox çətin məsələdir, – Hel köks ötürüb susdu, ancaq mən hiss elədim ki, o özü qocaları yaxşı duyur və çox yaxşı başa düşürmüş.

Bir yaz gecəsi Hel mənim yanıma ağır bir xəbərlə gəldi: Uil Hatçinson ölüb!

Teleqram Hetç Hatçinsona göndərilə də, gecələr dəmir yolunda növbə çəkən teleqrafçı onu gətirib Helə vermişdi. Sonradan məlum oldu ki, həmin axşam Uil qonaqlıqda imiş, qayıdanbaş isə maşını aşırırmışdı; güman ki, qonaqlar

kefli imişlər. Hel xahiş elədi ki, onunla gedim. Mən öz maşınımı təklif elədim, ancaq Hel razılaşmadı, piyada getməyi məsləhət gördü. Heç şübhəsiz ki, vaxtı uzatmaq istəyirdi.

Nə isə, yola düzəldik. İllıq bir yaz gecəsiydi. Mən o gecənin hər anını xatırlayıram: təzəcə yaşıllaşan ağacları da, üstündən adladığımız çayları da. Ay işığına qərq olmuş sular elə bil canlı idi. Biz ağır düşüncələr içində addımlayırdıq. Nəhayət, fermaya çatdıq. Mən yolda durdum, Hel qapıya sarı yönəldi. Qulağıma uzaqdan it ulaşması və ağlayan uşaq səsi gəldi. Hel evin qarşısında on dəqiqəyəcən dayandı. Sonra qapını döyməyə başladı. Yumruğunun səsi mənə çox dəhşətli gəlirdi, elə bil top guruldayırdı.

Hetç qapını açdı və mən Helin hər şeyi qocaya necə söylədiyini eşitdim. Mənə hamısı aydın idi. Gəldiyimiz yol uzunlu Hel hər sözü bircə-bircə düşünmüşdü. Düşünmüşdü ki, qocaları bu xəbərə necə hazırlasın. Ancaq qapı açılındə hər şeyi unutmuş və hər şeyi birdən, özü də qocanın dik üzünə söyləmişdi.

Vəssalam.

Hetç dinmədi, bircə söz də demədi. Onun əynində uzun gecəköynəyi vardı. Qapı açıq idi. Kandara ay işığı düşmüşdü. Sonra qapı bərkdən çırpıldı və Hel bu üzə qaldı. Bir qədər eləcə durub sonra mənim yanına qayıtdı.

– Be-lə!..

– Be-lə!..

Biz qaranlıqda dayanıb qulaq kəsilmişdik. Evdən heç bir səs-səmir eşidilmirdi. On dəqiqə, bəlkə də, yarım saat keçdi. Biz kirmişcə dayanıb dinləyirdik. Eləcə boylana-boylana, nə edəcəyimizi bilmədən durub qalmışdıq. Gedə də bilmirdik.

– Ağır dərdidir! – Hel pıçıldadı.

Mən onu anladım: qocalar Uilin ölümü barədə ömür-billah düşünməmişdilər. Xeyli vaxt keçəndən sonra birdən Hel dirsəyimə toxundu:

Çexovdan Markesə qədər

– Bir bax!

Evdən ağa bürünmüş iki fiqur çıxıb anbara doğru getdi. Biz sonradan bildik ki, Hetç həmin gün axşamacan torpağı şumlayıbmuş. Az keçmiş onlar anbardan çıxıb, tarlaya tərəf üz qoydular. Biz həyətdən adlayıb anbarın kölgəsində gizləndik.

Onlar hər ikisi ağ gecəköynəyində idilər: qocanın əlində toxumsəpən vardı, qarı isə çuval götürmüşdü. Və yeganə oğullarının ölüm xəbərini alan bu adamlar indi ay işığında qarğıdalı əkirdilər.

Bu elə dəhşətli bir mənzərə idi ki, qorxudan tüklərim biz-biz olmuşdu. Səpini qurtarandan sonra onlar gəlib bir az çəpərin qırağında oturdular, ayaqlarının dincini aldılar. Hər şey sukut içində baş verirdi.

Mən ömrümdə ilk dəfəydi hansısa həqiqəti dərk etdim. Ancaq çətin ki, anladığımı o həqiqətin nədən ibarət olduğunu izah edə bilim. Bu, adamların torpağa canla-qanla bağlılığına aid bir şeydir. Mən torpaqla bağlı səssiz bir qışqırıq eşidirdim – torpağa toxum səpən qocaların səssizcə harayını. O gecə həyat təzədən göyərsin deyə, qocalar toxum əvəzinə sanki torpağa ölüm atır, ölüm basdırırdılar. Şübhəsiz ki, torpaqdan nəşə umurdular. Ancaq bunun nə xeyri vardı?

Onlar tarlanın ömrünü öz ölmüş oğullarının ömrü ilə bağlamaqda nəyə çalışırdılar – sözlə izah etmək çətinidir. Mən yalnız onu bilirəm ki, biz dözə bildiyimiz qədər dayanıb, sonra sakitcə çıxıb getdik. Ancaq yəqin ki, qocalar o gecə torpaqdan gözlədikləri şeyi almışdılar: çünki Hel ertəsi gün, meyiti necə gətirmək barədə qocalarla məsləhətləşməkdən ötrü fermaya gələndə onlar hər ikisi heyrət ediləcək dərəcədə sakit və həyəcansız görünürdülər. Hel belə düşünürdü ki, onlar yaşamaları üçün zəruri olan, çox zəruri olan nəşə bir şey tapmışdılar.

– Onlara ferma, bir də həmişə oxumaları üçün Uilin məktubları qaldı, – deyə Hel köks ötürdü.

MACƏRA

İyirmi yeddi yaşlı Elis Haydmen bütün ömrünü Uaynsburqda keçirtmişdi: Corc Uillard o vaxt hələ ağzından süd iyi gələn bir uşaq idi. Elis, Uinninin parça dükanında satıcı işləyir və atasının vəfatından sonra ikinci dəfə ərə getmiş anasıyla yaşayırdı. Atalığı içki düşkünü olan qəribə bir kişi idi; onun həyatı başqa bir söhbətin mövzusu və bu barədə ayrıca danışmaq lazımdır.

Ucaboy, arıq bir qız olan Elisin şabalıdı saçları, qonur gözləri vardı; çiyinləri azacıq qabağa çıxmışdı, çəlimsiz bədəninin müqabilində başı bir qədər iri görsənirdi. İlk baxışda nəzərə çarpmasa da, qızın fağır görkəmində nəşə gizli bir qüvvə, bir ehtiras duyulurdu.

Hələ on altı yaşında ikən Elisin cavan bir oğlanla kiçik bir eşq macərası olmuşdu. O vaxt qız hələ dükanda işləmirdi, yaşca ondan böyük olan Ned Karri isə Corc Uillard kimi "Uaynsburq qartalı" qəzetində əməkdaşlıq edirdi. Ned Karri, demək olar ki, hər axşam Elisin dalınca gəlirdi və onlar yol kənarındakı ağacılıqda gəzişə-gəzişə öz gələcək həyatlarını düşünür, şirin-şirin söhbət edirdilər.

Elis qəşəng qız idi və Ned Karri tez-tez onu qucaqlayıb öpür, həyəcandan dili topuq vura-vura qızın qulağına qəribə şeylər pıçıldayırdı. Öz adi həyatını nə yollasa canlandırmaq həvəsində olan Elis də təsirlənir, o da danışmağa başlayırdı. Bu vaxt güclü bir ehtiras qızın hər cür təmkin və ehtiyatını ağzına alıb aparır, Elis heç nə düşünmədən özünü sevgi izzirablarının ağışuna atırdı...

Həmin il payızın axırlarında yaxşı bir vəzifə qazanmaq və cəmiyyətdə tanınmaq məqsədilə Ned Karri Klivlendə yola düşdü. Elis də onunla getmək istəyirdi və səsi titrəyə-titrəyə:

Çexovdan Markesə qədər

– Orda mən də işə düzələrəm, Ned, – deyirdi, – çalışaram sənə yük olmayım. İstəsən, hələ heç evlənmərik. Biz onsuz da birgə yaşaya bilirik. Bir evdə yaşasaq da olar, o boyda şəhərdə bizi tanıyan kimdi...

Elisin sədaqəti Ned Karrini əməlli-başlı sarsıtdı. Əslində o, qızı özünə məşuqə eləmək fikrindəydi, ancaq indi bu niyyətindən qətiyyətlə əl çəkdi və qıza qarşı ürəyində qəribə bir qayğı baş qaldırdı.

– Nə danışırsan, Elisi? Mən heç səni qoyaram? Hələlik sən burda qalmalısan, başqa əlacımız yoxdur. Əlimə yaxşı bir vəzifə keçirən kimi qayıdıb gələcəyəm.

Həmin axşam yenə həmişəki kimi görüşüb gəzintiyə çıxdılar, sonra isə fayton kirəleyib şəhər kənarına yollandılar. Ay işığı hər tərəfi nura qərq etmişdi, cavanlar isə həyəcandan söz tapa bilmir, eləcə susub oturmuşdular. Ned elə kədərli idi ki, axırda qızla necə davranacağını da unutdu: onlar çay qırağında faytonu əyləyib yaşıl çəmənliyə düşdülər və ayın solğun işığı altında...

Gecə yarısı şəhərə qayıdarkən hər ikisi xoşbəxt görünürdü. Ned Karri Elisi evə ötürərkən son sözü bu oldu:

– İndi biz bir–birimizdən daha bərk yapışmalıyıq...

Klivlenddə gənc jurnalistə qulluq tapılmadı, Ned də Çikaqoya yollandı. O, ilk günlər təklikdən bezib Elisə hər gün məktub yazırdı, ancaq sonra yavaş-yavaş şəhərə alışmağa, özünə təzə dostlar, yeni qayğılar axtarmağa başladı. Kirələdiyi evin qonşuluğunda bir neçə qadın yaşayırdı; onlardan biri Nedin diqqətini çəkdi və bununla da məktubların arasını kəsildi. İndi o, Elisə hərdən bir nəşə yazırdı: əsasən tək qalıb darıxanda. Bəzən də axşamlar parka gələrkən ot üzərinə yayılan solğun ay işığı çay qırağındakı həmin o yaşıl çəmənliyi xatırladırdı və bu zaman Ned Karri də istər–istəməz Elisi düşünürdü.

Uaynsburqda isə sevgi hissləri arxada qalmış qızcığaz isə gün-gündən yaşa dolaraq qadına çevrilirdi. O, iyirmi yaşına təzəcə çatmışdı ki, qoca atası qəfildən öldü. Dul qalmış anasına bir neçə aydan sonra pensiya kəsildi; qadın ilk pensiyadan özünə dəzgah alıb xalı toxumağa başladı. Elis də Uinninin parça dükanında işə düzəldi. O, Ned Karinin bir daha qayıtmayacağına hələ uzun illər inanmadı.

İşləmək Elisin ürəyindən idi, çünki başı işə qarışdığından Nedin həsrəti onu əvvəlki kimi darıxdırmırdı. O, qazancını sevgilisinə göndərmək ümidi ilə yığmağa başladı. Öz aləmində həmin gecəyə görə Elis, Nedi qınamırdı, ancaq hiss edirdi ki, daha heç vaxt özgəsinə ərə gedə bilməz – yalnız Nedə məxsus olan şeyləri bir başqasının ixtiyarına vermək fikri qıza dəhşətli görünürdü. Cavanlar ona maraq göstərəndə, Elis həmişə görüşdən boyun qaçırır, öz-özünə pıçıldayırdı: "Mən onunkuyam, onunku olaraq da qalasıyam – gəlsə də, gəlməsə də".

Qız səhər saat səkkizdən axşam saat altıyacan dükanda olur, həftədə üç dəfə axşamlar təzədən dükana qayıdıb saat altıdan doqquzacan növbə çəkirdi; o, getdikcə tənhalığa daha çox alışır, axşamlar yataq otağına keçib dua eləyəndə isə sevgilisinin xəyalına pıçıldadığı sözləri də tez-tez duaya qatırdı. O, yenə eyni həvəslə pul toplamaqda davam edir və fikirləşirdi ki, bir gün bu pulları götürüb Nedin dalınca, onu axtarmağa getmək də olar. Pul yığmaq qızdan ötrü təbii vərdişə çevrilmişdi və Elis hətta özünə əyin-baş almağı da yaddan çıxartmışdı.

"Ned səyahəti çox xoşlayır, – o düşünürdü. – Ər-arvad olanda mən hər ikimizin pulunu yığacağam. Onda biz varlanacağıq, sonra da birlikdə bütün dünyanı gəzəcəyik".

Beləcə, həsrət içində həftələr aya, aylar ilə çevrilirdi.

Dükən sahibi ağsaç, şeşəbiğ, qaraqabaq bir qoca idi. Qışın yağışlı günlərində dükana az adam gəlirdi, Elis də

saatlarla vitrinin qarşısında durub boş küçəyə baxır, Nedlə gəzdiyi günləri, onun son sözlərini xatırlayırdı: "İndi biz gərək bir-birimizdən bərk yapışaq..."

Sözlər Elisin qulağında səslənir, beynində əks-səda verir və bu zaman qızın gözləri yaşarırdı. Sahibkar dükanda olmadığı vaxtlar Elis başını piştaxtanın üstünə qoyub ağlayır, ağlaya-ağlaya da elə hey pıçıldayırdı: "Ned, mən axı gözləyirəm!.."

Bundan sonra hər dəfə də Ned Karrinin qayıtmayacağı fikri qızı daha bərk qorxudurdu.

Ayrıılığın ilk illərində Elis evdən heç yana çıxmırdı. Ancaq bir dəfə sıxıntısı elə şiddətli oldu ki, daha evdə otura bilmədi, ən yaxşı paltarını əyninə keçirib cavanların arxasınca meşəyə – əyləncə yerinə getdi. Özünə hamıdan kənarında sakit bir yer tapıb əyləşdi və xəyala daldı. Düşünə-düşünə bərk sarsıldı: hiss etdi ki, gözəllik və gənclik tərəvəti yavaş-yavaş onu tərək edir. Özünü aldanmış sandı, bu fikir onda ilk dəfə peyda olmuşdu, ancaq bilmədi bu işdə kimi günahlandırın; Nedi mühakimə etməyi isə ağına belə gətirmirdi. Qüssə içində diz çöküb dua eləmək istədi, amma əvəzində başqa sözlər pıçıldamağa başladı: "Mənimçün sevinc deyilən şey yoxdur, mənim xoşbəxtliyim həmişəlik məhv olub! Axı, niyə özümü aldadıram?"

Elis iyirmi beş yaşına çatanda anası Buş Miltona ərə getdi, o da tək qalmaqdan bezib kilsəyə ayaq açdı.

"Qocalıb, allah bilir nə kökə düşəcəyəm, lap qayıtsa da Ned daha məni sevməyəcək. Eh, Nedin yaşadığı şəhərdə adamlar həmişə cavan qalırlar. Orda həyat elə şən keçir ki, heç qocalmağa da macal qalmır," – qız qəmgin bir təbəssümlə öz-özünə pıçıldayır, adamlarla ünsiyyətə can atırdı. O indi bunun üçün cürbəcür yollar arayırdı: cümə axşamları dükən bağlanandan sonra, bir qayda olaraq ibadətə yollanırdı, bazar günləri isə "Liq Epuort" təşkilatının yığıncağına gedirdi.

Kilsə tabeçiliyindəki aptekdə işləyən orta yaşlı Uil Harli bir axşam onu evə ötürmək istəyəndə qız etiraz eləmədi və özünü inandırmağa çalışdı ki: "Əlbəttə, bunun vərdişə çevrilməsinə yol vermərəm, ancaq əgər hərdənbir görüşmək istəsə, buyura bilər, burada pis bir şey yoxdur..."

Daxilində nələr baş verdiyini dərk etməyən Elis adamlara qarışmaq üçün ilk vaxtlar zəif, sonra kəskin inadla yollar düşünürdü. Uil Harli ilə yanaşı lal-dinməzcə addımlasa da, mənasını özünün də anlamadığı qəribə hisslər keçirməyə başlamışdı; indi o, Uillə xudahafizləşərkən özünü dərhal içəri dürtmürdü, qapı ağzında durub bir müddət gözləyir, hətta kişinin arxasınca qışqıraraq demək istəyirdi ki, bəs geri qayıtsın, qayıdıb bir az onunla çardağın altında otursun. Ancaq qorxurdu. Qorxurdu ki, Uil onu düzgün başa düşməz. Sonra isə öz-özünə deyirdi: "Mənə gərək olan o deyil. Mən sadəcə olaraq tək qalmaqdan bezmişəm..."

Payızın ilk ayında Elisi dəhşətli narahatlıq sardı. Bu vaxt qız artıq iyirmi yeddi yaşa girmişdi və Uillə yaxınlıqdan bezmişdi; odur ki, bir axşam kişini biryolluq başından rədd elədi. Di gəl yenə də təşviş və narahatlıq içində qovrulur, özünə yer tapa bilmirdi.

Bir dəfə piştaxta dalında durmaq onu bərk yorduğundan evə qayıdan kimi yatağa uzandı, amma nə illah eləsə də yuxulaya bilmədi. Gözünü uşaq kimi qaranlığa zilləyib otaqdakı əşyaları bircə-bircə nəzərdən keçirməyə başladı, qəlbinin dərinliyində isə nə aldadılması, nə də unudulması mümkün olmayan qəribə bir şey – həyatdan qəti cavab istəyi gizlənmişdi. Bu hissənin təsiri altında yastığı bərk-bərk qucaqlayıb sinəsinə sıxdı, sonra ayağa qalxıb yorğanı elə sərdi ki, qıraqdan baxanda döşəkağına bürünüb yatan kişi bədəninə oxşasın. Beləcə, çarpayının qarşısında diz çöküb yorğanı oxşamağa başladı: "Niyə axı mənim həyatım belə sönük keçir? Niyə axı mən burada tək-tənha atılıb qalmışam?"

Qız hərdən-hərdən Nedi xəyalına gətirsə də, duyğuları daha əvvəlki kimi ondan asılı deyildi. Yorğunluğu getdikcə

Çexovdan Markesə qədər

artıb şiddətləndiyindən indi o nə Ned Karrinin, nə də hər hansı başqa kişinin nəvazişinə ehtiyac duymur, lap düzü, buna meyl edə bilmirdi. Di gəl yenə də nəsə istəyirdi: sevinc istəyirdi, cavab istəyirdi.

Yağışlı günlərin birində isə qızın həyatında əsl macərə baş verdi. O, saat doqquzda dükandan qayıtdı və evi boş gördü: Buş Milton şəhərə getmişdi, anası da qonşuya keçmişdi. Elis öz otağına girib əlhavasına elə qaranlıqdaca soyundu, pəncərənin qarşısında durub bir müddət narın yağışa tamaşa elədi. Birdən onun qəlbini qərribə bir istək bürüdü və bu istəyin nə olduğunu dərk etmədən otaqda vurnuxmağa, var-gəl etməyə başladı. Az sonra ağına nə gəldisə birdən pilləkənə yüyürüb qaça-qaça həyəət düşdü və yağışın altında dayandı. Narın yağış damcıları bədənini sərin-sərin oxşadıqca qızın ürəyində dəli bir arzu baş qaldırdı: o, küçədə lüt-üryan qaçmaq həvəsinə düşmüşdü.

Qıza elə gəldi ki, yağış nəsə möcüzə yaradacaq, bədənində canlı və əsrarəngiz bir həyat qüvvəsi bəxş edəcək. O qaçmaq, yağışın altında atılıb-düşmək, özü kimi tənha bir varlıq tapıb ona sarılmaq istəyirdi. Bu vaxt evin böyründən bir kişi ötüb keçirdi. Bunu görcək, Elis heç nə düşünmədən ona tərəf götürüldü. İndi qız vəhşi və ağlasığmaz bir duyğunun çılğın ağuşunda üzür və qaça-qaça düşünürdü: "Nə fərqi var o kimdir? Təkdi, vəssalam!"

– Dayanın! Getməyin! Kimsinizsə bilmirəm, ancaq yalvarıram, gözləyin!

Kişi ayaq saxlayıb qulaq verdi. Bu, qulağı ağır eşidən ixtiyar bir qoca idi, əlini boru kimi ağızına tutub qışqırdı:

– Nə istəyirsiniz? Nə deyirsiniz orda?

Elis səsdən qəfil diksinib ayıldı və dərhal yerə çöküb titrəməyə başladı. Qız öz hərəkətindən elə qorxmışdu ki, hətta qoca yoluna düzəlib uzaqlaşanda da ayağa qalxmağa hünəri çatmadı; sürünə-sürünə özünü birtəhər evə saldı.

Otağa keçən kimi tez qapını cəftələdi; yazıq elə bərk qorxmışdı ki, hətta bəzək stolunu da çəkib qapının arxasına dayadı.

Qızın bədəni uçum-uçum uçunur, bütün varlığı əsim-əsim əsirdi; əlləri elə titrəyirdi ki, köynəyini heç cürə geyinə bilmirdi.

Sonra birtəhər yatağa uzandı və üzünü yastığa sıxıb acı-acı hönkürdü. "Nolub axı mənə? Belə də müsibət olar? Özümü ələ ala bilməsəm, deyəsən, başıma oyun açacağam"

Eləcə acı düşüncələr içində divara sarı çönüb özünü inandırmağa çalışdı ki, görünür tənhalıq içində yaşayıb ölmək çoxlarının nəsibidir və belə adamlar Uaynsburqda da yox deyil.

Tərcüməçidən: *Öz dəyərli məsləhətləri ilə gənc Amerika yazarlarının yaradıcılıq istiqamətini müəyyənləşdirən Şerud Anderson sonradan nəhəng ədəbi fiqura çevrilmiş bir çox sənətkarın (o cümlədən U.Folkner və E.Heminqueyin) formalaşmasında ciddi rol oynamış, fərziyyələrə görə hətta məşhur "Yoknapatofa saqası"nı yazmaq ideyasını da Folknerə məhz o vermişdir.*

Nə qədər qəribə də olsa, Folkner kimi Şerud Andersonun da ardıcıl təhsil almağa xüsusi həvəsi, eyni zamanda heç bir imkanı olmayıb. Ədəbiyyata da çox gec – otuz beş yaşında gəlib; novellaları jurnalarda yalnız 1914-cü ildən görünməyə başlayıb. Bir sıra irihəcmli əsərlərin müəllifi olmasına baxmayaraq, Şerud Anderson Amerika ədəbiyyatında məhz novella ustası kimi tanınıb.

Bütün ömrü boyu diqqətdən kənarda qalan yazıçının əsərlərinə yalnız həyatının sonlarında

maraq yaranıb. O, 1937–ci ildə Amerikanın Milli Ədəbiyyat və İncəsənət İnstitutuna qəbul edilib, dörd il sonra isə 65 yaşında vəfat edib. Qəribədir ki, Folkner də dünyasını dəyişəndə 65 yaşı vardı...

Lakin şöhrətə heç vaxt can atmayan (bəlkə, bu xüsusiyyət elə Folknerə də öz müəllimindən keçmişdi?) yazıçının təvazökarlığı diqqətdən yayınmayıb; Drayzer onu "pulun əsiri olmayan əsl sənətkar" adlandırıb. Folkner isə öz ustasını belə qiymətləndirib: "O, bizim nəsil Amerika yazıçılarının və Amerika nəsrinin bizdən sonrakı davamçılarının atasıdır. Drayzer onun böyük qardaşı, Mark Tven isə hər ikisinin atasıdır".

FRANS KAFKA
(Avstriya)

HÖKM

Bazar günü, gözəl bir yaz səhəri idi. Gənc tacir Georq Bendeman çay kənarındakı alçaq damlı balaca evin alt qatında, öz kabinetində oturmuşdu; bir-birindən yalnız rəngi və hündürlüyü ilə seçilən belə evlər sahil boyunca sıralanıb gedirdi. O, xaricdə yaşayan cavanlıq dostuna təzəcə yazıb tamamladığı məktubu tələsmədən zərfə qoydu, sonra masaya dirsəklənib pəncərədən çaya, çay üzərindəki körpüyə və qarşı sahilə yaşılşmağa başlayan yastı təpələlərə göz gəzdirdi.

Doğma yurdda işlərinin düz gətirmədiyindən təngə gəlib, bir neçə il öncə Rusiyaya yollanan bu dost Georqu əməlli-başlı düşündürməyə başladı. İndi o, Peterburqda qərar tutmuşdu və ilk zamanlar babat gedən ticarət işləri, deyəsən, son illər hey xarablaşır, çünki hər gəlişində yazıq daha çox gileylənirdi; elə gəlişlərinin sayı da getdikcə seyrəlirdi və bu minvalla qürbətdə heç nəyin yiyəsi olmadan boşuna əlləşib-vuruşur, olmazın zülm çəkirdi. Ciddi xəstəlik əlaməti kimi tanış çöhrəsinə hələ uşaqlıqdan yayılmış sarılıqsa yad yerin əyani nişanəsi olan cod saqqala zərrəcə məhəl qoymadan öz köhnə ağalığında idi. Dostun sözündən belə çıxırdı ki, nə orda yaşayan həmyerlilərlə münasibət qura bilmişdi, nə də yerli rus ailələrinə yol tapmışdı: eləcə yalnız bir subay həyatı sürürdü.

Gözü baxa-baxa gedib aşkarca dalana dirənmiş belə bir allah bəndəsinə indi axı nə yazasan? Beləsinin halına acımaq mümkün olsa da, kömək eləmək müşkül məsələdir. Bəlkə ona məsləhət görəsən ki, yerinə-yurduna qayıtsın, geri qayıdıb öz işlərini əvvəlkitək elə buradaca davam etdirsən, çalışıb köhnə münasibətləri təzədən sahmana salsın – buna

ki mane olan yoxdur – qalan işlərdə də dostların köməyinə bel bağlasın? Ancaq bu açıq-aşkar ona işarədir ki, bəs sənın əlləşib-vuruşmağından indiyəcən heç bir nəticə hasil olmayıb, sənın heç bir işdə əlin gətirməyib, indi də gərək iş-gücünü buraxıb biryolluq evə qayıdasan; evdə isə əlbət hamı ona barmaq tuşlayıb “fərsiz” deyəcəkdı. Yaxud bu o demək idi ki, sənın dağa-daşa düşməyən, başını aşağı salıb sakitcə öz işini görən dostlarının hamısı işgüzar oğullardı, sənə bıqlı-saqqallı bir uşaqsan və indən belə gərək hər işdə onlardan məsləhət alasan. Özü də bu sözləri nə qədər yumşaq desən, ona bir elə bərk toxunacaqdı. Həm də axı öz məsləhətlərlə yazığa nahaq əziyyət vermədiyini hardan biləsən? Bəlkə, geri qayıtması üçün heç onu dilə tutmaq, saqqızını oğurlamaq mümkün olmadı; axı yerli şəraitdən yadırgadığını özü dəfələrlə dilə gətirmişdi. Belədə, çox ehtimal ki, qürbətdə qalmağa üstünlük verəcəkdı, xahiş-minnətlər isə zəhləsini töküüb axırda onu köhnə dostlardan daha da uzaqlaşdırmazdı? Lap canını dişinə tutub məsləhətlərə qulaq assa belə, yenə fərqi yoxdur – adamlara görə olmasa da, ən azı şəraitin təqsiri ucbatından burda özünü həmişə alçaldılmış sanacaqdı. Hərgah köhnə dostlarla dil tapmasa, heç cür dirçələ bilməyəcək və ortalıqda avara-sərgərdan qalacaqdı; yox, əgər düşdüyü xəcil vəziyyətdən utansa və hiss etsə ki, həqiqətən daha nə vətəni var, nə dostları – belədə gün-güzəranı lap nə qədər ağır keçsə də, salamatı elə qürbətdə yaşamaq deyildimi? Belə bir durumda bəyəm güman etmək olardımı ki, o burda öz işlərini yoluna qoya biləcək?

Özün haqqında hər hansı tanışa rahatca söyləyə biləcəyin bu düşüncələri – hərçənd yazışmanı indən sonra da davam etdirəsi olsan – dostla bildirmək heç lazım da deyildi; o artıq üç ildən çoxdu vətəndə olmurdu və əsla inandırıcı görünməsə də, burasını belə izah edirdi ki, bəs guya Rusiyada

Çexovdan Markesə qədər

siyasi vəziyyət çox qarışıqdır, xırda ticarət adamı ən qısa müddətə də yayına bilməz, gərək həmişə işin içində olasan. Di gəl ki, yüz minlərlə rus nədənsə bunu vecinə almadan dünyanın bu başından vurub o başından çıxırdı. Elə Georqun həyatındakı ciddi dəyişikliklər də məhz bu son üç ilin ərzində baş vermişdi; iki il qabaq anası dünyadan köçmüş, ev işlərinə nəzarət Georqla qoca atanın öhdəsinə düşmüşdü.

Düzdür, anasının vəfatından dostunun xəbəri vardı, amma görünür, qürbətdə belə itkilərin ağrısını bütün incəliklərinəcən duymağın mümkün olmaması səbəbindən o yalnız quru bir başsağlığı ilə kifayətlənmişdi.

Anasının ölümündən sonra Georq digər işlərlə yanaşı, ticarət işlərinə də xüsusi həvəslə girişmişdi. Bəlkə o sadə səbəbdən ki, anasının sağlığında ona əl-qol açmağa bir elə imkan verməyən, işdə yalnız öz şəxsi nüfuzuna güvənən atası həmin hadisədən sonra çalışmağına yenə davam eləsə də, fəallığını xeyli itirmişdi. Ya bəlkə o səbəbdən ki – əslinə qalsa, bu ehtimal daha ağlabatan idi – burda əsas rolu uğurlu bir şərait oynamışdı; hər necə olsa, Bendemanın firması bu iki ilin ərzində gözlənilmədən dirçəlməyə başlamışdı; ümumi ticarət dövriyyəsi beş dəfə artmış və daha da artacağı göz qabağında idi; hətta qulluqçuların sayını da ikiqat çoxaltmaq lazım gəlmişdi.

Ancaq dost bütün bu dəyişikliklərdən bixəbərdi. Odur ki, öz məktublarında – sonuncu dəfə, deyəsən ,başsağlığı məktubunda – Georqu hər vasitə ilə dilə tutmağa çalışırdı ki, bəs köçüb Rusiyaya gəlsin; perspektivlər barədə tam təfəsilatı ilə açıqlama verən dostun qəti fikrincə, Peterburq elə məhz Georqun ticarət işləri üçün yaranmışdı. Onun dəlil-sübut kimi gətirdiyi rəqəmlər Georqun alış-veriş işində əldə etdiyi göstəricilərlə müqayisədə xeyli cılız görünəsə də, Georq bu haqda dostuna bildirmək istəmirdi; hərgah öz uğurlarını indi, necə deyərlər, dünənki tarixlə bildirəsi olsaydı, bu, həqiqətən əcaib təəssürat doğurardı.

Elə buna görə də Georq dostu əhəmiyyətsiz şeylərdən – o şeylərdən ki, bazar günləri boş-bekar oturub ağına korluq vermədən düşünürsən – yazmaqla kifayətlənirdi və bu zaman tək bir şeyə çalışırdı ki, uzun müddət qütbətdə yaşayan dostun şəhər bərədəki məlum təsəvvürlərini dolaşdırmasın. Və gərək ki buna nail olmuşdu: uzun fasilələrlə yazdığı üç məktubda heç birinə dəxli olmayan bir kişiylə bir qızın nikah macərəsindən söz açaraq, axırda, deyəsən, dostu əməlli-başlı maraqlandırmışdı, halbuki öncədən heç belə bir niyyəti yox idi.

Lakin busayaq bivec hadisələrdən bəhs etmək, hər halda, özünün bir ay öncə varlı-hallı bir ailənin qızıyla – freyleyn Frida Brandenfeldlə nişanlandığını xəbər verməkdən daha münasib idi. Dostu bərədə adaxlısıyla tez-tez söhbətləri olurdu və Georq yazışmalarında yer alan xüsusi mövqeyi vaxtaşırı qıza da söyləməkdən çəkinmirdi.

– Demək o bizim toyumuzda iştirak etməyəcək? – adaxlısı soruşurdu. – Hərçənd ki, bütün dostlarınla tanış olmağı səndən tələb etməyə ixtiyarım çatır.

– Mən onu narahat etmək istəmirəm, – Georq cavabında deyirdi. – Çalış ki, məni düzgün başa düşsən: gəlməyinə gələr, hər halda, mən belə güman edirəm. Amma gəlib işi belə görəndə əməlli-başlı sarsılacaq, xəcalətdən özünə yer tapmayacaq, hələ, bəlkə, mənə paxıllığı da tutdu. Özü də tək-tənha təzədən qütbətə qayıtdığına görə hamıdan narazı ayrılacaq. Tək-tənha – sən bunun nə demək olduğunu dərk edirsən?

– Yaxşı, bəs bizim toyumuz bərədə bəyəm o kənardan eşidə bilməz?

– Kənardan eşitməyinə, əlbəttə ki, mən mane ola bilmərəm, amma o kökdə ki o yaşayır, inanmıram eşitsin.

– Dostların bu cürdüsə, onda sən gərək heç evlənməyəydin, Georq.

– Bu işdə hər ikimiz günahkarıq. Ancaq mən buna qəti təəssüflənmirəm.

Və qız onun öpüşləri altında kəsik-kəsik pıçıldayırdı:
– Hər necə olsa, bu, mənə toxunur.

Georq düşündü ki, bütün bunları dosta yazıb-bildirməkdə həqiqətən də elə bir qorxulu şey yoxdur. “Dostluğumuz naminə daha özümü dəyişdirə bilmərəm ki? Necə varamsa, qoy məni o cür də qəbul eləsin”.

Və bu səhər yazdığı uzun məktubda nişanlanması barədə xəbəri dosta bildirmək qərarına gəldi: “Ən ürəkaçan yeniliyi özüm bilərəkdən axıra saxlamışam. Məlumun olsun ki, mən imkanlı bir ailədən olan freyleyn Frida Brandenfeldlə adaxlanmışam. Sən tanımazsan, onlar bizim şəhərə sən gedəndən bir neçə il sonra gəlirlər. İmkan düşəndə nişanlığım barəsində sənə ətraflı yazaram, indilik bunu deməklə kifayətlənirəm ki, mən çox xoşbəxtəm və sənənlə aramızdakı münasibətdə yalnız bircə şey dəyişib – bayaqdan sən sadəcə olaraq dostun vardı, indi isə bəxtəvər dostun var. Üstəlik nişanlığımın simasında sən özünə əsl sirdaş tapmış olacaqsan: subay adam üçün bu heç də az qazanc deyil. Yaxın günlərdə o özü sənə məktub yazacaq, hələlik sən səmimi salamlarını göndərir. Bilirəm ki, ümumi vəziyyət sənə ordan aralanmağını əngəlləyir, amma bəyəm dostunun toyu yetərinə tutarlı əsas deyilmi ki, sən heç bir maneəni, heç bir çətinliyi vecinə almayasan? Nə olur-olsun, yalnız öz ürəyinin səsinə qulaq as və özün düşündüyün kimi hərəkət elə”.

Pəncərədən bayıra baxa-baxa və məktubu əlində oynada-oynada Georq yazı masasının arxasında xeylaq oturdu. Küçədən ötüb keçən bir tanışın salamına başdansaovdu təbəssümlə cavab qaytarıb, nəhayət ki, zərfi cibinə qoydu və atasının yataq otağının qarşısındakı balaca dəhlizdən adlayıb içəri girdi; bu otağa bir neçə aydı ayaq basmamışdı. Əslində buna elə bir ehtiyac da yox idi, çünki ata-bala hər gün dükanda görüşür, restoranda eyni saatda nahar edirdilər; hərçənd axşamlar hərə öz şam yeməyinin qeydinə qalırdı, ancaq bundan sonra əgər Georq asudə vaxtını dostlarıyla,

yaxud axır vaxtlar tez-tez görüşdüyü nişanlısıyla keçirmirdisə, onda adətləri üzrə təxminən yarım saatacan qonaq otağında birgə əyləşirdilər və bu zaman hərə öz əlindəki qəzetə qapılıb dinməzcə oxuyurdu.

Yataq otağının həтта belə günəşli bir gündə də bunca qaranlıq olması Georqu təşvişə saldı; dar həyətə baxan otağın önündəki hündür divar içərini əməlli-başlı zülmətə qərqləmişdi. Atası küncdə, məhəccərinə mərhum ananın xatirəsini andıran cürbəcür yadigar əşyalar yığılmış pəncərənin böyründə oturub qəzet oxuyurdu; gözləri zəiflədiyindən qəzeti görmə qabiliyyətinə uyğun məsafədə və bir qədər çəpəki tutmuşdu.

– Georq?! – Kişi dərhal qalxıb irəli yeridi; yeriyərkən yaxası açılan ağır xalattın ətəkləri yellənməyə başladı və Georq düşündü ki, “atam elə həminke pəhləvandır”.

– Bura nə yaman qaranlıqdır.

– Hə, elədir, qaranlıqdır, – atası cavab verdi.

– Pəncərə də kip örtülü.

– Mənim belə xoşuma gəlir.

– Bayırda hava yaxşıdır, – Georq sanki danışmaq xatirinə başladığı bayaqki söhbətə davam edərək oturdu.

Atası qab-qacağı mizin üstündən yığışdırıb yeşiyin üstünə qoyurdu. Georq onun hərəkətlərinə candərdi nəzər salıb sözüne davam elədi:

– Gəldim sənə deyəm ki, nişanlanmaq xəbərini mən bu gün Peterburqa yazasım oldum.

Az qala zərfi cibindən çıxardacaqdı, amma nə düşündüsə, əlini geri çəkdi.

– Peterburqa? – Atası soruşdu.

– Öz dostuma, – Georq atasının gözlərinə baxmağa çalışdı və düşündü ki, “dükanda kişi tamam başqa adam olur, burda isə kresloya yayxanıb, əlini də sinəsinin üstündə çarpazlayaraq gör nə arxayın əyləşib”.

Çexovdan Markesə qədər

– Hə, öz dostuna, – atası xüsusi ahənglə vurğuladı.

– Bilirsən, ata, mən bu evlənmək məsələsini yalnız onun xətrinə gizli saxlayırdım, yazmaq istəmirdim; ayrı bir səbəb yoxdu. Çox çətin adamdı o, özün yaxşı bilirsən. Fikirləşmişdim ki, toy barədə biləcəksə, qoy bunu kənardan eşidib bilsin – daha burası mənlilik deyil; kimdən istəyir eşitsin, təki məndən eşitməsin. Amma o elə qapalı həyat sürür ki, heç kənardan eşidəcəyinə də inanmağım gəlmir.

– İndi isə fikrini dəyişmişən, hə? – Atası əlindəki qəzeti məhəccərin, gözündəki eynəyi də ehmalca çıxarıb qəzetin üstünə qoydu və əliylə üstünü örtüb soruşdu.

– Hə, indi fikrimi dəyişmişəm. Əgər o yaxşı dostdursa, mənim xoşbəxtliyim elə onun da xoşbəxtliyi olmalıdır. Buna görə daha tərəddüdə son qoydum, qərara aldım ki, hər şeyi olduqutək ona yazım. Amma hələ məktubu göndərməmişəm, istədim sənə də fikrini biləm.

– Qulaq as, Georq! – Atası qımışıb dişsiz ağzını açdı. – Yanıma məsləhətə gəlmisən, çox əcəb. Amma düz danışmasan, mənə doğrusunu söyləməsən bunun heç bir qırıq da xeyri olmayacaq. Məsələyə dəxli olmayan şeyləri hələlik qoyuram bir qırağa. İndi yeri deyil. Bizim mehriban anamız rəhmətə gedəndən sonra nəsə xoşagəlməz işlər baş verir. Yəqin, onların da vaxtı çatacaq, hələ, bəlkə, biz düşündüyümüzdən də tez çatacaq. Bizim ticarət müəssisəmizdə məndən xəbərsiz nəsə yox olub gedir; ola bilsin, məndən heç nəyi gizlədib-eləmirlər – bu saat heç düşünmək də istəmirəm ki, məndən nəyisə gizlədirlər – amma mən artıq əvvəlki adam deyiləm; yaddaşım zəifləyib, hər şeyə göz yetirə bilmirəm. Bir yandan bu, bir yandan da əziz anamızın ölümü mənə səndən daha bərk təsir edir. Amma bir halda ki, söhbət sənə məktubundan gedir, onda xahiş edirəm, mənə düzünü deyəsən, məni aldatmayasan, Georq. Bu ki xırda məsələdir, belə baxanda, bir çürük qoza

da dəyməz. Düzünü de görüm, sənin doğrudanmı Peterburqda dostun var?

Georq həyəcanla yerindən sıçradı.

– Cəhənnəm olsun mənim dostlarım! Min dost ola bir atanın əvəzini verməz! Bilirsən məni narahat edən nədi? Sən özünə qəti fikir vermirsən. Axı hər yaşın öz hökmü var. Kim də bilməsə, özün çox yaxşı bilirsən ki, bizim işimizdə sənsiz mən heç nəyəm; sən olmasan batıb gedərəm, ancaq əgər bu iş sənin səhhətinə ziyandırsa, günü sabah mən o dükanı bağlayaram, gedər işinin dalınca. Belə yaramaz axı! Sən öz yaşayış tərzini hökmən dəyişməlisən. Özü də çox qəti şəkildə. Qonaq otağı gün işığından çıraq kimi alışıb-yanır, sənə sə gəlib bu zülmətin içində oturmusan. Yaxşıca yeyib möhkəmlənmək əvəzinə sən heç səhər yeməyinə əl də vurmamısan. Yatanda pəncərəni kip örtüb yatırsan, amma heç bilirsən havanın sənə necə xeyri var? Yox, ata! Mən həkim çağıracam, nə məsləhət görsə, elə də edəcəyik. Yataq otağımızı da dəyişərik: sən küçəyə baxan otağa köçərsən, mənə bura. Bütün şey-şüylərini də yanına daşıyarıq, arxayın ol, heç bir dəyişiklik-filan hiss etməyəcəksən. Amma bu, hələ sonranın işidir, indi isə uzan yatağına, sənə dinclik lazımdır. Soyun, soyun, gir yerinə. Qoy mən sənə kömək edim: narahat olma, əlimdən gəlir. Bəlkə elə indi köçəsən, hə? Pis olmaz, hələlik elə mənim çarpayımda yatarsan.

Georq atasına lap yaxın gəldi; başı sinəsinə əyilən qocanın ağ pırpız saçları dağınıq və səliqəsiz idi.

– Georq, – atası başını dikəltmədən güclə eşidiləcək bir səslə pəsdən dilləndi və Georq cəld irəli yeriyib onun önündə diz çökdü; kişinin üzü yorğun idi, əcaib tərzdə bərəlməmiş gözlərini Georqun düz sifətinə dikib durmuşdu. – Sənin Peterburqda heç bir dostun yoxdur, Georq, sən elə həmişə zarafatçı olmusan, yəqin, indi də dolamağa adam

Çexovdan Markesə qədər

tapmırsan deyə, özünü saxlayammayıb mənimlə məzələ-nirsən. Axı, Peterburqda sənin dostun hardandı? Mən buna dünyasında inanmaram.

– Bir yadına sal, ata, – Georq atasını ehmalca kreslodan qaldırıb, qarşısında köməksiz və acizanə tərzdə dayanmış kişinin xalatını soyundurmağa başladı. – O, bizim evdə axırıncı dəfə üç il qabaq olub. Sənin ondan zəhlən gedirdi, yadına düşür? Azından iki dəfə o mənim otağında otura-otura məcbur olmuşdum sənə deyəm ki, bəs o gedib, burda yoxdu. Bilirdim ondan niyə acığın gəlir, çünki dostumun həqiqətən qəribəlikləri vardı. Ancaq sən hərdən onunla danışırdın, hətta söhbətiniz tuturdu da. Sən onu dinləyəndə, nəsə soruşub razılaşanda mən elə öyünürdüm ki! Bir az fikirləşsən yadına düşər. Hələ bir dəfə rus inqilabı barədə ağlabatmaz şeylər də söyləmişdi: guya Kiyevdə izdiham vaxtı bir keşiş eyvana çıxıb camaatın gözü qabağında əlinin içinə yekə bir xaç çərtmişdi, sonra da qanı axa-axa əlini yuxarı qaldırıb izdihama müraciət eləmişdi. Sən ki o vaxt bunu kimə gəldi danışırdın, olmaya yadından çıxıb?

Georq danışı-danışı atasını kresloya oturdub corablarını, tumanını soyundurmağa başladı. Alt paltarın vaxtli-vaxtında dəyişilməsinə nəzarət, əlbəttə ki, Georqun vəzifəsi idi; kişinin tumanını çirkli görəndə ürəyində özünü yamanladı. Toydan sonra qocanı harda yerləşdirəcəkləri barədə nişanlısı ilə hələ dəqiq bir qərara gəlməsələr də, aydındır ki, bir müddət onu elə öz köhnə yerində saxlamaq fikrindəydilər. İndi isə Georq bu fikirdən qəti daşındı və qərara gəldi ki, kişini götürüb nişanlısı ilə yaşayacaqları mənzilə aparsın.

Dərindən düşünəndə belə çıxırdı ki, atası barədə onun indən sonra üçün nəzərdə tutduğu qayğılardan hamısı artıq geridə qalıb.

Və Georq kişini qucağına alıb yatağa apardı. Birdən hiss edəndə ki, sinəsinə sığınmış atası onun boynundakı

saatın zənciri ilə oynayır – içindən qəfil qorxu keçdi. Atası zəncirdən bərk-bərk yapışdığı üçün Georq onu çarpayuya dərhal uzada bilmədi. Ancaq yatağa girən kimi kişi sanki özünə gəldi və yenə dönüb bayaqkı adam oldu; yorğana bərk-bərk bürünüb onu düz çənəsinə cən çəkdi, hətta Georqa mehriban bir nəzər də saldı. Georq atasını daha da ruhlandırmaq üçün başını razılıqla tərpedib soruşdu:

– Düzdürmü o sənin yadına düşdü?

– Üstümü yaxşı basdırmısan? – Atası elə bir maraqla xəbər aldı ki, elə bil ayaqlarının örtülüb-örtülmədiyini hiss eləməirdi. Georq da kişinin üstünü basdırı-basdırı:

– Yerindən razısanmı? – dedi.

– Sən məni yaxşı basdırmısan? – Atası bir də soruşdu; sanki cavabın ondan ötrü böyük mənası vardı.

– Rahat uzan, ata, lap yaxşı basdırmışam...

– Yox! – söz Georqun ağızından çıxar-çıxmaz kişi bağırdı və var gücü ilə yorğanı kənara atıb yerindən dik qalxdı; bir əlini pərvazdan tutub elə çarpayının üstündə durdu. – Oğula bax! Bilirəm sən məni ömürlük basdırmaq istəyirsən, amma hələ basdırı bilməmişən. Gücüm nə qədər azalsa da, arxayın ol ki sənə yetər, özü də artıqlamasıyla! Hə, tanıyıram sən o dostunu, özü də çox yaxşı tanıyıram. Elə bir oğul mənim ürəyimdən olardı. Ona görə sən neçə vaxtdı yazığa yalan satırsan, yalnız ona görə! Elə bilirsən mən onun halına ağlamamışam? Ona görə kontorun qapısını daldan bağlayırsan ki, rahatca oturub Rusiyaya riyakar məktublar yazasan! Şef məşğuldur, içəri girmək olmaz! Ancaq xoşbəxtlikdən ata öz balasının nə ilə nəfəs aldığına da ovcunun içi kimi bilir, bunu ona öyrətməyə lüzum yoxdur. İndi də elə fikirləşirsən ki, bəs daha atanı öz altında əzmisən, istəsən lap çıxıb üstündə də oturarsan, heç səni təpikləməz də! Bəs buna görə mənim istəkli oğlum evlənmək eşqinə düşüb!

Georq atasına dəhşət içində baxırdı, olmazın dəhşət içində. Kişinin qəfildən çox yaxşı xatırladığı peterburqlu dostun siması xəyalında bütün aydınlığı ilə canlandı və Georq onu uzaq Rusiyada, səfil-sərgərdan bir kökdə, qarət olunmuş bomboş dükanın qapısı ağzında gördü: budur, o, sındırılmış rəflərin, altı üstünə çevrilmiş malların, qırılıb-qoparılmış armaturların arasında durub. Axı, o niyə, niyə bu qədər uzağa getmişdi!

– Mənə yaxşı–yaxşı bax! – Atası elə çığırdı ki, Georq az qala öz iradəsindən asılı olmayaraq çarpayığa tərəf yüyürdü, amma yarıyolda qəfildən duruxub ayaq saxladı. – Nişanlın tumanını qaldırıb, – kişi alt köynəyini hirsə yuxarı çəkdi ki, bunu lap yaxşı göstərsin; o qədər yuxarı çəkdi ki, davadan yadigar kimi belində gəzdirdiyi çapıq da görsəndi, – sən o ləçərin tumanını qaldırıb, bax beləncik, bax bu cürə yuxarı qaldırıb, sən də baxıb hayıl–mayıl olmusan. Öz çirkin ehtirasını doyurmaqda sənə heç nə mane olmasın deyə, ananın xatirəsini murdarlamısan, öz dostunu satmısan, indi də atanı yatağa soxub üstünü bərk–bərk basdırırsan ki, orda uzanıb cıncırını çıxartmasın! Necədir, cıncır çıxır, yoxsa çıxmır? Tərpənir, ya tərpənmir?

Və kişi əlini pərvazdan qoparıb çarpayıda atılıb–düşməyə, ayaqlarını oynatmağa başladı. Öz fərasətindən əcəb məmnun görünürdü, Georq isə ondan mümkün yerəcən uzağa qaçıb otağın lap küncünə qısılmışdı. Atasının hər bir hərəkətinə hələ bayaqdan diqqət kəsilmişdi, elə bil qorxurdu ki, kişi hardansa – arxadanmı, yuxarıdanmı – beqəfil üstünə cumar. Artıq unutmuş olduğu qərarı indi təzədən xatırladı və sap qırığını iynənin gözündən çəkib çıxaran tək tez də onu yadından çıxartdı.

– Ancaq dost satılmayıb! – Atası çığırdı və öz sözünün təsdiqi kimi şəhadət barmağını silkələməyə başladı. – Burda, bu şəhərdə mən onun müdafiəçisi olmuşam!

– Hoqqabaz!

Georq özünü saxlaya bilmədi, dərhal da dediyinə peşman oldu. Amma daha gec idi; acığından dilini elə dişlədi ki, ağrıdan gözləri kəlləsinə çıxdı.

– Əlbəttə, mən oyun oynamışam, mən hoqqa çıxartmışam! Hoqqa! Yaxşı sözdür! Dul qalmış bədbəxt ataya başqa nə cür təsəlli verəsən? Ancaq olan-qalan bir tikə övlad vicdanınla mənə cavab ver görüm: öz naşükür qulluqçularından xəyanət görən mən qoca kaftarın bu qaranlıq daxmada nə ölümü var? Oğlum isə firavan yaşayır, mənim hazırladığım sazişlərə imza atıb kefindən yerə-göyə sığmır, hələ böyük bir adam kimi atasına təşəxxüs də satırdı! Elə bilirsən səni sevmək istəmirəm? Axı, səni mən yaratmışam!

“İndicə qabağa əyilib büküləcək, – Georq fikirləşdi, – kaş yıxılıb şil-küt olsun!”

Beynində dolaşan bu sözlərdi.

Atası bükülməyinə büküldü, amma yıxılmadı; sanki sınayırdı və Georqun ona tərəf qaçmadığını görüb belini dikəltdi.

– Durduğun yerdəcə qaxıl dur! Sən mənə gərək deyilsən. Guya yaxınlaşmağa gücün var, intəhası özün istəmirsən? Ağlın çaşmasın! Mən hələ ki səndən güclüyəm, qat-qat güclüyəm. Tək olsaydım, bəlkə güzəştə gedərdim; amma tək deyiləm, anan öz gücünü mənə verib gedib, sənin dostunla da biz çox yaxşı dil tapıb sövdələşmişik; sənin müştərilərin hamısı bax burda, mənim cibimdədir!

“Alt köynəyində durub cibəşdandan dəm vurur” – Georq düşündü və ağlından keçirtti ki, tək belə bir sözə görə atasını hamının gözü qabağında boğa bilər. Bu fikir onun beynindən bir anlığa keçdi, çünki hamısını elə həmin andaca unutdu.

– Gözəlçəni də qoltuğuna vurub burdan elə itilərsən ki, gözüm səni görməsin! Yoxsa onu səndən qopardaram; elə qopardaram ki, öluncə yadından çıxmaz!

Georq uşaqtək inamsızlıqla ağzını qırışdırdı, atası isə başını onun dayandığı küncə tərəf yellətdi; yəni ki, fikri tam ciddidir və əsla zarafat eləmir.

– Bura təşrif buyurmaqla, yanıma gəlib toy barəsində dostuna yazıb-yazmamağı soruşmaqla məni əcəb əyləndirdin. Ay əfəl, o hər şeyi bilir, hər şeyi çoxdan bilir! Ona hamısını yazmışam, heyif ki, kağız-qələmi gizlətmək yadından çıxıb. Buna görə dostun neçə ildi gəlib-eləmir, sənın məktublarını da heç açıb baxmadan zibil yeşiyinə atır, bildin? Amma mənimkiləri oxuyur, dönə-dönə oxuyur, hər şeyi də səndən yüz dəfə yaxşı bilir!

Kişi elə ruhlanmışdı, elə həvəslənmişdi ki, indi əlinin hər ikisini qaldırıb başı üzərində yellədirdi.

– Hər şeyi səndən min dəfə yaxşı bilir! – o, qışqırdı.

– On min dəfə! – Georq sanki atasını yamsılamaq istədi, amma sözləri son dərəcə ciddi səsləndi.

– Nə vaxtdı səbrimi basıb gözləyirəm ki, bəs gəlib bu işi məndən soruşacaq! Elə bilirsən başqa məşğuliyyətim vardı?! Elə bilirsən mən qəzet oxuyuram?! A! – deyə atası Georqun ömründə görmədiyi, heç adını da bilmədiyi və indi hansı yollasa yataqda peyda olan köhnə bir qəzeti ona tərəf vızıldatdı. – Sənın qərara gəlməyin nə uzun çəkdi belə! Anan bu cür oğuldan canını yaxşı qurtardı, üzüsulu köçüb getdi; dostun Rusiyada can verir, o yazıq hələ üç il qabaq elə saralmışdı ki, lap o dünyalıq idi, mən də... özün görürsən nə kökdəyəm... kor deyilsən!

– Demək belə çıxır ki, sən mənim arxamda casusluqla məşğul olmusan!

Georqun ucadan söylədiyi bu sözlərin müqabilində atası təəssüflə, sanki özüylə danışmış kimi astadan pıçıldadı:

– Yəqin, sən bunu qabaqca demək istəyirdin; indi bunlar daha heç nəyə yaramır.

Sonra yenə səsini qaldırdı:

– Hə, deməli sənə artıq bəlli oldu ki, özbaşına hərəkət edən tək sən deyilsən, ancaq indiyəcən sənin yalnız özündən xəbərin olub! Belə baxanda, guya sən günahsız bir tifilsən, əslində isə iblissən, xalis iblis! Ona görə də qulaqlarını aç, məni yaxşı-yaxşı eşit: mən sənə ölüm hökmü kəsirəm – sən suda boğulmalısan!

Georq hansısa məchul bir qüvvənin onu otaqdan qovduğunu hiss etdi; qulaqlarında qəfildən yatağa yıxılan qoca atanın guppultusu – o, pilləkənlə üzüaşağı elə qaçırdı, elə bil düz yolla yüyürürdü. Pilləkənin ətəyində yır-yığış üçün yuxarı qalxan qulluqcuyla toqquşdu; arvad döşlüyü ilə üzünü bürüyüb çığırdı:

– Ya İsa, özün kömək ol!

Amma bu zaman Georq artıq gözdən itmişdi.

O, doqqazdan çıxıb küçəni keçdi və çaya tərəf götürüldü. Ac adam qaşıqdan yarışan kimi, barmaqlıqdan bərk-bərk yarışib ayaqlarını o üzə aşırıtdı; yeniyetməlik dövründə övladlarının yaxşı bir gimnast olmasıyla valideynləri əbəs yerə qürrələnmirdilər ki.

Barmaqlıqdan asılı vəziyyətdə o, avtobusun nə vaxt gəlib keçəcəyini gözlədi; çaya atılarkən mühərrikin səsi onun şappıltısını eşidilməz etməliydi. Qolları getdikcə heydən düşürdü və beləcə, son gücünü toplayıb pıçıldadı: “Mənim əziz valideynlərim, hər necə olsa, mən sizi sevirdim”. Və əllərini barmaqlıqdan üzdü.

Bu zaman körpünün üstündə gediş-gəliş xeyli canlanmışdı.

Tərcüməçidən: 1912-ci ilin 22-dən 23-nə keçən sentyabr gecəsi birnəfəsə – beşcə saata yazdığı bu novelları Kafka özünün “alınmış” yeganə əsəri sayırdı.

Əsər şəxsi faciədən, müəllifin məruz qaldığı çıxılmaz durumdan bəhs edir: Ata ilə düşmənçilik, Oğulun

nişanlanması və bununla bağlı ümidlər (təsadiüfi deyil ki, Kafka bu əsəri nişanlısı Felitsa Bauerə ithaf edib), zorakı sonluq. Bu cür sonluq Kafkanın şüurunda öz iştirakını daim göstərib. Xəstə ata Georqa ölüm hökmü kəsir, o da tərəddüd etmədən özünü çaya atır. Oğul o səbəbdən cəzaya məhkum edilir ki, o evlənmək, bununla da nəslin başçısını patriarx hüququndan məhrum etmək fikrinə düşüb. Ancaq çıxarılan hökmün gözlənilməz motivi də var: Ata – Peterburqda qərar tutan, həyatda və işgüzar mühitdə bəxti gətirməyən Dostun tərəfini saxlayır. Burda Dost – Kafkanın mənəvi dünyasını, Georq isə Kafkanın simasında atasının görmək istədiyi “şəhərli oğul” obrazını təcəssüm etdirir.

Kafkanın “Gündəliklər”ində mövzuya dair yazığının bir neçə qeydinə rast gəlirik:

Dost – Ata ilə Oğul arasında əlaqə, onların ümdə birliyidir. Pəncərə önündə tək-tənha əyləşib bu barədə dərin düşüncələrə dalan Georq elə sanır ki, bəzi öləri şeylər istisna olmaqla, bütün işlər öz qaydasındadır. Hadisələrin gedişatı göstərir ki, Ata məhz bu birlikdən, yəni Dostdan çıxış etməklə Georqa rəqib kimi yanaşır. Georqun isə heç nəyi yoxdur; nişanlığını da Ata çox asanlıqla ortadan çıxarır. Nişanlı – hekayədə yalnız Dostla əlaqə xatirinə peyda olub; nə qədər ki, toy baş tutmayıb o, Ata ilə Oğulun yaşadığı qanlı çevrəyə daxil ola bilməz.

“Georq” adında “Frans” adındakı qədər hərflər var, “Bendeman” soyadındakı “man” isə hekayənin gizli imkanlarının üzə çıxması üçün qəbul edilmiş “Bende”nin gücləndirilməsi xatirinədir. “Bende”dəki hərflərin sayı “Kafka”dakı hərflərin sayı qədərdir, özü də “e” hərfinin “Bende”dəki yeri “a” hərfinin “Kafka”dakı yeri ilə eynidir. Alman dilində “Frida”nın Frieda kimi, “Felitsa”nın isə Felice kimi yazıldığını nəzərə alsaq, hər iki addakı hərflər də sayca eynidir.

KAMILO XOSE SELA
(İspaniya)

BLANŞAR KÜÇƏSİNDƏ SİRLİ QƏTL

Taxta qıçından canlı şam ağacıtək sarımtıl və bulanıq qatran süzülən Joaken Bonom içəri keçib, arxasınca qapını çəkdi.

– Bir şey tapdın?

– Yox.

Şübhə gözündən qabaqlar olduğu kimi sarımtıl və bulanıq maye süzülən arvadı Mençu Agirresabala əməlli-başlı hirsləndi; arvadın gözünü doğmaca qardaşı Fermin hələ Bordoda ispanka epidemiyası günlərində vurub çıxartmışdı.

Qış mövsümləri Tuluzanı büsbütün qaramat basır. Hava tez qaraldığından qaz fanarları elə axşamdanca yandırılır; uzaqlardan adamın qulağına atılmış uşaqların zığılısını andıran şarmanka səsləri gəlir; kafelərin pəncərəsinə qırçını pərdələr çəkilir; fədakar qadınlarsa artıq heç nəyə yaramayan köhnə-kürüş məişət əşyalarını toplamaqçün dəridən-qabıqdan çıxırlar. Bir daha xatırladaq ki, Tuluzada çox kədərli, çox cansıxıcı yerdi; belə yerlərdə isə, aydın məsələdir ki, adamın fikri də dağınıq olur – bir də gördün basıb əzgilər.

Joaken Bonom xeyli peşə dəyişmişdi: şaxtaçı, qrimçi, aptek firmasının ticarət agentı, piyada qoşunu serjantı, monarxist, bank qulluqçusu, vergiyığan olmuşdu, hətta Arkaşonada jandarm da işləmişdi. Bütün bu işlərdə bir neçə min frank yığandan sonra belə qərara gəlmişdi ki, evlənsin. Amma qərar verməzdən qabaq yaxşı–yaxşı fikirləşmişdi

(kəbin ciddi məsələdir!), xeyli düşünüb-daşınmışdı, öz ağına çox da bel bağlamayıb, hətta özgələrlə də məslə-hətləşmişdi. Və yalnız bundan sonra, el arasında deyildiyi kimi, şeytanın qıçını qırmışdı.

Xalis ifritə olan Mençu çox yöndəmsiz, yekəpər, yekəburun, keçəl, qırmızısifət bir arvaddı, həm də elə müzürdü ki, hətta bir dəfə öz doğmaca qardaşı (əsla ifritəyə-filana bənzəməyən!) Fermin hirsindən onun bir gözünü vurub tökmüşdü.

Ağıllarına həmişə səfeh şeylər gətirən mənzil sahibləri axır vaxtlar Ferminin uşaqbazlığından şübhələnib, onu gözümçixdiyə salmışdılar, cahıl oğlan da bu dedi-qoduların ucbatından axırda Aspetiyanı tərک etməyə məcbur olmuşdu. O vaxt Ferminin on doqquz yaşı vardı. İki il keçəndən, bacısının gözünü tökəndən sonra isə, Bordodaki balaca "Müzett" yeməxanasında məşhur bir aktrisanı təqlid etmişdi. Fermin həmişə xarici araq içir, "*L'amouret le printemps*"¹ mahnısını zümzümə edir, qaşlarını da aldırırdı.

Ömrü boyu heç bir bəd təsadüfdən gileylənməyən Joaken ayağını toydan az sonra, çox səfeh şəkildə itirmişdi – Bayonnadan gedərkən qatarın altına düşmüşdü. Düzdür, Joaken and-aman eləyirdi ki, guya qatarın altına onu arvadı itələyib salıb, amma çox güman ki, elə özü yıxılmışdı, çünki həmin gün bərk kefliydi. Hər necə olsa, o gündən Joaken ayaqsız qaldı və şam ağacından ayaq hazırlanana qədər yazıq az əziyyət çəkmədi.

Arvadını Joaken lap hamının gözü qabağında da günahkar çıxarırdı və tamamilə gözlənilən idi ki, nə vaxtsa dalından təpik ilişdirib biryolluq evdən qovsun. Təpik məsələsini xəyalında çox düşünmüşdü, di gəl bu işin onu ciddi narahat edən bir əmması vardı – qorxurdu ki, təpik elə xam xəyal olaraq qalsın. "Bu nə kişilikdir axı – yazıq heç

¹Məhəbbət və bahar (fran.)

Çexovdan Markesə qədər

cür toxtamaq bilmirdi – arvada təpik ilişdirmək üçün gərək yanında həmişə bir cüt stul hərləyəsən!.."

Mənçu ərinin şikəstliyini lağa qoyub, kişini açıq-aşkar ələ salırdı, Yoaken isə arvadını qarğıya-qarğıya axırda hirsindən hətta ayağının ağrısını da unudurdu. Özü də o ayaq ki, olsa-olsa aparıb zibilliyə tullamışdılar. Bu neçə vaxtda Joaken nə illah eləsə də, ha cəhd göstərsə də ayağının hara yox olduğunu öyrənə bilmədi.

– Axı, onu neylədilər?

Zibillikdə bir parça şəxsi ətə göz yummaq göründüyü qədər də asan məsələ deyil – Fransa mədəni ölkədir, ola bilsin jandarmı ayağı tapmış və xəstə bir tifil kimi əskiyə büküb prefekturaya aparmışdılar. Komissar da dişqurdalayanı ağzından çıxarıb, xidməti kürsünün kəlləçarxında qərar tutan mötəbər zatlara məxsus bir təbəssümlə tələsmədən bığlarını tumarlamış, sonra masanın siyirməsindən lupanı götürüb (lupada isə narpnazik tük belə məftil yoğunluğunda görsənir!) gəmi kimi qaltaq, ev qulluqçuları kimi burunlarını hər yerə soxmağı xoşlayan jandarmlarına üz tutaraq mənalı-mənalı demişdi:

– Aydındır, uşaqlar, aydındır...

Jandarmı isə, heç şübhəsiz, bu etimaddan xoşallanaraq bir-birinin üzünə baxmışdılar. Dəhşət! Bəzi fikirlər sadıq tulalar kimi əl-ayağımıza dolaşib bizdən əl çəkmir, bəzi fikirlər də əcaib kabuslar kimi canımıza daraşib bizə olmazın əzab verirlər. Belə şeylərin dərinliyinə varanda adam özünü istər-istəməz narahat hiss edir.

Jandarmı nəzər salaq.

Jandarm heç də Roma papası deyil; bəzən o da səhvə, yanlışlığa yol verə bilər. Bax, onda bizim işlərimiz fırtındır. Jandarm bizi komissarın yanına çəkib gətirər, ancaq komissar da axı Roma papası deyil! Və bu minvalla axırda biz barmaqıqlar arxasında – qızdırmanın tüğyan elədiyi dəmir qəfəsdə peyda ola bilərik.

Yeri gəlmişkən, yoldan ötənlərdən od istəməyi jandarlara öz vicdanları qadağan eləyir. Bizim nələr çəkdiyimizi onlar çox yaxşı bilir, çox həssaslıqla duyurlar; ancaq neyləsinlər, vicdan məsuliyyəti buna rəvac vermir. Jandarmların dediyindən belə çıxır ki, guya qanunda belə bir şey yoxdur, ona görə də...

Ən pisi adamın öz gərəksizliyinə tədricən inanmasıdır. Əgər adam öz gərəksizliyinə, yararsızlığına dərhal inanırsa, elədə heç bir qorxusu yoxdur, demək, dərhal da unudacaq; yox, əgər bu fikrə tədricən gəlib çıxırsa, onda işlər xarəbdir. Daha heç kim bu fikri onun beynindən çıxara bilməz; bundan sonra günbəgün üzülməyə, sınıxmağa başlayacaq, cinayətkarların qənimi olan yuxusuzluq ona aman verməyəcək, axırına çıxacaqdır. Bir sözlə, hesab elə ki, beləsinin işi artıq bitib.

Joaken Bonom bu cür ağır fikirlərdən xilas olmaq istəyirdi. Daha doğrusu, bəzən istəyirdi, bəzən də taxta ayağını nəvazişlə sıgallaya-sıgallaya və cib bıçağını çıxarıb üzərində öz inisialını cıza-cıza fikrini dağıdırdı.

"Lənət sənə, kor şeytan! Ayağın olmaya, amma yenə kişi sayılasan! – deyib özünü inandırmağa çalışır, sanki burasını daha dərinənlən anlamaq istəyirdi. Sonra da düşünürdü: bax, Ferminin hər iki ayağı salamatdı, amma nə fayda?"

Estrada artisti olan qaynından Joaken çox da xoşlanmırdı: onun fikrincə, bədbəxt o adamdı ki, nə kişi kimi kişidir, nə arvad kimi arvad. Fermin Tuluzaya gələrkən Joaken gecələmək üçün ona öz evində yer versə də, qayını ilə çox saymazyana davranır, bəzən lap açıq-aşkar ədəbsizlik edirdi. Növbəti iyirənlik Ferminin qulağına çatanda o, qəzəbindən fısıldamağa başladı və yeznəsi barədə düşüdüklərini onun gözünün içinə söyləməkdən özünü güclə saxladı. Bacısı isə hikkəsini qətiyyənlən ört-basdır eləmədi və bildirdi ki, guya gözü öz-özünə çıxıb düşüb.

Çexovdan Markesə qədər

Mençu qardaşına xüsusi rəğbət göstərirdi: hər axşam dalına düşüb onun ardınca "Xo-xo" kafesinə yollanır, Ferminin çıxartdığı bütün oyunlara olmazın həvəslə, ləzzətlə tamaşa eləyirdi; qonşu arvadların qabağında öz artist qardaşıyla əməlli-başlı qürrələnir, hər axşam göbələkdən növbənöv xörəklər hazırlayırdı ki, bunları da Fermin çox xoşlayırdı.

– Siz heç görmüsünüz Rakeli o necə yamsılayır? Görmüsünüz Pavlovanı necə yamsılayır? Mistengettin, Arxentinanın oyununu qardaşım necə çıxarır, görmüsünüz?

Qonşu arvadlar heç vaxt heç nə görməmişdilər (çölə tökülməmişdi ki!) və ağızlarını ayırıb həsədlə Mençuya baxır, düşünürdülər ki, kaş bizimkilər də artist olaydı. Sonra da hərəsi özlüyündə utana-utana fikirləşirdi: mənim Raulum yangınsöndürəndir... mənim Pyerim cənab Lafenetin prikazçikidir... Etyen neçə ildir madmazel d'Alasin atlarını qaşovlayır... Yox bir! Bircə səhnələri çatışmırdı; bircə o qalmışdı ki, səhnəyə çıxıb camaatın qabağında özlərini rüsvay etsinlər! Və Raulun "Cənab Petronun rayoku"nda necə süzməsini, Pyerin "Petruşka" baletində ildırım kimi fırlanmasını, Etyenin isə – ölən qu quşunun! – barmaqlarının ucunda nə cür rəqs etməsini təsəvvürlərində canlandırıb xəyalən gülümsünürdülər... Yöndəmsizlər!

Borclu qalmasınlar deyə, hərdən qonşular deyirdilər ki, bəs guya Fermi (afişalarda onun adı "Garçon Basque"¹ kimi gedirdi) görüblər, bununla da başlarına iş açırdılar: Mençu dərhal arvadların üstünə şığıyıb onları bir küncə qısnayıp, sorğu-suala tutur, karıxmış arvadlar Ferminin dəhi olduğunu söyləməyincə onlardan əl çəkmirdi. Joaken isə, əksinə, Garçona xüsusi rəğbət bəsləməirdi, Mençuya da

---

¹ Basklı oğlan (frans.).

tez-tez eşitdirirdi ki, indən belə öz çardağında onun artist qardaşına yer vermək fikrində deyil.

– Mənim evim kasıb, ancaq namuslu evdir. O gədənin burda yaşaması dedi-qoduya səbəb olacaq, görərsən!

Mənçü ipə-sapa yatmır, dil-boğaza qoymadan dönə-dönə deyirdi ki, bəs qonşular onun heç vecinə də deyil; öz yanında qardaşına sığınacaq verməyə isə hər bir bacının tam ixtiyarı var, üstəlik də, otaqları kifayət qədər genişdir və Ferminə yer gen-bol çatır.

Ancaq bu axırını sözlər ağ yalan idi, çünki otaqda genişlik dediyin şeydən əsər-əlamət yox idi. Mənçü isə (sevgidənmi, ya başqa səbəbdənmi?) öz fikirlərini əsl xristian səbri ilə aydınlaşdıran ərinə zərrəcə məhəl qoymur, sözlərini eşitmək belə istəmirdi.

Əslinə qalsa, Blanşar küçəsində qonaq saxlamağa birçə dənə də münasib mənzil tapmazsan. Küçə ensiz, balaca, çirkli və darısqaldı; küçəni hər iki tərəfindən sıx-sıx əhatə edən evlərsə divarlarında yalnız illərin və axıdılmış qanların izini saxlayan boz təbəqə ilə örtülmüşdü. Joakenin qərar tutduğu on yeddi nömrəli üçmərtəbə evin hər qatında iki otaq vardı; çardaqda isə, daha doğrusu, çardağın ön tərəfində (arxa tərəfə köhnə-kürüş şeylər atılırdı) bədbəxt Bonomlar yerləşmişdi.

Alt mərtəbənin soldakı otağında – istifadə olan poçt məmuru L'Epinar və onun ər üzü görməyən, heç kəsə qoşulub qaçmayan, kilsəyə ayaq basmayan, heç yerdə işləməyən on bir qızı; sağdakı otağında isə işi-peşəsi bilinməyən şişman Düran cənablarıyla həmişə pilləkəndə durub qonşuların üzünə gülümsəyən və qanlı bəlğəm tüpürən yüngül qadın İvett məskunlaşmışdı.

İkinci qatın sol tərəfdəki otağında – hardansa topladığı pişik və tutuquşuların əhatəsində gün keçirən cənab Fruatan; sağ tərəfdəki otağında isə üst-başından kükürd iyi

gələn və alver edilməsi mümkün olan hər şeylə, bəzən hətta mümkün olmayan şeylərlə də alver edən cənab Qaston Oliv Levi qalırdı.

Üst qatın sol mənzilində – musiqi müəllimi cənab Jan-Lui Lopes yaşayırdı; sağ mənzilin sakini isə həmişə ləçək bağlayan, həmişə ərindən dəm vuran (deməsinə görə, guya əri artilleriya mayoru idi) və həmişə fəsillərdən, bahaçılıqdan, bir də əliyəri ev qulluqçularından gileylənən madam de Berjerak-Monsuri idi.

Və, nəhayət, az öncə qeyd etdiyimiz kimi, evin çardağını Mençu Agirresabala ilə onun şikəst əri Joaken Bonom tutmuşdu; ər-arvad birtəhər çardağın qənşər tərəfinə yerləşmişdilər. Onlar yeməyi plitədə bişirir, plitəni isə yonqarla qızdırırdılar, belə ki, tüstüdən həmişə gözləri yaşarırdı. Çardağın qapısı çox alçaq – adam boyundan da aşağı idi və içəri girmək üçün bir az əyilmək lazım gəlirdi. Joaken qapıdan girib-çıxarkən öz yeganə ayağının üzərində elə incə tərzdə aşağı əyilirdi ki, adam gülməkdən özünü güclə saxlayırdı. Və indi, artıq bizə məlum olduğu kimi, o içəri keçib arxasınca qapını çəkdi.

– Bir şey tapdın?

– Yox.

Hər iki ayağının salamat olduğu ayyamlarda Joaken çoxlu peşələr dəyişmişdi; indi isə, iki ayağından birinin qaldığı və işləmək hava-su kimi zərurətə çevrildiyi bir vaxtda bekar qalmışdı, özü də hər dəqiqə gözlənilən idi ki, arvadı və şey-şüyləriylə birgə küçəyə atılsın.

Joaken hər gün iş axtarışına çıxırdı, amma hamısı da əbəs yerə; bütün zəhməti hədər gedirdi. Düz iyirmi beş gün qabaq onu nimdaş mallar dükanına hesabdar götürmüşdü-lər, di gəl, Joaken dükanda vur-tut ikicə gün işləmişdi – bütün ömrünü özgələrin cır-cındası içində qurdalanmaqla

keçirən, görünür, elə bu səbəbdən də qəlbinin dərinliklərində mənəvi ehtiyaclara bir tikə həssaslığı qalmayan dükan sahibi cənab Bertelemi, necə olmuşdusa, şeir quraşdırdığı yerdə qəfildən Joakenin üstünə gəlib çıxmış, dərhal da onu işdən qovmuşdu.

Joaken bu gün də, əvvəlki günlərdə olduğu kimi, çardağa əliboş, üstəlik həmişəkindən daha acıqlı qayıtmışdı. Və artıq bizə məlum olduğu kimi, arvadı da əməlli-başlı hirsələnmişdi.

Komissar dəniz ilbizitək darıxır və gileyənirdi:

– Tuluzada hadisə baş vermir!

Və heç də yalan demirdi – Tuluzada həqiqətən tam sakitlik hökm sürürdü. Bəyəm oğurlanmış pul kisəsi və bir cüt qotur toyuq haqqında iş araşdırmaq rəsmi qulluğunun otuz yeddinci sənəsində ona yaraşardımı?

– Tfu, səni! Bircə tikə də maraq qalmayıb! Bu lənətə gəlmiş Tuluzada hadisə baş vermir ki vermir!

Bayırda narın yağış çisələyir, ətrafın qəmginliyi adamda elə təəssürat yaradırdı ki, elə bil bütün şəhər yuxusuzluğa mübtəla olub. Bəlli məsələdir ki, cansıxıcı yerlərdə fikirlər də kədərli və dağınıq olur – bir də gördün basıb əzgilər.

Qara müşəmbə plaşlı jandarmırlar həmişəki qayda ilə küçədə o baş-bu başa gedib-gəlir, narın yağış damcıları yenə onların qalın bığlarının ucunda xırdaca muncuq dənələr itək yanıb-sönürdü. Gör neçə vaxtdı komissarın xoş sədəsi qulaqlarını oxşamırdı:

– Aydındır, uşaqlar, aydındır!

Bu sözlərsiz isə, gəmilər qədər köhnə, ev qulluqçuları-tək hər şeylə maraqlanan jandarmırlar sınıxırdılar.

Elə bu zaman, ikicə məhəllə yuxarıda (dünya burun dəsmalı qədər kiçikdir!), Blanşar küçəsindəki on yeddi nömrəli üçmərtəbə evin çardağında vaxtilə xeyli peşələr dəyişmiş, hazırda isə həm ayaqsız, həm də işsiz qalmış

Joaken Bonomla onun keçəl, müzür, yekəpər, şüşəgöz arvadı Mençu Agirresabala bərk çəkişir, Fermin də onlara baxa-baxa papirosunu sümürürdü.

– İşdən qorxursan, vəssalam! Ona görə iş tapmırsan...

Joaken səbrini basıb dillənmədi. Mençu təzədən qızışdı:

– Tapanda da ikicə gündən sonra mitilini atırlar bayıra!

Bu yaşda, üstəlik qoltuqağacıyla işdən qovulmaq! Özü də gör nə üstündə, məktəb uşağı kimi şeir üstündə qovulursan!

Belə hallarda Joaken öz əqidəsinə sadıq qalaraq susur və heç vaxt mübahisəyə girişmirdi. O, adətən canı boğazına yığılana qədər dözür, axırda bir cüt stul götürüb təpik ilişdirməyə hazırlaşır. Bəzən təpik sadəcə olaraq zərurətə çevrilirdi; Mençu tədricən səsini qısır və pəsdən deyinə-deyinə çardağın bir küncünə çəkilib zarımağa başlayırdı.

Fermin bir neçə dəfə istəmişdi ki, qalxıb araya girsin, təpiyin qarşısını alsın, ancaq sonra fikrindən daşınmışdı və belə qərara gəlmişdi ki, özgə işinə qarışmaq hər halda yaxşı hərəkət deyil.

Joaken hələ yerindən tərpənməmişdi, Mençu isə ağlasığmaz dərəcədə qızışıb özündən çıxmışdı; arvadın şüşə gözündən ispanka epidemiyası zamanı Bordoda itirdiyi xalis gözündən axan kimi sarımtıl və bulanıq maye süzülürdü, özü də həmişəkindən fərqli olaraq, bu damcılar bir qədər çəhrayıya çalır (kim bilir, bəlkə ora qan damcıları qarışmışdı?!). Fermin qorxudan əsə-əsə eləcə oturub işin gedişatına baxsa da, qarışmağa cürət eləməirdi, neyçün ki, Mençunun qəzəbi artıq öz həddini keçmişdi. Qorxudan sapsarı saralmış estrada artisti həmin an başqa bir evdə olmaqdan ötrü lap nə istəsəydin verməyə hazırı.

Komissarın heç ağına da gəlməzdi ki, bir neçə dəqiqədən sonra Tuluzada ömür-billah görünməmiş (amma ona yamanca ehtiyac duyulan!) bir hadisə baş verəcək. Uzaqbaşı, o indi ya pivə içir, ya şahmat oynayır,

ya da doktor Sent-Rozali ilə siyasətdən gap edirdi; ancaq qətiyyəən düşünmür, xəyalından belə keçirmirdi ki, heç bir hadisə baş verməyən və bu səbəbdən də son dərəcə maraqsız keçən bu Tuluzada lap elə indicə – rəsmi xidmətin otuz yeddinci ilində – onun zəkasına layiq əsl iş başlanacaq.

Joaken son həddə çatıb yaralı canavar kimi güc-bəla ayağa qalxdı (baxanda adamın ürəyi qana dönürdü!), stullardan yapışıb yırğalandı və – taraql! – arvada təpik ilişirdi. Göz qırpımındaca zərblə divara çırpılan Mençunun şüşə gözündən qarmağa oxşar nəsə qopub düşdü; deyəsən, təpik arvadın düz hülqumundan tutmuşdu...

Mençunun tək ayaq üstə nə cür fırlandığını görən Joaken əməlli-başlı xoflandı, stulları buraxıb səntirlədi və peysəri üstə guppultuyla yerə sərilədi. Garcon Basque də bərk qorxmış halda darısqal otaqda vurnuxmağa başladı; nəhayət, qarını tapıb özünü bayıra atdı və üzüaşağı götürüldü. Birinci mərtəbənin pilləkənində rastlaşdığı İvett onun üzünə gülümsəyən-gülümsəyən:

– *Au revoir, Garcon Basque!*, – dedi.

Fermin kandarı hoppanıb keçərkən cənab L'Epınarın heç vaxt ər üzü görməyən, heç kəsə qoşulub qaçmayan, kilsəyə ayaq basmayan, heç yerdə işləməyən və heç kəsə xeyri dəyməyən iki gözəlçəsi də bir ağızdan İvettin sözlərini təkrarladılar:

– *Au revoir, Garcon Basque.*

Garcon Basque nəfəsi qarala-qarala var gücüylə hara gəldi qaçırdı. Roma papası olmayan və səhv etmələri tamamilə mümkün görünən jandarmlar onu tutub saxlayanda narın yağış hələ də yağmağında idi...

"*La Poste de Toulous*" qəzetinin axşam buraxılışı yağlı bir başlıqla bəzədilmişdi: **BLANŞAR KÜÇƏSİNDƏ SİRLİ QƏTL!**

1 Xudahafiz, baskılı oğlan (fran.)

Çexovdan Markesə qədər

Roma papası olmayan və səhvə yol vermə ehtimalı tamamilə mümkün sayıla biləcək komissar gülümsündü:

– Blanşar küçəsində sirli qətl!

Və etinasızcasına əlavə etdi: – Eh, jurnalistlər, jurnalistlər!

Sevincdən jandarmların üzü işım-işım işıldayırdı; komissar yenidən onlara üz tutmuşdu:

– Aydınadır, uşaqlar, aydındır! Bu da estrada artistləri! Tövbələtmə olsun deyə, mən onların hamısını dama basardım!

...Dəmir barmaqlıqlar arxasındakı qəfəsdə qızdırma tüğyan edir, Garcon Basque isə buna heç cürə öyrəşə bilmirdi. O, çamadanın üstündə oturub saatları, günləri, həftələri, ayları bir-bir yola salırdı. Ancaq ilin necə ötdüyünü görə bilmədi...

UİLYAM FOLKNER
(Amerika)

EMİLİ ÜÇÜN QIZILGÜL

I

Miss Emili Qrironson vəfat edəndə mərhumun dəfninə bütün şəhər axışıb gəlmişdi: kişiləri qəhr olmuş abidəyə sonsuz ehtiram və rəğbət qarışıq anlaşılmaz bir duyğu çəkib gətirmişdi; qadınlar isə bu evdə həm aşpazlıq, həm də bağbanlıq edən qoca xidmətçi istisna olmaqla, azı on ildən bəri bir Allah bəndəsinin ayağı dəyməyən qədim imarətə baş soxmaq ehtirasından korun-korun yanırıdılar.

Yetmişinci illərin dəmdəməki ruhunda – eyvanları şəbəkə, damı günbəz və millərlə bəzədilən, neçə vaxtdı ağardılmadığından əhəngi büsbütün solub-saralmış kvadratşəkilli nataraz bina şəhərimizin bir vaxtlar barmaqla göstərilən ən kübar küçəsində inşa edilmişdi. Zaman ötdükcə qarajlar və pambıqəyirmə müəssisələri bu məhəllədə qərarlaşan mötəbər ailələri bircə-bircə sıxışdırıb aradan çıxartmışdı; yalnız Qrironsonların köhnə dəbli imarətləri pambıq furqonlarının və benzindoldurma stansiyalarının başı üzərindən inadkar bir vüqarla boylanmaqda davam edir, sanki hamısına meydan oxuyurdu. Lakin budur, indi miss Emilinin də Cefferson civarındakı döyüşlərdə həlak olan federal ordu əsgərləri və konfederatların qəbirlərindən salınmış (aralarında naməlum qəbirlərin də az olmadığı) panteonda, kol-kos basmış köhnə məzarlıqda öz yerini tutmaq növbəsi yetişdi.

Sağlığında miss Emili şəhərin mənəvi məsuliyyət daşdığı mühafizəkar əski adətlərin və əxlaqi borcun, bir növ, mücəssəməsi hesab olunurdu; bu qayda 1894-cü ildən – miss Emilinin atasının ölümündən dərhal sonra Ceffersonun o zamankı meri polkovnik Sartorisin (həmin şəxs ki, zənci

arvadların küçələrə önlüksüz çıxmasına fərmanla qadağa qoymuşdu) onu vergidən azad etdiyi vaxtdan şəhərə irsən keçmişdi. Miss Emili bunu heç də xeyriyyəçilik saymırdı; polkovnik Sartoris nəşə dolaşq bir şey düzüb-qoşmuşdu ki, guya miss Emilinin atası haçansa şəhərin büdcəsinə pul ödəyibmiş və guya bu üsul borcu qaytarmağın ən münasib yolu idi. Belə nağılı yalnız polkovnik Sartoris nəslinin adamı uydura bilərdi və bu cür uydurmaya elə yalnız arvad xeylağını inandırmaq olardı.

Ancaq şəhər bələdiyyəsində tam başqa bir dövrün tərbiyəsinə görmüş daha müasir düşüncəli yeni nəslin nümayəndələri iş başına keçdikdə bu saziş aşkar narazılıq doğurmağa başladı və təzə ilin elə ilk günü miss Emiliyə vergi bəyannaməsi göndərildi. Fevral ayı çatdı, di gəl miss Emilidən səs-soraq çıxmıdı. İşi belə görəndə ona rəsmi məktub yazıldı; məktubda təvəqqe olunurdu ki, miss Emili imkan daxilində zəhmət çəkib şerifin kontoruna təşrif buyursun. Bir həftə gözləyəndən sonra mer şəxsən məktub yazdı və özünün onlara gələ biləcəyini, yaxud miss Emilinin ardınca avtomobil göndərmək imkanında olduğunu məxsusi qeyd etdi. Və mer cavab aldı: köhnə formatlı kağızda, nazik kalliqrafik xətlə, solğun mürəkkəblə yazılmış cavabın məzmunu ondan ibarət idi ki, bəs miss Emili artıq xeyli müddətdir evdən bayıra çıxmır, vəssalam; miss Emiliyə göndərilən vergi bəyannaməsi də, izahatsız-filansız, eləcə kağıza bənd edilmişdi.

Bələdiyyə idarəsi xüsusi iclas çağırdı; miss Emilinin evinə bir neçə nəfərdən ibarət nümayəndə heyəti göndərildi. Heyət üzvləri müştərilərin üzünə səkkiz, bəlkə də, on il qabaq – çini qablara naxıssalma dərslərinin sona yetdiyi gündən bağlanmış qapını ehmalca tıqqıldatmağa başladılar. Qoca zənci qapını açıb gələnləri ala qaralıq holla buraxdı; hollun tən ortasında daha qaralıq olan yuxarı otaq üçün pilləkən vardı. İçərinin havası ağır idi, adamı hər yandan

kəşif bir iy vururdu. Onları dəri üzlü ağır mebellər düzülmüş qonaq otağına aparən zənci pəncərələrdən birinin taxta şəkəkəsini qaldırarkən içəri düşən gün işığında dərilərin üstündəki iri-iri çatları və oturacaqlardan qalxan toz burumlarını görmək heç də çətin olmadı. Buxarının önündəki tutqun qızılı rəngə çalan molbertdə isə mərhum atanın pastellə çəkilmış portreti vardı.

Təpədən dırnağacan qara libasa bürünmüş bəstəboy pota qadın qızılı dəstəkli qara əsasını yerə basa-basa içəri girəndə gələnələr hamısı bir nəfər kimi ayağa qalxmışdı. Qadının boynundan zərif halqaları enli kəmərinəcən uzanıb orda yoxa çıxan qızıl zəncir asılmışdı. Yüngülsümük olduğundan miss Emili sadəcə kök deyil, piy basmış xəstəhal arvad təsiri bağışlayırdı; sanki üfürülüb şişirdilən sallaq və əprimiş əndamı durğun bir bataqlığın dibində illərcə xəbərsiz-ətərsiz qalıb ağırlaşmışdı. Meyit kimi qansız sifətin ətli qırışları arasından işaran zil qara gözlər xəmir kündəsinə basılmış bir cüt kömür parçasına bənzəyirdi; bu gözlərin qaçaraq baxışları gəlişlərinin səbəbini izah edənəcən bir-bir qonaqların üzündə gəzişmiş, bir sifətdən qopub o birinə sancılmışdı.

Əyləşmək üçün miss Emili heç kəsə yer təklif etməmişdi: qapı ağzında lal-dinməz dayanıb eləcə qulaq asmış və o çağacan gözləmişdi ki, danışan adam axır ki, karıxıb susmuşdu; bu zaman otaqdakılar hamısı qızıl zəncirin ucundakı gözəçarpmaz saatın çıxqılıtısını eşitmişdilər.

Miss Emilinin cavabı kifayət qədər quru və soyuq səslənmişdi: “Mən Ceffersona vergi ödəmirəm. Səbəbini mənə polkovnik Sartoris izah edib. Hansınız maraqlansa, şəhər bələdiyyəsindəki kağızlara baxa bilər”.

– Elə də eləmişik, miss. Biz şəhər hökumətiyik. Məgər siz şerifin imzasıyla göndərilən məktubu almamısınız?

– Nəsə elə bir şey almışdım. Demək, o özünü şerif sayır... Ancaq mən Ceffersona vergi ödəmirəm.

– Sənədlərdə buna dair heç nə göstərilməyib, miss. Görünür ki, biz...

– Siz polkovnik Sartorislə görüşün. Mənim Ceffersona heç bir borcum yoxdur.

– Miss Emili, axı...

– Sartorislə danışın (polkovnik Sartoris, azından, on il vardı ki ölmüşdü). Mənim Ceffersona heç bir borcum yoxdur. Tob!

Xidmətçi dərhal qapı ağzında peyda olmuşdu.

– Bu centlmenləri bayıra ötür.

II

Beləliklə, miss Emili otuz il əvvəl iy-qoxu məsələsində onların dədələrini nə təhər xamlamışdısa, indi də özlərini çaşbaş salıb darmadağın eləmişdi. Həmin məsələ miss Emilinin atası öldükdən iki il sonra – sevgilisinin onu təzəcə atıb getdiyi günlərdə ortaya çıxmışdı. Atasının vəfatından sonra onsuz da bütün günü evə qapanıb qalan, bayırda çox nadir hallarda görünən miss Emili adaxlısı sivişib aradan çıxdıqdan sonra öz tənha qəsrində sanki həmişəlik qeybə çəkilmişdi. Şəhərin xanımları onu yoluxmaqçün bir neçə yol toparlanıb qapısına getsələr də, üzlərinə qapı açan olmamışdı; ümumiyyətlə, bu qapının arxasında yaşayışın hələ də davam etdiyini yalnız əlindəki ərzaq zənbili ilə hərdənbir küçədə gözə dəyən qoca xidmətçidən – onda hələ xeyli cavan olan zəncidən bilmək olurdu.

“Lap nə qədər təmizkar da olsa, mətbəxi qaydasında saxlamaq kişi xeylağının hünəri deyil”, – deyən xanımlar yer-yerdən uzaqgörənlik edirdilər.

Və elə bu səbəbdəndi ki, iy məsələsinin ortaya çıxması camaatı bir elə təəccübləndirməmişdi. Bu, əlçatmaz bir yüksəklikdə qərar tutmuş Qrisonları sanki rəiyyətlə

bağlayan daha bir halqa, bir calağ kimi ydi. Bununla belə, hər halda, miss Emilinin qonşusu qosqoca merin – səksən yaşlı şəhər hakimi Stivensin yanına şikayətə getməkdən də qalmamışdı.

– İndi sizin məndən tələbiniz nədir, xanım? – axırda hakim ondan soruşmuşdu.

– Tapşırın, qoy ölçü götürsün. Bəyəm daha qanun-filan işə yaramır?

– Qanunluq burada bir şey yoxdur. Bu, hara getsə, zəncinin əməlidir: yəqin, ilan, ya da siçanı öldürüb həyətə atıb. Mən özüm onu görüb danışaram.

Ertəsi gün daha iki nəfər şikayətə gəlmişdi, özü də şikayətçilərdən biri kişi xeylağıydı və qonşu qadından fərqli olaraq, narazılığını çox nəzakətlə bildirmişdi:

– Cənab hakim, mütləq bir tədbir görmək lazımdır. Şəxsən mən dünyasında razı olmaram ki, miss Emilini narahat eləyək, ancaq nəsə bir şey fikirləşməliyik.

Həmin axşam şəhər bələdiyyəsinin üç ağsaqqal və bir gəncdən ibarət məşvərət şurası yığıılmışdı. Cavan nəslin nümayəndəsi əlüstü sözə başlayıb:

– Burada nə çətin iş var ki, ona yazılı xəbərdarlıq göndərmək, özü də konkret vaxt qoymaq lazımdır ki, evini qaydaya salsın. Yox, əgər bu bir fayda verməsə... – deyə üdülüyüb tökəndə hakim onun sözünü yarımqıq kəsmişdi:

– Siz nə danışırırsınız, cənab? Axı necə cürət edib xanımın üzünə demək olar ki, ondan iy gəlir? Yox, bu cür yaramaz.

Sabahısı gün gecədən xeyli ötmüş dörd nəfər kişi quldurtək miss Emilinin həyətinə soxulub divarların dəlmə-deşiyini iyləyə-iyləyə evin dörd həndəvərini ələk-vələk eləmişdi. Kişilərdən biri eynən toxumsəpənlər kimi tez-tez əlini çiyindənən asdığı meşin çuvala salıb-çıxarır, künc-bucağa xlorlu əhəng səpirdi. Sonra zirzəmiyə enib oranı da dərmanlamışdılar. İşlərini görüb geri qayıdanbaş qəfil işıqlanan pəncərələrdən birinin arxasında miss Emilinin

heykələbənzər cansız fiquru görsənmişdi; kişilər ayaqlarının ucunda ehmalca çəmənliyi adlayıb yol qırağındakı ağaclığa təpilməmiş, qaranlıqda yoxa çıxmışdılar. Və bir-iki həftəyə iy tamam çəkilib getmişdi.

Adamların miss Emiliyə acıması da elə o vaxtlardan başlamışdı; dost-doğmaca bibisi Uayət qarının ömrünün sonlarına yaxın necə xəriflədiyini, axırda da əməlli-başlı havalandığını yada salıb belə nəticə çıxartmışdılar ki, deyəsən, özlərini hədsiz tox tutmaq Qırsonların köhnə mərzəsidir, hər halda, qohumlarının nəzərində bizim şəhərin cavanları miss Emiliyə nəinki tay deyildi, heç onun əlinə su tökməyə də yaramazdılar. İndiki kimi gözümüzün önündədir: atası əlində qamçı, ayaqlarını gen qoyub şəstlə artırmada dayanardı, bir az arxada – açıq qapının arasında isə ağ geyimli zərif Emili. Elə ona görə yaşı otuzu haqlayan qızın hələ də evin bir küncündə qarıdığına görəndə ürəyindən tikan çıxan şəhər əhli nəinki buna sevinir, həm də özünü qisası alınmış sayırdı. Bizim fikrimizcə, indi münasib bir adam rast düşsəydi, Emili daha heç kəsi vecinə almaz, hətta havalı bibisindən də çəkinməyib əlüstü razılıq verərdi.

Atası öləndə məlum oldu ki, kişi öz qızına quruca evdən savayı heç nə qoymayıb və açığı, bu, çoxlarının ürəyindən xəbər vermişdi. Düşünürdük ki, indi biz artıq miss Emilinin qayğısına qalıb halına acıya biləcəyik – ehtiyac və yalqızlığın dadını duya-duya, nəhayət, o da öz xudrəsəndliyindən əl çəkib Allah ümidinə yaşamağın əbədi qorxusunu hamıtək dərk edər.

Atası ölən günün sabahısı, el adətincə, həm başsağlığı, həm də əl-ayaq vermək məqsədilə təşrif buyuran şəhər xanımlarını o, qapı ağzında, öz həmişəki geyimində qarşılamaşdı. Üz-gözündə hüzdən zərrəcə əsər-ələmət olmayan, bir damcı da göz yaşı sezilməyən miss Emili atasının ölmədiyini təkidlə elan edərək nə keşişlərin, nə də həkimlərin heç bir cəhdinə məhəl qoymadan düz üç gün öz dediyinin

üstündə durub cənazənin evdən çıxarılmasına icazə verməmişdi, yalnız qanun üzrə müəyyən ölçü götürmək məcburiyyəti çatdıqda qəfildən inadından əl çəkib təslim olmuşdu və meyiti dərhal aparıb basdırmışdılar.

O zaman bunun dəlilik əlaməti olması heç kəsin ağına gəlməmişdi: axı, miss Emilini anlamaq çətin deyildi – atası evdən o qədər cavanın ayağını kəsmişdi ki, eyni aqibətlə üzləşən adamlar kimi, indi büsbütün yalqızlaşmış qadının da yapışmağa özgə heç nəyi qalmamışdı.

III

Sonra miss Emili xeyli müddət xəstə yatdı. Biz onu təzədən görəndə saçlarını qısa kəsdirmişdi və buna görə yeniyetmə qızlara bənzəyirdi. Bir müddət də keçəndən sonra o öz ciddi və qəmgin görkəmilə eynən kilsə vitrajındakı zərif mələk təsvirlərini xatırlatmağa başladı. Bu həmin əyyamlardı ki, hökumət küçələri səkilətmək qərarı vermişdi; müqavilələr imzalanmış və yayda (onda miss Emilinin atası dünyasını dəyişmişdi) iş əməllicə qızıışmışdı, şəhərdə inşaat briqadası – Homer Berronun başçılığı altında zənci və qatırlardan ibarət işçi qüvvəsi peyda olmuşdu.

Sifəti gündən qapqara yanmış boylu-buxunlu, cılığın təbiətli Berron xalis yanki idi: tünd qara saçları, açıq rəngli gözləri, olduqca gur səsi vardı. Arxalarınca dəstə-dəstə qaçısan oğlan uşaqları onun zəncilərə necə təpinməsinə, o yazıqların da başları üzərində qaldırıb-endirdikləri ağır küllünlərin ritminə uyğun tərzdə necə oxumalarına heyranlıqla tamaşa edərdilər. Tez bir zamanda bu yanki, az qala, bütün şəhərlə qaynayıb qarışdı: hansı küçədə qəhqəhə sədələri, hansı tində hay-küy ucalırdısa, demək Berron orda – yığnağın başındaydı. Az keçmiş camaat onu miss Emili ilə qoşa görməyə başladı: icarəyə götürdükləri

üstüaçıq, sarı təkərli ikiadamlıq faytonda onlar hər bazar günü birgə gəzintiyə çıxırdılar.

Əvvəl-əvvəl biz ona sevinmişdik ki, deyəsən, nəhayət, miss Emilinin də canında həyata qarşı nəsə bir maraq oyanıb, çünki şəhər xanımları əminliklə bildirirdilər ki, bəs Qrironlar şimallını, üstəlik də günümüzə işləyən birisini dünyasında özlərinə yaraşdırmazlar. Ancaq yaşlılar bir az fərqli düşünürdülər: əsl ledi bədbəxtliyə düşər olanda da öz şərəf və ləyaqətini uca tutmalıdır. Düzdür, söz onların ağzından eynən bu şəkildə çıxmırdı; düşünməyinə bu cür düşüncələr də, dildə sadə deyirdilər: “Yazıq Emili. Gərək qohumları vaxtında ona bir gün ağlayaydı”.

Miss Emilinin həqiqətən Alabamada qohumları vardı, intəhası, havalı Uayət qarının mülkü üstündə atası hələ neçə il qabaq onlarla əməlli-başlı ağızlaşmış, münasibətləri elə korlamışdı ki, aradakı bu umu-küsüyə, bu incikliyə görə Alabamadan heç dəfnə də gələn olmamışdı.

“Yazıq Emili” kəlməsinin ilk dəfə dildən-ağızdan çıxmasıyla cürbəcür dedi-qoduların dil-ağıza düşməsi bir oldu. “Elə bilirsiz ortalıqda nəsə var?” – deyər hamı bir-birindən ehtiyatla, çəkinə-çəkinə soruşur, cavab da belə olurdu: “Əlbəttə, var, niyə də olmasın?”

Və beləcə, miss Emilinin qulağından uzaq, od tutub yanan bazar günləri evini günəşin qaynar şüalarından qorumaqçün qalın pərdələr çəkilməmiş pəncərəsinin altındaca, yaxud küçə uzununu hərəkət edən inşaat briqadasının ardınca pıçıldılar elə hey baş alıb gedirdi: yazıq Emili.

Lakin hamı onun sındığını iddia eləsə də, miss Emili yenə əvvəlki qaydada başını dik tutaraq şax gəzir, özünü qabaqkindən da ötkəm aparmaqla sanki Qrironlar nəslinin son nümayəndəsinin ləyaqətini nəyin bahasına olur-olsun isbatlamağa çalışırdı. Camaatın məzəmmət dolu bütün bu mənasız dedi-qoduları isə, deyəsən, öz müstəsnalığına və

haqlı olmasına inamını daha da gücləndirmişdi, vəssalam. Elə aptekdən siçan zəhəri alanda da təşəxxüsündən qalmamışdı. Onda “yazıq Emili” deyiminin ilk dəfə səsləndiyi gündən artıq bir il ötürdü və bu müddətdə axır ki, Alabamadan iki əmisi qızı ona baş çəkməyə gəlmişdi.

– Mənə zəhər lazımdır, – aptekçiyə belə demişdi.

Yaşı otuzdan adlayan miss Emili azacıq sınıxsız da, yarıyaşığı üstündəydi, qara gözləri soyuq bir təkəbbürlə baxırdı, gicgahlarının dərisi də hələ tarım idi – bizim təsəvvürümüzə, yalnız mayak gözətçisi bu sifətdə ola bilərdi.

– Mənə zəhər lazımdır, – o demişdi.

– Baş üstə, miss Emili, hansından buyurursunuz? Yəqin, siçan zəhəri, eləmi? Mən məsləhət görər...

– Mənə ən güclüsü lazımdır, adının dəxli yoxdur.

Aptekçi bir neçə zəhərin adını sadalayıb demişdi:

– Bunlarla lap fili də yıxmaq olar. Ancaq sizə ən yaxşısı...

– Arsen, – deyə miss Emili onun sözünü yarıda kəsmişdi.

– Arsen yaxşıdırımı?

– Arsen? Bəli, mem. Ancaq siz gərək...

– Mənə arsen gərəkdir.

Aptekçi başını dikəldib onunla göz-gözə gələndə miss Emili bu baxışları kirpik çalmadan qarşılarmışdı; onun donuq sifəti alay bayrağıtək meydan oxuyurmuş.

– Bir halda ki, sizə məhz arsen lazımdır, qoy olsun. Ancaq qanuna görə ondan nəyə qarşı və necə istifadə edəcəyinizi siz qabaqcadan bildirməlisiniz.

Miss Emili başını ehmalca dala atıb aptekçinin dik gözünə baxmışdı; aptekçi bu baxışa tab gətirməyib, axırda dönüb çıxmış və bir də həmin otağa qayıtmamışdı, arsen bağlısını da ona zənci oğlan gətirib vermişdi. Evdə bağlını açarkən miss Emili qutunun üstündə bu sözləri oxumuşdu: “Siçan əleyhinə”.

IV

“Zəhərləyəcək özünü” – ertəsi gün hamı belə deyir və hamı da fikirləşirdi ki, əslində, ondan ötrü ən salamətı elə budur.

Homer Berronla oturub-durduğu ilk günlər biz onun ərə gedəcəyini qət etmiş, “Sığınlar Klubu”nda avaralanmağı özünə peşə etmiş yankinin başına toplaşan cahıllara subaylığın sultanlığından dəm vurduğunu eşidəndə isə düşünmüşdük ki, miss Emili onu tora salıb dərslərini verir. Ancaq sonra yenə də hər bazar günü onların yanımızdan ötüb keçən qoşa gəzdikləri faytonun arxasınca baxıb köks ötürürdük: yazıq Emili.

Günün altında par-par parıldayan faytonda miss Emili həmişə başını dik tutar, şlyapasını yan qoyan Homer Berron isə damağında siqar, sarı əlcəkli əlindəki qamçını şəstlə oynadardı. İş belə görünən bəzi qadınlar giley-güzara başlamışdılar ki, bəs guya onların hərəkəti həm cavanlara pis təsir göstərir, həm də şəhərin ad-sanına ləkədir. Kişilər qaşınmayan yerdən qan çıxarmamağı məsləhət görsələr də, arvadlar dil-boğaza qoymamış və baptist keşişini dilə tutub miss Emilinin yanına göndərə bilmişdilər (bütün qohumları kimi miss Emili də yepiskop kilsəsinə mənsub idi). Görüşün necə keçməsi barədə keşiş heç kəsə bir kəlmə danışmasa da, miss Emili ilə təkrar görüşdən qətiyyətlə boyun qaçırtmışdı və növbəti bazar günü camaat yenə onları öz faytonlarına minib küçələri dolaşan görmüş, sabahısı isə keşişin arvadı Alabamadakı qohumlara məktub göndərmişdi.

Beləliklə, miss Emili yenə öz evində tək deyildi, biz də qulaq kəsilmişdik ki, görək bu işlərin sonu necə olacaq. Əvvəlcə hər şey öz köhnə axarıyla davam edirdi, sonra isə biz onların evlənəcəklərini yəqin elədik – söz yayılmışdı ki, bəs miss Emili zərgərə hər əşyasının üzərində H.B.

Çexovdan Markesə qədər

hərfləri yazılmış gümüş ləvazimat dəsti sifariş verib. İki gün sonra, gecəköynəyi də daxil olmaqla onun bir dəst kişi paltarı aldığını da öyrənib rahatca köks ötürdük: demək evlənənləri doğruymuş. Və biz bu işə ürəkdən şad idik, ən çox da ona görə ki, əmisinin hər iki qızı Qrison xislətli olmaqda miss Emilidən daha betər idilər; onlara baxanda miss Emili şükürlüydü.

Şəhərin küçələrində işin başa çatmasından bir müddət sonra Homer Berronun yoxa çıxması məhz bu səbəbdən camaatı bir elə təəccübləndirmədi. Nikah barədə heç nə bildirilməməsi şəstinə toxunub şəhər əhlini bir qədər məyus eləsə də, belə düşünürdük ki, yəqin, yanki miss Emilini öz evinə köçürməklə bağlı hazırlıq görməyə gedib, ya da imkan yaradıb ki, miss Emili təsməssəb qohumlarından canını biryolluq qurtarsın (onlara qarşı əməlli-başlı qəsd hazırlanmışdı və bu işdə biz hamımız miss Emilinin tərəfindəydik). Həqiqətən də, bircə həftənin tamamında qızlar Alabamaya qayıtmışdılar, üç gündən sonra isə, hamının güman etdiyi kimi, Homer Berron təzədən şəhərdə peyda olmuşdu – miss Emilinin qonşusu axşamın alatoranında zənci xidmətçinin onu dal qapıdan necə içəri buraxdığını öz gözləri ilə görmüşdü.

O gündən daha Homer Berronu gördüm deyən olmadı. Bir müddət elə miss Emili də gözə dəymədi. Xidmətçi əlində zənbil gündə bir dəfə evdən bayıra çıxır və bazarlıq edib qayıdırdı; evin giriş qapısı isə həmişə bağlı olurdu. Pəncərə arxasında hərdənbir ötəri görünəndə (həyatı dərmanlanan gecə görsəndiyi kimi), miss Emili düz yarım il bayıra çıxmadı. Biz işin bu tərəfini də anlayır və bunu doğru olaraq, atasının ruhuna yozurduq: görünür, könlü istəyən qadın həyatını qurmaqda hər dəfə onun qəsdinə durmuş bu ruh hələ də evdən çəkilib getməmişdi və deyəsən, heç getmək fikri də yox idi.

Biz onu təzədən görəndə miss Emili hədsiz kökəlmişdi, dən düşmüş saçlarının ağı isə ildən-ilə çoxalıb axırda istiotla duzun qarışığı rənginə çaldı. Adətən tükənməz enerjili işgüzar kişilərdə müşahidə edilən saçın bu cür çaları miss Emilidə yetmiş dörd illik ömrünün sonunacan dəyişib eləmədi. Çini qablara naxıssalmadan dərs dediyi altı-yeddi il saya alınmasa (onda yaşı qırxa yaxın idi), bütүн bu müddət ərzində evin giriş qapısı bağlı qaldı. Alt mərtəbədəki otaqlardan birini miss Emili vaxtilə emalatxanaya çevirmişdi və polkovnik Sartorisin yaşlılarının qızları, qız nəvələri bazar günləri əllərinə iyirmi beş sent nəzir pulu verilib göndəridikləri kilsəyə hansı həvəslə yollanırdılarsa, eyni həvəslə də bu otağa dərs almaqçün gəlirdilər. Miss Emili vergidən də elə məhz həmin vaxtlar azad edilmişdi.

Fəqət zaman ötdü, dövrən dəyişdi, təzə nəsil köhnəni əvəz elədi, yaşa dolub bu evi həmişəlik tərkdən şagirdlər də öz uşaqlarının əlinə fırça-boya, qadın dərgilərindən kəsilmə rəngli şəkillər verib daha onun yanına yollamadılar. Son şagirdin arxasınca örtülən qapı bir də heç kəsin üzünə açılmadı. Şəhərdə rüsumsuz poçt xidməti yaradılanda təkce miss Emili öz qapısına üstündə nömrə yazılan metal lövhə vurdurmadı, poçt qutusu asdırmadı; ha desələr də, nə qədər dilə tutmağa çalışsalar da, heç kəsə qulaq asmayıb razılaşmadı ki razılaşmadı.

Günlər, aylar, illər bir-birini əvəzləyirdi. Əlində bazar zənbili hər səhər ərzaq dalınca yollanan zəncinin saçları da elə bizim gözlərimiz önündə ağardı, beli yavaş-yavaş büküldü. Hər dekabr ayında miss Emili rəsmi vergi kağızı alır, bir həftə sonra elə aldığı şəkildə də kağızı poçtla geri göndərirdi. Arabir onu alt mərtəbənin hansısa pəncərəsində görənlər olurdu, çox güman ki, üst mərtəbə, ümumiyyətlə, bağlı qalırdı. Lal-dinməzcə, tam hərəkətsiz oturan miss Emili daşdan yonulma bütü andırırdı; heç onun bizlərdən kimisə görüb-görmədiyini də dürüst bilmək olmazdı.

Bax, o elə bu cür – dərkolunmaz və inkaredilməz bir büt kimi hamımızın öyrəşib isinişdiyimiz, hamımıza məhrəm olan heyrətamiz görkəmindəcə bir nəsilədən o birinə adlayırdı. İndi də budur, canını tapşırırdı; neçə vaxtdı naxoşlayıb yorğan-döşəyə düşən, toz basmış ala qararıqlıq otaqda öz xəstə canıyla əlləşən bu zavallı qadın gör nə müddətdi ki, qocalıb-qartımış, əldən-dildən düşmüş xidmətçi zəncinin tək umuduna qalmışdı.

Əslində, heç onun xəstələndiyini də doğru-dürüst bilən yox idi. Biz zəncidən bir söz qopartmaq, nəşə soruşub öyrənmək ümidini çoxdan itirmişdik və bu vəziyyətlə barışmışdıq – bu məxluq bircə kəslə də kəlmə kəsmir, ömürbillah ağzını açıb dillənmirdi; çox güman, heç miss Emili ilə də danışırdı və bəlkə elə bundandı ki, səsi boğazında pas atıb xır-xır xırıldayırdı.

Miss Emili alt mərtəbədəki otaqların birində, qoz ağacından qayırılma iri, ağır miçətkənli çarpayıda keçinmişdi; onun ağsaç başı uzun illər gün işığı dəymədiyindən sapsarı saralıb kif atan köhnə balışın arasında itib-batmışdı.

V

Xəbəri hamıdan birinci eşidib tezbazar, tələm-tələsik özünü yetirən qadınları zənci elə giriş qapısının ağzındaca qarşılıyaraq içəri buraxmış, o saat da boğuc pıçılıtlar evi başına götürmüşdü. Gələnlərin hər is baxışları otağın künc-bucağını dolaşdığı zaman zənci sakitcə aradan çıxmışdı – o, içəri otaqlardan adlayıb evin dal artırmasından aşağı enmiş və həmişəlik qeyb olmuşdu. Əvəzində miss Emilinin əmisi qızları əlüstü özlərini yetirmişdilər, ertəsi gün isə bütün şəhər dəfnə axışib gəlmişdi.

Miss Emilinin cənazəsi alınma güllərin əhatəsində idi; tabutun baş tərəfində atasının dərin fikrə qarq olmuş zərli portreti qoyulmuşdu, şəhər xanımları da cənazə ətrafında

sıx dövrə vurub hüznə xısınlaşırdılar. Evin qəşşərindəki artırmada və çəmənlikdə oturan ixtiyar qocaların bəziləri səliqə ilə yuyulub-ütülənmiş konfederat ordu formasında idilər, söhbətlərindən də belə məlum olurdu ki, miss Emili onların yaşadıymış və guya cavanlıqda onunla hələ rəqs də etmişdilər. Hətta aralarında mərhuma xüsusi nəvaziş göstərən, sevgisini izhar edənlər də tapıldı. Bir sözlə, bütün yaşlı adamlara xas olduğu kimi, onlar da zaman və hadisələrin kələfini dolaşmaq salmışdılar. Belələrinə görə, keçmiş – uzaqlarda əriyib itən dar bir cığır deyil, bizim günlərdən, vur-tut, son on ilin kəsilməli ayrılan geniş və həmişəyaşıl bir çəmənlik kimidir.

Hər kəsə gün kimi aydın idi ki, qapısı indiyəcən bağlı olduğundan üst mərtəbədəki otaqlardan birinə qırx ildən çoxdur bir Allah bəndəsinin ayağı dəyməyib. Odur ki, miss Emilinin cənazəsini kəməli-ədəblə aparıb torpağa tapşırırdıqdan sonra tez həmin qapını sındıraraq açdılar.

Sərt zərbənin təsiri ilə neçə illərdən bəri yığılıb qalmış tozu ərsə qalxan otaq sanki bəylə gəlinin zifaf gecəsi üçün hazırlanmış və buna uyğun mebellə təchiz olunmuşdu. Havada qəbir üfunəti vardı. Nazik toz layı hər tərəfi basmışdı. Çəhrayı abajurlu lampa, çəhrayı taxtın rəngi bozarmış qırçınları, bərbəzək stolu, masa üzərində bir-birinə qarışmış büllur ətir şüşələri – hamısı toz içindəydi; tutqun gümüşü rəngli üzqırخان ləvazimatının üzərindəki yazılar da seçilməz olmuşdu. Elə oradaca qalstuk və yaxalığı gözə dəyirdi, onları sanki indicə çıxarıb ora qoymuşdun, amma qaldıranda yerində tozdan apaydın seçilən aypara şəkilli izləri qaldı. Stulun söykənəcəyindən kostyum asılmışdı, döşəmədə bir cüt kişi çəkməsi, böyründə də corablar vardı.

Kişi özü isə çarpayıda uzanmışdı.

Biz nəfəsimizi içimizə qısaraq cıncırımızı da çıxartmadan xeyli müddət beləcə durub, donuq bir istehza ilə qorxunc

Çexovdan Markesə qədər

tərzdə üzümüzə ağaran kəlləyə tamaşa elədik: ölü kimisə qucaqlayıbmış kimi uzanmışdı, lakin sevgi-məhəbbət nəvazişlərindən daha uzunömürlü olan və sanki bütün əyər-əskiklərə sığal çəkib hamarlayan əbədi yuxu zavallının sevgilisini ondan qopartmış, bir vaxtlar gecəköynəyi olmuş cıdasıyla üstü örtülən qalıqları isə illərlə uyuyub qaldığı çarpayıya əriyib qarışmışdı.

Kişinin özü də, böyründəki balıq da hamar kül qatının altında itib-batmışdı.

Və yalnız bu zaman biz ikinci balışın üzərində yüngül baş izini sezdik. Kimsə irəli əyilib barmağının ucunu ehmalca balışa toxunduranda biz bu gözəgörünməz külün kəşif iyindən udquna-udquna bir az qabağa durub bunun bozumtul rəngə çalan bir çəngə uzun qadın teli olduğunu gördük.

Tərcüməçidən: *Folknerin ən çox oxucu rəğbəti qazanmış bu hekayəsi həm də tənqidçilər arasında çoxsaylı suallar doğuran əsərlərindəndir. İlk sual elə addanca doğur – axı hekayədə qızılgüldən, yaxud hər hansı təbrikdən söhbət getmir, bu barədə epizodik bir səhnə, adi xatırlatma belə yoxdur. 1955-ci ildə Yaponiyadakı çıxışların birində Folkner sərlövə ilə bağlı açıqlama verərək onun sırf alleqorik mahiyyətdə olduğunu bildirmişdi: “Burada söhbət bir qadın faciəsindən gedir; faciənin qarşısını almaq, qadının taleyini dəyişmək mümkünsüzdür. Mən bu qadının halına yanırım, taleyinə acıyıram və hekayənin adıyla onu salamlayıram, uzaqdan-uzağa ona öz ehtiramımı və önündə hörmətlə təzim etdiyimi bildirirəm; adətən, belə hallarda kişinin şəxəfinə badə qaldırarlar, qadın üçünsə qızılgül hədiyyə edərlər”.*

“Emili Sizin üçün ideal qadın obrazıdır mı?” sualını isə Folkner belə cavablandırmışdı: “Mənim Emiliyə ürəyim yanır. Onun faciəsi ailənin tək övladı olmasıdır. Özünə adaxlı seçmək, ərə gedib şəxsi həyatını qurmaq imkanına yiyələndiyi bir zamanda atası barmaq silkələmişdi ki, “yox, sən evi tərk etməməli, mənim qayğımı çəkməlisən”. Xeyli sonradan o özünə adaxlı tapsa da, görünür, adamları yaxşı tanımadığından seçimi də uğursuz alınmışdı – adaxlısı onu atıb getmək qərarı vermişdi. Bu itki Emili üçün hər şeyin sonu demək idi, çünki belədə qocalıq və tənhalıqdan savayı zavallıya daha heç nə qalmırdı. Və hələ ki, onun əlində nəşə vardı – o, bu “olanı” itirmək istəmirdi, var gücüylə çalışırdı ki, nəyin bahasına olursa-olsun onu tutub saxlasın. Əlbəttə, bu, pisdir, hətta çox pisdir, amma yenə də mənim Emiliyə ürəyim yanır. Bilmirəm belə bir qadın mənim ürəyimcə olardı mı? Bəlkə, olmazın əzablara, iztirablara məruz qalan, taleyin məhv etdiyi insanlar adamı qorxudan kimi, belə bir qadın da məni qorxudardı...”

Hekayənin necə yaranmasını Folkner bu cür izah edir: “Şüurumda bir mənzərə yaranmışdı – balıq üzərində insan teli. Bu, əsasında bir obrazın – əldən-ayaqdan uzaq, unudulmuş bir otaqda – balıq üzərində bir çəngə telin olduğu qarabasmalar haqqında hekayətdir”.

Hekayənin Amerikanın cənubu ilə şimalı arasındakı əbədi münaqişənin simvolikasını göstərmək üçün qələmə alındığını iddia edən tənqidçilərə də Folkner geniş açıqlama verməli olmuşdu: “Heç bir insan havadan asılı vəziyyətdə mövcud deyil – o öz keçmişinə söykənir, öz keçmişinin, həm də gələcəyinin məhsuludur. Cənubla şimal arasındakı mübarizə, heç şübhəsiz ki, mənim bunu nə qədər dərk etməyimdən asılı olmayaraq mənəvi

irsimin, əldə etdiyim təcrübənin mühüm bir hissəsini təşkil edir. Yazıçı əhatə dairəsində olduğu mühtidən, adamlardan bəhs edir, yəni bu barədə bildiklərini söyləyir. Əgər kişinin şimalı, onu öldürən qadının isə cənubu təmsil etməsi barədə simvolika varsa, mən burda belə yanaşma və rəmzlərin mövcud olmadığını deyə bilmərəm. Amma bu, müəllifin bilə-bilə etdiyi şüurlu cəhd deyil. Yazıçı öz qarşısına belə bir məqsəd qoymur ki, bax, mən indi xarakterlərdən birinin şimalı, digərinin isə cənubu təmsil etdiyi bir hekayə yazmaq niyyətindəyəm. Burdakı münaqişə daha çox şimalla cənub arasında deyil, bəlkə də Allahla Şeytan arasında gedən bir münaqişədir. Münaqişənin kökü isə miss Emilinin özündədir: o bilir ki, öldürmək olmaz; o belə tərbiyənin yiyəsidir ki, oynaş saxlamaq yolverilməzdir; oynaş saxlamaq yox, ərə getmək lazımdır. O, öz dairəsinin bütün adət və qanunlarını, son nəticədə isə bəndəni öldürməyi yasaq edən Allahın buyurduğu qanunu pozub. Emili şər iş tutduğunu bilir və öz şəxsi həyatını məhv edir. Amma başqa cür olması da mümkün idi: qadın oynaşını öldürüb təzəsini tapardı və istifadə edəndən sonra onu da öldürə bilərdi; bunun əvəzində miss Emili öz günahını yumaq yolunu seçir...”

VOLFQANQ BORHERT
(Almaniya)

UZUN, ÇOX UZUN KÜÇƏ BOYUNCA

Sol, iki, üç, dörd! Sol, iki, üç, dörd! Sol, iki, irəli, Fişer!
Tərpən, Fişer! Marş, iki, üç, dörd, marş, rota, marş,
marş...

Yoldayam. Artıq iki dəfə yerə çökmüşəm. Tramvaya
çatmaq istəyirəm. Çatmalıyam. Aclıq içimi gəmirir, ancaq
çatmalıyam. Hökmən çatmalıyam. Hökmən! Mən artıq iki
dəfə... üç, dörd, sol, iki, üç, dörd, sol, iki, üç, dörd...

57 nəfəri Voronej ətrafında torpağa gömdülər. Bu 57
nəfər heç nəyə şəkk gətirmirdi – nə öləndən qabaq, nə də
öləndən sonra. Ölənə kimi hələ oxuyurdular da: marş,
rota, marş, marş... Di gəl onlardan dörd min metr aralıda
olan başqaları əmrə əsasən düyməni basdılar. Və gurultu
qopdu! Sanki boş çəlləklərlə dolu köhnə yük maşını daş
küçədə sürətlə ötüb keçdi: top simfoniyası. Buna qədər o
57 nəfər hələ oxuyurdu, bundan sonra isə həmişəlik susdular.

57. Yanına bir sıfır qoy – 570. Yenə, sonra yenə bir sıfır –
57 000. Sonra yenə, yenə və yenə bir sıfır – 57 000 000.
Hamısını Voronej ətrafında torpağa basdırdılar. Hamısını.
Özü də onlar heç nəyə şəkk gətirmirdilər, heç nə istəmərdilər.
Təkcə mən sağ qaldım. Mən mütləq tramvaya çatmalıyam.
Küçə bozdu. Bomboz. Tramvaysa sapsarıdı. Lənətə gəlmiş
aclıq! Mən düz iki dəfə yerə çökmüşəm. Marş, irəli, marş,
Fişer! Sol, iki, üç, dörd! Sol, iki, üç, dörd...

Kaş gecələr olmaydı! Hər xışıltıda adamı qorxunc
heyvanların zəhmi basır; hər kölgədə – qara bir adam.
Qara adamların qarşısında mənim ürəyim heç zaman
vahimədən qurtulmayacaq. Balışımın üzərində isə bütün
gecəni toplar nərildəyir...

Sən heç nəyə görə məni yalnız atıb getməməliydin, ana! İndi biz bir daha görüşməyəcəyik. Özü də sən axı belə gecələrdən agah idin. Axı, sən gecələr barədə bilirdin. Ancaq sən bağirtınla məni öz varlığından ayırdın, bağirtınla məni özündən qoparıb bu dünyaya, bu dünyanın gecələrinə atdın. Və o vaxtdan bəri hər xışıltı eşidiləndə mənim xəyalıma gecənin qaranlığında gizlənmiş əcaib heyvanlar gəlir; künc-bucağın mavi toranlığında isə məni həmişə qara adamlar pusur. Anacan, ana! Balışım elə qaynardı ki, elə bil onun üstündə bütün gecəni toplar güruldayıb; həm də axı 57 nəfəri Voronej ətrafında torpağa gömdülər. Saat isə çəkələkli qarının döşəmədə sürünən ayaqları kimi elə hey xışıldayır... və heç kim, heç kim onu dayandırmır. Di-varlar bir-birinə sıxlaşır, tavan elə hey aşağı enir, döşəmə isə kosmik dalğalardan titrəyir. Ana, anacan! Axı, sən niyə məni atdın?!

Toplar nərildəyib susdular. Yer titrəyir. Mənsə tramvaya çatmaq həsrətindəyəm. Ancaq çətin ki çatam... axı, mən düz iki dəfə yerə çökmüşəm; axı, aclıq məni üzür. Və aclıqdan yer titrəyir: dünya kimi ac, o tramvay kimi sapsarı yer!

İndicə kimsə mənə dedi: "Günaydın, cənab Fişer!"

Bəyəm mən təzədən cənab Fişer ola bilərəmmi? Axı, mən leytenant Fişer olmuşam. Ancaq o, bunu bilmir. O, mənə aydın günlər arzuladı – leytenant Fişer üçünsə aydın günlər yoxdu.

Və cənab Fişer acından qıvrılı-qıvrılı tramvaya doğru sürünür. O, düz iki dəfə yerə çöküb, leytenant Fişer isə komanda verməyindədi: sol, iki, üç, dörd, irəli, Fişer, irəli! Cənab Fişer də boz küçə uzununu irəliləyir – boz, bomboz küçə boyunca; heç cür bitib-tükənməyən, sonu görsənməyən nəhayətsiz küçə boyunca.

Qızıcığazın ayaqları qışda soyuqdan göyərən körpəcə barmaqlar kimi incədir! Ayaqlar hərəkət edirlər: sol, iki,

Çexovdan Markesə qədər

üç, dörd. Fişer onunla yanaşı gedir və qızcıqaz dil-boğaza qoymadan elə hey təkrarlayır: "Ay allax mənə şorba, ay allax mənə şorba, bircə qaşiq şorba, bircə qaşiq şorba, bircə qaşiq şorba".

Anasının saçları ölüdür, çoxdan ölüdür. Anası deyir:

- Allah sənə şorba verə bilməz.
- Allax niyə mənə şorba verməz?
- Axı, onun qaşığı yoxdur.

Qızcıqaz soyuqdan göyərmiş ayaqlarıyla hey atılıb-düşür və öz-özünə oxuyur: "Axı, onun qaşığı yoxdu, axı, onun qaşığı yoxdu, axı onun bircə dənə də qaşığı yoxdu".

Cənab Fişer dalğalar üzərində səntirləyir, amma leytenant Fişer komanda verir: sol, iki, irəli, Fişer! Və Fişer düz iki dəfə yerə çöküb. Acından çöküb. Axı, onun qaşığı yoxdu. Leytenant Fişersə komanda verir: İrəli!.. İrəli!.. Marş!.. Marş!..

57 nəfəri Voronej civarında yerə quyladılar. Mən leytenant Fişerəm – məni unuttular. İndi mən cənab Fişerəm. Mənim 25 yaşım var. Mən mütləq tramvaya çatmalıyam. Aclıq içimi gəmirir. Ancaq allahın qaşığı yoxdu. Yoxdu Allahın qaşığı. Mənim 25 dəfə 57 yaşım var. Atam mənə dönük çıxdı, anam da özündən qoparıb atdı. Anam bağırtısıyla məni özündən qoparıb tənhalığa atdı – sonsuz, dəhşətli tənhalığın ağuşuna!

57 nəfəri Voronej ertafında torpağa gömdülər. Mənsə sonu görsənməyən küçədə tək-tənha qalmışam. Küçə dalğalardan titrəyir. Və kimsə həmişə royalda çalır. Ara vermədən elə hey çalır. Atam ilk dəfə anamı görəndə zaman kimsə royalda çalırmış. Mən doğulan zaman – hardasa royal çalınırdı. Məktəbdə, həlak olmuş qəhrəmanların xatirə günü kimsə royalda çalır. Müharibə başlayanda və o zaman ki, biz özümüz də qəhrəman olmağa hazırlaşmalıydıq – yenə royalda çalırdılar. Hospitalda təzədən royal səsi eşidildi. Müharibə qurtardı – ancaq kimsə hələ də royalda çalır. Elə hey çalır, çalır...

Parovoz fit verir. Timm deyir ki, o, ağlayır; bütün gecəni ara vermədən ağlayıb. Deyir, parovoz lap körpə uşaq tək ağlayır və belə ağlayanda adamın ürəyini sancır. Parovoz yenə fit verir və Timm inadla soruşur: "Eşidirsənmi, o yenə uşaq kimi ağladı?" Mən başa düşürəm, paravoz niyə ağlasın, nə səbəbdən ağlasın? Ancaq Timm inad eləyir ki, bəs o uşaq kimi ağlayır. Timm deyir guya mən qocanı qatardan itələyib salmamalıydım. Mənsə onu itələməmişdim. Parovoz da ağlamır, fit verir. Parovozlar həmişə fit verirlər. Qoca özü yıxılıb qatardan düşdü. Ona heç kim toxunmadı. O, bərk yuxulamışdı, Timm, sənə deyirəm ki, əməlli-başlı yatmışdı. Elə yuxuda da yıxılıb qatardan düşdü... Heç demə Timm Rusiyada qocaya təpik ilişdiribmiş; qoca çox ləng tərənirmiş və ilk dəfə üçün hələ canını yaxşı qurtarıb. Onlar hərbi sursat daşıyırmış, Timm də ləngliyi ucbatından qocanı vurub. Qoca başını ağır-ağır döndərüb və qəmgin nəzərlə Timmin gözlərinə baxıb. Vəssalam. Qocanın üzü eynən onun atasının üzünə oxşayırmış; Timm deyir ki, eynən atasınınkıydı. Parovoz isə fit verir. Bəzən adama elə gəlir ki, qışqırır. Timm həтта onun ağladığını zənn edir. Bəlkə də, Timm haqlıdır. Ancaq mən qocanı qatardan itələyib salmamışdım. Qoca xoruldayırdı və elə yuxudaca vaqondan yıxılıb yerə düşdü. Axı, vaqon relslər üzərində əməlli-başlı silkələnirdi.

57 nəfəri Voronej ətrafında torpağa basdırdılar. Mənsə hələ də yoldayam. Tramvaya sarı gedirəm. Acından düz iki dəfə yerə çökmüşəm. Ancaq hər necə olsa tramvaya çatmalıyam, hər necə olsa çatmalıyam...

57 nəfər hər gecə Almaniya qayıdır. 9 çilingər, 2 bağban, 5 xidmətçi, 6 satıcı, 1 bərbər, 17 kəndli, 2 müəllim, 1 keşiş, 6 fəhlə, 1 musiqiçi, 7 məktəbli.

57 nəfər hər gecə yatağıma yaxınlaşıb məndən soruşur: "Hanı sənin rotan? Voronej ətrafındadır, cavab verirəm – basdırılıb – cavab verirəm. – Voronej ətrafında torpağa

Çexovdan Markesə qədər

basdırılıb". 57 nəfərin hamısı bir–birinin ardınca məndən soruşur: "Axı, nədən ötrü?" Və mən 57 dəfə sükutla başımı aşağı salıram.

57 nəfər gecə vaxtı atamın yanına gəlir. 57 nəfər və leytenant Fişer. Leytenant Fişer mənəm. 57 nəfər gecə vaxtı atamdan soruşur: "Ata, axı nədən ötrü?" Atam da 57 dəfə sükutla başımı aşağı salır. O, gecə köynəyində üsüsə də, onlara qoşulub soyuqdan əsə-əsə yola düzəlir.

57 nəfər gecə vaxtı rəisin yanına gəlir. 57 nəfər, atam və mən. 57 nəfər gecə vaxtı rəisdən xəbər alır: axı nədən ötrü, cənab rəis? Və rəis 57 dəfə sükutla gözünü yerə dikir. O da bir köynəkçədə soyuqdan titrəyir, ancaq onlara qoşulur.

57 nəfər gecə vaxtı keşişin yanına gəlir. 57 nəfər, atam, rəis, bir də mən. 57 nəfər gecə vaxtı keşişdən soruşur: "Nədən ötrü, keşiş baba?" Keşiş də 57 dəfə kırımışca başını yerə endirir və gecə köynəyində soyuqdan titrəyə–titrəyə dəstəyə qoşulur.

57 nəfər gecə vaxtı müəllimin yanına gəlir. 57 nəfər, atam, rəis, keşiş və bir də mən. 57 nəfər gecə vaxtı müəllimdən soruşur: "Axı, nədən ötrü?" Müəllim 57 dəfə sükutla baş endirir. Sonra titrəyə–titrəyə onlara qoşulub yola düzəlir.

57 nəfər gecə vaxtı generalın yanına gəlir. 57 nəfər, atam, rəis, keşiş, müəllim və mən. 57 nəfər gecə vaxtı generaldan xəbər alır: "Nədən ötrü?" General isə heç tükünü də tərpətmir. Onda atam onu öldürür. Keşiş... sükutu mühafizə edir.

57 nəfər gecə vaxtı nazirin yanına gəlir. 57 nəfər, atam, rəis, keşiş, müəllim və bir də mən. 57 nəfər gecə vaxtı nazirdən soruşur: "Axı nədən ötrü, cənab nazir?" Nazir əvvəl qorxuya düşüb şərab yeşiyinin dalında gizlənir. Sonra əlindəki dolu qədəhlə qarşımıza çıxıb şimala, qərbə, şərqə, cənuba baş endirə–endirə deyir: "Almaniyadan ötrü, dostlar, Almaniyadan ötrü!"

Və 57 nəfər kırımışca ətrafa boylanır. Onlar sükut içində

uzun müddət dörd tərəfə – şimala, qərbə, şərqə, cənuba baxıb astadan pıçılşaşırlar: "Almaniyadan ötrü? Elə bundan ötrü?" Sonra dinməz-söyləməz geri dönüb təzadən öz Voronej ətrafındakı qəbirlərinə uzanırlar. Hamısının sifəti qadınlarınkı kimi yorğun və biçarədir. Və onlar öz qəbirlərində qiyamətəcn təkrarlayırlar: "Elə bundan ötrü?.. elə bundan ötrü?.. elə bundan ötrü?.."

57 nəfəri Voronej ətrafında torpağa basdırdılar. Mənsə sağ qaldım. Mənim 25 yaşım var. Mən hələ də tramvaya çatmaq istəyirəm. Aclıq məni üzür. Ancaq mən çatmalıyam. Hökmən, hökmən çatmalıyam. 57 nəfər soruşur: "Nədən ötrü?"

Yol. Kişi. Cənab Fişer. Bu, mənəm. Leytenant Fişer irəlində dayanıb komanda verir: sol, iki, üç, dörd, sol, iki, üç, dörd...

Adam. 25. Mən. Küçə. Uzun-uzadı. Ev, ev, ev. Qapı:

DİŞ HƏKİMİ
ŞƏNBƏ GÜNLƏRİ QƏBUL YALNIZ
GÖSTƏRİŞ ÜZRƏ EDİLİR

Hilda Bauer başdanxarabdır. Leytenant Fişer xalis ipləmədir. 57 nəfər soruşur: "Nədən ötrü?"

Hasar, hasar, hasar. Yaşıl taxta parçası:

GÖZ HƏKİMİ
DOKTOR VAYNDORAT
2-ci MƏRTƏBƏ

Yamac. Sifətləri işım-işım işıldayan üç kişi.

– Pəs.

– Karl, artır.

Çexovdan Markesə qədər

- Mən də pəs.
- Demək, siz hər ikiniz...
- Sən də pəs desəydin, əllərimiz tənleşərdi.
- Düş görək, nə var yerdə?
- Xaç kozır. Kim düşür?
- Kim deyən.
- Onda yenə kozır! Necə yəni, Karl, səndə xaç yoxdu?
- Bu gedişlik yox.
- Onda bağışla ki, biz risk edirik.
- Kozır!
- Yaxşı, Karl, aç görək nəyin var. İyirmi səkkiz!
- Bir dənə də kozır!

Onlar düz yüz il bundan qabaq oynayıbar. Yamacda. Yüz il bundan sonra da oynayacaqlar. Və nə zaman ki, yumruqlarını masaya çırpırlar, hər şey top kimi güruldayır. 57 top kimi.

O biri pəncərədə isə ana oturub, önündə də hərbi formalı üç kişi şəkli: soldakı – əri, sağdakı – oğlu, ortadakı generaldı. Axşamlar ana yatağa girərkən şəkilləri elə düzür ki, onları uzanmış vəziyyətdə də görə bilsin. Sonra isə məktubları nəzərdən keçirir, generalın öz əli ilə şəxsən ona yazdığı köhnə məktubları: 1917. Almaniyadan ötrü! – bir məktubda yazılıb. 1940. Almaniyadan ötrü! – digər məktubda yazılıb. Ardını ana oxumur. Onun gözləri qıpqırmızı qızarıb!

Ancaq mən sağ qaldım. Və tramvaya çatmaq istəyirəm. Acından düz iki dəfə yerə çökmüşəm. Leytenant isə komanda verir: sol, iki, üç, dörd, sol, iki, üç, dörd!..

Qaranlıq küncdə bir kişi durub. Gərək elə mütləq belə olsun! Gərək mütləq qaranlıq küncdə bir kişi dursun! Budur, o, əlindəki qutunu və şlyapanı yelləyə-yelləyə çığırır: "Piramidon!" Və gözləri qızarmış 57 qadın ondan piramidon alır. Yanına bir sıfır qoy – 570. Yenə və yenə bir sıfır – 57 000. Yenə, yenə və yenə bir sıfır – 57 000 000. Qiyamətdir! Alver qiyamət gedir! Çox qiyamət gedir! Ticarət inkişafdadır!

Qutu tam boşalır, şlyapa isə ağzınacan dolub. Kişi niyə də gülümsəməsin? Axı, onun gözü kordur. Axı o, gözləri qızarmış bu 57 qadını görmür.

Otaq. İçəridə bir kişi tək-tənha oturub nəsə yazır və yazdığını sanki kiməsə oxuyur:

*Xurmayı şum yerində
Yaşıl ot dalğalanır,
Mavi çiçək
Yaşdır səhər şəhindən.*

Sonra yazdığına yüngülvari düzəliş edib yenə üzünü otağın küncünə tərəf tutur:

*Xurmayı şum yerində
Yaşıl ot dalğalanır,
Mavi çiçək
Hər cür nifrəti azaldır.*

Təzədən düzəliş aparır və yenə otağın küncünə üz tutur:

*Xurmayı şum yerində
Yaşıl ot dalğalanır,
Mavi çiçək,
Mavi çiçək,
Mavi...*

57 nəfəri Voronej ətrafında torpağa basdırdılar. Ancaq torpaq boz idi. Və bərkdi, daş kimi bərk! Həm də orda yaşıl ot-filan gözə dəymirdi. Orda qar vardı, şüşə kimi bərkimiş qar. O yer mavi çiçəksizdi. Milyonlarla qar dənəciyi, amma bir dənə də olsun mavi çiçək! İntəhası otaqdakı kişi

Çexovdan Markesə qədər

bunu bilmir. O heç zaman heç nəyi kökündən bilməyəcək; o hər yerdə və həmişə mavi çiçəklər görür. Bəs axı, 57 nəfəri Voronej yaxınlığında torpağa gömdülər. Şüşə kimi bərkimiş qarın, kül kimi boz qumun altında. Yaşıldan və mavidən uzaqlarda. Qum buz kimi soyuq idi, qar isə şüşə kimiydi və nifrəti əsla azaltmırdı.

Bu hələ nədi ki! “Qoltuqağacıyla gəzən yefreytor dillənir.

Biz bir gecənin içində 86 İvanın axırına çıxdıq, özü də bircə pulemyotdan. Sübh çağı gedib saydıq: hamısı bir topada sərilib qalmışdı. Çoxunun ağzı, gözü hələ də açıq idi...

Yefreytor qoltuqağacını kəsik qıçının üstünə qoyur və bir gözünü qıyıb üzbəüz skamyada əyləşən qarını nişan alır. O bircə qarını nişan alır, ancaq dərhal səksən altısına dəyir, düz səksən altısına. Onlar Rusiyada yaşayırlar, amma yefreytor bu barədə heç nə bilmir. Elə yaxşı ki, heç nə bilmir, yoxsa axşamlar hava qaralandan sonra o neyləyərdi?

Bunu tək-cə mən bilirəm. Mən leytenant Fişerəm. Acından düz iki dəfə yerə çökmüşəm. Axı, Allahın qaşığı yoxdu. 57 nəfəri Voronej yaxınlığında torpağa gömdülər. Yefreytor da sübh çağı düz 86 İvan sayıb. O, qoltuqağacıyla 86 ananı o dünyaya göndərir, ancaq nə yaxşı ki, özü bundan xəbərsizdi. Yoxsa, necə yaşayardı? Axı, Allahın qaşığı yoxdu. Yoxdu Allahın qaşığı! Yaxşı ki, şairlərin şeirlərində mavi güllər var; yaxşı ki, həmişə royal səsi gəlir; yaxşı ki, o üç kişi yamacda kart oynayır... yoxsa, yatağının böyrünə şəkillər düzən qarı, qətlə yetirilmiş 86 İvanıyla birgə yefreytor, şorba həsrətli balaca qızcıqaz və qocaya təpik ilişdiridiyi üçün yuxusu ərşə çəkilən Timm neylərdi?

Mənsə sonu görsənməyən bu küçə ilə hələ çox getməliyəm. Hasar, hasar, hasar və üstündə çap hərfləriylə sözlər yazılmış alabəzək kağız parçası:

SİĞORTA OLUNMUSUNUZMU?
ÖZÜNÜZƏ VƏ AİLƏNİZƏ MİLAD BAYRAMI ÜÇÜN
HƏDİYYƏ TƏDARÜKÜ GÖRÜN
"URANIYA" HƏYATI MÜHAFİZƏ CƏMIYYƏTİNƏ
BİLETLƏR ƏLDƏ EDİN

57 nəfər öz həyatını lazımcına sığorta etdirmədi. 86 ölü iyan da eləcə. Onlar öz ailələri üçün Milad tədarükü görmədilər. Qızarmış gözlər, yalnız qızarmış gözlər. Başqa heç nə. Axı, bu "Uraniya" cəmiyyətində onlar niyə çıxış etmədilər, niyə? Mən, axı, qızarmış gözlərdən asanca qoruna bilərdim... İndi isə ha tərəfə baxsan, qadınların göz yaşından qızarmış, ağlamaqdan şişmiş gözlərini görürsən. Qızarmış gözlər – yeganə Milad hədiyyəsi... Bəs, axı, minlərcə alabəzək plakatda yazılıb: "Uraniya" həyatı mühafizə cəmiyyəti...

Evelin günün altında durub xırıltılı səslə oxuyur. Günəş onun ayaqlarını, bütün bədənini işıqlandırır. Bu gecə yağışın altında o lap çox dayanıb. Amma elə oxuyur ki, gözlərimi yuman kimi dərhal məni qızmar bir alovun içinə atır, açan kimi isə onun ayaqlarını və bütün əndamını görürəm. Evelin oxuyur və oxuduğu nəğmədən mənim gözümde yaş qaynayır. O, gözəl bir ölüm haqqında oxuyur; dünyanın çöküşünü, onun ilahi sonluğunu, müqəddəs ölümünü tərənnüm edir. Evelin oxuyur, onun nəğməsi yağışdan sonrakı ot kimi ətir və şəhvətlə dolu, həm də yaşıldı; elə yaşıldı ki, məni birbaşa qızmar bir alov içinə atır.

Evelin oxuyur və mənim ot kimi soyuq əlimi ay işığı düşən solğun dizləri arasında sıxır:

*Gəl, gözəl may, gəl
döyüş meydanını pivə şüşəsi kimi yaşillaşdır;
bu ucsuz-bucaqsız xarabalığı
mənim məstədicisi ölüm nəğməm kimi yaşıla bürü.*

Oxu, Evelin! Qoy sənin nəğmənin sədalari altında can verim. Oxu, Evelin! Nəğmənlə qaytar məni qum kimi, gil

Çexovdan Markesə qədər

kimi, toz kimi olduğum otların, pivə şüşəsi kimi yaşıl örtüyün altına. Oxu, Evelin! Nəğmənin qanadlarına alıb apar məni bu döyüş meydanından, apar məni bu ucsuz-bucaqsız xarabalıqdan, apar məni bu üfunətli meyitlər dünyasından!

Oxu, Evelin! Nə zaman ki, minlərlə dəstə qaranlıqlar içindən adlayıb keçir, nə zaman ki, minlərlə top çölləri şumlayıb qana boyayır, nə zaman ki, saatlar və xəritələr divarlardan asılı qalır – onda nəğmənin qanadlarında apar məni öz füsunkar ölümünə! Apar məni ay işıqlı bakirə qızlıq dünyana! Apar məni öz sirli gecə xəyallarına! Onlar elə şirindi ki, məni təzədən isti, qaynar bir həyat həsrəti çulğayır. Gəl, gözəl may, qoy otlar pivə şüşəsi kimi, Evelinin nəğməsi kimi təzədən yaşillaşsın. Oxu, Evelin!

Ancaq qız oxumur. O sayır. Axı, onun qarnı yekədir. Özü də çox yekə. İndi qız bütün gecəni vağzalın platformasında dayanmalıdır, çünki 57 nəfərdən biri sığorta olunmayıb. Parovoz 18 təkərli, sənişin vaqonu – 8, yük vaqonu isə – 4. Qarniyekə qız vaqonları və təkərləri sayır. 78 – pis deyil. 62 – azdı. 110 – kifayətdir. Və özünü qatarın altına atır. Qatarda 1 parovoz, 6 sənişin və 5 yük vaqonu var. Deməli – 86 təkər. Kifayətdir. Və qatar öz 86 təkəriylə ötüb keçəndə qarniyekə qız artıq bu dünyada yox idi. Onun bircə parçası da, bircə tikəsi də qalmamışdı. Onun mavi çiçəyi yox idi, onunçün heç kəs royalda çalmırdı, onunla heç kəs yamacda kart oynamırdı. Allahın isə ondan ötrü qaşığı yoxdu. Əvəzində qatarın qəşəng-qəşəng təkərləri vardı. Bundan artıq nə lazımdı? Axı, Allahın heç qaşığı da yoxdu.

Yalnız mən hələ də yoldayam; çoxdan, çoxdan yoldayam. Küçə uzundu, çox uzundu. Mən, deyəsən, nə küçəni başa vuranam, nə də aclıqdan yaxa qurtaran; hər ikisi sonsuzdur.

Bağırtıdan qulaq tutulur. Elə hey bağırırlar: solda futbol meydançasıdır, sağda – böyük ev. Küçə də tən ortadan, elə ikisinin arasından keçir. Küçə ilə gedən mənəm – leytenant

Fişer. Mənim 25 yaşım var. Aclıq məni üzüb. Mən düz Voronejdən baş alıb gəlirəm. Artıq çoxdan yoldayam.

Solda futbol meydançasıdır, sağda – böyük ev. Hamısı da elə ora yığışib. 1000, 2000, 3000. İntəhası heç biri dinib–danışmır. Onların qarşısında musiqi ifa olunur. Kimsə oxuyur. Bu 3000 nəfərsə kəlmə kəsmir, heç cıncırını da çıxarmır. Səliqələrinə söz ola bilməz: saçları daranıb, köynəkləri tərtəmidir. Və eləcə əyləşib ürəkdən təsirlənmək istəyirlər. İstəyirlər kimsə onları sarsıtsın. Ancaq xəbərləri yoxdu ki, mən burda, bu divarın yanında dayanmışam; mən – Voronejdən gələn adam, sonsuz küçə uzununu sürünən adam, aclığın amansızcasına sümürdüyü və çoxdan, lap çoxdan yola çıxmış adam. Onlar bilmir ki, bu divarın yanında acından dayanmışam və daha bir addıma da taqətim qalmayıb. Yox, bütün bunları onlar heç cürə dərk edə bilmirlər və bilməzlər. Bizim aramızı divar kəşib: divarın bu üzündə acından dizləri titrəyə–titrəyə mən dayanmışam, o üzündə onlar – tərtəmiz tuman–köynəkdə. Həyəcanlanmaq xatirinə bazar günlərini onların hamısı böyük intizarla gözləyir. Onca markaya razılaşırlar ki, onları ürəklərinin ən incə tellərinə kimi titrətsinlər. On marka isə böyük puldur; mənim mədəm üçün bu həqiqətən çox böyük puldur. Lakin onların həmin pula aldıkları biletlərin üzərində "Matfey iztirabları" yazılıb. Halbuki əzəmətli xor "Varrava!" bağıranda, təmiz köynəkli o minlərlə adam skamyalardan yerə aşmır. Xeyr, onlar nə ağlayır, nə də dua edirlər. Əzəmətli xor "Varrava!" bağıranda onların üzündə heç nə ifadə olunmur. Və harda oturur otursun – istər lap qabaqda, qızğın ehtiraslardan qulaq tutulduğu yerdə, ya da bir az arxada, musiqinin nisbətən sönük səsləndiyi cərgədə – bunun zərrə qədər də əhəmiyyəti yoxdur: "İztirablar" ifa olunanda onlar bütün iradələrini tam mühafizə edirlər; əzab və iztirabdan bircə tükləri də tərpənmir. Xeyr, əzab və iztirablara dair yalnız onların

qarşısında oxuyur, bunu skripkada çalırlar; əzab və iztirabları 10 markaya musiqi vasitəsilə onların xəyalında canlandırırlar. Bir də ki, "Varrava!" bağıranlar vur-tut ifaçıdırlar və bağırmanın müqabilində haqq alırlar. Əzəmətli xor da bar-bar bağırır: "Varrava!".

"Ana!" – Leytenant Fişer sonu görünməyən küçədə durub bağırır. Leytenant Fişer mənəm. "Varrava!" – Tərtəmiz yuyunub-daranmış adamların əzəmətli xoru bağırır; leytenant Fişerin qarnı isə acından quruldayır.

Minlərlə adam futbol meydançasında var gücüylə "Vur!" bağırır. "Varrava!" – küçənin sağından bağırırlar. "Vur!" – küçənin solundan bağırırlar. "Voronej!" – küçənin tən ortasında durub qışqırıram. Ancaq minlərlə bağırtdı mənim səsimi batırır.

"Varrava!" – Sağdan bağırırlar. "Vur!" – soldan bağırırlar. Sağda "İztirablar" ifa olunur. Solda futbol oynayırlar. Mən onların arasında dayanmışam. Mən leytenant Fişer. Mənim gəncliyimin 25 yaşı var, qocalığımın yaşı isə düz 57 milyondur. Bu 57 milyon Voronejin yaşıdır, anaların yaşıdır, küçənin yaşıdır. Soldan elə hey bağırırlar: "Vur!". Sağdan elə hey bağırırlar: "Varrava!". Onların arasında, kainatın titrək dalğaları üzərində isə mən durmuşam: tək-tənha, anasız. Mənim 25 yaşım var. Voronej ətrafında torpağa gömülən 57 nəfəri – heç nəyə şəkk gətirməyən və heç nə ummayan o 57 adamı mən tanıyırdım. Onlar hamısı mənə tanış idi. Mən onları nə gecə unuda bilirəm, nə gündüz. Mən sübh çağında pulemyotun qarşısında ağzıaçıq, gözüaçıq sərilib qalan 86 İvanı tanıyıram. Mən şorba həsrətli qızıcığazı və qoltuqağacıyla gəzən yefreytoru tanıyıram. Sağda on markaya, tərtəmiz yuyunmuş adamların az qala qulağının içinə bağırırlar: "Varrava!". Ancaq mən yatağının böyrünə şəkillər düzən qarını və qatar altına atılan qarniyekə qızı tanıyıram. "Vur!" – Soldan bağırırlar. Ancaq mən qocanı vurduğuna görə yuxusu ərşə çəkilən Timmi və kordan pi-

ramidon alan gözü qızarmış 57 qadını tanıyıram. Balaca qutunun üzərində yazılıb: "2 markaya piramidon". Küçənin sağ tərəfində, giriş biletlərinin üzərində "İztirablar" yazılıb, 10 markaya "İztirablar". Küçənin sol tərəfində, 4 marka dəyəri olan çiçək kimi mavi biletlərin üzərində "Kubok oyunu" sözləri yazılıb. "Vur!" – Soldan bağırırlar. "Varrava!" – Sağdan bağırırlar. Və kor da elə hey çıxır: "Piramidon!" Mən onların arasında, kainatın titrək dalğaları üzərində tək-tənha, anasız dayanmışam və mənim içimdə aclıq bağırır.

Mən leytenant Fişerəm. Mənim 25 yaşım var, özüm də Voronej ətrafında basdırılan 57 nəfəri tanıyıram. Qalanlar hamısı bir ağızdan "vur!" bağırır, "Varrava!" bağırır. Yalnız mən sağ qaldım. Düzdür, halım fənadır, ancaq nə yaxşı ki, tərtəmiz yuyunub-daranmış bu adamlar Voronej ətrafında gömülən o 57 nəfəri tanımır. Yoxsa "İztirablar" ifa olunarkən və kubok oyunu zamanı onlar necə tab gətirərdilər? Yalnız Voronejdən baş alıb gələn mən hələ də yoldayam. Acından axırımdır. Axı, aclığa nə qədər dözmək olar? Neçə vaxtdı içimdəki bu aclıqla çarpışmaqda, aclığa sinə gərməkdəyəm. Təkcə mən sağ qaldım. 57. Qalanların hamısını Voronej yaxınlığında torpağa basdırdılar. Təkcə məni basdırmaq yaddan çıxdı. Axı, nəyə görə məni untdular? İndi mənə yalnız bu divar qalıb, indi mənim yeganə dayağım bu divardır və mən yalnız divar boyunca hərəkət etməliyəm.

"Vur!" – Arxamca bağırırlar. "Varrava!" – arxamca bağırırlar. Uzun, çox uzun küçə boyunca. Və mənim çoxdan bütün qüvvəm tükənib. Çoxdandı ki, daha bir addıma da heyim yoxdu. Olanım bircə bu divardır. Axı, anam yanımda deyil. Yanımdakı həmin o 57 nəfərdi, bir də küçə boyunca məni təqib edən gözləri qızarmış 57 milyon ana! Leytenant Fişersə komanda verir: sol, iki, üç, dörd, sol, iki, üç, dörd, marş, Varrava, marş, qandan və göz yaşından büsbütün islanmış mavi çiçək, marş, marş, futbol meydançasının

Çexovdan Markesə qədər

altında, sən ey yaşıl meydanın altında basdırılan piyada qoşunu, marş, marş...

Mənim qüvvəm çoxdan tükənib, qoca şarmançı isə yaman qıvrıq tərپənir!

"Şadlanın, hamınız şadlanın! – Şarmançı bütün küçə boyu ləzzətlə oxuyur. – Ey, Voronej ətrafında basdırılanlar, elə siz də şadlanın! Nə qədər ki, gül mavidir, nə qədər ki, şarmanka çalır, şadlanın..."

Qoca boğuş səslə, astadan, eynilə Voronej havasında, qurdlu qəbirlərin ruhunda oxuyur. Mənsə bağırırım:

– Mən leytenant Fişerəm! Mən sağ qaldım! Ancaq 57 nəfəri Voronej ətrafında torpağa basdırdılar. Mən onları tanıyıram. O 57 nəfərin hamısını bircə-bircə tanıyıram.

– Şadlanın... – şarmançı oxuyur.

– Mənim iyirmi beş yaşım var! – Qışqırırım.

– Şadlanın...

– Mən acam!

– Şadlanın...

Şarmançı oxuduqca, onun şarmankasından asılan alabəzək oyuncaqlar havada yellənir. Şarmançının qəşəng oyuncaqları var. Oyuncaq boksçu öz yöndəmsiz yumruqlarını yellədə-yellədə qışqırır: "Mən yumruqlaşıram!" Torbası pulla ağzınacan dolu olan şişman kişi oyuncağı: "Mən dünyanı idarə edirəm!" – deyə bağırır. Səfeh görkəmli oyuncaq-general da ara vermədən bağırır: "Mən əmr edirəm, mən komanda verirəm!" Ağ xalatl, qara eynəkli başqa bir oyuncaq isə eynən doktor Fausta bənzəyir. Oyuncaq-Faust qışqırır-bağırır, ancaq çox çəvik tərپənir və çox da cəld işləyir.

– Sənin qiyamət oyuncaqların var, şarmançı!

– Şadlanın...

– Bəs o eynəkli kişi neyləyir?

– O düşünür, araşdırır, icad edir!

– Nə icad edir?

– Dərman! Ümid rəngli yaşıl dərman tozu!

– Bu dərman nədən ötrüdür, şarmançı?

– Ümid rəngli dərman tozunun tək bircə qaşığıyla 100 milyon adamı məhv etmək olar. Onu azacıq ciyərlərə çəkmək kifayətdir; ümidlə bir azacıq qoxulamaq, vəssalam.

Mən leytenant Fişerəm; mən qocadan ağ xalatlı adamı dartıb aldım. Mən bu eynəkli adamın başını üzdüüm! Mən yaşıl dərmanlı bu ixtiraçının qollarını sındırdım! Mən onu parçalayıb elə hala saldım ki, bir daha dərman icad edə bilməsin.

Şarmançı çığıra-çığıra soruşur:

– Sən niyə mənim bu qəşəng oyuncağımı sındırdın? O lap doktor Faust kimi ağıllı və müdrik idi!

– Mənim 25 yaşım var, – cavabında qışqırıram. – Biz ağacdan və ümidlərdən tikilmiş daxmalarda ömür çürüdürük. Bizim daxmaların qarşısında hələ də ravənd və şalğam, pomidor və tütün bitir. Biz qorxuruq! Biz yaşamaq istəyirik! Mənim 25 yaşım var! Buna görə mən dərman ixtiraçısını öldürdüm! Buna görə, buna görə, buna görə...

– Şadlanın, – şarmançı oxumağa başlayır və öz yekə qutusundan ağ xalatlı, qara eynəkli və əlində ümid rəngli yaşıl dərman tozuyla dolu bir qaşığı tutmuş təzə oyuncaq çıxarır. – Şadlanın, mənim belə oyuncaqlarım kefin istəyən qədərdir...

– Şarmançı, axı, mən ağacdan və ümiddən tikilmiş daxmada yaşayıram. Axı, pomidor və tütün hələ də boy atır. Axı sən ixtiraçın ağıllıdır bir cəldliklə hərəkət edir!

– Yox, canım, o hərəkət etmir, onu hərəkət etdirən var.

– Axı kim, kim onu hərəkət etdirir?

– Mən, – şarmançı zəhlə cavab verir, – mən!

Onda mən yumruğumu düyünləyib şarmançının sifətinə ilişdirirəm. Ancaq yox, onu vura bilmirəm, çünki o eybəcər

Çexovdan Markesə qədər

sifətə əlim çatmır. O isə qorxunc-qorxunc gülür; elə əcaib və elə dəhşətli tərzdə gülür ki!..

Küçə uzununu bir adam qaçır. O, qorxu içindədir. Anası onu tək-tənha atıb gedib. İndi də dalınca bərk-bərk qışqırırlar:

– Nədən ötrü? – Voronej yaxınlığında torpağa basdırılan 57 nəfər qışqırır;

– Almaniyadan ötrü! – Nazir qışqırır;

– Varrava! – Xor qışqırır;

– Piramidon! – Kor qışqırır.

Qalanlar da səs-səsə verib bir ağızdan 57 dəfə qışqırır:

– Vur!

Adam küçə boyunca qaçır. Sonu bilinməyən nəhayətsiz küçə boyunca. O, öz qorxusuyla bütün dünyanı ölçməkdədir. Bu adam mənəm. Mənim 25 yaşım var. Və mən yoldayam; çoxdan, çoxdan yoldayam. Özümü tramvaya yetirmək, tramvaya salmaq istəyirəm. Axı, hamı dalımca qovur, hamı məni amansızcasına təqib edir!

Adam küçə uzununu qaçır. Bu adam mənəm. Adam bağırıqlardan baş götürüb qaçır. Bu adam mənəm. Adam pomidora və tütünə inanır. Bu adam mənəm. Adam tramvaya atılır, həsrətlisi olduğu sarı tramvaya. Bu adam mənəm.

Və mən nəhayət ki, tramvaydayam; çoxdan, lap çoxdan arzuladığım sarı tramvayda.

– Biz hara gedirik? – İçəridəkilərdən soruşuram. – Futbol meydançasına? "Matfey iztirabları"na? Ağacdan və ümidlərdən tikilmiş daxmalara? Hara gedirik?

Heç kəs dillənmir. Amma qarşımda gözlərini dizi üstündəki şəkillərə zilləmiş qarı, böyründə də yamacda skat oynayan həmin üç oyunçu oturub. Bir az o yanda isə qoltuqağaclı yefreytor, şorbasız qızcıgaz və qarniyekə qız. Kimsə şeir yazır. Kimsə royalda çalır. 57 nəfər, həmin o 57 nəfərsə küçə uzununu, tramvayla yanaşı addımlayır.

Marş, marş, sən ey Voronej ətrafında torpağa basdırılan piyada qoşunu, marş, irəli marş... Ən qabaqda leytenant

Fişer gedir. Leytenant Fişer mənəm. Və anam mənim arxamca gəlir. 57 milyon mənim arxamca gəlir.

– Axı, biz hara gedirik? – Bu dəfə konduktordan soruşuram.

Konduktor heç nə demədən mənə ümid rəngli yaşıl bilet uzadır; biletin üzərində "Matfey – Piramidon" sözləri yazılıb.

– Biz hamımız əvəz verməliyik, – konduktor əlini mənə sarı uzadır. Mən ona 57 nəfər verirəm.

– Ancaq biz hara gedirik? – O birilərdən soruşuram. – Axı hara getdiyimizi bilməliyik, ya yox?

Onda Timm dillənir:

– Heç biz də bilmirik. Bundan heç şeytan da baş açmaz. Hamı başını yelləyir və donquldanır:

– Şeytan da baş açmaz.

Ancaq gedirik. "Din-don" – tramvayın cingiltisi eşidilir və heç kəs hara getdiyini bilmir. Ancaq hamı bir yerdə gedir.

Konduktorun sifətində anlaşılmaz bir ifadə var. O çox qocadı, üzü qırış-qırışdı. Onun mərhəmətli, ya qəddar olduğunu söyləmək çətin məsələdi. Hər halda hamı ona öz əvəzini çatdırır. Və hamı bir yerdə gedir. Hamı bir yerdə gedir, ancaq heç kəs də bilmir ki, konduktor rəhmiddi, yoxsa kinli.

"Din-don" – tramvay cingildəyir və heç kəs də bilmir ki, hara gedirik. Amma hamı bir yerdə gedir. Və heç kəs bilmir... heç kəs bilmir... heç kəs bilmir...

Tərcüməçidən: 1921-ci ildə Hamburqda doğulan və cəmi 26 il ömür sürən Borhert ədəbi yaradıcılığa Gölderlin və Rilkenin təsiri altında yazdığı şeirlərlə başlayıb. Faşizm illərində o, siyasi çəhətdən şübhəli şəxs qismində gestapoya çağrılır, 18 yaşında ilk dəfə

həbs olunur. 1941-ci ilin dekabrında Şərq cəbhəsində – Moskva ətrafındakı döyüşlərdə ağır yaralanır. 1942-ci ilin mayında həbs olunur və ona edam cəzası kəsilir; yüz gün təkadamlıq kamerada oturub güllələnəcəyi anı gözləyir. Sonra onu azad edib “günahını” yuması üçün ön cəbhəyə yollayırlar. 1943-cü ildə həkimlər Borherti hərbi xidmətdən azad etsələr də, növbəti istintaqdan sonra məhkəmə ona doqquz aylıq həbs cəzası kəşib günahını yuması üçün təzədən ön cəbhəyə göndərir. 1945-ci ilin aprelində fransızlara əsir düşən yazıçı əsirlikdən qaça bilir və tüstülənən alman şəhərlərinin xarabalığı ilə piyada uzun bir yol keçərək mayın 10-da, nəhayət ki, evlərinə gəlib çatır. Qalan ömrünü xəstəxanada keçirən Borhertin 1947-ci ilin aprelində ilk hekayələr toplusu çapdan çıxır. Həmin ilin noyabrında nəşr edilən ikinci kitabını görmək isə yazıçıya qismət olmur...

MARÇELLO VENTURÌ
(İtaliya)

HEÇ ZAMAN UNUTMAYACAĞIMIZ YAY

Əsgər şəhadət barmağını irəli uzadıb soruşdu:

- Bu senin uşaq?
- Hə, – kəndli cavab verdi.
- Bu da arvat?
- Hə.
- Men uşakları çok sevar...

...Yay fəsli idi. Günəş zəmilərdə taxılı, meşələrdə küknar ağaclarını yandırır-yaxır, Pistoyni dağlarının yamaclarına sığınmış kəndli daxmalarının cızdağını çıxardırdı...

– Evda benim çoklu uşak var, – əsgər sözüünə davam elədi. O, əlindəki sumbata kağızıyla öz yük avtomobilinin qara kamerini sürtüb təmizləyir, heç yana tələsənə oxşamırdı. Alnı büsbütün tər içində idi; qırx dördün yayı heç dözüləsi deyildi.

– Men uşakları çok sevar...

O, kameri sürtə-sürtə samanlığa tərəf gedib əncir ağacının kölgəsində oturdu, yerini rahatlayıb su istədi. Kəndli bir vedrə su gətirib onun böyrünə qoydu, sonra çəkilib evin kandarında dayandı. Kəndlinin arvadı, körpə də qucağında, ərinin arxasına qısılib əsgərin bütün hərəkətlərinə oğrun-oğrun göz qoyurdu.

...Yay fəsli idi. Belə bürkü, belə quraqlıq qabaqlar heç vaxt görünməmişdi. Həmin yay dəhşətli dərəcədə isti, üstəlik də, qanla suvarıldığından qırmızıydı, qıpqırmızı! Yay. Heç zaman

unutmayacağımız yay. Qırx dördün yayı. O il zəmilərin torpağı quruyub qaxaca dönmüş, susuz dodaqlar kimi çat-çat olmuşdu...

– Men Almaniya gedər. Kaput, hər şey kaput, men da Almaniya gedər.

"Kaput" – o kəndli düşündü. Sonra arvadına sarı döndü:

– Keç evə!

...O günlər Modenə gedən şose yoluyla yük maşınlarının uzun qatarı ötüb keçirdi və tez-tez bu maşınlardan biri dayanır, sarısaç alman əsgərləri həyəət-bacalara doluşub əllərinə keçəni acgözlüklə qamarlayıb aparırdılar. "Heç nəyim yoxdu" – kəndli arvadının qucağındakı uşağı göstərmişdi, almanlarsa çığırışa-çığırışa samanlığın altını üstünə çevirmişdilər; paltarlarına bənd edilən pulemyot lentlərini onlar elə bir zövqlə hiss etdirirdilər ki, heç bayrama hazırlaşan qadınlar da öz krujevalarıyla bu cür öyünə bilməzdilər...

...Günəş taxıl zəmilərini yandırır-yaxır, sanki onlara divan tuturdu. Qırx dördüncü ilin taxılı da qırmızıydı, sarı deyildi. Meşələrdə küknar ağacları bürküdən qarşıyır, yamaclara səpələnmiş kəndli daxmaları od tutub yanır. Kəndlilər yorğun addımlarla düzəngaha enirdilər. Onlar öz ev-eşiklərini yığıb-yığışdırıb balaca boxçaya düyünləmişdilər və bu balaca boxçaları ağacların ucuna keçirib çiyinlərinə atmışdılar. Evlər. Qara boxçalara yerləşdirilən, ağacların uclarında yellənən evlər...

– Men Almaniya gedər, – əsgər dedi. – Davada yaxşı şey yok.

Kəndli səsini çıxartmadı.

– Men yemək ister.

Əsgər tərlitərlitə gülümsünüb kameri otun üstünə tulladı və əllərini vedrəyə soxdu. Sonra maşına tərəf gedib

Çexovdan Markesə qədər

oturacağıın altından əsgri götürdü, əllərini silə-silə kəndliyə yaxınlaşdı. Əsgərin üzü büsbütün tər içindəydi; tər damcları alnından sürüşüb yanaqları boyunca aşağı süzülür, boynuna tökülürdü. O, əlini alnına çəkib yenə gülümsədi.

– Çok isti. Güneş batanda men gedər.

...Dostlar, qırx dördüncü ilin o qızmar yayı bizim ölincə yadımızdan çıxmaz. Elə o boğçalar da. O boğçalarda ev vardı, qəbiristandakı məzar vardı. Od tutub yanan küknarlar! Onlar bizimkiydi. Taxıl da bizim taxılımız idi. Ağacların yoğun budaqlarından sallanan uzun boğazlı cavanlar da öz qardaşlarımız idi...

Əsgər kəndli ilə üzbəüz durub soruşdu:

– Senin yumurta var? Senin sut var?

Kəndli başını aşağı salıb öz yalın ayaqlarına, yamaqlı şalvarına baxdı.

– Mənim heç nəyim yoxdu.

– Yokdu?

Əsgərin sifəti tutuldu və daş kimi sərtləşdi.

– İtalyanlar yok deyər. İtalyanlar her zaman yox deyər.

Kəndli əllərini də köməyə çağırıb qandırmağa çalışdı:

– Sənin dostların inəyimi apardılar. Mən onlara dedim ki, evdə körpə uşaq var. Dedim ki, inəyi aparsanız, bu günahsız tifil acından öləcək. Onlarsa dedilər: biz heç nə başa düşməz. Dedilər biz döyüşürük, savaşıyıq, biz sizin torpaqları qoruyuruq, buna görə də siz bizi yemləməlisiz! Bax, sənin dostların mənə belə dedilər.

– Men başa düşmez.

– Sən başa düşmürsən, mənsə nə dediyimi yaxşı bilirəm.

– Men başa düşmez, – əsgər təkrar elədi.

– Çörək, – kəndli sanki indicə yadına düşübmüş kimi qəfildən dilləndi, – sənə təkcə çörək verə bilərəm.

– Çurek?

– Hə, çörək. Olanım təkcə çörəkdir.

– Men ev ister. Bura çok isti.

– Evdənsə əncir ağacının kölgəsi sərin olar.

– Yok, – əsgər razılaşmadı və kəndlini kənara itələyib yenə öz dediyini dedi: – Men ev ister.

...Qırx dördüncü ilin yayında bizim evlərimizə soxulan əhlikef alman əsgərləri nə qədər olub?! Kəndli əsgərin arxasınca düşdü. Biz hamımız bu cür candərdi addımlarla onların arxasınca düşmüşük və baxmışıq ki, görək bu əhlikeflər bizim evlərimizdə necə ağalığ edəcəklər...

– Sən yuxarı qalx! – Kəndli arvadına bozardı.

Qadın qucağındakı uşağın arxasından qərribə tərzdə gülümsündü. Bu təbəssüm adı təbəssüm deyildi, yox, qırx dördüncü ilin təbəssümü idi. Əsgərsə qadının nərdivanla yuxarı qalxmağa hazırlaşdığını görüb təəccübləndi:

– Niye? Qorkursan?

Və kəndliyə sarı dönüb onu qandırdı ki, qoy arvadını qalmağa məcbur eləsin.

– Menim Almaniya da çoklu uşak var. Arvat da. Qorkma.

Qadın neyləmək lazım gəldiyini bilmədiyindən eləcə ürkək nəzərlə ərinin gözlərini aradı və elə nərdivanın yanındaca quruyub qaldı. Otaqda bir masa, bir neçə stul vardı. Əsgər stullardan birini altına çəkdi, cibindən dəsmalını çıxarıb yanağı boyunca sel kimi axan təri silməyə başladı.

– Men çurek ister.

Bu sözləri sanki nərdivanın yanında quruyub qalan qadını sakitləşdirmək xatirinə söylədi. Sonra uşağı göstərib:

– Yaş neçə? – Soruşdu.

Çexovdan Markesə qədər

– Üç, – qadın cavab verdi.

– Balaca, çok balaca. Bes senin?

Qadın təzədən ərinin üzünə baxdı.

– Senin yaş neçə?

– İyirmi beş, – qadın cavab verdi və yalvarıcı nəzərlə ərinin üzünə baxdı. Neyləmək lazım gəldiyini yazıq heç cürə kəsdirə bilmirdi; bilmirdi ərinin dediyinə əməl eləyib yuxarı qalxsın, yoxsa əsgərin buyurduğu kimi elə bu otaqdaca qalsın. Ona görə də qəhərdən gözləri yaşarmışdı və göz yaşını qucağındakı uşağın arxasında gizlətməyə çalışırdı.

– Sen yaxşı xanım. Sen qorkma. Mən burda oturur, çunki maşın çok isti. Men geca gedar.

...O ilin yayında istidən nəfəs almaq olmurdu. Biz bürküdən və alman əsgərlərinin odsaçan silahlarından boğulurduq. Ağaclarımız şam kimi tutaşmışdı. Arvadlı-kişili hamı qoyun kimi bir-birinə qarışıb sərsəm-sərsəm düzəngaha enirdi. Amma onlar qoyun deyildilər, onlar hamısı insan idi, xalis insan; hərəsinin də çiyinə balaca bir boğça – bütün ev-eşikləri yüklənmişdi...

Əsgər papiros alışırdı.

– Menim Almaniyada arvat var. Menim arvat qozel. Amma sen çok qozel.

Qadın gözlərinin yaşını silmək üçün uşağa lap bərk qısıldı. Onun boğazı qurumuşdu, ürəyi isə qorxudan bərk-bərk çırpınırdı.

– Bas çürek? – əsgər kəndliyə sarı dönüb soruşdu.

Kəndli elə bil min ilin yuxusundan ayıldı və ağır addımlarla şkafa yaxınlaşdı. Şkafdan bütöv bir çörək götürüb bıçaqla birgə masanın üstünə – əsgərin qabağına qoydu. Sonra yenə bayaqkı yerinə keçib divara söykəndi,

əllərini cibinə soxub küt nəzərlərlə düz qənşərinə baxmağa başladı. Göz yaşını qucağındakı uşağın arxasında gizlətməyə çalışan cavan arvadı isə hələ də nərdivanın yanında durmuşdu. Əsgər çörəkdən bir dilim kəsib:

– Men encir ister, – dedi.

Kəndli əlini həyətə tərəf uzatdı:

– Əncir ordadı.

– Get getir.

Ancaq kəndli yerindən tərpənmədi.

– Mən gedərəm, – qadın nərdivanın böyründən bir-iki addım aralanıb qapıya yönəlmək istədi, ancaq əsgər cəld yerindən qalxıb onun qarşısını kəsdi və şəhadət barmağını hökmə kəndliyə sarı uzadıb amiranə tərzdə dedi:

– O!

Kəndli qapıya tərəf yönəlib kandarda ayaq saxladı və bayırda tüğyan eləyən bürküyə, əncir ağacının altına atılmış kamerə baxdı. Sonra dönüb arvadına sərt bir nəzər saldı. Qadın uşağın arxasından ərinin gözlərinə baxdı, sonra da onun günəş şüalarından qarsayıb ağarmış samanlığa doğru hansı hikkəylə getdiyini gördü. Qadının ürəyi az qala ağzından çıxacaqdı.

– Çok isti, – əsgər qadını diqqətlə gözdən keçirib tələsmədən qapıya yaxınlaşdı, cəftəni keçirib qadınla üz bəüz dayandı və düz gözlərinin içinə baxıb soruşdu:

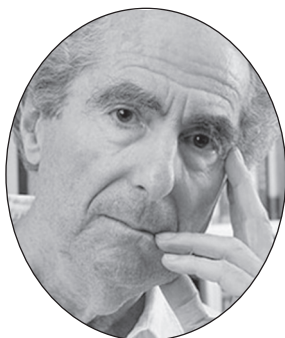
– Ad necə?

Qadın bir şey anlamadı. O yalnız qucağındakı uşaqla döşləri arasına hansı bir əlinsə soxulduğunu hiss elədi.

– Açı! – Kəndli qapının o üzündən bağırdı. – Açı, alman, səni əcəl girləyir, açı!

Qadın əsgərin tapançanı qoburdan necə çıxartdığını, alınının tərini silib hazır tapança ilə qapıya tərəf nə təhər getdiyini gördü və... gözləri yumuldu...

...Qırx dördüncü ilin yayı idi. Bu, həmin yay idi. O kəndli də mən idim, sən idin, biz idik. Və bizim əlimizdə silah vardı. Biz o silahı quru otların altında gizlətmışdik. Biz o silahı samanlıqdan götürmüşdük. Yay idi. Qırx dördüncü ilin yayı. O yay ki, heç vaxt heç birimizin yadından çıxan deyil. O yay ki, biz onu heç zaman unuda bilməyəcəyik. Və məhz o zaman, həmin o yay fəslində biz də atmağı, öldürməyi öyrəndik...

FILIPP ROT
(Amerika)

MƏZHƏB QEYRƏTKƏŞİ

1945-ci ilin mayında, Avropada müharibə səngiyəndən bir-iki həftə sonra mənə Ştatlara göndərdilər və davanın son aylarını mən burdakı “Krouder” (Missuri ştatı) təlim düşərgəsində keçirdim. Qışın sonunu, eləcə də bütün yazı mənə Almaniya boyunca sürətlə hərəkət edən Doqquzuncu ordunun tərkibində olmuşdum və hətta təyyarəyə əyləşəndə də onun Qərbə istiqamət götürdüynə inana bilmirdim. Aqlım bunu dərk edirdi, amma təzədən cəbhəyə uçmaq hissindən yaxa qurtarmaq çətin idi; mənə elə gəlirdi ki, bir azdan bizi yerə düşürəcəklər və biz kəndlərdən keçə-keçə, düşmənlərin əvvəllər onlara məxsus torpaqlarını bizim necə zəbt etməyimizə baxmaq üçün yığışdıqları əyri-üyrü daş küçələrdən adlaya-adlaya öz nizamlı hərbi addımlarımızla yer kürəsinin axırına qədər gedib çıxmıyınca elə hey şərqlə doğru irəliləyəcəyik. Son iki ilin ərzində elə sərtləşmiş, o qədər amansızlaşmışdım ki, mənə artıq heç bir şey həyəcanlandırmırdı – nə qorxudan titrəyən qocalar, nə göz yaşından boğulan uşaqlar, nə də “səbiq” məğrurların gözlərindəki çaşqınlıq və vahimə. Bəxtim gətirmişdi: mənə ürəyim, eynən piyada əsgərlərində olduğu kimi – əvvəlcə bərk ağrıyıb-sızlayan, amma əzəl-axır qabar bağlayıb keyiyən və ondan sonra səni lap hara aparsa da (aparmağına isə hara gəldi aparırdı), heç nə hiss etməyən piyadaçı ayaqlarıtək – hissiyatsız olmuşdu.

“Krouder” düşərgəsində mənə rəisim kapitan Pol Barrett idi. Xidməti vəzifəmin icrası üçün gəldiyimi ona məruzə etdiyim gün kapitan mənə əlimi sıxmaq üçün kabinetdən bayıra çıxmışdı. O, bəstəboy, əsəblərini cilovlaya bilməyən cırtqoz bir adamdı; dəbilqəsinin altından geydiyi

papağı da – istər evdə olsun, istər küçədə – daim gözünün üstünə basardı. Avropada onu ön cəbhə xəttinə göndərmişdilər, döyüşlərdə sinəsindən ağır güllə yarası almışdı, bir neçə ay qabaqsa Ştatlara qaytarılmışdı.

Kapitan Barrett hər şey barəsində danışib ürəyini boşaldandan sonra axşam yoxlamasında məni əsgərlərə təqdim etdi.

– Cənablar, sizə məlum olduğu kimi, serjant Terstonu başqa yerə keçiriblər. Bu sizin yeni serjantınızdır – birinci dərəcəli serjant Natan Marks. O, Avropada döyüşüb, düşünmək lazımdır ki, təkə elə buna görə serjant Marks uşaqlarla yox, əsgərlərlə iş görmək fikrindədir.

Dəftərxanada gecəyə qədər oturdum – çox səylə olmasa da, çalışırdım ki, gündəlik tapşırıqların nədən ibarət olduğunu öyrənim, şəxsi heyətin işləriylə, səhər raportlarıyla bir qədər yaxından tanış olum. Kwartirmeyster ağzıaçıq vəziyyətdə döşəmədəki döşəyin üstündə yatmışdı. Növbətçi əsgər tor-tor divarda asılmış elanlar lövhəsinin yanında dayanıb sabahkı işlərin siyahısını oxuyurdu. Axşamın havası ilıq idi, kazarmadan musiqi səsi gəlirdi – radio ilə oyun havaları verirdilər. Gözaltı hiss edirdim ki, hərbi xidmətə təzəlikcə çağırılmış növbətçi əsgər ona tərəf baxmadığımı zənn edəndə diqqətlə məni süzür; bir müddət keçəndən sonra o mənə yaxınlaşıb soruşdu:

– Serjant, bizdə sabah axşama nə var – əsgər əyləncəsi?

“Əsgər əyləncəsi” – bu ifadə kazarmada aparılan təmizlik işlərini nəzərdə tuturdu.

– Kazarmada səliqə-sahman yaradılması daim cümə günləri olur? – Mən soruşdum.

– Hə, məhz cümə günləri, – o dedi və məni işə salıb əlavə elədi: – Məsələ də elə bundadır.

– Əgər belədirsə, onda bu cümə də yır-yığış ediləcək.

O, dönüb aralandı, amma mən burnunun altında onun nəsə mızıldandığını eşitdim. Çiyinlərinin titrədiyini görəndə fikirləşdim: görəsən, ağlamır ki?

Çexovdan Markesə qədər

– Sənin adın necədir? – soruşdum.

Əsgər geri qanrıldı – yox, ağlayıb eləməirdi. Onun yaşıl çilləri olan qonur rəngli qıyıq, uzunsov gözləri gün altındakı balıq pulcuqları kimi işıldayırdı. Yaxınlaşıb stolun qırağında oturdu, əlini irəli uzadıb dedi:

– Şeldon.

– Qalx görüm, Şeldon!

O, yerindən sıçrayıb dedi:

– Şeldon Qrossbart. – Və gülümsündü: hər necə olsa məni rəsmiyyətçilikdən daşındırdı.

– Şeldon, deməli, bunu belə başa düşək ki, sən cümə günü axşam kazarmanı yığışdırmaq istəmirsən, eləmi? Bəlkə, sən elə fikirləşirsən ki, biz təmizlik işləri aparmamalıyıq? Ya bəlkə biz bundan ötrü qulluqçu tutmalıyıq?

Doğrusu, özümdən belə ton gözləməirdim. Mən deyirdim və eynən rota starşinası kimi danışdığımı özüm də başa düşürdüm.

– Xeyr, serjant, – Şeldon guya ciddi görkəm aldı, lakin ciddilik yalnız ondaydı ki, üzündəki təbəssümü udmuşdu.

– Amma yır-yığış işlərini həmişə cümə gününün axşamına salırlar, elə bil bununçün ayrı gün, başqa vaxt yoxdur.

O yenə stolun qırağında oturdu, daha doğrusu, nə oturan kimi oturmuşdu, nə duran kimi durmuşdu. Çil-çil gözləri parıldaya-parıldaya nəzərlərini üzümə dikib baxırdı; sonra nəsə jest elədi. Az nəzərə çarpan jest idi – əllərini oynada-oynada ora-bura fırladırdı – bununla belə, eyhamla bildirməyi bacardı ki, guya biz yerin göbəyiyik və əhəmiyyətli olan yalnız bizim onunla işimizdir. İşarə verib anladı ki, bəs bizim özümüzdə də mühüm olan yalnız bizim qəlbimizdir, qalanlar önəmli deyil. O, yatmış kvartirmeysterə baxıb pıçıldadı:

– Serjant Terston – öz yerində; sizinlə isə, bizə elə gəlirdi ki, hər şey başqa cür gedəcək.

– Bizə?

– Bizim rotanın yəhudilərinə.

– Bu hardan çıxdı? – Mən səsimi qaldırdım. – Sən nəyi nəzərdə tutursan?

Mən bu “Şeldonun” ucbatındanmı əsəbiləşmişdim, yoxsa məni özümdən çıxaran bir başqa şey idi? – hələ bilmirdim; amma, əsəbiləşməyinə əsəbləşmişdim.

– Biz fikirləşmişdik ki, siz axı Markssınız! Karl Marks kimi. Marks qardaşları¹ kimi. Bütün bu tiplərin hamısı Marksdır. Serjant, axı sizin soyadınız da bu cür yazılır, elə deyil?

– Elədir.

– Fişbeyn dedi ki... serjant, mən onu demək istəyirəm ki...

O karıxdı; sifəti, boynu qızardı; dodaqları tərپənsə də, amma heç bir səs çıxmadı. Bir andaca “farağat” dayanıb düz mənim gözümə baxdı. Yəqin, başa düşmüşdü ki, Terston kimi məndən də bir kömək olan deyil: Terston kimi mən də onun məzhəbinə sitayiş eləmirəm. Şeldon bu məsələdə aşkar səhvə yol vermişdi, amma mən bu səhvi düzəltmək istəmədim. Açığını desək, ilk baxışdan o, mənim xoşuma gəlməmişdi. Odur ki, heç nə demədim; baxışlarına da yalnız baxışlarımla cavab verdim və Şeldon tonu dəyişdi.

– Bilirsiniz necədir, serjant, cümə gününün axşamları yəhudilər ibadətə gedirlər

– Necə bəyəm, serjant Terston sizə deyirdi ki, təmizlik işləri aparılan gün ibadətə getmək olmaz?

– Yox...

– Bəyəm o deyirdi ki, siz kazarmada qalmalısınız və döşəməni yuyub təmizləməlisiz?

– Yox, serjant.

¹ Çiko, Xarpo, Qauço – milliyətcə yəhudi olan populyar amerikan aktyorlarıdır.

Çexovdan Markesə qədər

– Kazarmada qalmalısınız və döşəməni təmizləməlisiz – serjant Terston belə deyib, ya deməyib?

– Məsələ onda deyil, serjant. Əngəl başqa şeydədir: bizim kazarmadakılar, – o, mənə yaxınlaşıb pıçıldadı, – belə hesab edirlər ki, guya biz işdən boyun qaçırıyıq. Cümə günü axşamlar yəhudilər ibadətə gedirlər. Qayda belədir.

– Gedirsiniz gedin də.

– Axı o biri əsgərlər lağ edirlər. Onların buna haqqı yoxdur.

– Qrossbart, bunun orduya heç bir aidiyyəti yoxdur. Bu sizin şəxsi işinizdir, özünüz də öz məsələnizi həll edin.

– Amma bu ədalətli olmur axı.

– Sizə heç nəylə kömək edə bilmərəm, – deyib, getmək üçün ayağa qalxdım; Qrossbart yolumun üstündə donub qalmışdı.

– Bu axı iman məsələsi, etiqad məsələsidir, ser.

– Serjant, – mən düzəliş verdim.

– Hə, olsun serjant.

– Qulaq as, sən get kapellanın¹ yanına. Ya da sənə kapitan Barrettlə danışmaq lazımdır. Mən ondan xahiş edəərəm ki, səni qəbul eləyib dinləsin.

– Yox, yox. Mən heç də başımıza cəncəl açmaq istəmirəm. Onsuz da bir şey olan kimi onlar deyir ki, guya biz – iğtişaş salırıq, guya ara qarışdırırıq. Mənim istədiyim tək bircə şeydir: hüquqlarıma riayət olunsun.

– Lənət şeytana, Qrossbart, bəsdir zarıdın. Sənin hüququnu heç kəs tapdalamır. Öz işindir: isə təyirsən – qal döşəməni təmizlə, istəyirsən – sinaqoqa get.

Onun sifətinə yenə şən bir təbəssüm yayıldı; dodaqlarının qırağında tüpürcək ağarırdı.

– Serjant, siz, yəqin, demək istəyirdiniz ki, kilsəyə, eləmi?

¹ Katoliklərdə: keşiş, yaxud keşiş köməkçisi

– Mən demək istəyirəm ki, sinaqoqa, Qrossbart!

Mən onun böyründən keçib dəftərxanadan çıxdım. Yaxınlıqda xırçiltı eşidildi – qarovul çınqılın üstüylə addımlayırdı. Aralıdan kazarmanın işıqlı pəncərəsi aydın görünürdü – pəncərə arxasında maykada və xüsusi formada olan əsgərlər çarpayılarında oturub öz silahlarını təmizləyirdilər. Qəfildən arxa tərəfimdə xışiltı eşidildi. Geri qanrılıb baxanda Qrossbartın – toranlıqda onun tutqun silueti sezilirdi – kazarmaya tərəf necə qaçdığını gördüm; o öz yəhudi təəssübkeşlərinə çatdırmağa tələsirdi ki, onlar səhv etməyiblər: mən də Karl kimi, Xarpo kimi onların kökündənəm.

* * *

Səhər kapitan Barrettlə söhbət zamanı dünənki insidenti yada saldım. Nəyə görəse kapitana elə gəldi ki, mən Qrossbartın mövqeyini onu müdafiə etdiyim qədər düzgün şərh etmirəm.

– Marks, mən qaradəriliylə böyür-böyürə döyüşə getməyə hazırım, bir şərtlə ki, məni əsl kişi olduğuna inandırsın. Mən o cəhətimlə fəxr edirəm ki, – o, pəncərəyə baxıb davam elədi, – hər şeyə qərəzsiz yanaşıram. Bunun sayəsində, serjant, mən burda hər şeyə eyni gözlə baxıram – heç kimin pis iş tutmasına imkan vermirəm, heç kimin də hüquqlarını tapdalamıram. Onlardan tələb edilən yalnız odur ki, öz bacarıqlarını, nəyə qadir olduqlarını sübut eləsinlər. Atıcılıqda fərqlənibse, şənbə-bazar günləri məzuniyyətə buraxıram. Fiziki hazırlıqda fərqlənmişəmni? Buyur, bu da sənə şənbə-bazar məzuniyyəti. Nə qazanmışansa səninkidir. – Kapitan gözünü pəncərədən çəkib barmağını mənə tuşladı. – Marks, siz də yəhudisiniz, elə deyil?

Çexovdan Markesə qədər

– Bəli, ser.

– Siz yəhudisiniz, mən sizə hörmət edirəm. Ona görə hörmət edirəm ki, yaxanızda bu qədər lent var. Serjant, mən adamları döyüş meydanında özünü necə göstərməsinə görə mühakimə edib qiymətləndirirəm, bağırısaqlarının nazikliyinə görə yox.

Mən gözləyirdim ki, bunu deyərkən kapitan əlini ürəyinin üstünə aparacaq, ancaq son sözləri deməzdən öncə o, barmağını indiyəcən nə cürsə qopub düşməyən tarım qarnının üstündəki köynək düyməsinə tuşladı.

– Oldu, ser. Mən yalnız uşaqların bu məsələyə necə münasibət bəslədiyini sizə çatdırmaq istədim.

– Mister Marks, əgər uşaqların nəyə və nə cür münasibət göstərməsi sizi narahat etsə, inanın mənə siz vaxtından qabaq qocalarsınız. Qoy bununla kapellan məşğul olsun; bu onun işidir, sizinki deyil. Sizə isə lazımdır ki, uşaqlar sərrast atmağı tez öyrənsinlər. Əgər yəhudilərin şəxsi həyatına elə gəlicə ki, onları tənbel hesab edirlər, işdən yayınmaqda suçlayırlar, heç bilmirəm buna nə deyim. Qəribə olan bilirsiniz nədir – birdən-birə Tanrı bu sıravı Qrossmana necə ucadan səsləndi ki, ona kilsəyə getmək belə vacib oldu.

– Sınaqoqa, – mən dedim.

– Qoy siz deyən olsun, serjant, qoy olsun sinaqoq. Yadda saxlayaram. Sağ olun ki, yadıma saldınız.

Həmin axşam rota şam yeməyi üçün dəftərxananın yanında cərgəyə düzlənməzdən qabaq, mən növbətçini – kapral Robert Lahillə yanıma çağırıdım. Əynindəki formanın mümkün olan hər yırtıq-deşiyindən buruq-buruq tüklər çıxmış bu möhkəm bədənli qarabuğdayı oğlanın qaysaq tutmuş gözləri mağara və dinozavrlar erasını adamın yadına salırdı.

– Qulaq as, Lahill, düzlənməni sən aparacaqsan, uşaqlara de ki, haçan başlanmasından asılı olmayaraq kilsə ibadətinə

icazə verilir, amma bu şərtlə ki, düşərgəni tərk etməzdən qabaq onlar bu barədə məruzə etməlidirlər.

Lahill əlini qaşdı, amma məni eşidirdimi, üstəlik nə dediyimi başa düşürdümü – bu barədə mənə heç nə ilə işarə vermirdi.

– Lahill, – mən dedim. – Kilsə. Yaddaşınızı gücə salın. Kilsə, keşiş, ibadət, tövbə.

Lahill dodaqlarını gülürmüş kimi büzüşdü: mən bunu onun əlaməti saydım ki, – qoy lap bir-iki saniyəliyə olsun, – deyəsən, o, təkamül pilləkəniylə fərdi bəşəriyyə qədər qalxdı.

– Axşam ibadətinə getmək istəyən yəhudilər kazarmanın təmizlik işlərindən azaddır və saat yeddi tamamda dəftərxanada olmalıdırlar, – mən dedim; yadıma indicə düşmüş kimi tez də əlavə elədim: – Bu, kapitan Barrettin əmridir.

Az sonra, “Krouder” düşərgəsinin üzərində gündüzün son işıqları sayrışanda pəncərə arxasından Lahillin içdən gələn boğuş, tutqun səsi bütün ətrafa yayıldı:

– Əsgərlər, mənə qulaq as. Rəisciyəz tapşırırdı sizə çatdırım ki, bizim rotanın yəhudiləri, əgər yəhudi ibadətinə getmək istəsələr, onda saat yeddi tamamda burda cərgədən çıxmalıdır.

* * *

Saat yeddidə mən dəftərxananın pəncərəsindən boylanarkən kraxmallı xakidə olan üç əsgərin tozlu təlim meydanında durduğunu gördüm. Onlar ayaqlarını götürüb qoya–qoya saata baxır, öz aralarında nəsə pıçıldaşırdılar. Hava qaranlıqlaşırırdı, meydanda tək qaldıqlarından onlar indi lap balaca görsənirdilər. Qapını açanda qulağıma səs

Çexovdan Markesə qədər

gəldi: qonşuluqdakı kazarmanın hər yerində “əsgər əyləncəsi” gedirdi – çarpayılar divarların dibinə çəkilir, kranlardan vedrələrə su doldurulur, şüşə əsgiləriylə pəncərələr silinir, uzun lif süpürgələriylə taxta döşəmələr yuyulur, bir sözlə, kazarmada şənbə baxışından öncəki təmizlik işləri aparılırdı. Təlim meydanına təzəcə çıxmışdım ki, Qrossbartın amiranə komandasını eşitdim: “Fara-ğat!”. Amma kim bilir, bəlkə də bütün bu troitsa¹ “farağat” əmrinə dartınarkən mənə elə gəlmişdi ki, onun səsinə eşidirəm?

– Sağ olun, ser, – o, irəli çıxıb dedi.

– Qrossbart, “ser” yox, “serjant”, – mən yenə ona düzəliş verdim. – “Ser” zabitə müraciət formasıdır. Mənsə zabit deyiləm. Siz artıq üç həftədir ki, ordudasınız – yadda saxlamaq vaxtıdır.

Əllərini yanlarına salıb durmuş Qrossbart ovuclarını tərsinə çevirməklə göstərdi ki, əslində biz onunla şərtilikdən yüksəkdəyik.

– Yenə də sağ olun, – o dedi.

– Hə-hə, – Qrossbartın arxasında dayanmış uzundraz oğlan dilləndi. – Çox sağ olun.

Üçüncü oğlan da dodaqlarını bir-birinə sıxıb zorla “Sağ olun” pıçıldadı; özünə yalnız dodaqlarını tərpətməyi rəva görən bu oğlan hələ də “farağat” dayanmışdı.

– Nəyə görə? – soruşdum.

Qrossbart sevincək gülümsədi:

– Elan etdiyinizə görə. Kapralın elanına görə. Bu bizimçün böyük kömək oldu, bizim işimizə...

– Üzürlük verdi... – Qrossbartın sözünü uzundraz tamamladı.

Qrossbart gülümsədi:

¹ Üç üqnum (xristian dinində Allahda birləşmiş üç sifət). Burda: üç adam; üç nəfər – “üçlük” mənasında.

– O, demək istəyir ki, qanunilik verdi. Aşkarlıq gətirdi. İndi heç kəs deyə bilməz ki, biz təmizlik işindən, sadəcə, yayınıırıq.

– Bu, kapitan Barrettin sərəncamıdır, – mən dedim.

– Elə olmağına elədir, amma burda sizin xidmətiniz var. Buna görə sizə təşəkkür edirik. Serjant Marks, sizi yoldaşlarımla tanış etmək istəyirəm: Larri Fişbeyn...

Uzundraz irəli addım atıb əlini mənə uzadıb soruşdu:

– Siz Nyu-Yorkdansınız?

– Hə.

– Mən də ordanam...

Gülümsəyəndə bu oğlanın ölü sifəti kimi solğun sifətinin almacıqları çənəsinə qədər uzanırdı; eşidəndə ki, mən onunla eyni şəhərdənəm, sevincindən dodaqları səyridi və ağaran pis dişləri görsəndi. Tez-tez gözünü qırpırdı, elə bil göz yaşını çırpırdı.

– Hansı mahaldansınız?

Mən ona cavab verməyib Qrossbarta tərəf döndüm.

– Artıq səkkizə beş dəqiqə işləyib. İbadət haçan başlayır?

– Sinaqoq on dəqiqədən sonra açılır, – Qrossbart gülüm-sündü. – Mən sizi Miki Qalpernlə tanış etmək istəyirəm. Miki, bu bizim serjantımız Natan Marksdır.

Üçüncü oğlan qabağa çıxıb mənə hərbi təzim etdi.

– Qalpern, hərbi təzimi zabitlərə verirlər, – mən dedim.

Oğlanın aşağı enən əli döşünün üstündəki cibin düymələnib-düymələnmədiyini də əsəbi şəkildə yoxladı.

– Onları sinaqoqa mən aparım, yoxsa siz də bizimlə gedəcəksiniz? – Qrossbart soruşdu; onun arxasından isə Fişbeynin zil səsi eşidildi:

– İbadətdən sonra yemək-içmək olmalıdır. Sent-Luisdən bizə dəstək üçün xanımlar gəlməlidir, ötən həftə ravvin belə demişdi.

– Kapellan, – Qalpern pıçıldadı.

Çexovdan Markesə qədər

– Bizə qoşulsanız şad olardıq, – Qrossbart dedi.

Dəvətə cavab verməmək üçün gözlərimi dolandırır bazarmanın pəncərələrinə nəzər saldım – pəncərələrin arxasında tutqun sifətlər görünürdü: əsgərlər biz dörd nəfərə baxırdılar.

– Tələsin, Qrossbart, – mən dedim.

– Neylək, siz necə deyirsiniz, elə də olsun. – Və o birilərə dönüb komanda verdi: – Qaçışla, marş!

Üçü də yerindən götürüldü, amma heç üç metr aralanmamış Qrossbart qaça-qaça geri qanrılıb qışqırdı:

– Sizə yaxşı-yaxşı şabatlar, ser!

Və troitsa Missurinın qərib toranlılığına qarışıb yoxa çıxdı.

Onlar gözdən itmişdilər, ancaq Qrossbartın səsi artıq yaşıl deyil, tutqun-göy rəngə çalan təlim meydanının üzərində hələ də eşidilməkdəydi: “marş-marş” deyən həmin səs getdikcə daha uzaqdan gəlirdi və çəpəki düşən işıqla birgə – bax bunu qətiyyən gözləməirdim – adamı həyata çağırırdı. Bu səs dərinlərdə gizlənmiş xatirəni oyatdı: yaddaşımda neçə illər bundan qabaq, indiki kimi uzun yaz axşamları, Bronsk yaxınlığındakı Böyük meydançada birgə oynadığım uşaqların şən çığırtıları canlandı. Nə deyəsən, həqiqətən xoş xatirələrdir, xüsusən də dinc ev şəraitinin çox-çox uzaqlarda qaldığı bir vaxtda. Lakin bu xatirələr öz ardınca o qədər şeyləri çəkib gətirdi ki, özümə dəhşətli dərəcədə yazığım gəldi. Düzünü desəm, özümü büsbütün xəyalların öhdəsinə buraxıb çox dərinlərə daldım və mənə elə gəldi ki, xeyli uzaqlardan mənim düz içiməcən bir əl uzandı; hər şeydən – Belçika meşələrində keçən günlərdən, ağlamağı özümə rəva bilmədiyim ölümlərdən, qızınmaq üçün kitabları yandırdığımız alman fermalarındakı gecələrdən, yoldaşlarımı cəzasız buraxmadığım (amma hərdən onları bağışlamağı necə də istəyirdim!), heç başmaq-

larım Vezelin, Münsterin və Branşveyqin daş küçələrinə dəyəndə qalib qismində qürrələnməyi özümə də rəva bilmədiyim (halbuki nə cür olsa mən yəhudi idim və bunu özümə rəva görə bilərdim) bitib-tükənməz keçidlərdən yan ötərək düz içiməcən gəlib çatan bir əl!

Və budur, indi bircə axşamın səs-küyü, evin və ötən günlərin bircə əks-sədası bəs elədi ki, yaddaşım hər şeyin arasından keçib mənim içimdə boğulub qalan və qəfil xatırladığım şeylərin üstünə cumsun. Düşünürəm ki, əgər özümə daha da yaxınlaşmaq arzusunun şiddəti, heç özüm də bunu gözləmədiyim halda, Qrossbartın arxasınca məni yəhudilərin 3 nömrəli ibadət xanasına çəkib aparırsa, burda qəribə heç nə olmamalıdır.

Mən ən axırdakı boş cərgədə oturdum. Əlində kağız stəkan tutmuş Qrossbart, Fişbeyn və Qalpern məndən iki sıra qabaqda idilər. Hər növbəti cərgə irəliləməyə bir az hündürdə olduğundan onlarda nə baş verdiyini görürdüm. Fişbeyn öz stəkanından Qrossbartın stəkanına çaxır süzürdü; Qrossbart qırmızı çaxırın qövsvari tərzdə Fişbeynin stəkanından özününkünə süzülməsinə məmnuniyyətlə izləyirdi. Gözqamaşdırıcı sarı işıqda mən kapellanı gördüm – o, öz hündürdəki yerində dayanıb sözləri xüsusi ahənglə uzada-uzada birinci ayəni oxuyurdu. Qrossbartın dizinin üstündə dua kitabı vardı, amma kitabı açmamışdı: stəkandakı çaxırı qarışdırırdı. Ayəni yalnız Qalpern davam etdirirdi; o, sağ əlinin geniş açılmış barmağını kitabın üstünə qoymuşdu, pilotkanı da alından aşağı elə bərk basmışdı, yastılanıb eynən araçqına oxşayırdı. Hərdən bir Qrossbart stəkanın üstünə əyilirdi; sarımtıl, uzunsov sifəti indicə xarab olacaq lampaya oxşayırdı. Fişbeynin gözləri isə orabura qaçırdı – o, boynunu irəli uzadıb baxırdı ki, görsün onların cərgəsində daha kimlər oturub: irəlində kim var, arxada kim? Məni görəndə göz vurdu, sonra dirsəyi ilə

Qrossbartın böyrünü dümsükləyib qulağına nəsə pıçıldadı. İcma növbəti ayəni hamılıqla birgə ümumi şəkildə ifa edərkən mən Qrossbartın səsini xorun içində ayırd edə bildim. İndi Fişbeyn də dua kitabına baxırdı, amma dodaqları tərpnəmirdi.

Nəhayət, çaxır içmək məqamı yetişdi. Kapellanın təbəssüm dolu baxışları altında Qrossbart stəkanı birnəfəsə başına çəkdi. Qalpern çaxırı fikirli halda qurtum-qurtum, Fişbeyn isə özünə ciddi mömin görkəmi verərək sanki boş stəkandan içirdi.

– Bizim icmaya nəzər salanda, – kapellan son sözləri istehza ilə dedi, – bu gün bizim aramızda yeni simalar gördüm; mən sizləri “Krouder” düşərgəsinin axşam ibadətində salamlamaqdan məmnunam. Mən – mayor Leo Ben–Ezra, sizin kapellanam.

Kapellanın amerikalı olduğu aşkar görünürdü, bununla belə sözləri az qala heca-heca tələffüz etməklə qəsdən aydın danışdı, sanki hər şeydən öncə ayələri üzündən oxuyanlara mənəni tam çatdırmaq istəyirdi.

– Sent–Luisin “Sinay” sinaqoqundan olan nəcib xanımların sizinçün hazırladıqları təamları nuş etmək üçün bufetə keçməzdən qabaq yalnız bir neçə kəlmə söyləmək istəyirəm.

Auditoriya alqışlamağa, fit çalmağa başladı. Kapellanın dodaqlarında yenə təbəssüm görüldü; o, əllərinin içini salona tərəf tutub qəmli gözlərini yuxarı qaldırdı, sanki başçılara harda, kimin qarşısında olduqlarını xatırlatdı. Qəfil araya çökən sakitlikdə Qrossbartın rişxəndli səsini eşitdim:

– Qoylar isə qoy döşəməni yusunlar!

Doğrudanmı o belə dedi? Mən buna əmin deyildim, lakin onu da gördüm ki, Fişbeyn istehza ilə gülüb Qalpernin böyrünü necə dümsüklədi; Qalpern anlaşılmaz nəzərlərlə

ona baxıb sonra yenə baxışlarını dua kitabına dikdi və ravvinin nitq söylədiyi müddətdə gözünü kitabdan çəkmədi. O, bir əliylə pilotkanın altından çıxan qara, qıvrım telini bururdu.

– Xahiş edirəm, bir dəqiqəliyə yubanasınız, – ravvin yorğun səslə sözünə davam elədi. – Mən sizinlə yemək barəsində danışmaq istəyirəm. Bilirəm, bilirəm, hamısını bilirəm. Bütün bu aylar ərzində siz haram edilmiş qidanı kül kimi yeyirsiniz, o sizin boğazınızda ilişib qalır, bilirəm, sizin atalarınız öz uşaqlarının təmiz qidadan məhrum olmalarından necə narahatdır; bu haram qidanın sizin ağızlarınızı necə mürdərələdiyindən xəbərim var. Mən sizə nə məsləhət görə bilərəm? Yalnız bir şey: gözlərinizi yumun və nə qədər bacarırsınızsa udun. Sağ qalmaq üçün nə qədər yemək lazımdırsa, o qədər yeyib qalanlarını atın. Sizə təkəcə məsləhətlə kömək etmək istəməzdim. Aranızda özünü məcbur eləməyə gücü çatmayanlardan xahiş edirəm: öz üzərinizdə səyinizi bir qədər də artırın, əgər onda da heç nə alınmasa, gələrsiniz bura və biz sizinlə üzbəüz oturub danışarıq. Əgər ikrahı üstələmək sizə heç cür müyəssər ol-mursa, onda biz kömək üçün yuxarılara müraciət edərik.

Zal uğuldadı, amma dərhal da sakitləşdi. Sonra hamı bir ağızdan “Eyn Keeleqoyn”¹ duasını oxudu – işə bax ki, üstündən bu qədər vaxt keçsə də, mən gördüm ki, bütün sözlər yadımdadır. İbadət başa çatanda Qrossbart mənim üstümə cumdu:

– Yuxarı? Bunu necə başa düşməli, yəni generala?

– Eşidirsən, Şelli? – Fişbeyn özünü irəli dürtüdü. – Yuxarı, yəni Allaha, bax bunu belə başa düşmək lazımdır. – Sonra yanağını qaşayıb Qalpernə baxdı. – Gör nə yuxarıdan yapışıb!

– Şa! – Qrossbart dedi. – Serjant, bəs siz necə düşünürsüz?

¹ “Bizim Tanrımızın yox bərabəri” (ivritcə) – gündəlik oxunan dua

Çexovdan Markesə qədər

– Bilmirəm. Yaxşısı budur, siz kapellandan soruşun.

– Elə də edərəm. Ondan xahiş etmək istəyirəm ki, mənimlə təkbətək danışsın. Miki də xahiş edəcəm.

Qalpern başını buladı.

– Yox, yox, Şeldon.

– Miki, başa düş, sənin hüquqların qorunmalıdır, – Qrossbart ona dedi. – Razılaşmaq olmaz ki, səninlə kefləri istəyən kimi rəftar eləsinlər.

– Yaxşı görün, – Qalpern dedi. – Bu, məndən daha çox mənim anamı narahat edir.

Qrossbart yenidən mənə tərəf döndü:

– Serjant, dünən onun ürəyi bulanıb. Hamısı da raqudandır. Büsbütün donuz ətidir, hələ Allah bilir, içinə başqa nə qatıblar.

– Mən soyuqlamışdım, ürəyimin bulanmağı da bu səbəbdən idi, – Qalpern cavab verib araçqını peysərinə tərəf çəkdi və o yenə özünün pilotka şəklini aldı.

– Fişbeyn, bəs sən necə? – Mən soruşdum. – Sən də yalnız haram şeylər yeyirsən?

– O qədər də yox, – uzundraz qızıışdı. – Amma mən bu qorxulu işə girişmək fikrində deyiləm. Mənim mədəm sağlamdır, özüm də az yeyənəm.

Mən ondan gözümü çəkmirdim və Fişbeyn sanki öz sözlərini təsdiq edirmiş kimi əlini yuxarı qaldırdı: göstərdi ki, hətta saatının qayıışı da axırınıcı deşiyə qədər dartılıb.

– Bəs ibadətə gəlmək səninçün vacibdir?

– Əlbəttə, ser.

– Serjant.

– Evdə, bu ola bilsin, çox da vacib deyil, – Qrossbart dərhal aramızda dayandı. – Evdən uzaqda olanda isə, başqa məsələ; bu, adama yəhudilik hissi aşılayır.

– Biz hamımız bir olmalıyıq, – Fişbeyn dedi.

Mən qapıya tərəf yönəldim; Qalpern dal-dalı çəkilib məni irəli buraxdı.

– Bax ona görə Almaniyada belə alındı, – Qrossbart səsinə qaldırdı ki, onun dediklərini eşidim. – Hamısı onun ucbatından oldu ki, yəhudilər bir deyildi, özləriylə alçaq rəftar edilməsinə icazə vermişdilər.

Mən geri çöndüm.

– Qulaq as, Qrossbart. Yaddan çıxartma: bura ordudur, yay düşərgəsi deyil.

– Nolsun ki? – O gülümsündü.

Qalpern aradan çıxmağa çalışdı, amma Qrossbart qolundan yapışıb buraxmadı.

– Qrossbart, sənənin neçə yaşın var?

– On doqquz.

– Bəs sənənin? – Fişbeyndən soruşdum.

– Mənim də o qəddər. Biz həтта eyni aydanıq.

– Onunku neçədir? – Qalperni göstərdim; hər necə olsa, o, aradan çıxma bilməmişdi; gedib qapının yanında durmuşdu.

– On səkkiz, – Qrossbart səsinə yavaşdı. – Amma lap uşaq kimidir; nə çəkmələrinin bağını bağlaya bilir, nə dişini yuya bilir. Mənim ona yazığım gəlir.

– Mənim sə, Qrossbart, bizim hamımıza yazığım gəlir. Yazığım gəlir ki, niyə özümüzü adam kimi apara bilmirik? Boş yerə tullanıb-düşməyə dəyməz.

– Bunu necə başa düşmək lazımdır?

– Nahaq yerə sən məni kəlməbaşı ser adlandırırısan. Boş yerə tullanıb düşməyə dəyməz.

Mən bunu deyib getdim; yanından keçəndə Qalpern başını qaldırıb heç üzümə də baxmadı, Qrossbartın səsi isə məni qapının arxasında haqladı.

– Miki, mənim lebenim¹, geri qayıt. Gəl, yeyib-içək!

“Leben” – nənəm məni belə çağırırdı.

¹ Həyatçıqaz (əzizləmə mənasında).

Bir həftə sonra, səhərçağı kağızların arasında eşələnərkən kapitan Barrett məni öz kabinetinə çağırırdı. O, dəbilqə altından geydiyi papağı bu dəfə gözünün üstünə elə bərkdən basmışdı ki, bəbəkləri zorla görsənirdi. Mən içəri girəndə telefonla danışırdı; məni görən kimi, dəstəyi əliylə qapayıb soruşdu:

– Lənətə gəlsin, bu Qrossbart kimdir?

– Üçüncü vzwoddandır, kapitan, – mən cavab verdim.
– Hərbi hazırlıq kursu keçir.

– Birdən-birə yemləmə ucbatından bu hay-küyə nə səbəb olub? Onun anası, lənətə gəlsin, hansısa konqresmenə yeməyə görə zəng vurub. – O, əlini dəstəkdən götürdü, papağı elə darddı ki, gözünün alt qapaqları da görsəndi. – Bəli, ser. Yox, yox, mən xətdəyəm, ser. Bəli, ser, Marksdan soruşurdum, o, mənim yanımdadır...

Barrett yenə əliylə dəstəyi qapayıb pıçıldadı:

– Adıbatmış Harri zəng vurur. Konqresmen general Laymana zəng vurub, o da – polkovnik Sousaya; Sousa mayora, mayor da mənə. Onlara nə var ki, hamısını mənə soxuşdursunlar, qurtardı getdi. De görüm, nə məsələdir? – O, dəstəyi yelləyib sanki mənə hədə-qorxu gəldi. – Mən bəyəm əsgərləri yemləmirəm? Bu hay-küy nədən yaranıb?

– Ser, Qrossbarta adi ölçülərlə yanaşmaq olmaz.

Mənim sözlərimə Barrett üzündəki anlaşılan təbəssümlə çox istehzal şəkildə cavab verdi. Onda mən belə qərara gəldim ki, məsələyə başqa tərəfdən yanaşım.

– Kapitan, həmin bu Qrossbart ortodoksal yəhudidir, onlara isə bəzi ərzaqları yemək qadağandır; haram sayılır.

– Konqresmen deyib ki, onun ürəyi bulanır. Deyir anası xəbər verib ki, oğlu dilinə bir şey vuran kimi, o dəqiqə qaytarır!

– O, bəzi pəhriz qaydalarına riayət etməyə öyrəşib, kapitan.

– Bəs onun anası nəyə görə Ağ Evə zəng vurur?

– Yəhudi valideynlər uşaqlarına himayə göstərməyə meyillidir, ser. Mən nə demək istəyirəm: yəhudilərdə ailə əlaqələri çox sıxdır. Və əgər oğlan evdən gedirsə, anası rahatlığını itirir. Yəqin, oğlan anasına nəsə yazıb, anası isə onu səhv başa düşüb.

– Uf, mən bu oğlanın dərslərini elə verərdim ki! Müharibə, lənətə gəlsin, gedir, buna isə xüsusi bir şey ver yeməyə – gör ürəyindən nə keçir!

– Ser, məncə, burda oğlanın günahı yoxdur. Düşünürəm ki, əgər biz onunla danışsaq məsələni yoluna qoyarıq. Yəhudi valideynlər belədir, onlar övladları sarıdan həmişə narahatdırlar.

– Yaxşı görüm, ona qalsa bütün valideynlər narahatlıq keçirir, təkcə yəhudilər deyil ki. Amma onlar prinsipə getmirlər, suyu bulandırmırlar...

Mən onun sözünü yarımçıq kəsib ucadan və sərt danışdım.

– Ailə yaxınlığı, kapitan, böyük məna kəsb edir, amma sizinlə razılaşmağa hazırım ki, hərdən onun çərçivədən çıxması da olur. Ümumiyyətlə isə, bu yaxşı şeydir, intəhası belə şeylər də məhz bunun ucbatından baş verir.

Bundan sonrasını – mənim konqresmenin məktubuna həm öz gözümdə, həm də Adıbatmış Harrinin gözündə bəraət axtarmağa necə canfəşanlıqla çalışdığımı kapitan arzu etmədi; dəstəyi yenidən qulağına yaxınlaşdırıb dedi:

– Ser? Deməli belə, ser. Serjant Marks deyir ki, yəhudilər çox inadkar olur. Deyir, biz bu məsələni burda, rotada özümüz yoluna qoyarıq... Bəli, ser... Mütləq zəng vuraram, ser, imkan tapan kimi zəng vuraram. – O, dəstəyi asdı. – Serjant, əsgərlər hardadır?

– Atış meydanında.

Kapitan papağın üstündən elə vurdu ki, papaq düz gözünün üstünə düşdü və yerindən sıçrayıb dedi:

– Getdik ora!

O, sükan arxasına keçdi, mən də böyründə oturdum. Yaz çox isti keçirdi; məndə belə hiss vardı ki, əynimdəki təzə kraxmallanmış formanın nişastası əriyib qoltuqlarımın altından böyürlərimə və sinəmə tökülür. Yollar qurumuşdu; bütün yolboyu ağzımı açıb kəlmə kəsməsəm də, birinci poliqona çatanda dişlərimin altında toz xırçıldayırdı. Kapitan maşını əylədi, tapşırırdı ki, üst-başıma əl gəzdirib Qrossbartı axtarım.

Mən Qrossbartı qarnı üstdə uzanmış yerdə tapdım. O, yüz əlli metrlik məsafədən hədəfi nişan alırdı; öz növbəsini gözləyən Qalpernlə Fişbeyn onun arxasında durmuşdular. Fişbeyn metal sağanaqlı iri eynəkdə eynən köhnə-kürüş alverçisinə oxşayırdı: görünür, o avtomatı da, patrondaşı da məmnuniyyətlə satardı. Mən sursat yeşiyinin yanında dayanıb Qrossbartın uzaq hədəfi nə vaxt vurub qurtaracağını gözlədim. Fişbeyn bir az geriyyə çəkilib mənim yanımda durdu.

– Salam, serjant Marks, – o dedi.

– İşlər necədir? – mən soruşdum.

– Sağ olun, əladır. Şeldon qiyamət atır.

– Nəsə mən bunu görməmişəm.

– Mən o qədər də yaxşı atmıram, amma, deyəsən, artıq nəyin necə olduğunu anlamağa başlayıram. Bilirsizmi, serjant, istəməzdim ki, lazım olmayanı soruşum...

O susdu; aşkar görünürdü ki, eşidən olmasın deyər mənimlə astadan danışmaq istəyir, amma bu vaxt poliqonda bərk gurultu qopduğundan az qala qışqırmalı oldu.

– Nə məsələdir? – mən soruşdum.

Kapitan Barrettin atış meydanının qırağında, cipin yanında durub atıcıların sırasına boylandığını, mənə və Qrossbarta baxdığını gördüm.

– Atamla anam əl çəkmirlər, hər məktubda soruşurlar, bilmək istəyirlər ki, bizi hara göndəcəklər, – Fişbeyn dedi.

– Hamı danışır ki, Sakit okeana göndərəcəklər. Mənim heç vecimə deyil, intəhası atamla anam... Əgər onlara təskinlik verə bilsəydim, mənə elə gəlir ki, atıcılıq barədə düşünməyə çox vaxtım olardı.

– Mən bilmirəm hara göndərəcəklər. Sənsə, Fişbeyn, çalış ki, fikrini daha çox atıcılığa verəsən.

– Şeldon deyir siz bunu öyrənə bilərdiniz.

– Mən heç nə öyrənə bilmərəm, Fişbeyn. Sənsə baş qoşma, özün də imkan vermə ki, Şeldon...

– Mən baş qoşmuram, serjant. Amma valideynlərim...

Qrossbart artıq atmışdı və ayağa durub bir əliylə formasının tozunu çırpırdı. Mən onu səslədim.

– Qrossbart, kapitan səni görmək istəyir.

O, gözlərini hiyləgərcəsinə parıldaya-parıldaya bizə yaxınlaşıb salamlaşdı.

– Silahın ucunu kənara tut, vurarsan bizi.

– Yox, serjant, mən sizi vurmaram, – dedi və sifət dolusu gülümsəyərək silahı yana elədi.

– Sənə nə deyim, Qrossbart, zarafat da başa düşmürsən! Ardımca gəl.

Mən irəlidə gedir və gedə-gedə fikirləşirdim ki, heç şübhəsiz, arxamca gələn Qrossbart indi silahı elə tutub addımlayır ki, sanki qarşısında bir nəfərdən ibarət yox, bütöv bir dəstəni aparır.

– Sırası Şeldon Qrossbart sizin əmrinizə əsasən gəlmişdir, ser.

– Azad, Qrossman.

Kapitan oturacaqda yerini rahatlayıb barmağıyla Qrossbarta işarə verdi ki, yaxına gəlsin.

– Bart, ser. Şeldon Qrossbart. Nəsə bu soyadı tez-tez qarışıq salırlar.

Qrossbart bunu deyib başını mənə silkələdi: işarə vurdu ki, mənim də səhvə yol verdiyim olub. Mən gözümlü

Çexovdan Markesə qədər

yayırdım və gördüm ki, poliqonda səhra mətbəxi dayanıb, qollarını çırmalamış yemək paylayanlar yük maşınından yerə düşürlər. Onlar qazanları qaldırıb yerə qoymağa başladılar, serjant onların üstünə qışqırırdı.

– Qrossbart, sənın anan konqresmenə yazıb ki, bəs guya burda səni lazımı qaydada yemləmirik. Səndə bu barədə məlumat var? – Kapitan soruşdu.

– Anam yox, atam yazıb, ser. Frankoniyə, bizim konqresdəki nümayəndəmizə bildirib ki, mənim dini etiqađım bəzi ərzaqlarla qidalanmağı qadağan edir.

– O hansı etiqađdır elə?

– Yəhudi dini, ser.

– Bununla belə, sən sağ qalmısan axı. Bəs bu sənə necə müyəssər olub? Sən artıq düz bir aydır ki, ordudasan, özü də heç oxşamır ki, acından ayaq üstdə dura bilməyəsən.

– Yeməyinə yeyirəm, ser, əlacım nədir? Amma serjant Marks da təsdiqləyə bilər: mən ölməmək üçün lazım olan qədər yeyirəm, bir loxma artıq yemirəm.

– Marks, bu belədir? – Barrett soruşdu.

– Qrossbartın necə yediyini görməmişəm, – dedim.

– Amma siz ravvinin nə söylədiyini eşitmisiniz, – Qrossbart cavabında dedi. – Ravvin bizə necə eləmək lazım gəldiyini başa salıb, mən də onun dediyini eləyirəm.

Kapitan baxışlarını dolandırıb mənim üzərimdə saxladı:

– Buna nə deyirsiniz, Marks?

– Ser, deməliyəm ki, onun nəyi yeyib, nəyi yemədiyini bilmirəm; bundan xəbərim yoxdur.

Qrossbart yalvarıcı jestlə əllərini mənə sarı açanda beynimdən bir fikir keçdi: görəsən, silahını mənə vermək istəmir ki.

– Serjant, amma ...

– Qulaq as, Qrossbart, kapitan səndən söz soruşub, cavab ver, – onun sözünü ağzında qoydum.

Kapitan Barrett mənə baxıb gülümsündü, mənsə cavabında gülümsəmədim.

– Yaxşı, Qrossbart, – o dedi. – İndi sənin bizdən istəyin nədir? Ordudan qaçmaq üçün sənəd almaq istəyirsən?

– Yox, ser. Yalnız onu istəyirəm ki, yəhudi kimi yaşamağa mənə də, o birilərə də icazə verəsiniz.

– Hansı o birilərə?

– Fişbeynə, ser. Bir də Qalpernə.

– Bizim qidalarımız onların da ürəyincə deyil?

– Qalpernin ürəyi bulanır, ser, yediyini qusur. Öz gözlərimlə görmüşəm.

– Mənsə elə bilirdim ürəyi bulanana sənsən.

– Bir dəfə qaytarmışam, ser. Mən bilməmişdim ki, yediyim sosiska donuz ətindəndir.

– Bundan sonra biz sənə menyu göndərəcəyik, Qrossbart. Yeməyin barədə film nümayiş etdirəcəyik ki, sənin mədəni nəylə zəhərləyəcəyimiz barədə qabaqcadan xəbər tutasan.

Qrossbart susurdu. Əsgərlər iki cərgəyə düzlənib növbəyə durmuşdular. Cərgələrdən birinin quyruğunda Fişbeyn gözümə dəydi, daha doğrusu, məzəli eynəyi sanki parıldıyıb mənə göz vururdu. Böyründə dayanmış Qalpern yaxalığının ucuyla sifətinin tərini silirdi. Hər ikisi növbədə durub addım-addım qazanlara tərəf yaxınlaşır, serjant da bayaqkıtək yemək paylayanlara çəmkirirdi. Fikirləşdim: bəs birdən Qrossbartın problemini çözməyə serjantı da çağırırsalar necə olacaq? Mən bundan dəhşətə gəldim.

– Marks, – kapitan dedi. – Siz yəhudisiniz, düzmü deyirəm?

– Elədir, ser, – mən kapitana dəstək verdim:

– Bu oğlana deyin, siz neçə ildi ordudasınız?

– Üç il iki ay.

– Bunun bir ili cəbhədə keçib, Qrossbart. Bu sənə zarafat gəlməsin, düz on iki ayı döyüslərdə keçib, bütün Avropada

Çexovdan Markesə qədər

keçib. Bax, bu oğlanla fəxr edirəm. – Kapitan əlini mənim sinəmə vurdu. – Qrossbart, sən haçansa eşitmişən ki, bu oğlan xüsusi qida hüquqlarından dəm vursun? Eşitmişən, ya yox? Cavab ver, Qrossbart. Hə, ya yox?

– Yox, ser.

– Bəs niyə? Axı o, yəhudidir.

– Ser, müəyyən şeylər var ki, yəhudilərin bəzilərinə o biri yəhudilərdən daha vacibdir.

Barrett özündən çıxdı.

– Qulaq as, Qrossbart. Marks yaxşı oğlandır, qəhrəmandır, lənətə gəlsin, ona belə demək. Sən nə danışdığını bilirsen?! Sən yuxarı siniflərdə oxuyanda serjant Marks almanları öldürürdü. İndi mənə de görüm, yəhudilər üçün kim çox iş görüb – dilinə əla ətdən hazırlanmış bir tikə sosiska dəyəndə qusub-batıran sən, yoxsa bir sürü yaramaz almanı məhv edən Marks? Mən yəhudi olsaydım, Qrossbart, onun ayaqlarından öpərdim. Lənətə gəlsin, o axı qəhrəmandır, amma nə verirlərsə yeyir. Sən nəyin ucbatından aləmi bir-birinə vurmusan, bax bunu bilmək istərdim. Bütün bu hay-küy nədən ötrüdür – sənin tərxis olunmağından ötrü?

– Yox, ser.

– Sənə söz demək divarla danışmaq kimidir! Serjant, onu mənim gözümdən uzağa aparın! – Barrett sükanın arxasındakı oturağa keçdi. – Mən kapellanla danışaram.

Mühərrik guruldadı, maşın bir topa toz buludu qaldırıb geriyə döndü və kapitan cipi sürətlə düşərgəyə tərəf sürdü. Qrossbartla biz yan-yana durub maşının arxasınca baxırdıq. Sonra Qrossbart gözlərini dolandıraraq mənə baxdı.

– Mən heç də aləmi bir-birinə vurmaq istəmirəm. Axı bir şey olan kimi onlar bar-bar bağırır ki, guya biz iğtişaşçıyıq, fitnə-fəsad törədirik.

Bu vaxt onun incitək düzölmüş ağ dişlərini gördüm və mənə çatdı ki, axı bu Qrossbartın həqiqətən də valideynləri var, onlarsa Şeldonu vaxtında diş həkiminə aparıblar.

Şeldon onların oğludur. Valideynləri barədəki söhbətlərində Qrossbartı uşaq kimi, varis kimi təsəvvür etmək çətin idi; burasını təsəvvür etmək çox çətin idi ki, o kiminləsə – anasıyla, atasıyla, üstəlik də mənimlə qan qohumu ola bilər. Bu kəşf ardınca başqalarını çəkib gətirdi.

– Qrossbart, sənın atan nə işlə məşğul olur?

Cərgədə növbəmizi tutmaq üçün indi biz onunla təzədən atış meydanına tərəf addımlayırdıq.

– Atam dərzidir.

– O, amerikalıdır?

– İndi – hə. Axı onun oğlu ordudadır.

Qrossbartın səsi istehzadan xali deyildi.

– Bəs anan?

– Anam *balabustedir*¹, – o mənə göz vurdu. – Demək olar ki, tozlu əsgini indi də əlindən yerə qoymur.

– Anan da mühacirdir?

– Heç indiyəcən də ingiliscə danışa bilmir. Bildiyi birçə idişdir.

– Bəs atan necə, o da ingiliscəni bilmir?

– Az–maz. "Təmizləmək", "ütüləmək", "daraltmaq" – bildiyi təxminən bu qədərdir. Amma onlar məni çox istəyirlər.

– Belə olduğu halda, Qrossbart, – onun qolundan yapışıb dayandım; başını döndərəndə baxışlarımız toqquşdu və mənə elə gəldi ki, onun gözləri qorxu içində ora-bura qaçırdı. – Belə olduğu halda, onda məktubu özün yazmısan, elə deyil?

Amma artıq iki-üç saniyədən sonra onun gözləri təzədən şən qılgıncımlarla doldu. Qrossbart addımlarını yeyinlətdi, mən də geri qalmamağa çalışdım.

– Hə, mən yazmışam. Atam yazı-pozu bilsəydi, o da mən yazanı yazardı. Amma məktub onun adındandır, imza onunkudur. Mən məktubu evə göndərdim ki, konvertin üstünə Nyu-Yorkun möhürü vurulsun.

¹Yaxşı evdar qadın (İdiş).

Çexovdan Markesə qədər

Mən eşitdiyimdən sarsılmışdım, Qrossbart da bunu hiss etdi. Və tam ciddiliklə sağ əlini burnumun altına soxdu.

– Qan zarafat məsələ deyil, serjant, – dedi və biləyindəki göy damarı çimdiklədi.

– Sən bununla nəyə nail olursan, Qrossbart? Mən sənəin nə cür yediyini görmüşəm. Sən bunu bilmirdin? Mən kapitana dedim ki, guya xəbərim yoxdur nəyi yeyirsən, nəyi yox. Amma sənəin yeməkkxanada necə töküb-töküşdürdüyünü görmüşəm.

– Çox işləmək lazım gəlir. Təlimlər çətindir. Əgər sobaya kömür atmasan, otaq qızmaz.

– Niyə yazmısan ki, nə yesən ürəyin bulanır?

– Mən bunu özüm haqqında yox, Miki haqqında yazmışam. Mikiyə görə. Özünə qalsa, heç bir halda yazmazdı, lap nə qədər xahiş etsəm də, yazmazdı. Ona kömək eləməsən, məhv olar. Mən öz adımdan yazdım – atamın adından, serjant, amma mən Mikiyin də, Fişbeynin də qayğısına qalmışam.

– Bildim sən kimsən: Məsiha! ¹ Mən düzmü deyirəm?

Biz artıq sırada dayanmışdıq. Qrossbart gülümsündü.

– Siz bunu düz tutmusunuz, serjant. Amma kim bilir? Bunu kim deyə bilər? İstisna deyil ki, siz də azacıq Məsihasınız. Miki deyir Məsiha ümumi anlayışdır. O, yeşivada² oxuyub. Az da olsa, oxuyub. Deyir ki, biz hamımız bir yerdə Məsihayıq. Bir az mən, bir az siz. Bu oğlan qızıışanda kaş onu görəydiniz, serjant.

– Bir az mən, bir az sən. Qrossbart, bəs sən buna inanmaq istərdin? Elədə nə oyun çıxartsan da, işin içindən təmiz çıxardın.

¹ Yəhudi dininə görə, guya yəhudi xalqının nicatı üçün zühür edəcək Xilaskar

² Yəhudi dini təhsil müəssisəsi

– Əlbəttə, ser, buna inanmaq elə də pis deyil. Belədə bizim hamımızdan vermək tələb olunur, cüzi bir şey vermək, vəssalam.

Mən bu sözdən sonra dönüb getdim – nahar yeməyini başqa serjantlarla bölüşmək üçün.

* * *

İki gündən sonra masamın üstündə kapitan Barrettə ünvanlanmış bir məktub peyda oldu; o mənə zəncirvari xətlə gəlib çatmışdı – konqresmen Frankoninin qəbul otağından general Laymana ünvanlanmış məktub Laymandan polkovnik Sousaya, Sousadan mayor Lamonta, Lamontdan kapitan Barrettə, ordan da mənə göndərilmişdi. Məktubu dalbadal düz iki dəfə oxudum. Onu mayın 14-də göndərmişdilər – kapitan Barrett atış meydanında Qrossbartla söhbət etdiyi həmin gün.

Hörmətli konqresmen!

Əvvəla, mənim övladıma, sırası əsgər Şeldon Qrossbarta göstərdiyiniz diqqətə görə Sizə dərin minnətdarlığımı bildirirəm. Xoşbəxtlikdən dünən Şeldonla telefonla danışmaq mənə müyəssər olub və deyəsən, mən öz problemimizi həll edə bilmişəm. Mənim sizə yazdığım kimi, Şeldon çox mömin təbiətlidir və mənə həqiqi dindar kimi onu inandırmaq böyük zəhmət bahasına başa gəldi. Mən onu inandırmağa çalışdım ki, ölkənin və bəşəriyyətin rifahı naminə Şeldonun əzablara sinə gərərək etiqadının əleyhinə getməsi Tanrının

özünə də xoş gəlirdi. Şeldonu dilə tutmaq, hörmətli konqresmen, heç də asan olmadı, amma axır nəhayətdə o, həqiqəti dərk etdi və mənə aşağıdakıları bildirdi (mənsə yaddan çıxarmamaq üçün onun dediklərini bloknota qeyd etdim): “Görünür, sən haqlısan, ata. Milyonlarla yəhudi düşmənlə mübarizədə həyatını qurban verir, buna görə mən də öz gücüm çatan töhfəni verməliyəm, düşmənlə qalib gəlməyimiz üçün kömək etmək və Tanrı bəndələrinə insani ləyaqəti qaytarmaq naminə mənim, heç olmasa, müəyyən müddətə öz mirasımın bu hissəsindən imtina etməyim lazımdır”. Belə sözlər, hörmətli konqresmen, hər bir atanın qəlbini iftixar hissilə doldurardı.

Yeri gəlmişkən, Şeldon istədi ki, onun bu qərara gəlməsinə kömək etmiş şəxsin adını mən də biləm – və Sizə çatdıram – bu, SERJANT NATAN MARKSDIR. Marks müharibə veteranıdır, birinci dərəcəli serjantdır. Ordu həyatında rastlaşdığı ilk çətinlikləri dəf etməkdə serjant Marks mənim oğluma kömək göstərib və məhz onun sayəsində Şeldon qərara gəlib ki, hamının yediyindən yesin. Mən bilirəm ki, əgər serjant Marksın xidmətləri etiraf olunsaydı, Şeldon buna görə minnətdar olardı.

Sağ olun və sizə işlərinizdə uğurlar. Ümidvaram ki, Sizin adınızı növbəti seçkilərdə namizədlər siyahısında görəcəyəm.

**Hörmətlə,
Samyuel İ.Qrossbart.**

Qrossbartın bu şanlı naməsinə general Marşall Laymana ünvanlanmış və Nümayəndələr Palatasının üzvü Çarlz E. Frankoni tərəfindən imzalanmış daha bir sənəd əlavə edilmişdi. Namə general Laymanı xəbərdar edirdi ki, serjant Natan Marks amerikan ordusuna da, yəhudi xalqına da şərəf gətirir.

Qrossbartı geri çəkilməyə vadar edən nə olmuşdu? Həddini aşdığını hiss etmişdi? Yoxsa onun məktubu – bizim aramızdakı onun xəyal etdiyi əməkdaşlığı möhkəmlətməkdə strateji manevr, hiyləgərcəsinə düşünülmüş bir cəhd idi? Yaxud onun baxışları həqiqətənmi Qrossbart – *pere*¹ və Qrossbart – *fils*² arasındakı uydurma söhbətin ucbatından dəyişkənliyə məruz qalmışdı? Mən çaşıb qalmışdım, amma bir neçə gün keçmədi ki, məsələnin mahiyyətini anladım: Qrossbart lap nəyə əsaslansa da, əslində o, məni rahat buraxmaq qərarına gəlmişdi, qərara gəlmişdi ki, hoqqa çıxartmasın və özünü o biri təzə əsgərlər kimi aparsın. Mən onu yoxlama vaxtlarında görürdüm, ancaq daha bir dəfə də olsun göz vurmurdu; yeməxanaya gedərkən sıraya düzüləndə də mənə hansisa işarələr vermirdi. Bazar günləri o başqalarıyla birgə boş-boşuna veyillənir, arxaçı komandanın necə beysbol oynamasına baxırdı. Mən bu komandada pitçer idim; amma zərurət olmadan bir dəfə də olsun o mənə müraciət etmirdi. Fişbeynlə Qalpern də sakitləşmişdi – əminəm ki, Qrossbartın göstərişiyə. Yəqin, qərara gəlmişdi ki, layiq olmadığın güzəştləri tam şəkildə əldə etməyə başlamazdan əvvəl geri çəkilmək məqsədəuyğundur. Mən əvvəlki səhvlərimizi də artıq ona bağışlamış və yekun nəticədə hətta onun dərrakəsinə heyran da qalmışdım.

Qrossbart məni təngə gətirməyə ara verəndən sonra tədricən öz işimə və inzibati vəzifələrimə qayıtmışdım.

¹ ata ilə (fran.)

² oğul ilə (fran.)

Çexovdan Markesə qədər

Günlərin bir günü nə cürsə qəfildən aşkar etdim ki, arxa cəbhəyə çəkiləndən bəri xalis dəftərxana siçovuluna dönmüşəm – çəkim üç kilodan çox artıb. Kitabın ilk üç səhifəsini başa çatdıranaqan səbrimi basmalı olurdum. Gələcək barədə daha tez-tez düşünməyə başlamışdım, müharibədən əvvəlki qadın dostlarıma məktublar yazırdım. Kolumbiya Universitetinə məktub göndərüb xahiş etdim ki, hüquq fakültəsinin prospektini mənə göndərsinlər. Mən Sakit okeanda gedən müharibəni izləyirdim, amma bu artıq mənim müharibəm deyildi. Mənə elə gəlirdi ki, onun sonuna lap az qalıb və hərdən gecələr xəyalən Manhettendə – Brodveydə, Üçüncü avenyuda, Kolumbiya Universitetində oxuyarkən üç il yaşadığım “Yüz on altıncı” küçədə gəzirdim. Bu şirin arzuların dumanına qərq olmuş halda az qala özümü xoşbəxt sanırdım. Amma şənbə günlərinin birində hərə bir tərəfə dağılımışdı, mənşə qarovulda oturub “Sportinq nyus” un heç bilmirəm hardan əlimə keçmiş bir ay əvvəlki nömrəsinə göz gəzdirdirdim – qəfildən Qrossbart mənim yanıma gəldi.

– Serjant, siz beysbolu xoşlayırsınız?

Mən gözüümü qəzetdən ayırdım.

– İşlər necədir, Qrossbart?

– Çox yaxşı. Onlar məndən əsgər düzəldirlər.

– Bəs Fişbeyn necədir? Qalpern necədir?

– Öhdəsindən gəlirlər. Bu gün sıra təlimi yoxdur. Kinoya gediblər.

– Bəs sən niyə onlarla getməmişən?

– Sizi görmək, salamlamaq istədim.

O gülümsündü – özünəməxsus tərzdə, utancaqlıqla; sanki ikimiz də bilirdik ki, əgər adamlar bir-birinin yanına xəbərdarlıqsız gəlməsə, yaxud bir-birini ad günü münasibətilə təbrik etməsə, dostluq tükənə bilər. Əvvəlcə əsəbiləşdim, sonra fikirləşəndə ki, qarnizonda heç kəs yoxdur – hamı qaranlıq kinoteatrda oturub, mənşə burda Qrossbartla təkbətək idim – əhvalım tamam qarışdı. Qəzeti qatlayıb qırağa qoydum.

– Serjant, – o dedi. – Sizin yanınıza xahişə gəlmişəm. Məhz xahişə, özü də bunu birbaşa sizə deyirəm.

O susdu – imtina etməyim üçün mənə vaxt verdi və bununla da məni dinləməyə məcbur elədi, halbuki buna hazırlaşmırdım.

– Danış görək.

– Düzünə qalsa, mənim sizdən bir yox, iki xahişim var. Mən susurdum.

– Birinci xahişim şayiələrlə bağlıdır. Deyirlər ki, bizi Sakit okeana göndərirlər.

– Mən artıq sənın qan qardaşın Fişbeynə demişəm ki, sizin hara göndəriləcəyinizi bilmirəm. Vaxtı çatanda bilərsən. Narahat olma, hamı biləndə sən də biləcəksən.

– Yəni, sizcə, bizi Şərqa göndərə bilərlər? Bu, mümkündür?

– Almaniyaya? – mən soruşdum. – İstisna deyil.

– Mən Nyu-Yorku nəzərdə tuturdum.

– Çətin ki, Qrossbart. Amma mən bunu elə-belə dedim, lapdan ağılıma gəldi.

– Məlumata görə sağ olun, serjant.

– Nə danışarsan, Qrossbart, bunun nəyi məlumatdır? Yalnız ehtimaldır bu, artıq bir şey deyil.

– Amma evin yanında xidmət eləmək pis olmazdı. Atamla anam... özünüz bilirsiniz də... – O, qapıya tərəf bir-iki addım atıb, sonra birdən geri döndü. – Bir də ki... sizdən bir xahiş də etmək olarmı?

– O hansıdır?

– Mənim Sent-Luisdə qohumlarım var, onlar mənimçün nahar düzəltmək istəyirlər. Pesaxda¹ olduğu kimi, necə lazımdısa, o cür. Əlbəttə, əgər ora getmək mənə müyəssər olsa. Bilirsiniz, serjant, mənimçün bunun çox böyük mənası var.

¹Yəhudilərdə dini bayram.

Çexovdan Markesə qədər

Mən ayağa qalxdım.

– Əsas təlim kursunun getdiyi vaxtda məzuniyyət verilmir.

– Bazar ertəsinin səhərinəcən heç bir məşğələ yoxdur. Mən qarnizondan elə çıxaram ki, heç kəs heç nə bilməz.

– Mən ki bilirəm. Sən ki bilirsən.

– Vəssalam. Təkcə ikimiz, serjant, bunu təkcə ikimiz biləcəyik. Dünən axşam xalama zəng vurmuşdum, kaş siz onun nə dediyini eşidəydiniz. “Gəl – deyir, – gəl. Mən səninçün *qefilte fiş*¹ hazırlayaram, qatıgotu hazırlayaram. Nə lazımdısa, edərəm” Cəmisi bircə günlüyə, serjant. Bir şey baş versə, mən hamısını öz üzərimə götürərəm.

– Kapitan gedib, məzuniyyət vərəqini imzalamağa heç kəs yoxdur.

– Siz imzalayarsınız.

– Qulaq as, Qrossbart.

– Serjant, iki aydır, yediyimin hamısı haramdır; düz iki aydır ki, haram ərzaqla qidalanıram. Bu zibildən elə cana doymuşam ki, heç nə – ayaqlarını uzat, öl.

– Mənsə elə bilirdim sən bu cür, öz mirasının bu hissəsindən imtina etməklə sağ qalmağa qərar vermişən.

– Siz, serjant! O məktub sizə ünvanlanmamışdı...

– Mənsə onu oxumuşam. Amma nolsun?

– Məktub konqresmenə ünvanlanmışdı.

– Qrossbart, məni gic yerinə qoyma. Sən istəyirdin ki, mən onu oxuyum.

– Siz niyə məni sancırsınız, serjant?

– Sən lağ eləyirsən?

– Olub ki, məni əvvəllər də sancırdılar. Amma özümünkülərin sancmağı heç vaxt olmayıb!

– Rədd ol burdan, Qrossbart! Gözüm səni görməsin!

O, yerindən tərpənmədi.

– Yəhudi olmağınızdan utanırsız, bax məsələ bundadır.

¹ Balıq fərşi (lidiş).

Buna görə də bizdən hayıf çıxırsınız. Belə danışıqlar ki, guya Hitlerin də yarısı yəhudi olub. Sizə qulaq asanda inanırsan ki, belədir.

– Qrossbart, sən məndən nə istəyirsən? Bundan sən nə qazanırsan axı? İstəyirsən ki, sənə güzəşt əldə edim? Səninçün xüsusi yemək verilməsinə nail olum? Səni hara göndərəcəklərini öyrənim? Sənin məzuniyyət vərəqini imzalayım?

– Sizin həтта danışığınız da qoylarınız ki kimidir. – Qrossbart yumruğunu silkələdi. – Mən bəyəm sizdən şənbə-bazar günləri üçün adi məzuniyyət xahiş edirəm? Sizinçün seder hansısa əhəmiyyət kəsb edir, ya yox?

Seder! Və bu yerdə mən xatırladım ki, Pesaxı bir ay bundan qabaq bayram ediblər. Bunu Qrossbartın da yadına saldım.

– Düz deyirsiniz, mən bəyəm yox deyirəm? Bir ay əvvəl mən təlimdə idim və bir Allah bilir ki, nələr yeyirdim! Əvəzində sizdən mənim xahişim nədir? Sadə bir iş! Siz axı yəhudisiniz! Bir aydan sonra mənimçün seder düzəltməyi də...

Sözünü tamamlamadı; burnunun altında nəsə mızıldana-mızıldana qapıya tərəf getdi. Mən arxadan onu səslədim ki, geri qayıtsın; o, qapının yanında ayaq saxlayıb mənə baxdı.

– Qrossbart, sən axı niyə də hamı kimi olmayasan? Axı sən niyə həmişə burnunu harasa soxursan?

– Çünki mən yəhudiyəm, serjant. Mən hamı kimi deyiləm. Ola bilər hamıdan yaxşı olmayım, başqalarından yaxşı olmayım, amma mən o cür deyiləm.

– Qrossbart, müharibə gedir. Bunu başa düş, çalış ki, heç olmasa, bir müddətə başqaları kimi olasan.

– Qətiyyən!

Çexovdan Markesə qədər

– Nə məsələdir axı?

– Dedim ki, qətiyyənlər! Mən özümə dönük çıxmaram, özüm olmaya bilmərəm – məsələ bundadır.

Onun gözlərində yaş parlardı.

– Yəhudi olmaq asan məsələ deyil, serjant. Amma indi mən başa düşdüm ki, Mikinin dediyi nədir: yəhudi kimi qalmaq yəhudi olmaqdan da çətinidir. Elə sizə baxmaq kifayətdir.

– Bəsdir, zarıdın!

– Bəsdir bunu dedin, bəsdir onu dedin; bu olmaz, o olmaz! Özünüz bəsdirin, serjant! Bəsdirin! Ürəyi özününkülərə açmağın vaxtıdır! Heç olmasa, biz bunu bir-birimiz üçün edə bilərik...

Və üzünü əlləriylə sürtüb otaqdan çıxdı.

Bir saatdan sonra pəncərədən çölə boylananda, Qrossbartın təlim meydanından keçib getdiyini gördüm. Əynində kraxmallı əsgər forması, əlində tikiş cihazının futlyarı vardı. Mən çölə çıxdım; bayırda sakitlik idi – yeməxananın böyründə, iri çənin üzərinə əyilib nəse danışa-danışa kartof təmizləyən dörd yemək paylayandan başqa heç kəs gözə dəymirdi.

– Qrossbart! – Arxadan onu səslədim; səsimi eşidib mənə baxsa da, ayaq saxlamadı. – Yanıma gəl, Qrossbart!

Geri dönüb təlim meydanının içiylə mənə tərəf gəldi; nəhayət, çatıb qarşımda dayandı.

– Hara gedirdin?

– Sent-Luisə. Cəhənnəm olsun hər şey.

– Məzuniyyət vərəqən yoxdusa, səni saxlayacaqlar.

– Qoy saxlasınlar.

– Dustaqxana kamerasında oturmaq istəyirsən?

– Bəs hardayam, bəyəm dustaqxanada deyiləm?

Bunu deyib yoluna düzəldi, amma bir-iki addım aralanmışdı ki, təzədən onu səslədim, tapşırıdım ki, arxamca

dəftərxanaya gəlsin. Burda ona məzuniyyət vərəqi verdim; vərəqin üstünə kapitanın adını yazıb, altından öz inisialımı qoydum.

Qrossbart vərəqi götürüb mənim əlimdən yarışdı:

– Serjant, siz heç bilirsiniz mənimçün bu nə deməkdir?!

Bunun mənimçün çox böyük mənası var, serjant!

– Yaxşı, – mən dedim. – Çalış heç nəyə ilişməyəsən.

– Heç bilmirəm neyləyim ki, bunun mənimçün necə böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini sizə göstərim.

– Məni öz xeyirxahlığından xilas et. Konqresmenlərə məktub yazma ki, mənim xidmətlərimi layiqincə qiymətləndirsinlər.

O gülümsündü.

– Yaxşı. Daha yazmaram. Amma sizinçün nəsə yaxşı bir şey etmək istərdim.

– Mənə bir tikə balıq farşı gətirərsən. İndi isə get!

– Mütləq gətirərəm. Yadımdan çıxmaz.

– Lap yaxşı. Qarıda vərəqi göstərərsən. Heç kəsə də heç nə demə!

– Heç kəsə demərəm. Pesax bir ay qabaq olsa da, sizin *qut yom tovb*¹!

– Sənin də *qut yom tovb*, Qrossbart.

– Siz yaxşı yəhudisiniz, serjant. Özünüzü ciddi göstərirsiniz, amma mahiyyətcə yaxşı adamsız, çox abırlı insansınız. Mən ciddi deyirəm.

Bilsəm də ki, Qrossbartın sözlərini ciddiyyə almaq lazım deyil, bununla belə, onun axırınıca kəlmələri məni təsirləndirdi.

– Yaxşı, Qrossbart, – mən dedim. – İndi məni “ser” sözüylə şəərəfləndir və tərپən.

O, qarıdan çıxdı. Vəssalam.

Özümdən razı qalmışdım; ürəyim yüngülləşdi ki, Qrossbartla mübarizə aparmaqdan belə asanlıqla qurtuldum.

---

¹ Bayramınız mübarək (İdiş)

Çexovdan Markesə qədər

Barrett heç nə bilməyəcəkdi, bilsə də nəşə fikirləşib deyə bilərdim. Düzgün qərar verdiyimə əminliklə mən bir müddət masanın arxasında oturdum. Amma tezliklə qapı açıldı və Qrossbart dəftərxanaya girdi.

– Serjant! – o çığırdı.

Onun arxasında Fişbeynlə Qalpern dayanmışdı – ikisi də Qrossbart kimi kraxmallı formada, əllərində də eyni futlyardan.

– Serjant, mən Mikiylə Larrini kinodan çıxdıqları yerdə tutdum. Az qala onları buraxacaqdım.

– Qrossbart, mən sənə tapşırmadım ki, heç kəs bilməsin? Tapşırtdım, ya tapşırmadım?

– Amma xalam deyib ki, mən dostlarımı da gətirə bilərəm, daha doğrusu, gətirmək lazımdır.

– Mən serjantam, Qrossbart, sənın xalan deyiləm!

Qrossbart mənim üzümə anlaşılmaz nəzərlə baxdı. Sonra Qalpernin qolundan dartdı.

– Miki, bunun sənıncün hansı əhəmiyyət kəsb etdiyini özün serjanta bildir.

Qalpern mənə baxıb çiyinlərin çəkdi və dedi:

– Çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Sonra Fişbeyn irəli çıxdı; Qrossbartın ona nəşə deməsinə ehtiyac qalmadı.

– Serjant Marks, bu mənimçün və valideynlərimçün böyük mənə daşıyır.

– Heç bir halda, – mən qışqırdım.

Qrossbart başını buladı.

– Serjant, başa düşürəm, siz məni seditdən məhrum edə bilərsiniz. Amma başa düşürəm ki, bunu Mikiyə necə rəva görə bilərsiniz – axı Miki yeşibotnikdir¹.

– Mən Mikini heç nədən məhrum etmirəm, Qrossbart. Sən lap ağını çıxartdın. Mikini seditdən məhrum edən sən özünsən.

¹Yəhudi dini təhsil müəssisəsində oxumuş mömin şəxs

– Əgər belədirsə, onda mən öz məzuniyyət vərəqimi Mikiyə bağışlayaram, – Qrossbart əlbəəl cavab verdi. – Xalamın ünvanını da qeydlə birgə ona verərəm. Heç olmasa Mikini buraxın.

Və o, məzuniyyət vərəqini bir andaca Qalpernin şalvar cibinə dürtdü. Mikki də, Fişbeyn də mənə baxdı; artıq qapının yanında olan Qrossbart:

– Miki, bir halda ki, belə oldu, onda mənə heç olmasa bir tikə balıq farşı gətirərsən, – deyib bayıra çıxdı.

Otaqda bir-birimizə baxan üçümüz qaldıq.

– Qalpern, məzuniyyət vərəqini bura ver, – dedim.

Mikki kağızı cibindən çıxarıb mənə uzatdı. Fişbeyn qarıya tərəf yönəlsə də, çölə çıxmadı. Ağzını ayırıb bir dəqiqəliyə yerində qaldı, sonra barmağını sinəsinə vurub soruşdu:

– Bəs mən?

Onun hərəkəti o dərəcədə mənasız idi ki, daha müqavimət göstərə bilmədim: ürəyim yuxaldı, gözüm dumanlandı.

– Fişbeyn, – dedim, – başa düş, səni heç nədən məhrum etmək istəmirəm, başa düşdün? Əgər bu ordu mənimki olsaydı, sizinçün hər gün balıq farşı hazırlayırdılar. Qarnizonun dükanında isə matsa¹ satardılar, vallah doğru deyirəm.

Qalpern gülümsündü.

– Qalpern, məni başa düşdün? Başa düşdün, ya yox?

– Başa düşdüm, serjant.

– Bəs sən necə, Fişbeyn? Mən özümə düşmən qazan-dırmaq istəmirəm. Sizin kimi mən özüm də istəyirəm ki, xidməti borcumu yerinə yetirib evə qayıdım. Sizin kimi mən də darıxmışam, evdən ötrü burnumun ucu göynəyir.

– Belə olduğu halda, – Fişbeyn dedi, – serjant, belə olduğu halda, niyə siz də bizimlə birlikdə getməyəsiniz?

¹Yəhudilərin pesax bayramlarında hazırladıqları fətir

Çexovdan Markesə qədər

– Hara?

– Sent-Luisə. Şelli xalagilə. Bizdə əsl seder olardı – necə lazımdısa, o cür. Lap “Fətirgizlətmə” də oynayardıq.

O, məni bütün sifətinə yayılan təbəssümə qonaq elədi.

Bu vaxt Qrossbart qapının məftil toru arxasında göründü.

– Ehey! – O, əlindəki kağızı yellətdi. – Miki, ünvanı bura yazmışam. Xalama deyərsən ki, mən çıxıb bilmədim.

Baxışlarını üzümə dikən Qalpern yerindən tərپәнmədi; mən onun çiyinlərinin necə titrədiyini gördüm və makinanın çexolunu çıxarıb hər ikisinə – ona və Fişbeynə məzuniyyət vərəqi yazdım.

– İndi isə tərپәнin, – dedim – üçünüz də haydı!

Deyəsən, Qalpern cumub əlimi öpmək istədi, ya bu mənə belə göründü – bilmirəm.

Sonra mən coplin barında oturub pivə içirdim, bir qulağım da “Kardinal” oyununda idi. Nəyə sövq edildiyimi ayıq başla qiymətləndirməyə çalışaraq düşünürdüm: bəlkə bu çəkişmədə mən Qrossbartdan daha artıq günahkaram? Əgər özümün ən yaxşı hisslərimin cilovunu yığmaq lazım gəlibsə, onda mənim dəyərim nədir? Belə baxanda, zavallılar məndən yer kürəsinin altını üstünə çevirməyimi xahiş etməmişdilər ki? Belə bir vəziyyətdə Qrossbartın, onunla birlikdə də Qalpernin ipini yığmağa mənim haqqım çatırmı? Hansı əsasla mən onları, həmçinin öz mənliliyi olmayan bu bədbəxt Fişbeyni özümə qulaq asmağa məcğur etməliyəm? Son günlər bütün varlığımı çulğamış uşaqlıq xatirələrinin içərisindən birdən-birə nənəmin səsi eşidildi: “Sən nə *simes*¹ qaynadırsan?” Hə, uşaqlıq mən bir hoqqa çıxaranda, yıxılıb əziləndə, nənəmin qızı isə məni yaxşıca danlayıb söyəndə nənəm anamdan həmişə bu cür soruşardı: sən nə *simes* düzəldirsən? Nənəmin fikrincə, məni qucaqlamaq və öpmək lazım idi – anamsa bunun əvəzində məruzə

¹ Burada: «Sən nə çox uzatdın?» mənasındadır; yəhudilərin desert yeməyi olan *simes* olduqca gec hazırlanır; idioma da burdan yaranıb

oxuyurdu. Əvəzində nənəm bilirdi: şəfqət ədalətdən daha vacibdir. Bunu mənim də bilməyim lazım idi. Axı bu Natan Marks kimdir, nəkarədir ki, şəfqətin, ürək mərhəmətini mis pulunu bu cür simicliklə ölçsün? Əlbəttə, Məsiha – əgər ona həqiqətən dünyaya qayıtmaq missiyası bəxş olunubsa – simiclik etməyəcək. O, bizim hamımızı bağrına basıb öpəcək.

Ertəsi gün təlim meydanında beysbol oynadığımız vaxt fürsət tapıb komplektləşdirmə bölməsinin serjantı Bob Raytdan soruşdum ki, bizim bu təzə əsgərlərimiz, inşallah, iki həftəyə təlim hazırlığını bitirəndən sonra, onları hara göndərəcəklər. Özümü elə aparırdım ki, guya sözgəlişi soruşuram, Bobun cavabı isə konkret oldu:

– Hamısını Sakit okeana yollayacaqlar. Şulman dünən sənin uşaqlarının əmrini hazırlayıb.

Eşitdiyim xəbər məni o dərəcədə sarsıtdı ki, sanki Qalpern də, Fişbeyn də, lap elə Qrossbart özü də mənim doğmaca övladlarım idi.

* * *

Axşam mən artıq yuxulamışdım ki, bu vaxt qapım döyüldü.

– Kimdir? – soruşdum.

– Şeldon.

Qapı açıldı, Qrossbart kandan keçib içəri girdi. Mən onu dərhal görmədim, amma içəridə olduğunu hiss edirdim.

– Hə, Qrossbart, seder necə keçdi?

O, qaranlıqdan sıyrılıb düz qarşımda peyda oldu.

– Yaxşı keçdi, serjant, çox yaxşı!

Yaxınlaşıb yanını çarpayının qırağına basdı; mən də dikəlib yerimin içində oturdum.

– Bəs siz necəsiniz, yaxşı dincələ bildinizmi?

– Hə.

– Qalpernlə Fişbeyn yatmağa getdilər.

O, qayğıkeş bir ata kimi dərinə köks ötürdü.

Bir müddət kırımışca oturub qaldıq; sanki birdən-birə mənim bu kiçik, bu yöndəmsiz hücrəmə rahatlıq çökmüşdü – belə rahatlıq adətən uşaqları yerinə uzadıb pişiyi çölə ötürəndə, qapını arxadan bağlayıb otağa keçəndə olur.

– Serjant, olarmı sizə bir söz deyim? Şəxsi məsələdir.

Mən cavab vermədim və deyəsən, Qrossbart bunun səbəbini başa düşdü.

– Özümə aid məsələ deyil, serjant, Mikiyə aiddir. Mən hələ heç kəsə belə münasibət göstərməmişəm. Dünən gecə eşidirəm ki, Miki ağlayır. Onun çarpayısı mənimkinə bitişikdir. Elə ağlayır ki, adamın ürəyi parçalanır. Hönkürüb hıçqırır.

– Çox təəssüf.

– Onunla danışmağa başladım. Neyləyim, təskinlik vermək lazım idi. Serjant, inan ki, o, mənim əlimdən yapışib buraxmırdı. Onda az qala isterika başlamışdı. Elə hey deyirdi: kaş biləydik ki, bizi hara göndərirlər, kaş bunu biləydik. Deyir, lap qoy desinlər ki, Sakit okeana göndərirlər. Lap belə də olsa, heç olmasa bilərdik, deyir. O yalnız bilmək istəyir, serjant.

Hə, kimsə bu Qrossbarta çoxdan belə bir dərs keçmişdi ki, aldatmasan, yalan danışmasan, həqiqəti bilməyəcəksən. Əlbəttə, Qalpernin ağlamağına mən inana bilərdim: onun gözləri həmişə qızarmış olurdu. Beləydi, ya belə deyildi – bilmirəm, amma bu, Qrossbartda hər şey yalana çevrilirdi. O, təpədən-dırnağa strateq idi. Amma mən də – bu lap hökm kimi səsləndi – axı mən də strateq idim! Hərbdə hücum strategiyası mövcud olduğu kimi, geri çəkilmə strategiyası da mövcuddur. Və nə qədər ki mənə – bunu etiraf etməyə bilmərəm – eyni vaxtda həm fəndgirlik, həm

də diribaşlıq yaraşmazdı, məcbur idim ki, əldə etdiyim informasiyanı Qrossbartla bölüşüm.

– Sizi Sakit okeana göndərirlər, – dedim.

Qrossbart ah çəkdi – bu dəfə yalandan yox, gerçəkdən.

– Mən Mikiyə çatdıraram. Heyf ki, belə oldu.

– Mən də heyflənirəm.

Bunu eşidəndə o həтта yerindən də sıçradı.

– Deməli, siz nəsə edə bilərsiniz. Deyək ki, əmri dəyişdirməyi bacararsınız.

– Yox, mən heç nə edə bilmərəm.

– Siz komplektləşdirmə bölməsində heç kəsi tanımırsız?

– Qrossbart, mən heç nə edə bilmərəm. Əgər əmr verilibsə ki, Sakit okeana getməlisiniz, deməli sizi ora da göndərəcəklər.

– Bəs axı Miki...

– Mikini də, səni də, məni də – istisnasız olaraq hamımızı, Qrossbart. Burada daha heç nə edə bilməzsən. Bəlkə, müharibə ondan tez qurtardı? Dua elə ki, möcüzə baş versin.

– Amma...

– Gecən xeyrə qalsın, Qrossbart.

Yerimə uzandım və çarpayının yayı tərpnəndə bir rahatlıq tapdım: deməli, Qrossbart ayağa qalxmışdı. İndi mən onu aydın görürdüm: çənəsi sallanmışdı, nokauta salınmış aciz boksçu görkəmi vardı. Əlindəki kağız paketi də elə bu vaxt gördüm.

– Qrossbart! – Mən gülümsündüm. – Bu nədir, paydır?

– Hə, serjant. Bizim hamımızdan sizə paydır. – O, paketi irəli uzatdı. – Tərəvəz ruletidir.

– Rulet?

Mən aşağısına yağ sızmış paketi ondan aldım.

– Fikirləşdik ki, ürəyinizcə olar, xoşunuza gələr. Siz yəqin ki, çin tərəvəz ruletinin dadına baxmısınız?

– Bəyəm xalan sizinçün tərəvəz ruleti hazırlamışdı?

– Xalam evdə yox idi.

Çexovdan Markesə qədər

– Qrossbart, axı xalan səni qonaq çağırmışdı. Sən demişdin ki, xalan səni dostlarınla birgə dəvət edib.

– Elədir. Mən elə indicə onun məktubunu oxudum. Xalam bizi növbəti bazar gününə dəvət edib.

Mən çarpayından qalxıb pəncərəyə yaxınlaşdım.

– Qrossbart, – dedim.

– Nədi?

– Sən necə insansan, Qrossbart? Yox, mənə düzünü de: sən necə insansan?

Deyəsən, mən ilk dəfəydi ki, ona cavab verə bilmədiyi sualı vermişdim.

– Sən adamlarla necə bu cür davrana bilirsən, Qrossbart?

– Serjant, havamızı dəyişmək bizim xeyrimizə oldu. Kaş siz görəydiniz: Fişbeyn çin mətbəxinin ölüsüdür.

– Bəs seder necə olsun?

– Daha neyləyək, görəndə ki, seder alınmır, çin mətbəxiylə kifayətlənməli olduq.

Hirs tərəmə vurdu, heç özümü ələ almağa da çalışmadım.

– Qrossbart, sən yalançısan! Fitnəkar və hiyləgərsən. Sənin heç nəyə və heç kimə hörmətin yoxdur. Heç nəyə və heç kəsə! Sənin nə mənə hörmətin var, nə haqqa-həqiqətə, nə də o bədbəxt Qalpernə. Sən bizim hamımızdan öz xeyrinə sui-istifadə edirsən...

– Serjant, serjant, mənim Mikiyə ürəyim yanır. Yazığım gəlir ona, serjant, düz sözümdür, yazığım gəlir. Mən ona çox möhkəm bağlanmışam. Mən çalışıram ki...

– Çalışırsan! Yazığın gəlir! Ürəyin yanır!

Mən onun üstünə cumub yaxasından yapışdım, var gücümlə silkələməyə başladım.

– Rədd ol burdan, – dedim. – Rədd ol! Özün də məndən aralı gəz. Gözümə görüksən, özündən küs. Başa düşdün?

– Başa düşdüm.

Mən onun yaxasını buraxdım; qapıdan çıxarkən arxasınca tüpürməkdən özümü zorla saxladım. Lap dəli kimi

çılğınlaşmışdım. Hirs məni boğurdu. Necəsə boşalmaq lazım idi – ya göz yaşına güc vermək, ya nəyisə vurub dağıtmaq, darmadağın etmək. Və mən rulet paketini qapıb pəncərədən çölə vızıldatdım. Ertəsi gün düşərgənin həyatını yığışdırarkən təzə əsgərlərdən birinin – yəqin ki, siqaret kötöklərindən başqa nəsə tapacağı onun heç ağına da gəlməzdi – şən çıxırtısını eşitdim.

– Tərəvəz ruleti! İşə bax ha, bu ki Çin tərəvəz ruletidir!

* * *

Bir həftədən sonra komplektləşdirmə bölməsindən sərəncam gələndə mən gözlərimə inanmadım. Təzələrin hamısı bir nəfər kimi “Stounmen” (Kaliforniya ştatı) düşərgəsinə, ordan da Sakit okeana göndərilirdi, yalnız bir nəfər – sırası Şeldon Qrossbart istisna olmaqla.

Qrossbartı “Monmut” (Nyu-Cersi ştatı) istehkamına göndəridilər. Mən rotatorda çap olunmuş vərəqi dalbadal bir neçə dəfə oxudum: Di, Qalpern, Qelebrandt, Qlinitski, Qromke, Qutsva, Hardi, Farrel, Filipovitsa, Fişbeyn, Füzelli. Bir sözlə, Anton Siqadlo da daxil olmaqla ayın axırınadək hamı qərbə göndərilirdi; Qrossbartdan başqa hamı. Heç şübhəsiz ki, o hansısa yaya basa bilmişdi; amma bu yay mən deyildim.

Dəstəyi qaldırıb komplektləşdirmə bölməsinə zəng vurdum.

– Kapral Şulman eşidir.

– Zəhmət olmasa, məni serjant Raytla calaşdırın.

– Danışan kimdir?

– Serjant Marks.

Qəribəsi bu oldu ki, mən “Bir dəqiqə, serjant” cavabından qabaq xəttin o başında kapralın “A–a!” nidasını eşitdim.

Rayt telefona yaxınlaşanacan mən Şulmanın bu əcaib nidası barədə baş sındırmalı oldum. Birdən-birə bu “A-a!” hardan çıxmışdı belə? Kimdir bu Şulman? Və qəfildən ağılıma gəldi: bu, Qrossbartın basdığı elə həmin yaydır ki var! Şulmanı qarnizonun mağazasında, keqelban oyununda, ya bəlkə ibadət-xanada yaxalayan Qrossbartın səsinə, ona nə dediyini, necə dediyini az qala qulağımla eşitdim. Qrossbart deyirdi:

– Tanış olmağımıza şadam. Sən hardansan? Bronksdan? Nə yaxşı oldu! Mən də ordanam. Filankəsi tanıyırsan? Bəs filankəsi necə? Mən də tanıyıram. Sən komplektləşdirmə bölməsindənsən? Eləmi? Qulaq as, bizi Şərqə yollamaları düzdür? Hə? Bəs sən mənə kömək edə bilməzdin? Əmri dəyişmək? Biclik işlətmək? Yalan-palan quraşdırmaq? Özün başa düşürsən də, biz gərək bir-birimizə əl tutaq, kömək edək. Bax əgər Almaniyadakı yəhudilər...

Bob Rayt telefona yaxınlaşdı.

– İşlər necədir, Nat? İşlək əlini zədələməmişən ki?

– Yox, əlim salamatdır. Qulaq as, Bob, iş xatirinə yox, dostluq xatirinə səndən bir xahişim olacaq. – Bunu deyərəkən dərk edirdim ki, eynən Qrossbart kimi danışırım, bu səbəbdən də öz planımın icrasına asanlıqla başladım. – İnanmazsan, Bob, bizdəki bir oğlanı Monmuta¹ göndərirlər, amma nəsə oranı istəmir. Avropada onun qardaşını öldürüblər, ona görə də özünü öldürür ki, Sakit okeana getsin. Deyir Ştatlarda qalsam, özümü qorxaq hesab edəcəm. Qulaq as, Bob, oğlana nə yollasa kömək etmək olmazmı? Bəlkə Monmuta kimisə, bir başqasını göndərək?

– Məsələn, kimi? – Bob ehtiyatla soruşdu.

– Kimi istəyirsən. Lap istəyirsən əlifba sırasıyla birinci adamı. Mənimçün fərq eləməz. Amma bu oğlan yalvarır, deyir, bir çarə etmək olmazmı?

¹ **Monmut** (sonrakı adı: Frihold) – Nyu-Cersidə balaca şəhər

– Onun adı necədir?

– Qrossbart, Şeldon Qrossbart.

Rayt bir anlıq fikrə getdi.

– Hə, – mən dedim. – Oğlancığaz yəhudidir, mən də istədim ona kömək edim. Özün başa düşürsən də.

– Yəqin ki, kömək edə bilərəm, – nəhayət, Rayt dedi. – Mayor artıq neçə həftədir ki, görsənmir, müvəqqəti olaraq golf meydançasına ezam olunub. Çalışaram, Nat, amma bundan artığına söz verə bilmərəm.

– Sənə minnətdar olardım, Bob. Bazar günü görüşənədək.

Dəstəyi asanda tər məni basmışdı.

Ertəsi gün düzəliş edilmiş təzə əmr çıxdı: Qalpern, Qlinitki, Qromke, Qrossbart, Qutsva, Hardi, Filipovitsa, Fişbeyn, Füzelli... sırası Xarli Altonu isə – bəxt gətirəndə gətirir də! – Monmuta (Nyu-Cersi ştatı) göndərirdilər; piyada hazırlığı keçmiş bir süvari, Allah bilir, nəyə görə orda lazım olmuşdu.

Şam yeməyindən sonra kazarmaya qayıtmışdım ki, kimin və nə vaxt növbə çəkəcəyini yoxlayım. Qrossbart orda məni gözləyirdi. Birinci o danışdı.

– Sən bilirsən kimsən? İt oğlu itsən!

Mən masanın arxasına keçib onun qəzəbdən od tutub yanan baxışları altında siyahıya düzəliş edirdim.

– Mənim sizə nə pisliyim keçmişdi? Ya bəlkə ailəmdən sizə hansısa pislik dəyib? Əgər mən qulluğumu atama yaxın bir yerdə keçsəydim dünya dağılardı, yoxsa sizə böyük itki olardı? Kim bilir atamın nə qədər ömrü qalıb?

– Niyə ki?

– Ürəyi nasazdır, – Qrossbart dedi. – Başı az çəkib birini də siz artırdınız. Sizinlə tanış olduğum günə daş düşəydi, Marks! Şulman sizin nə oyun çıxartdığınızı mənə

Çexovdan Markesə qədər

dedi. Sizdəki antisemitizmin həddi-hüdudu yoxdur. Sizin ucbatınızdan burda başımız nə qədər çəkib, amma heç demə sizə bu az imiş. Siz hələ telefonla da hoqqa çıxarırsınız! Qəsdiniz məni qızıqdırmaqdır, vəssalam!

Mən siyahıda bir neçə düzəliş aparıb getmək üçün ayağa qalxdım.

– Salamət qalın, Qrossbart.

– Yox, siz məndən üzr istəməlisiniz, – o, yolunu kəsib durdu.

– Əksinə, Şeldon, sən məndən üzr istəməlisən.

– Sizdən? – O, mənim üstümə kükrədi.

– Bəli, məndən. Belə düşünürəm ki, həm də məndən.

Amma əvvəlcə Fişbeynlə Qalperndən.

– Açılın başımdan. Mən heç kəsdən üzr istəməməliyəm.

Mən onlarçün əlimdən gələni etmişəm. İndi isə, belə hesab edirəm ki, özüm barədə düşünməyə haqqım çatır.

– Şeldon, biz bir-birimiz barədə düşünməliyik. Sən axı özün belə demişdin.

– Deməli, belə çıxır ki, siz mənim barəmdə düşünmüşünüz?

– Yox. Mən bizim hamımızın barəsində düşünmüşəm.

Sonra onu kənara itələyib qapıya tərəf getdim; arxamda isə onun necə hiddətlə fısıldadığını hiss edirdim. – Elə bil güclü bir mühərrikdən buxar çıxırdı.

– Sənə heç nə olmaz.

Mən bunu deyəndə artıq qapıdan çıxmışdım.

Fikirləşdim ki, elə Fişbeynlə də, Qalpernlə də hər şey yaxşı olacaq; hətta Sakit okeanda belə – ta o vaxta qədər ki, Qrossbart birinin cındır təbiətindən, digərininsə tərki dünyalığından öz xeyri üçün istifadə etməyi bacaracaq.

Dəftərxananın yanında ayaq saxladım; Qrossbartın qapının arxasında necə hıçqırdığını eşitdim. Kazarmanın

işıqlı pəncərəsinə baxdım; çarpayıda oturan maykalı oğlanlar hara yollanmalarından danışdılar: düz iki gündü ki, onların söhbəti yalnız bu barədə idi. Həyəcanını boğmaq üçün indi hərəsi başını bir cür qatırdı: onlar çəkmələrini təmizləyir, qayıqlarının dəmirini sürtüb parıldadır, alt paltarlarını qaydaya salır, bir sözlə, öz taleləri ilə barışmağa çalışırdılar. Mənim arxamda isə öz taleyi ilə barışmış Qrossbartın hönkürtüsü eşidilirdi. Bax onda səbrsizliyimə görə Qrossbartdan üzr istəmək üçün qarovulxanaya qayıtmağa içimdə qarşısıalınmaz bir istək, şiddətli ehtiyac yarandı və mən də öz taleyimlə barışdım.

Tərcüməçidən: *Filipp Rot 1933-cü ildə Nyu-Cersi ştatında, mühacir yəhudi ailəsində doğulub. Əllinci illər Amerikasında mühacir ömrü sürən yəhudilərin həyat tərzindən bəhs edən "Əlvida, Kolumbus" adlı ilk kitabını 1959-cu ildə çap etdirib. Debüt uğurlu alınıb – iyirmi altı yaşlı gənc yazarın toplusu şəklində işıq üzü görən ilk qələm təcrübələri ədəbi ictimaiyyət tərəfindən maraqla qarşılanıb; tənqidçilərin yüksək qiymətləndirdiyi kitab növbəti il Milli mükafata layiq görülüb. 1998-ci ildə nəşr edilən "Amerika pastorali" kitabı yazıçıya nüfuzlu Pulitser mükafatı qazandırmaqla onun adının dünya miqyasında*

Çexovdan Markesə qədər

tanınmasında mühüm rol oynayır. 2001-ci ildə Rot yaradıcılığı daha bir mükafata – Frans Kafka ödüünə layiq görülür.

2010-cu ildə “Nemezida” romanını nəşr etdirən yazıçı iki il sonra ədəbi karyerasına son verdiyini bəyan etmiş və bu romanın axırncı olduğunu bildirmişdi: “Daha nə oxumaq, nə yazmaq istəyirəm; heç danışmağa da meylim yoxdur. Mən ömrümü roman yazmağa həsr etdim; təhsil aldım, oxudum və yazdım. Əlimdən gələn hər şeyi etdim. Yetər daha”.

PETER HANDKE
(Avstriya)

NƏZARƏT ŞURASINA TƏBRİK SÖZÜ

Bura çox soyuqdur, cənablar! Bilmirəm bunu sizə necə anladım. Bir saat əvvəl şəhərdən zəng elədim ki, görüm iclasa hazırlıq nə yerdədir, amma dəstəyi götürən olmadı. Onda mən vaxt itirmədən özümü bura yetirdim, çatan kimi də gözətçini axtarmağa başladım, di gəl, onu heç yerdə tapmadım. Nəhayət, elə bu otaqdaca onun arvadıyla rastlaşdım: arvad başını qucaqlayıb qarı ağzındaki balaca skamyada, zülmət qaranlıqda oturmuşdu. Soruşdum ki, nolub? Cavab verdi ki, bəs kiminsə məşını onların xizəklə dağdan sürüşən kiçik oğullarını basıb öldürüb, əri də ora gedib. Otaq bu səbəbdən qızdırılmayıb, cənablar, rica edirəm, buna bir az mərhəmətlə yanaşasız. Vaxtınızı çox almayacağam. Bəlkə, bir qədər yaxın oturasınız ki, mən qışqırmayam? Mən siyasi nitq irad etmək fikrində deyiləm, istəyirəm Cəmiyyətin maliyyə vəziyyətinə dair məlumat verim. Çox təəssüf ki, külək otağın pəncərə şüşələrini çatladıb. Siz gəlib çıxanacan mən gözətçinin arvadıyla dəlmə-deşikləri tutmağa çalışdım ki, yel qarı otağa sovurmasın, ancaq gördüyünüz kimi biz buna tam nail olmamışıq. Qoy bu səs-küy diqqətinizi balansın yekun yoxlaması barədə oxuyacağım məruzədən yayındırmasın; sizi əmin edirəm ki, təşvişə düşməyə heç bir əsas yoxdur, idarə hesabatı hüquqi baxımdan tam dürüstdür. Səsim sizə çatmırsa, rica edirəm, bir az yaxın oturasınız. Sizi belə bir şəraitdə təbrik etməyə məcbur olduğum üçün mən son dərəcə mütəəssirəm; heç şübhəsiz, xizəklə dağdan sürüşən oğlan məşının altına düşməsəydi, hər şey ayrı cür olacaqdı.

Pəncərələrin dəlmə-deşiyini tutanda gözətçinin arvadı mənə hamısını danışdı. Belə ki, zirzəmidə kömür yığan gözətçi qəfildən bağırır; arvad bu otaqda iclas üçün stulları düzürmüş və ərinin qəfil hayqırtısını eşidib, öz deməsinə görə, yerindəcə quruyub qalıb. Sonra əlində kömür vedrəsi olan gözətçi özü qapıda görünür, nə baş verdiyini astadan pıçıldayır. Ona da bəd xəbəri böyük oğlu gətiribmiş. Nə qədər ki, adlarınızın siyahısı gözətçidədir, mən sizi ümumilikdə təbrik edirəm, bu covğunda iclasa gəlməyə cürət etdiyiniz üçün öz minnətdarlığımı bildirirəm. Bilirəm ki, yuxarıya qalxan bu yol heç də ürəkaçan deyil. Yəqin, düşünürdünüz ki, sobasının qırağında qızınmaq mümkün olan bir mənzilə düşəcəksiniz, ancaq siz masa arxasında hələ də paltolarınızı soyunmadan əyləşibsiniz, hətta çəkmələrinizin qarı belə əriməyib. Burada heç soba da yoxdur. Ancaq hər necə olsa, gəlmisiniz – ona görə sizə minnətdaram. Təbrik edirəm sizi. Bax, o qapının girəcəyində oturmuş cənabı ürəkdən təbrik edir, dərin təşəkkürümü bildirirəm. İdarə hesabatı müzakirə ediləcək iclasa dəvət məktubu alanda, o bəlkə də, bütün bu işləri gərəksiz sayırdı, xüsusən də qarın ara vermədən yağdığı bir vaxtda bu fikir təbii idi. Ancaq sonradan düşündü ki, deyəsən, Cəmiyyətin vəziyyəti yaxşı deyil, nəşə şübhəli hənirtilər eşidilir. Təkrar edirəm: cənab fikirləşirdi ki, Cəmiyyət binasının dağılmaq qorxusu var. Xeyr, Cəmiyyətin binası dağılmayacaqdır. Beləliklə o, yola düzəldi, şaxta-ayaza məhəl qoymadan özünü iclasa yetirdi. Maşını aşağıda – kənddə saxlamağa məcbur idi, çünki bu evə tərəf yalnız dar bir cığır qalxır. Dincini almaq üçün o bir az aşxanada oturub, "İqtisadiyyat yenilikləri" qəzetini nəzərdən keçirdi. Bura qalxarkən isə, meşədə iclasa gələn başqa bir cənabla qarşılaşdı. Həmin cənab yol üstündəki çarxıya söykənib durmuşdu; onun bir əli başındakı papaqdan yapışmış,

Çexovdan Markesə qədər

digər əli don vurmuş almanı ağzına aparıb-gətirməklə məşğuldu. Cənabın alnı da, papağının altından çıxan saçları da büsbütün qara batmışdı. Birinci cənab ona yaxınlaşarkən salamlaşdılar. İkinci cənab əlini paltosunun cibinə soxub birinci cənab üçün də alma çıxartdı, bu vaxt külək onun papağını başından uçurtdu və cənabların ikisi də gülməkdən uğunub getdi.

Rica edirəm, bir qədər də yaxın oturasınız. Görürsünüz ki, şaqqlı ara vermir. Ancaq qətiyyənlə qorxub-eləməyin, Cəmiyyətin binası dağılan deyil, siz hamınız ötən ilki qazanc payınızı alacaqsınız. Bu növbədənkənar iclasımızda mən elə məhz bunu sizə xəbər vermək istəyirdim. Hə, deməli, cənablar, çovğunda irəliyə can atarkən kəndin ortasında iclasın digər iştirakçılarını gətirmiş üstüörtülü maşın dayandı; küləkdən cənabların qara paltoları yelkən kimi şişmişdi və onlar maşının arxasında daldalanaraq müzakirə edirdilər ki, görəsən, yuxarı qalxmağa dəyər? Söz yox ki, qarşıdakı yol digər iki cənabı da bərk qorxudurdu, lakin axırda Cəmiyyətin vəziyyəti ilə bağlı yaranmış həyəcan hissi hər şeyi üstələdi.

Bir qədər aşxanada ləngiyib, "İqtisadiyyat yenilikləri" qəzetini vərəqləyəndən sonra onlar da ayaqlarına güc verib yola düzəldilər. Yolda bir dəfə ayaq saxlayıb arxaya – dəryəyə baxdılar: tutqun səmadən başlarına lopa-lopa qar töküdü. Sonra qarşıda ayaq izlərindən yaranmış zəncirlər görsəndi. Zəncirlərdən biri aşağı yönəlirdi – burda oğlunun ölümünü eşidən kəndçi yüyürmüşdü; yəqin, dəfələrlə yerə yıxılıb qarda üzüqoylu qalmış, titrək əllərlə qarın içində özünə quyu qazmış, diliylə qar lopalarını yalamış, tufanın uğultusu içindən bağirtısı çöllərə yayılmışdı.

Siz həm də yuxarıya – köhnə kəndçi daxmasına yönələn izləri gördünüz. Bu izləri iclasa gələn o iki cənabın ayaqları salmışdı. Onlar Cəmiyyətin vəziyyəti və yeni aksiyaya buraxılışı

sayəsində dövrü kapitalın artmasından danışı-danışa, göy almaların soyuq dişləmlərini uda-uda irəli yeri yirdilər. Nəhayət, gecə yarısı hamınız gəlib yetişdiniz və taybatay açıq qapılardan içəri daxil oldunuz.

Beləliklə, hamınızı təbrik edirəm. Mən sürətlə kəndə girən və bu zaman gözətçinin balasını basan üstüörtülü maşında iclasa təşrif gətirmiş şura üzvlərinə dərin təşəkkürümü bildirirəm. İclasımız naminə çəkdiyi zəhmətə görə mən həm də gözətçiyə öz salamlarımı çatdırıram. Bu otağı ağartmaq üçün o bir neçə gün qabaq əl nərdivanını da götürüb öz daxmasından bura gəlmişdi. Nərdivanı sağ çiyinə almışdı, sol əlində isə nəhəng vedrəsi vardı və vedrədən fırçanın sınıq sapı görsənirdi. Küləkdə şərfləri yellənən uşaqlar odunu aşağı daşıyandan sonra o, sapısınıq fırçasıyla divarları ağardası idi; tez-tez nərdivandan düşüb yerini dəyişdiyi əhəng vedrəsinin kəşişən çevrələri döşəmədə hələ indiyəcən də sezilir. Qapının girəcəyində qaralan dairələr isə nahar vaxtı ərinə və balalarına qaynar şorba gətirmiş sahibənin saxsı qazançasının yeridir. Onlar şorbanı elə döşəmədəcə bardaş qurub hortuldadırdı. Sahibə əllərini sinəsində çarpazlayaraq qar haqqında el nəğməsi oxuyur, uşaqlar da ahəngi tutub, başlarını yelləyə-yelləyə qaşlıqlarını qabın qırağına döyürdülər.

Sizdən artıq dərəcədə xahiş edirəm ki, narahat olmayasınız: Cəmiyyətin taleyi üçün təşvişə düşməyə heç bir əsas yoxdur. Bu, sadəcə olaraq, qarın ağırlığından çatlayan çatının şaqqıltısıdır, qəti narahat olmayın. Mən Cəmiyyətdən ötrü gördüyü işlərə, göstərdiyi xidmətlərə görə gözətçiyə ürəkdən minnətdaram. Əgər o, maşın basmış oğlunun yanında deyil, burda olsaydı, mən onu böyük məmnuniyyətlə təbrik edərdim. Mən gözətçinin arvadını da təbrik edər, öz təşəkkürümü bildirərdim. Mən uşaqları da salamlayar, çəkdiqləri zəhmətin müqabilində hamısına

Çexovdan Markesə qədər

ürəkdən minnətdar olardım. Ümumiyyətlə, sizin hər birinizi təbrik edir, hamınıza minnətdar olduğumu bildirirəm. Bununla belə, addımlarınızın zərbindən dam uçulmasın deyə, rica edirəm, yerinizdən tərپənməyəsiniz. Bədbəxtlik orasındadır ki, tirlər dözməyib çatlayır. Mən dedim ki, tirlər çatlayır. Deyirəm yerinizdə sakit oturun ki, dam uçub-dağılmasın. Dedim ki, hərə öz yerində oturmalıdır. Mən dedim ki, yerinizdə sakitcə oturub tərپənməyəsiniz!

Təbrik edirəm sizi! Mən dedim ki, hamınızı təbrik edirəm, mənəfəət dalınca bura gəlmiş hamınızı! Mən sizi ölümünüz münasibətilə təbrik edirəm! Mən sizi təbrik edirəm. Təbrik edirəm...

LAYEM O'FLAERTI
(İrlandiya)

SÜRGÜNƏ DOĞRU

Patrik Fininin daxmasında adam əlindən tərpnmək mümkün deyildi, necə deyərlər, iynə atsan yerə düşməzdi. Kişilər, qadınlar, uşaqlar skamyalarda, kətillərdə oturmuşdular; torpaq döşəmədə bir neçə adam milli “Cıqa rəqsi” oynayırdı. Ocağın böyründə ayağını ayağının üstünə aşırıb oturan Pat Mellani qırmızı sifətini büzə-büzə öz köhnə qarmonuna divan tutmuşdu, başındakı qırmızı xallı yaylıq da tərdən büsbütün islanmışdı.

Daxmanın qapılarından biri bağlıydı; qapının arxa tərəfindən asılmış qab-qacaq öz parıltısıyla göz qamaşdırırdı. Əks tərəfdəki qapı isə, əksinə, taybatay açıqdı və qapının arasından – həyəətə yığışib içəridə oynayanlara tamaşa eləyən kənd uşaqlarının başı üzərindən – iyun gecəsinin ulduzlu göyləri, boz rəngli sıldırım qayaların tutqun kölgələri, bir də dumana büründüyündən ağa çalan çəmənlik görsənirdi.

Daxmadan yüksələn çalğı səsinə, eləcə də Patrik Fininin böyük oğlu Mayklın öz dostlarıyla oturduğu balaca otaqdan eşidilən şən sədalara baxmayaraq, bütün bu şeylərin hamısından güclü olan nəşə qəribə, sirli bir məyusluq hiss olunmaqdaydı. Adamlar elə bil zor gücünə şadlanır, qəsdən gülüb-oynayırdılar və bütün bu rəqslər, nəğmə və gülüşlər bura nə üçün yığışmalarının əsas səbəbini onlara unutdurmaqda aciz idi.

Bəli, bu qonaqlıq Patrik Fininin iki övladının – Meri ilə Mayklın sübh tezdən Birləşmiş Ştatlara yola düşəcəyi münasibətilə təşkil edilmişdi. Əllərini dəri qayışın altına soxmuş ortayaşlı, qırmızısifət və qarasaqqal kəndli Patrik Fini daxmanın içində narahat halda var-gəl edə-edə, məclisə

yığışanları şənlənməyə, oynayıb-oxumağa həvəsləndirir, amma eyni zamanda, qəlbini çulğamış bir düşüncədən son dərəcə əzab çəkirdi; belə ki, sabah tezdən ona iki böyük uşağıyla vidalaşmaq lazım gələcəkdi və ola bilsin, bir daha övladlarının üzünü görməyəcəkdi. Onun bütün hərəkətlərində çaşqınlıq və hiddət duyulurdu, hərdən də xəstə donuza baş çəkmək bəhanəsiylə mətbəxdən çıxıb pəyəyə gedir, göyərçin damının qənşərində ayaq saxlayıb ulduzları qəmgin-qəmgin seyr edirdi. Bu zaman şüuru beynində dolaşan qarışıq və anlaşılmaz fikirlərlə çəkişirdi; o, bu fikirlərlə heç cürə bacarmır, hər dəfə də qəhərdən boğazı quruyurdu və içini çəkib deyirdi: "Hə də, aydın məsələdi, dünya qəribə dünyadı, çarə nədi..."

Sonra təzədən daxmaya dönür və gülüşə-gülüşə, cığırışa-cığırışa, ayaqlarını tappıldada-tappıldada rəqs edən qonaqlarını daha da həvəsləndirməyə, qızısdırmağa başlayırdı.

İşıqlaşana yaxın, rəqs edənlər əl-ələ tutub təpiqlərini yerə cırpa-cırpa "Limerik divarları" rəqsini oynadıqları zaman Patrik Fini təzədən göyərçin damına sarı yollandı və bu vaxt Maykl da onun ardınca çıxdı. Onlar həyətdə, boz çınqılın üstüylə yanaşı addımlayırdılar, həyəcanlı olduqlarından heç biri dinib-danışmırdı. Maykl boyca atasından hündür, həm də ondan qamətli idi. Yol üçün alınmış göy astarlı nimdaş kostyum çiyinlərinə dar gəlirdi, gödəkcə isə, əksinə, əyninə gendi. Bu geyimdə Maykl çox yöndəmsiz görünürdü. Pörtmüş sifəti par-par parıldayı, göy gözləri həyəcədən işıldayırdı. Boz rəngli mahud kepkasının astarıyla arabir üzünün tərini silirdi. Patrik Fini göyərçin damının qurtaracağında ayaq saxladı, əllərini dəri qayışın altına soxub dabanı üstə bir qədər yırğalandı və boğazını arıtlayıb dedi:

– Sabah isti olacaq.

Maykl ona lap yaxın gəldi; əllərini qoynunda çarpazlayıb damın divarına söykəndi.

– Ned dayının qonaqlıq üçün borc verməsi əcəb yerinə düşdü, ata. Əgər bu məclis təşkil olunmasaydı, mənə çox pis təsir edərdi. Sən borca görə narahat olma, borcu qaytarmaq üçün sənə elə ilk maaşımdan pul göndərərəm. Hətta Meri xalanın yol xərci üçün verdiyi borcdan da qabaq göndərərəm. Məndən olsa, bütün pulları iki aya qaytarardım, onda milad bayramı üçün sənə göndərməyə daha çox pulum olar.

Patrik Fini bir müddət dinmədi, dodağını dişləyib göyə baxdı. Sonra təzədən ah çəkdi. Maykl soruşdu:

– Nolub, ata? Sən Allah az fikir elə. Sənin fikir çəkməyin heç məni açmır.

– Cəfəng danışma, – atası saxta bir köntöylüklə dilləndi, – kimdi fikir çəkən? Mənim qorxum ondandı ki, təzə güzəran səni yolundan azdırar. – Sonra bir az ara verib, asta səslə davam etdi: – Ötən yazqabağı mən zökəmdən yatanda, sən təkbaşına o boyda kartof sahəsi əkmışdin ha, bax onu düşünürəm, bala. Mən bu işi belə ustalıqla görən ikinci adam tanımıram. Allah bu yurdu səndən ötrü yaradıb, oğul. Sənə bu yurdu tək elətdirən dünyanın qəlbi daşdandı, daşdan!

– Belə şeyləri danışmağa dəyməz, ata, – Maykl əsəbi halda dilləndi. – Ağır zəhmətdən, ehtiyacdən, duzla kartof yeməkdən başqa vətəni tərk etməyə adamı nə məcbur edir ki?

– Düz deyirsən, düz deyirsən, oğul. Amma bir şey də var ki, bura sənin doğmaca elin-yurdundu, orada isə, – Patrik Fini köks ötürüb göyün qərb hissəsini göstərdi, – kim bilir, sən cavan canını çürüdə-çürüdə nə işlər görəcəksən? Maykl məyus halda gözlərini torpağa dikib mızıldandı:

– Əcəb təskinlik verirsən...

Düz beş dəqiqə lal-dinməz dayanıb durdular. Ata oğulu, oğul da atanı bərk-bərk bağına basıb, hönkur-hönkur ağlamaq istəyir, ancaq hər ikisi dərini içində gizlədərək

qəmgin-qəmgin dayanıb baxırdı. Beləcə baxdılar, baxdılar və təzədən daxmaya qayıtdılar. Maykl mətbəxin sol tərəfindəki balaca otağa keçdi; bu otaqda oturmuş üç cahıl oğlan Mayklın eyni kurraxda¹ balıq ovuna getdiyi ən yaxın dostlarıydı.

Çarpayıda xeyli adam oturmuşdu. Otağın tən ortasındakı böyük çay süfrəsinin arxasında cavanlar əyləşib çay içir, kişmişli piroq yeyirdilər. Missis Fini masa ətrafında vurnuxaraq camaatı yeməyə dəvət edirdi. Qadının Birləşmiş Ştatlara yollanası böyük qızı Meri başqa qızlarla birgə dördayaqlı, hundür miçətkənli çarpayının qırağında oturmuşdu; Merinin rəfiqəsi olan bu qızlar çarpayıda belə narahat vəziyyətdə sıxlaşıb oturmaqla, onu necə sevdiklərini göstərmək istəyirdilər. Adət belə idi.

Çarpayının lap qırağında oturub ayaqlarını aşağı sallayan on doqquz yaşlı Meri qarasaç və çox qəşəng bir qızdı; qonur və ağıllı gözləri, incə burnu, yaraşlıq dodaqları, balaca ağzı vardı. Yaxası kip bağlanmış saya koftasının, nazik sürməyi yubkasının altından qızın dolu və yaraşlıq əndamı hiss olunurdu. İndi də sakitcə oturub qorxu və həvəslə Birləşmiş Ştatlara barədə düşünür, həyəcan içində yaylığını didişdirirdi.

Amma qardaşından fərqli olaraq, Merinin düşüncələri heç də birbaşa gələcək işiylə, qazancıyla bağlı deyildi; onu tamamilə başqa şeylər narahat edirdi – qız öz düşüncələrinin bəzisindən utanır, bəzisindən isə qorxurdu.

Patrik Fini yenə əlini dəri qayışın altına soxub pəncərənin yanında dayanmışdı. Meri təsadüfən başını dikəldəndə, baxışları atasının nəzəriylə toqquşdu. Kişinin tutqun baxışları onun üzündə bircə anlığa qərar tutdu, çünki atası dodaqlarını sıxıb tez mətbəxə keçdi. Qız yüngülcə diksinən kimi oldu; atası tərəfindən daim əzizlənməsinə baxmayaraq, yenə ondan bir az çəkinirdi; ötən qış axşamlarından birində,

¹ Söyüd çubuqlarından hörülmüş və dəri, yaxud brezentlə üzlənmiş kizik qayıq

Tim Hernonun daxmasının dalında, Timin oğlu Bartli ilə qucaqlaşib öpüşərkən Patrik Fini qəfildən üstlərinə çıxmış və qızı söyüd çubuğuyla əməlli-başlı döymüşdü. O vaxtdan hər dəfə atasının əli ona toxunanda, yaxud kişi onunla danışarkən Meri yüngülcə diksinirdi.

– Hə-ə! – çay süfrəsi arxasında oturmuş nimdaş geyimli qoca kəndli sözü ağzında xeyli uzatdı. – Hə-ə, missis Fini, sizin qızınız kimi bir gözəlçənin buraları tərk etməsi İneverara adası üçün böyük itkidir. Kaş mən cavan olaydım. Cavan olsaydım, məni öldürsən də – belə qızı əlimdən buraxmazdım.

Bərk gülüşmə qopdu.

– Yerə girəsən səni, – çarpayıda oturmuş qadınlardan hansısa dilləndi, – həyasızlıq eləməkdən savayı heç nəyə yaramırsan.

Bu sözdən cahıllar əməlli-başlı pərtləşmişdilər; hamısı da bir-birinə altdan-altdan, oğrunca nəzər salır, sanki hər biri digərinin Meri Finini sevib-sevmədiyini bilmək istəyirdi.

– Allah rəhməlidir, – missis Fini özünün heyranedicə səliqəsiylə dodaqlarını dama-dama önlüyünün ətəyinə silib sözə başladı. – Hər kimin qismətində nə varsa, o da olacaq. Dənizin o tayına getmək hələ dərdin yarısıdır; təkcə qəbir adamı ömürlük ayırır. Düzdür, bu çox böyük müsibətdir, kasıblar da bundan az əziyyət çəkmirlər, ancaq...

Missis Fini bu boş sözlərin heç bir məna vermədiyini hiss edib qəfildən susdu. O da eynən əri kimi, qürbətə yollanan uşaqları barədə məntiqlə, şüurla düşünmək bacarığını itirmişdi. Hətta övladlarının üç min millik məsafəyə, ola bilsin, ömürlük gedişləri hərdənbir təsəvvüründə bütün gerçəkliylə canlananda belə, ona elə gəlirdi ki, beyninə şiş soxurlar. İndi bu ağır birdən-birə müdhiş ayrılıq fikrini qadının şüurundan sıxışdırıb çıxartdı və missis Fininin şüuru onu əhatə eləyən hər şeyin – qonaqların və xörək hazırlığı qayğısının, camaat yığışan otaqda görülməsi lazım

gələn saysız-hesabsız xırda-para işlərin üzərində işgüzarcasına dolaşmağa başladı və missis Fini çiyinlərini atıb dərindən köks ötürdü:

– Yaxşı niyyətlə danışmağa başlayırsan, intəhası səfeh şeylər alınır.

– Bax, bunu düz söylədin, – çayı şırıltıyla fincandan nəlbəkiyə tökən qoca bir kəndli ona cavab verdi.

Bu yerdə missis Fini qəfildən şaqqanaq çəkdi və Meri o saat anladı ki, işlər şuluqdur: ürəkkeçmədən qabaq anası həmişə belə gülərdi. Qızın ürəyi sanki bir anlığa dayandı, sonra isə dəhşətli sürətlə döyünməyə başladı. O, anasının qəribə söhbətindən, əsəbi gülüşündən, bir şeyə diqqətlə baxarkən sərt görünən, sonra yenə də yumşalan və yaşaran qonur gözlərindən, qəşəng üzündən, uşaqlarını ürəkdolusu məhəbbətlə süzərkən qıraqları səyriyən bəmbəyaz dodaqlarından çox şey oxudu. Merinin bir şey barədə ciddi düşünməyə heç vaxt həvəsi olmazdı, ancaq indi, bu bircə göz qırpımında, nəyinsə işığı altında anasının bütün ömrü onun gözləri önündə durdu və bu hiss qızı səksəndirərək özünə, öz qəddarlığına, xudbinliyinə nifrət etməyə məcbur etdi. Anasının bütün həyatı – o həyat ki, yalnız əzab-əziyyət, yalnız yoxsulluq içində keçmişdi, o həyat ki, yalnız ağır zəhmətdən, məşəqqətli güzərandan, naxoşluqdan və sonra yenə ağır zəhmətdən, səfalət və qorxudan ibarət idi – bir anda qızın gözləri önündə canlandı. Canlandı və yenə də yox oldu; Merinin gözləri azacıq dumanlandı və qız sanki bu qorxunc fikirləri qovurmuş kimi, başını silkələyib cəld sıçrayışla çarpayıdan qalxdı.

– Otur, otur bir az dincini al, ana, süfrəyə mən özüm göz qoyaram, – dedi.

Anası bütün vücuduyla titrəyərək pıçıldadı:

– Yox-yox! Mən heç bir tikə də yorulmamışam. Otur, otur, mənim balam, sən o boyda yol gedəcəksən.

Meri köks ötürüb təzədən öz yerinə qayıtdı.

Çexovdan Markesə qədər

Nəhayət, camaatın içindən kimsə dilləndi:

– Daha işıqlaşır.

Nəzərlər pəncərəyə zilləndi və kimsə astadan dedi:

– Elədir, işıqlaşır!

Və bu qəfildən doğan anlaşılmaz duyğudan sanki hamının urəyi sıxıldı. Hamısı həyəətə tökülüşüb sıldırım qayaların və torpağın üzərindən duman örtüyünü qaldıra-qaldıra səssizcə sürünən sübh işığının tamaşasına durdu. Ulduzlar sönmüşdü. Sərçələrin cikkiltisi eşidilirdi. Yeni bir səhər açılırdı və getməyə hazırlaşan qonaqların əsnəyə-əsnəyə öz şlyapalarını, kepkalarını, şallarını axtardıqları bu sübh çağı al şəfəqlərini hər tərəfə yayıb, hərəkət etməyə və səs çıxarmağa qabil olan hər şeyi oyatmağa başlayırdı. Xoruzlar banlaşdılar, qaratoyuqlar qaqqıldırdılar. Qonaqlar ev sahibləriylə xudahafizləşib getdilər. Onlar gəmiyə minib materikə yollanacaq mühacirləri – Maykl və Merini Kilmerrəcə qədər müşayiət etməzdən qabaq evlərinə dəyməliydilər. Bir azdan ev adamlarından başqa daxmada heç kəs qalmadı.

İndi ailənin bütün uzvləri mətbəxə yığışmışdılar. Missis Fini yatmaq üçün hamını dilə tutsa da, bunun heç bir səmərəsi olmadı. Saat dörd idi, Meri ilə Maykl isə saat doqquzda yola düşməliydi. Buna görə də çay dəmləndi və onlar kişmişli piroqla çay içə-içə düz bir saatacan söhbət etdilər; söhbət yalnız qonaqlıq və qonaqlar barəsində idi. Masa arxasında səkkiz nəfər vardı: ata, ana və altı uşaq. Uşaqlardan ən kiçiyi on iki yaşlı Tomas idi; nəfəs alanda onun sinəsi yüngülcə xışıldayırdı. Yaşca Tomasdan böyüyünün – on dörd yaşlı Brigettanın şən gözləri vardı; heç bir səbəb olmadan qızılı rəngli qısa saçlarını silkələmək qızın adətiydi. Brigettadan sonra görkəmcə bir qədər gicbəsər və fağır görünən on altı yaşlı ekiz bacılar – Culiya və Marqaret gəlirdi; hər ikisi fətirsifətədi və üst dişləri azca

qabağa çıxmışdı. Dedikcə işgüzar olan ekizlər hər işdə analarının köməkçisiydi. Və indi cəm halda masa arxasında əyləşmiş ailə üzvləri artıq üçüncü çaydanı boşaltmaqdaydılar ki, birdən missis Fini çayın artığını sərt bir hərəkətlə fincana töküb fincanı taqqılıyla nəlbəkiyə qoydu və dərindən köks ötürdü.

– Nə var, ay ana, nolub? – deyə Maykl soruşdu.

– Heç, a bala... amma sən haqlısan, ürəyimdi, – deyə anası sakitcə dilləndi. – Mənim lap elə indicə ağıma gəldi ki, heç demə balaca yuvaya yığışan quşlar kimi, adamın öz uşaqlarının dövrəsində ömür sürməsi necə yaxşıymış; ancaq indi həmin quşlardan ikisi uçub gedir. Ürəyim bu fikirdən sıxıldı.

Missis Fini bunu deyib gülməyə, zarafata salmağa çalışdı. Patrik Fini isə ağızını köynəyin qoluna silib, adi iş günüymüş kimi uşaqlara buyruqlarını verməyə başladı:

– Yaxşı, di bəsdə vaxt öldürdünüz, iş görmək lazımdı. Culiya, sən get atı çək gətir, Marqaret, sən də inəyi sağ, amma bax ki, buzov üçün də bir şey qalsın.

Mayklla Merininsə daha heç bir işi yoxdu; onlar adi ailə həyatının gündəlik axarından ayrıldıqları üçün acı düşüncələr içində, qımıldanmadan öz yerlərində oturub qalmışdılar və artıq axından kənardə idilər – bir neçə saatdan sonra hər ikisi evsiz-eşiksiz sərgərdanlara çevriləcəkdə.

Səhər yeməyinə kimi belə keçdi. Obaşdanın işləri görülüb qurtarmışdı və ailə üzvləri təzədən bir yerə yığışmışdı. Yemək süfrəsi arxasında hamı ölü kimi susmuşdu. Yuxusuzluğun süstlüyündən, ayrılığın bir neçə saatlıq məsafədə olduğunu çox yaxşı bildiklərindən heç kəs danışmaq istəmirdi. Missis Fini adəti üzrə yumurta payını əvvəlcə Maykla, sonra isə Meriyə vermək istədi, ancaq onlar imtina edəndə özü bir dişdəm götürüb qalanını böyründə xışxaxışla nəfəs alan balaca Tomasa verdi. Bir

azdan süfrə yığışdırıldı. Patrik Fini madyanı yükləməyə getdi. Mayklla Meri yavaş-yavaş yığışmağa və geyinməyə başladılar. Missis Fini digər uşaqlarla birgə evi süpürüb təmizlədi. Qonum-qonşu adət üzrə gedənləri Kilmerrecə qədər ötürməkçün yavaş-yavaş daxmaya, həyətə toplasırdı. Nəhayət, hər şey hazır oldu. Missis Fini gündəlik ev işlərini adi qaydası üzrə görüb qurtarandan sonra Merinin geyindiği yataq otağına keçdi. Maykl otaqda əsəbiliklə var-gəl edir, Meri başında qara şlyapa, güzgünün qabağında fırlanırdı; bu, bütün həyatı boyu başına qoyduğu ilk şlyapa idi və zövqlə seçildiyindən qıza çox yaraşdı. Şlyapanı Meriyə, onu hədsiz çox sevən, xətrini dünyalarca istəyən müəlliməsi bağışlamışdı. Meri özü də şlyapaya yüngülcə əl gəzdirmişdi.

Ancaq anası göy kostyumun, büzməli ağ koftanın qızının əyninə necə yaxşı oturduğunu, şlyapanın altından çıxıb Merinin qulaqlarını örtən qalın ipək tellərin, balaca, qara tuffilərin ona necə yaraşdığını gördükdə daxilində qəfil əsəbilik duydu. Məhz nəyin onu əsəbiləşdirdiyinin fərqinə varmadı, ancaq qızının gözəlliyinə bir anlıq nifrət etdi. Nifrət etdi və onu dünyaya gətirdiyi, min bir əziyyətlə böyütdüyü, ondan ötrü gecəsini gündüzünə qatıb işlədiyi və bu zaman çəkdiyi it əzabını xatırladı – heç demə bütün bunlar yalnız doğmaca balasını itirməkdən ötrüymüş. Qızının simasında gördüyü qənirsiz gözəlliyə qarşı içində püskürən qəfil nifrət və qısqanclıq duyğusundan missis Fini az qala boğulacaqdı. O, qeyri-iradi halda əllərini irəli uzatdı, ancaq daxilindəki qəzəb seli qəfildən tüstü kimi dağıldı və missis Fini bərkdən hönkürüb acı-acı, yanıqlı-yanıqlı bağırdı:

– Balalarım, ay mənim balalarım, sizi dənizin o tayına – uzağa aparırlar, ananızdan çox-çox uzaqlara!

O, üzünü önlüyü ilə örtüb yerində yırğalanmağa başladı; bir himə bəndmiş kimi elə həmin andaca yanıqlı iniltilər daxmanı başına götürdü. Mətbəxdə yığışan qadınların ürək parçalayan şiddətli fəryadları eşidildi:

– Onları dənizin o tayına aparırlar... uzağa aparırlar!

Qadınlar hamısı üzlərini önlükləriylə örtüb o yan-bu yana yırğalanırdılar. Mayklın oçağın yanında şöngümüş iti qəfildən uladı; itin böyründə oturub bir əliylə onun başını qucaqlamış balaca Tomas səbəbini özü də bilmədən çığırdı – uşaq itin ulamasına və bir belə camaatın yığışmasına görə ağlayırdı.

Mayklla Meri diz çöküb analarının ayaqlarına qısılmışdı, anaları da onlara sarmaşib acgözlüklə saçlarından öpürdü. Bir qədər toxtamışdı; gözünün yaşı da qurumuşdu, amma uşaqlarına sancılan baxışlarında nəsə dəli bir ifadə oxunurdu. Missis Fini dəhşət içində baxır, elə baxırdı ki, sanki öz inadkar nəzərləriylə uşaqlarının canlı əksini şüuruna ömurlük həkk etmək istəyirdi. Onun sağ əli Merinin sol çiynini qucaqlamışdı, sol əli isə Mayklın boynunu oxşayırdı.

Mayklla Meri hönkürtülərini saxlaya bilmədilər və bu bir xeyli müddət davam elədi. Nəhayət, Patrik Fini gəlib çıxdı. O, özünün ən yaxşı paltarını – yaxası zolaqlı, arxası ağ rəngli təzə jiletini geyinmişdi. Kişinin bir əlində quzu yunundan toxunmuş qara şlyapa, o birində bir şüşə müqəddəs su vardı. Boğazını arıtlayıb ehmalca Mayklın çiyninə toxundu və onun üçün qeyri–adi olan çox zəif və mülayim səslə:

– Daha vaxtdır, gedək, – dedi.

Meri və Maykl qalxdılar, Patrik Fini şüşədəki suyu onların üstünə çilədi; uşaqlar ikisi də xaç çəkdi. Sonra onlar kresloya sərilməmiş və baxışları yerə dikilib qalan analarına sarı baxmadan sakitcə otaqdan çıxdılar. Qapıdan çıxarkən Maykl divarın köhnə suvağından bir parça qoparıb cibinə soxdu. Camaat dəfn mərasimində olduğu kimi onların ardınca əvvəl həyət boyu, sonra yol uzununu ağır–ağır addımlamağa başladı.

Missis Fini balaca Tomasla və kəndin iki qarısiyla evdə qaldı. Daxmaya ağır, üzücü bir sükut çökdü. Sonra missis

Çexovdan Markesə qədər

Fini birtəhər ayağa qalxıb mətbəxə keçdi. Qarılara baxdı, öz balaca Tomasına baxdı – sanki nəsə bir itiyini axtarırdı. Axırda əllərini bir-birinə çırpıb həyəətə cumdu.

– Qayıdın, – bağırdı, – qayıdın yanıma!

Və köksü qabara-qabara, burun pərələri körüklənə-körüklənə vəhşi bir nəzərlə yola baxdı.

Ancaq yolda daha heç kəs görünmürdü. Heç kim də ona cavab vermədi. Günəşin yandırdığı boz qayaların arasıyla uzanıb gedən şose yolu təpələrin yanında sola burulur və gözdən itirdi. İsti iyun günəşi öz işində idi. Amma zavallı qadın hələ də ümidini itirmir, eləcə dayanıb gözləyirdi ki, indi kimsə ona cavab verəcək. Axırda qarılar gəlib onu daxmaya apardılar.

– Vaxt hər cür yaranı sağaldır, – qarılardan biri dedi.

– Hə, elədir. Vaxt, bir də səbir, – deyər digəri təsdiqlədi.

Tərcüməçidən: *İrlandiya ədəbiyyatında özünəməxsus yerə sahib olan və kiçik hekayələrin böyük ustadı sayılan Layem O'Flaerti (1896–1984) "Yaz səpini" (1924) və "Alaçıq" (1926) adlı novellalar toplusunun müəllifidir. Eyni zamanda yazıçının "Qəlbiqara" (1924), "Xəbərci" (1925), "Qatil" (1928), "Məzlum" (1933), "Aclıq" (1951), "Qiyam" (1951) kimi əksər Avropa xalqlarının dillərinə çevrilən irihəcmli əsərləri də hekayələri qədər böyük maraqla oxunur.*

ANDRE MORUA
(Fransa)

BİR KARYERANIN TARİXÇƏSİ

Hər ayın sonuncudan əvvəlki həftəsinin şənbə günü deputat Lamber-Leklerk (indi o artıq Maliyyə Nazirinin köməkçisidir), yazıçı Sivrak və bu yaxınlarda “Jimnaz” teatrının səhnəsində böyük səs-küy salmış həmin o “Kral Kaliban” pyesinin müəllifi, dramaturq Faber rəssam Beltaranın emalatxanasında bir yerə yığışırdılar.

Belə axşamların birində Beltara öz əmisi oğlunu – özünü ədəbiyyata həsr etmək qərarına gəlmiş cavan əyalət adamını dostlarına təqdim etdi.

– Bu oğlan roman yazıb, – deyə o, bildirdi. – Mənim fikrimcə, onun kitabı bu tipli digər əsərlərdən zərrəcə pis deyil. Sivrak, səndən xahiş edirəm, onu oxuyasan. Əmioğlumun Parisdə heç bir tanışı yoxdur; o, mühəndisdir, özü də Bayedə yaşayır.

– Xoşbəxt adamsınız, – Faber gəncə üz tutub dedi. – Roman yazmısınız, əyalətdə yaşayırsınız və Parisdə demək olar ki, heç kimi tanımırsınız! Sizin karyeranız təmin olunub! Naşirlər sizin talantınızı “kəşf etmək” şərəfinə nail olmaq üçün bir-biriylə qırğına çıxacaqlar və əgər özünü ad-san düzəltməyə səriştəniz çatsa, bir ildən sonra sizin uğurunuz hətta bizim dostumuz Sivrakın şöhrətinə də kölgə salacaq. Amma mənim bir məsləhətimə qulaq asın: heç zaman paytaxtda görsənməyin! Baye... Baye – bu ki çox yaxşıdır. Bayedə yaşayan adamın cazibə qüvvəsinə qarşı çıxmaq ağlasığan işdimi? Görkəmcə siz yaxşı təsir bağışlayan bir gəncsiniz, amma adamlar belədir ki, özgənin şöhrətinə yalnız uzaq məsafədən dözə bilirlər.

– Sizə məsləhət görürəm ki, özünüzü xəstəliyə vurasınız, – deyə Lamber-Leklerk söhbətə qoşuldu, – çox adamlar uğuru bu yolla qazanıblar.

– Hansı qərarı qəbul edirsən et, amma heç bir halda öz qulluğunu kənara atma, – Beltara dedi. – Qulluq əla müşahidə məntəqəsidir. Əgər sən öz iş kabinetinə qapanıb qalsan, onda bir ildən sonra artıq peşəkar kimi yazacaqsan: sənin yazıların formaca qüsursuz və dözülməz dərəcədə darıxdırıcı olacaq.

– Səfeh! – Sivraq ikrahla dilləndi. – “Qulluq əla müşahidə məntəqəsidir!” Ağıllı adamın belə bayağı şeyi təkrarlaması ayıb deyilmi?! Axı, yazıçı dünyada nəyi tapa bilər ki, həmin şeyi öz içində artıq yaşamamış olsun? Bəyəm Prust öz monastırını tərk etmişdimi? Bəyəm Tolstoy öz kəndini atıb getmişdimi? Ondan Nataşanın kim olduğunu soruşanda cavab vermişdi ki, “Nataşa mən özüməm”. Flober isə...

– Üzr istəyirəm ki, sənə etiraz etməli olacağam, – deyə Beltara cavab verdi. – Amma Tolstoy bütün qohum-əqrəbasının, yaxın adamların əhatəsində yaşayırdı, onun əsas güc mənbələrindən biri də bu idi. Prust isə tez-tez “Rits” hotelinə baş çəkirdi; onun çoxlu dostları vardı və bütün bunlar onun təxəyyülü üçün zəngin qida verirdi. O ki qaldı Floberə...

– Aydındır!.. – Sivraq onun sözünü kəsdi. – Amma təsəvvür et ki, Prust öz süjetlərini yüksək cəmiyyətin həyatından götürə bilməyib – yenə də o söz deməyə özündə güc tapacaqdı. Prust öz xəstəliyini nəql edəndə də, yaşadığı otaqdan, yaxud öz qoca qulluqçusundan danışanda da eyni cür heyvətəməlidir. Bundan başqa, mən sənə sübut etməyi boynuma çəkirəm ki, hətta ən maraqlı həyat hadisələrini, üstəlik onun ən rəngarəng təzahürlərini müşahidə etmək imkanına malik olan ən parlaq ağıl da əsl sənət əsəri yaratmaq üçün hələ kifayət deyil. Məsəl üçün,

Çexovdan Markesə qədər

götürək bizim dostumuz Şalonu... Bizim hansımızda onda olandan daha artıq imkan və vaxt olub ki, cəmiyyətin ən müxtəlif dairələrini onun kimi müşahidə edə bilək? Şalon rəssamlarla, yazıçılarla, sahibkarlarla, aktyorlarla, siyasi xadimlərlə, diplomatlarla hədsiz dərəcədə yaxın idi; onun bəşəri komediyanın oynanıldığı teatrın kulisi arxasına yolu vardı. Bəs axırı necə oldu? Əfsuslar olsun ki, biz bunun nə ilə nəticələndiyini bilirik!..

– Doğrudan da, Şalonun başına nə iş gəldi? – deyər Lamber-Leklerk soruşdu. – Nolub ona? Onun barəsində hansınızsa bir şey eşitmisiniz?

– Bizim onunla naşirimiz eynidir, – deyər Sivrak cavab verdi. – Mən hərdən Şalona naşirin yanında rast gəlirəm, amma bizim dostumuz özünü elə aparır ki, guya məni tanımır.

Cavan əyalət adamı ev sahibinə tərəf əyilib Şalonun kim olduğunu astadan soruşdu.

– Sivrak, – Beltara ucadan dedi, – bəlkə sən bu cavan oğlana Şalonun karyerasının tarixçəsini danışasan? Bu yaşdakı bir adam üçün bu nümunə ibrətamiz ola bilər.

Sivrak yerindən qalxdı, keçib divanın qırağında oturdu və dərhal da bütün məharətini işə salıb öz hekayətinə başladı. Onun kinayə dolu kəskin səsi sanki bütün digər səsləri kəsib doğrayır, eşidilməz edirdi.

– Bilmirəm, siz IV Henrix liseyinin məşhur ritorika sinfinin 1893-cü il buraxılışı barədə hardansa nəşə eşitmisinizmi? Hər halda, akademik çevrələrdə onun şöhrəti heç də bir vaxtlar məşhur olan və sizlərin də tanıdığınız Tenin, Prevoparadolun, Sarsenin və Edmon Abunun oxuduğu Ekol Normal buraxılışının şöhrətindən az deyildi. Həmin sinif, hələ indiyəcən də bizim köhnə müəllimlərimizdən birinin hər görüşümüzdə mənə söylədiyi kimi, “görkəmli kişilərin beşiyi” idi, çünki bu sinifdə Beltara, Lamber-Leklerk, Faber

və mən eyni vaxtda oxumuşduq. Onda artıq siyasi meydana hazırlaşan Lamber-Leklerk və Faberlə birlikdə bütün axşamları cıdırda keçirən...

– Mənim zati-alimə bir tikə də hörmət yoxdur, – deyərək nazir köməkçisi köks ötürdü.

– Zati-aliləri, bizim aramızda yeganə siz idiniz ki, cavanlıq təmayülünüz artıq o vaxtdan sizin gələcəyinizi söyləməyə imkan verirdi. Əksinə, onda Beltara təsviri sənətə qətiyyənlə meyl etməirdi, Faberin də dramaturgiyaya bir tikə həvəsi yox idi. Bizim ədəbiyyat müəllimimiz Qamlen–ata ona deyirdi: “Zavallı Faber, yəqin ki, siz fransız dilini heç zaman lazımi dərəcədə mənimsəyə bilməyəcəksiniz”. Tamamilə ədalətli mühakimədir, amma, deyəsən, indi bu mühakimə cahil kütlə tərəfindən rədd edilib. Mən özüm sənət illərdə estetik məmnuniyyəti məktəb dəftərlərinin qıraqlarında Veneranın rəsmini çəkməkdə tapırdım. Bizim çevrəmizi Şalon tamamlayırdı.

Şalon zərif üz cizgiləri olan sarışın, xoşagələn bir gənc idi. O, məşğələlərə az fikir verir, özünü bir elə yormurdu, əvəzində isə sevimli şairlərini eynən qalstukları kimi uğurla seçərək, hədsiz dərəcədə çox oxuyurdu. Qüsursuz zövqü bizim çevrəmizdə onu böyük nüfuz sahibinə çevirmişdi. Bizlər onda “On üçlər” cəmiyyətinin tarixini yaxşı-yaxşı oxuyub öyrənmişdik və dördümüz bir yerdə, üstəlik də Şalon onların nümunəsi əsasında öz “Beşlik” adlı dərnəyimizi yaratmaq qərarına gəlmişdik. Dərnəyin hər bir üzvü həmişə və hər bir işdə digər üzvləri dəstəkləyəcəyinə and içmişdi. Biz belə şərtləşmişdik ki, hər hansı birimizin əldə edəcəyi hər bir şey – pul da, təsir də, əlaqə də – dərnəyin bütün üzvlərinə xidmət göstərəcək. Bu, çox gözəl düşünülmüşdü, lakin niyyətimiz həyata keçmədi – liseydən çıxarkən ayrılmağa məcbur olduq. Zati-aliləri və mən özümüzü hüquq sahəsinə həsr etdik. Yaşamaq üçün gündəlik qazanc

əldə etmək xətrinə Faberə öz dayısının bankında işə düzəlmək lazım gəldi. Beltara təbabətlə məşğul oldu. Əvvəlcə hərbi xidmət, ardınca da taleyin digər təsadüfləri bizi biryolluq ayırdı; altı ilin müddətində bir-birimizin haqqında demək olar ki, heç nə eşitmədik.

1900-cü ildə mən salonda ilk dəfə Beltaranın rəsmiini gördüm. Onun rəssam olması məni bərk təəccübləndirdi, amma deyim ki, məni bundan da artıq heyrətləndirən Beltaranın talantı oldu. Adam öz uşaqlıq dostunun bacarığını aşkar edəndə, bu onu mütləq dərin heyrətə salır. Hərçənd biz hamımız başa düşürük ki, istənilən bir dahi kiminsə dostu olub, bununla belə, hər necə olsa da, dostlarından hansı birininsə dahi olması fikrinə alışmaq demək olar ki, qeyri-mümkündür. Mən dərhal Beltaraya məktub yazdım və o, məni öz evinə dəvət etdi. Onun emalatxanası mənim xoşuma gəldi və mən bura tez-tez baş çəkməyə başladım. Uzun-uzadı yazışmalardan, məktub və teleqram mübadiləsindən sonra mən, nəhayət ki, “Beşlik” üzvlərini nahar məclisinə toplaya bildim. Burda hər birimiz liseyi başa vurandan sonra hara getdiyimizi, nə işlə məşğul olduğumuzu danışdıq.

Təsadüf belə gətirmişdi ki, bizlərdən üç nəfər heç də onlara valideynləri tərəfindən qabaqcadan hazırlanmış yolu seçməmişdi. Naturaçı qadınla əlaqəyə girən Beltara əyləncə xatirinə onun bir neçə rəsmiini çəkmiş, bu rəsmlər də son dərəcə uğurlu alınmışdı. Elə onu rəssamların çevrəsinə aparan da məhz həmin qadın olmuşdu. Beləcə, Beltara təsviri sənəti öyrənməyə başlamış və bu sahədə uğur qazanmışdı; bir neçə aydan sonra isə təbabət məşğələlərini biryolluq tərk etmişdi. Sonra Fransanın cənubuna – doğulub boya-başa çatdığı öz doğma diyarına getmişdi. Burda o, bir xeyli Marsel ticarətçisinin və onların arvadlarının portretini çəkərək bundan iyirmi min frank pul qazanmışdı,

həmin pul da Parisə qayıdandan sonra Beltaranın onu maraqlandıran məsələlər üzərində işləməsinə kömək etmişdi. Beltara mənə tənqidçilərin o vaxtlar dediyi kimi, “öz yaradıcılıq “mən”ini təsdiq edən” bir neçə əsərini göstərmişdi.

Faberin yazdığı birpərdəli pyes bir dəfə dayısının evindəki məclislərin birində həvəskarlar tərəfindən ifa edildikdən sonra dayısının dostlarından olan hansısa qoca bir dramaturq pyesi bərk tərifləmişdi. Bu xeyirxah adamda Faberə rəğbət hissi oyanmışdı və o, bizim dostumuzun “Çöl” adlı ilk pyesinin “Odeon” teatrında səhnəyə qoyulmasına zəmanət vermişdi. Lamber-Leklerk Ardeş departamentindən olan senatorun katibi vəzifəsində qulluq edirdi və senator ona suprefekt vəzifəsini vəd etmişdi. Mən o vaxtacan bir neçə novella yazmağa imkan tapmışdım və onları “Beşlik” üzvlərinin diqqətinə təqdim etmişdim.

Şalon bizi dinməzəcə dinləyirdi. O, mənim ilk ədəbi işlərim barədə bir sıra həssas və haqlı iradını bildirdi. Qeyd etdi ki, hekayələrdən birinin süjeti sanki Merimenin novellasının astar üzünə çevrilməsidir, üslub baxımından isə mənim o vaxtlar maraq göstərdiyim Barresin çox aşkar təsiri duyulur. O, Faberin pyesinin tamaşasında olmağa imkan tapmışdı və dramaturji fəndlərdən yaxşı baş çıxardığını ortaya qoymaqla səhnələrdən birini yenidən necə işləyib yaxşılaşdırmağı müəllifə izah etdi. Beltara ilə birlikdə o, emalatxananı başdan-başa gəzərək impressionist təsviri sənət barədə heyrətamiz incəlik və dərinliklə mühakimə açdı. Lamber-Leklerklə söhbət edərkən, Şalon bu sahədə də dərin biliyə malik olduğunu göstərmişdi, Ardeş departamentində siyasi vəziyyətin dəqiq təhlilini verdi. Bütün bunlar bizim əvvəlki inamımızı yenidən möhkəmləndirdi ki, dərnək üzvləri arasında ən yaxşısı, heç şübhəsiz, Şalondur. Öz növbəmizdə biz də səmimi ehtiramla ondan xahiş etdik ki, öz uğurları ilə bizi tanış etsin.

On səkkiz yaşında ikən kifayət qədər böyük bir mirasa sahib olan Şalon öz sevimli kitabları ilə balaca bir mənzildə yerləşmişdi və dediyinə görə, dərhal bir neçə əsər üzərində işə başlamışdı.

Birinci iş Hötenin “Vilhelm Meyster” əsərinin ruhunda böyük bir roman kimi düşünülmüşdü və “Yeni bəşəri məzhəkə”nin yalnız birinci cildini təşkil etməliydi. Şalonun beynində həmçinin teatral pyes ideyası yaranmışdı və o, Şekspir, Molyer və Müsseni bir yerdə qiymətləndirməyə hazırlanmışdı. Siz mənim məhz nəyi nəzərdə tutduğumu başa düşürsünüzmü? O, fantaziya və ironiya, yüngüllük və dərinliklə dolu olmalıdır”. Bundan başqa, Şalon həm də “Ruhun fəlsəfəsi” adlı traktat üzərində işləməyə başlamışdı. “Bu əsər hansı dərəcədəsə Berqsonla səsləşəcək, – deyə o, bizə izah etdi, – amma mən təhlil sahəsində daha uzaqlara gedəcəyəm”.

Bir dəfə Şalona baş çəkdim. Onun mənzili o vaxtlar ucuz bir mehmanxanada sığınacaq tapmış mənim üçün dünyanın ən gözəl guşəsi kimi görsəndi. Qədimi mebel, Luvrda saxlanılan bir neçə kiçik heykəlin surəti, Qolbeynin əla bir reproduksiyası, bahalı cildli kitablarla dolu rəflər, Fraqonara məxsus rəsmi əsl – bütün bunlar mənzil sahibinin əsl sənətkar olmasından xəbər verirdi.

O, məni qeyri-adi rəngi və ətri olan ingilis siqaretinə qonaq etdi. Mən “Yeni bəşəri məzhəkə”nin girişini oxumaq üçün ondan icazə istədim, amma Şalon hələ ilk səhifəni axıra çatdırmamışdı. Onun pyesi sərlövhədən o yana keçmədi, “Ruhun fəlsəfəsi”nin əməlinə isə yalnız bir neçə kartoçka qoyulmuşdu. Əvəzində biz Şalonun qonşuluqdakı bukinistdən aldığı qeyri-adi dərəcədə gözəl rəsmlərlə buraxılmış “Don Kixot” kitabının miniatür nəşrinə xeyli müddət ləzzətlə tamaşa elədik, Verlenin avtoqraflarına baxdıq, rəsm əsərləri ticarətçilərinin kataloqlarını araşdırdıq.

Mən bütün gecəni onunla keçirdim. Şalon çox maraqlı müsahib idi.

Beləliklə, “Beşlik” üzvlərinin yenidən bir yerə yığılması üçün münasib vəziyyət yaranmışdı və bizim dərnəyimiz həmişəkindən daha sıx birləşmiş oldu.

Şalon heç bir konkret məşğuliyyəti olmayan bir adam kimi, dərnək üzvləri arasında əlaqəni təmin edirdi. O tez-tez bütün gününü Beltaranın emalatxanasında keçirirdi. Beltara Amerika səfirinin xanımı missis Cervisin portretini çəkəndən sonra bizim dostumuz əməlli-başlı dəbdə idi. Poza almaq niyyəti ilə onun emalatxanasına tez-tez qəşəng qadınlar gəlir, növbəti seansda iştirak etmək, yaxud başa çatmış işi qiymətləndirmək üçün öz rəfiqələrini də bura gətirirdilər. Emalatxana bütün gün ərzində bizim rəssam dostumuzu birbaşa Uistlərlə müqayisə edən qaragöz Argentina qızları, sarışın amerikan qızları, estetizmə qarılmış ingilis qızları ilə dolu olurdu. Qadınların əksəriyyəti bura məhz Şalona görə baş çəkirdi. Şalon onları əyləndirirdi, elə özü də bu qadınların, bu qızların xoşuna gəlirdi. Beltara bizim dostumuzun cəlbediciliyini əlüstü qiymətləndirib, onun cazibə və məlahətindən ustalıqla istifadə edirdi. Emalatxanada Şalonu həmişə hazır kreslo gözləyirdi; sağ tərəfdə siqarla dolu qutu, sol tərəfdə konfetlə dolu paket olurdu. Şalon içəri girən kimi, emalatxanada dərhal hər şey canlanırdı, seanslar davam etdiyi müddətdə isə onun əsas vəzifəsi poza almış qadını əyləndirmək olurdu. Şalon həm də o səbəbdən zəruri idi ki, onda tək-tək ələ düşən bədii kompozisiya qabiliyyəti vardı. Bu və ya digər müştəri üçün lazımı çərçivə və pozanı ondan yaxşı heç kəs tapa bilməzdi. Rəngli harmoniyanın heyvətəməz duyumuna malik bu adam nəzərdən qaçan və kətana dərhal köçürülməsi zəruri olan hansısa sarı, yaxud mavi çaları dəfələrlə bizim rəssam dostumuzun yadına salmışdı.

– Dostum, sən təsviri sənət barədə əla məqalələr yazıb bilərdin! – deyə Şalonun bu nadir istedadından heyrətə gəlmiş Beltara ona deyirdi.

– Bilirəm, – Şalon sakitcə cavab verirdi, – amma mən bir neçə yerə parçalanmaq, ora-bura səpələnmək istəmirəm.

Beltaranın emalatxanasında Şalon xanım Tianjla, hersoginya Kapri ilə, Seliya Dousonla və missis Cervislə yaxınlıq edirdi, hər birindən də nahara dəvətlər alırdı. Qadınlar üçün o, “ədəbiyyatçı” və Beltaranın dostu idi – onlar Şalonu öz qonaqlarına elə bu cür də təqdim edirdilər: “Cənab Şalon, görkəmli yazıçı”. O, ədalətli, modabaz gözəllərin müəyyən mənadə ədəbi məsləhətçisinə çevrilmişdi. Qadınlar Şalonu özləriylə kitab dükanlarına aparır və xahiş edirdilər ki, kitab seçimində onlara məsləhət versin. Şalon qadınlardan hər birinə “Yeni bəşəri məzhəkə”yə daxil olacaq romanlardan birini həsr etməyi vəd etmişdi.

Çoxları ona öz barəsində hər şeyi yerli-yataqlı danışmalı olmuşdu. “Xahiş edirəm, öz həyatınızı mənə nəql edəsiniz, – Şalon qadınlara deyirdi. – Qeyri-adi qadın ağıllarının gizlinləri barədə biliklər mənim düşündüyüm nəhəng iş üçün çox zəruridir”. Qadın dostları Şalonun naqqal olmadığına inanmışdılar və çox tezliklə yüksək Paris cəmiyyətinin maraqlı doğuran bütün incə sirlərini ona etibar etməyə başlamışdılar. Hər hansı salonda peyda olmağa macal tapmamış gözəl qadınlar dərhal onun üstünə cumurdular. Ona ürəyini açmağa adət etmiş qadınlar çox tezliklə Şalonun həm də əla psixoloq olduğunu aşkar etdilər. “Şalon kişilər arasında ən həssas və ən ağıllısıdır” – qadınlar onun barəsində artıq belə deməyə başlamışdılar.

– Sən oturub psixoloji bir roman yazaydın, – bir dəfə mən ona dedim. – Müasir “Dominika”nı səndən yaxşı heç kəs təsvir edə bilməz.

– Mübahisə etmirəm, əlbəttə, bu, belədir, – deyə o, mənə işin çoxluğundan baş qaşımağa vaxt tapmayan, böyük

məmnuniyyətlə görmək istədiyi işdən imtina etməyə məcbur qalmış bir adam görkəmiylə cavab verdi. – Amma mən öz nəhəng işimi yerindən tərpətməliyəm axı... Hər necə olsa, mən fikrimi bir şeyin üzərində cəmləməliyəm.

Tez-tez Faber Şalonun ardınca emalatxanaya gəlir və onu hansısa yeni pyesin premyerasına aparırdı. “Karnaval”ın səs-küy saldığı vaxtdan bəri Paris bulvarlarının teatrlarında Faber görkəmli bir fiqura çevrilmişdi. Elə dəqiqələr olur ki, əldən-dildən düşmüş yorğun aktyorlar, həmcinin rejissor pyesi az qala taleyin ümidinə buraxmaq istəyirlər, – bax onda Şalonun hər şeyə təzə gözlə qiymət verəcəyinə ümid edən Faber kömək üçün onun üstünə qaçırdı. Şalon bu vəzifənin öhdəsindən bacarıqla gəlirdi. O, hər bir səhnənin dinamikasını, hər pərdənin daxili qayəsini hiss edir, saxta intonasiyanı, yaxud hədsiz çox uzanan iradını dərhal və səhvsiz tuturdu. Əvvəlcə bu yad adam aktyorları qıcıqlandırır, amma çox qısa müddətdə onlar Şalona əməlli-başlı isinişdilər. Binayi-qədimdən dramaturqları düşmən gözündə görən aktyorlar nədənsə özü hələ heç nə yaratmamış bu adamı sevdilər. Şalon teatr aləmində çox tez tanındı – əvvəlcə “Cənab Faberin dostu” kimi, sonra isə öz şəxsi adıyla. O, üzündəki xoş təbəssümlə teatra girəndə kapeldinlər ona dərhal yer tapırdılar. Əvvəlcə teatrların bir neçəsi, sonra isə hamısı onu baş məşqlərə dəvət etməyə başladı.

– Səndən yaxşı teatr tənqidçisi çıxardı, – Faber deyirdi.

– Elədir, – Şalon cavab verirdi, – amma hərənin öz işi var.

“Beşlik” üzvlərinin yaşı otuz dördə çatanda mən öz “Mavi ayı” romanıma görə Qonkur mükafatına layiq görüldüm, Lamber-Leklerk isə deputat oldu. Bu vaxt Faber də, Beltara da artıq kifayət qədər tanınmış adamlar idi. Bizi birləşdirən dostluq telləri qətiyyənlə zəifləməmişdi. Elə

görünürdü ki, sanki liseydə bizi bərk məşğul edən həmin o cəsarətli məqsəd elə bir ciddi çətinlik olmadan həyata keçməkdədir. Bizim balaca dərnəyimiz tədrisən öz nəhəng və iti caynaqlarını cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinə uzadırdı. Biz həqiqətən də Parisdə məlum gücə malik idik və rəsmi kanallar vasitəsilə olmadığından bu təsir xüsusilə böyük idi.

Əlbəttə, bu və ya digər bədii ittifaqın hüquqi tanınmasının müəyyən üstünlükləri var. Üzvlərdən hər hansı birinin əldə etdiyi şöhrəti kütlə dərhal onların hamısına şamil edir. Dərnəyin adı isə, əgər uğurla seçilibsə, hamıda maraqlı doğurur. Belə ki, əgər Sent-Bövün kim olduğunu bilməyən savadlı adam üçün 1835-ci ildə bu bağışlanan hal idisə, “romantikləri” tanınamaması onunçün qəbahət sayılırdı. Lakin bədii ittifaqların rəsmi mövcudluğu ilə paralel şəkildə addımlayan narahatlıqlar üstünlüklərdən daha aşkardır. Şöhrətin enməsi onun əvvəlki parıltısı kimi dərnəyin bütün üzvlərini əhatə edir. Doktrina və manifestlər həmlə üçün əla hədəfə çevrilir. Təklənmiş döyüşçülər az dişbatanırlar.

Bizim hər birimizin öz yaradıcılıq sahəmiz vardı, ona görə də biz nə paxıllıq bilirdik, nə də aramızda hər hansı rəqabət vardı. Biz qarşılıqlı sevinclə lehimlənmiş nüfuzlu, yekdil dəstə təşkil etmişdik. Aramızdan kimsə nə yollasa özünü hansısa təzə bir salona dürtə bilirdisə, içəridə dərnəyin digər dörd üzvünü elə tərifləyirdi ki, gələn dəfə o biriləri də özüylə gətirməsini ondan xahiş edirdilər. Ağına korluq vermək adamların əksəriyyətinə o dərəcədə xasdır ki, onlar hansısa nüfuzlu şəxsin söylədiyi mühakiməni qəbul etməyə həmişə hazırdırlar. Faberi böyük dramaturq sayırdılar, ona görə ki, onun barəsində mən belə rəy yaratmışdım; mən isə “romançların ən dərini” hesab olurdum, çünki Faber bu fikri yorulmadan hər yerdə təkrarlayırdı. Beltaranın emalatxanasında biz özümüdə

XVIII əsrin Venesiya karnavallarına bənzər qəbul düzəldəndə, heç bir çətinlik çəkmədən Parisin bütün elitasını ora toplaya bildik. Bu, çox gözəl gecə idi. Qəşəng qadınlar Beltaranın dekorasiyalarında Faberin kiçik bir komediyasını ifa etdilər. Aydındır ki, bizim bütün qonaqlarımız məhz Şalonu evin həqiqi sahibi sayırdılar – onun cazibəsi qədər də asudə vaxtı vardı. Və Şalonun bizim yüksək cəmiyyəət həyatımızın qanunvericisi olması elə öz-özünə alındı. Kimsə bizə deyəndə ki, “Sizin heyranedicə dostunuz...” – biz bilirdik ki, söhbət Şalondan gedir.

“O hələ də heç nə eləməirdi”, – mən bunu deyəndə yalnız onu nəzərdə tutmuram ki, fikirləşdiyi romana, o cümlədən həm də pyesə və “Ruhun fəlsəfəsi”nə Şalon bircə sətir də olsun əlavə eləməmişdi, yox, Şalon sözün birbaşa mənasında avaralıq edirdi. İndiyəcən bircə kitab da nəşr etdirməməsi azmış kimi, hələ hansısa jurnala bircə məqalə də yazmamışdı, qəzetdə bircə yazısı da çıxmamışdı, bircə çıxışı da yox idi. Özü də əsla ona görə yox ki, kitabın nəşrinə nail olmaq onunçün çətin idi, xeyr. Şalonun ən yaxşı nəşirlərlə, ən yaxşı redaktorlarla çox yaxın tanışlığı vardı. Bunun daim müşahidəçi rolunda qalmaq kimi düşünölmüş qərarın nəticəsi olduğunu da demək olmaz. Əlbəttə ki, şöhrət hamı kimi Şalonu da cəlb edirdi. Onun avaralığı üst-üstə cəmlənmiş müxtəlif və qarşılıqlı səbəblər məcmusunun – anadangəlmə tənbelliyin, səbatsız maraqların, bir növ iradə iflicinin nəticəsi idi. Əsl sənətkar həmişə tez təsirlənən, tez sınıan olur və məhz bu dəymədüşərlik onu gündəlik qayğılara bulaşmağa qoymur, onu bu qayğılardan ucada durmağa, onların fəvqündə “uçmağa” məcbur edir. Şalon isə həyatda çox rahat yerləşmişdi və bu rahatlıq onu tam təmin edirdi. Onun sonsuz tənbelliyi xoşbəxtliyinin bütövlüyünü tam şəkildə əks etdirirdi.

Üstəlik də, elə bir yazıçı yox idi ki, bizim dostumuzu “mənim əziz qələm yoldaşım” adlandırməsın və öz kitabını ona göndərməsın. Dərnəyin bütün üzvləri ilk baxışda sanki şərtliliklərə saymazıyana yanaşılan, əslində isə hər şeyin son dərəcə dəqiq şəkildə ölçülüb-biçildiyi Parisin yüksək cəmiyyət iyerarxiyasının pillələriylə yuxarı qalxdıqca, Şalon da irəli gedirdi və bizlərdən hər hansı birimizin qazandığı hörmət və ehtiram eyni dərəcədə onun da payına düşürdü. Biz ona hər cür qayğı göstərir və çalışırıdıq ki, dostumuzun heysiyyəti zərrə qədər də zədələnməsın.

Bizim ətrafımızda artıq yavaş-yavaş özünə dayaq axtaran gənclər hərlənməyə başlayırdı. Öz ehtiyatkarlığı ilə məşhur olan bu nəslin nümayəndələri bizimlə eyni cərgədə duran Şalona “hörmətli metr” deyə müraciət edirdilər. Ola bilsin ki, onlar öz çevrələrində bir-birlərindən soruşurdular: “Axı, bu nə yazıb belə? Sən onun hansısı kitabını oxumusanmı?” Bəzən belə olurdu ki, hansısa savadsızın biri Şalonun “Mavi ayı” sını, yaxud “Kaliban kralı” nı tərifləməyə başlayırdı.

– Bağışlayın, – deyə incik Şalon ona quru cavab verirdi.
– Siz deyənlər həqiqətən dəyərlı əsərlərdir, amma mənimki deyil.

Bununla belə, bizim beşimizin arasında Şalon yeganə adam idi ki, özgənin əlyazmasına baxmağa və tövsiyə verməyə daim həvəslə razılaşırdı; bütün məsləhətlər kimi, onun məsləhətləri də faydasız, amma bir qayda olaraq hamısı həssas və müdrək idi.

Bu müftə şöhrət tədricən və elə təbii surətdə yaranmışdı ki, bizlərdən heç birimizi qətiyyəən təəccübləndirmirdi. Əksinə, bizi o heyrətləndirərdi ki, “ədəbi və teatral aləm” in toplaşdığı təntənəli rəsmi məclislərin hər hansı birinə onu dəvət etmək yaddan çıxmış olaydı. Amma Şalonu tədbirə dəvət etmək heç vaxt heç kəsin yadından çıxmırdı. Yalnız hərdən bir, tale bizi heç bir ad-sanı olmayan, heç kəsin

tanımadığı, kütlə və dövlətin rədd etdiyi kasıb və tənha ömür sürən hansısa gözəl bir sənətkarla qovuşduranda, biz bir anlığa Şalonun payına düşmüş uğurun paradoksallığı üzərində düşünürdük: “Hə, bəlkə bu doğrudan da ədalətsizlikdir, amma neyləmək olar? Belə olub, belə də olacaq. Üstəlik onun, o başqasının talantı var; belə çıxır ki, onsuz da o, uduşdadır”.

Bir gün Şalonun yanına səhər yeməyinə gələrkən mən köhnə jurnalları saf-çürük edən çalışqan bir gəncə rast gəldim. Şalon onu təqdim etdi: “Mənim katibimdir”. Bu, təzəlikcə Ekol de-Şartı bitirmiş suyuşirin bir oğlandı.

Sonradan Şalon danışdı ki, bəs o, öz katibinə ayda üç yüz frank pul verir və bu xərc onu bir qədər sıxır.

– Hə, neyləmək olar, – o, məyuscasına əlavə elədi, – bizim qardaşımıza katibsiz çətin başa gəlir.

1914-cü ilin müharibəsi əvvəlki həyat tərzini sanki qılınc kimi kəsib atdı. Beltara draqun alayında döyüşə yollandı, Faber Salonik cəbhəsində təyyarəçi oldu, Lamber-Leklerk isə cəbhədə yaralanandan sonra parlamentə qayıtdı və tezliklə nazir köməkçisi oldu. Şalon əvvəlcə hansısa anbarın nəzdində təsərrüfat işlərinə baxan intendant əsgəri idi, sonra təşviqat idarəsi onu geri çağırdı və o, müharibəni I Fransiska küçəsində başa vurdu. Faberlə biz ordudan tərxis olunarkən Şalonun bizə çox faydası dəydi: uzun müddət yoxluğumuz ucbatından biz Parisin kübar cəmiyyəti ilə bütün əlaqələri itirmişdik, Şalon isə, əksinə, bu müddətdə bir çox nüfuzlu şəxslərlə yaxından tanış olmuşdu.

Beltara hərbi xidmətlərinə görə Xaç ordeni almışdı. Faber artıq çoxdandı ki, mükafata təqdim olunmuşdu. Lamber-Leklerk incəsənət departamentində çalışqan öz həmkarı vasitəsilə ona nail olmuşdu ki, mən sülh bağlandıqdan sonra mükafatlandırılan mülki adamların birinci partiyasının siyahısına düşüm. “Dörtlük” məni rus mühacirlərinin açdığı restoranların birində gözəl nahara

Çexovdan Markesə qədər

qonaq elədi biz nərə balığının kürüsünü yedik, araq içdik. İpək köynəkli musiqiçilər qaraçı mahnıları ifa edirdilər. Ola bilsin, hamısı həzin, yanıqlı qaraçı mahnıların təsirindən idi, amma bizə elə göründü ki, həmin axşam Şalon bir qədər kədərlidir.

Evə biz Faberlə bir yerdə qayıtdıq; yolumuz eyni idi – biz qonşu küçələrdə qalırdıq. Yadımdadır ki, gözəl bir qış gecəsi idi və Yelisey düzü ilə addımlayarkən biz Şalondan danışırıdık.

– Yazıq Şalon, – mən dedim. – Hər necə olsa, ona kədərlidir, acıdır; yəqin, onun yaşında olan adam geri boylandı, arxada necə böyük bir boşluğun olduğunu görür!..

– Sən elə bilirsən o, bunu dərk edir? Məncə, o öz qayğısızlığı içində, sadəcə, çox möhtəşəmdir...

– Bilmirəm. Çox güman ki, o, həyatı iki planda qəbul edir. Hər şey yaxşı gedəndə, hamı onu tərifini göyə qaldırıb öz yanına dəvət edəndə onun heç yadına da düşmür ki, bu şöhrətə layiq heç bir iş görməyib. Amma qəlbinin dərinliyində o bunu dərk etməyə bilməz. Tələş daim onun içini didibdağdır və böyür-başında tərif uğultusu səngiyəndə bu həyəcan bayıra çıxır. Məsələn, elə bu axşamkı məclisi götürək. Siz mənim kitablarımdan ağızdolusu danışanda, mən də sizə ağılın kəsən cavabları verəndə bəyəm Şalon özü barədə deyiləsi bir sözün olmadığını hiss etmir?

– Amma elə adamlar da olur ki, şöhrətpərəstlik hissi yerli-dibli olmadığından paxıllıq hissi də onlara büsbütün yaddır!

– Əlbəttə, olur belələri, amma çətin ki, Şalon belələrinəndir. O cür adam ya gərək həddindən ziyadə təvazökar olsun və özünə biryolluq “Bütün bunlar məndən ötrü əlçatmazdır” desin, ya da məğrurcasına etiraf etsin: Bütün bunlar mənə lazım deyil”. Bizim Şalona isə bizim hər birimizə lazım olanların hamısından lazımdır, di gəl ki, tənbəlliyi şöhrətpərəstliyini üstələyir. Səni əmin edirəm ki, onun vəziyyəti əzabvericidir.

Biz bu mövzuda çox danışdıq – hər ikimiz onun barəsində düşündüklərimizi məmnuniyyətlə dilə gətirdik. Şalonun heç nə ilə müqayisəyə gəlməyən qısır, bəhrəsiz yaradıcılığının fonunda biz öz məhsuldarlığımızı daha aydın şəkildə hiss etdik və bu xoş hiss dostumuza qarşı ürəyimizdə daha kəskin, daha şiddətli təəssüf və rəhm doğurdu.

Ertəsi gün biz Faberlə birbaşa nazirliyə – dostumuz Lamber-Leklerkin yanına yollandıq. Mən ona belə dedim:

– Biz istəyirik dünən axşamkı görüşdən sonra aqlımıza gələn fikirləri sənənlə də bölüşək... Sən belə düşünürsənmi ki, bizim dördümüzün də mükafatlara büründüyümüzü, təkcə onun özünün təltifsiz qalmasını görmək Şalonun ürəyini açmır? Sən deyirsən, bunun mənası yoxdur? Raziyam, amma ona qalsa, ümumiyyətlə, heç nəyin mənası yoxdur. Mükafat rəmzdır. Əgər bu, doğrudan da, heç bir mənə kəsb etmirsə, onda nəyə görə bizim hamımız və bir çox digərləri kimi, Şalon da həmin o mükafatçıların sırasında olmasın?

– Şəxsən mənim etirazım yoxdur, – Lamber-Leklerk dedi, – amma bundan ötrü hansısa xidmətlər lazımdır...

– Nə? – deyə divana yayxanmış nazir köməkçisi üzgözünü turşutdu. – Mən belə axmaq söz deyə bilməzdim!

– Məni bağışla, amma Faber bunu təsdiq edə bilər. Sən dedin: “Ən azından, heç olmasa xidmətin görüntüsü lazımdır...”

– Hə, bu yenə babatdır, bu cür gedər, – deyə Lamber-Leklerk razılaşdı. – Axı mənim incəsənət idarəsinə heç bir aidiyyətim yox idi və aqlıma gələnə özümdən icad edə bilməzdim. Amma yadıma düşür ki, bir dəfə sizə demişdim: əgər Şalon mənim idarəm üzrə təltif almaq istəyirsə, işləri yoluna qoymaq çətin deyil.

– Bütün bunlar, əlbəttə ki, boş şeylərdir, – deyə Sivrak sözünə davam elədi. – Amma bir şeyi dəqiq deyə bilərəm:

Çexovdan Markesə qədər

sən tez təslim oldun... Çox az vaxt keçdi və Şalon da öz Xaç ordenini aldı. Onun imzalamalı olduğu zəmanəti Şalona təqdim edərkən mən bir qədər pərt vəziyyətdə idim, çünki o bütün bunları qanunauyğun bir şey kimi qəbul etdi. Və mən də ehtiyatsızlıq edib dedim ki, bəs ondan ötrü bu təltifi “qopartmaq” bizə asan başa gəlməyib.

– Doğrudanmı? – deyə Şalon təəccüblə soruşdu. – Mən isə, əksinə, elə düşünürdüm ki, bu olduqca asan bir işdir.

– Əlbəttə, – mən dedim, – əgər sənin xidmətlərini sadalamaq mümkün olsaydı, onda həqiqətən asan iş olardı.

Amma dostumuzun heyranəti elə böyük idi ki, mən söhbətin mövzusunu dəyişməyə tələsdim.

Şalonun dostları və pərəstişkarları onun şərəfinə balaca bir banket təşkil elədilər. Lamber-Leklerk özüylə Maarif nazirini də gətirmişdi. Nazir o qədər də düşüncəsiz adam deyildi. Həmçinin Fransa Akademiyasının iki üzvü, Qonkur Akademiyasının üzvü olan bir nəfər, aktrisalar və yüksək cəmiyyətdən xeyli adam təşrif buyurmuşdu. Lap əvvəldən ab-hava çox yaxşıydı. Əgər adama paxıllıq, yaxud qorxu hissi əzab vermirsə, deməli, ümumiyyətlə, dinc, mülayim, xoşxasiyyət bir məxluqdur. Şalon heç kəsə mane olmurdu və hamının ona rəğbəti vardı. Bir halda ki, ona “sığal” çəkməyə imkan yaranmışdı, bunu etməyə hamı şad idi. Qonaqlar ürəklərinin dərinliyində, bəlkə də, hamısı, başa düşürdü ki, gecənin qəhrəmanı elə özlərinin yaratdığı uydurmadır. Onlar, hətta Şalona minnətdar idilər; o səbəbdən ki, öz varlığı ilə Şalon büsbütün bu himayədarlığa borclu idi və onun bu qeyri-adi yüksəlişində onlar öz şəxsi möhtəşəmliklərinin hansısa təsdiqini görürdülər – axı həmin şöhrəti yoxluqdan elə özləri püskürtmüşdülər. XIV Lüdivik hər şeyə görə ona borclu olan adamlara daim hörmət göstərirdi və bu kral xüsusiyyəti yalnız taleyin seçdiyi adamlara xasdır.

Desert süfrəsi arxasında şairlərdən biri əla şeirlər oxudu. Nazir “həlim dostluq ironiyası tonunda” (Qonkur qardaşları buna belə deyərdi) qısa nitq söylədi. O, Şalonun nabələd gözlərdən kənarda qalan, əslində isə, çağdaş fransız ədəbiyyatına dərin təsiri barədə və həmsöhbət kimi parlaq istedadından danışdı, həmçinin Rivaroldan və Mallarmedən söz açdı. Nahar edənlər hamısı masa arxasından qalxaraq gecənin qəhrəmanını ayaq üstə alqışladılar. Sonra Şalon çox incə və təvazökar cavab nitqi söylədi. Onun nitqi iştirakçılar tərəfindən əsl həyəcanla dinlənildi. Bir sözlə, gecə çox uğurlu alındı; axı həqiqətən də uğurlu alınan istisna gecələr olur.

Mən Şalonu evə öz avtomobilimdə apardım.

– Hər şey çox yaxşı keçdi.

Onun sifəti təbəssümdən işıq saçdı.

– Elədir, – o, cavab verdi. – Amma mənə ən çox ləzzət verən bütün qonaqların səmimiyyəti oldu.

Və o, haqlı idi.

Beləliklə, Şalonun karyerası bizim sevinc dolu baxışlarımız qarşısında bütün əzəmətiylə ucalırdı – eynən kral yolu kimi hamar və düppədüz bir şəkildə. Bu yolda bir dənə də olsun ləkə yox idi, bir dənə də büdrəmə olmamışdı – heçliyin üstünlüyü məhz ondan ibarətdir ki, o möhkəm və dözümlüdür. Biz artıq öz dostumuzun yaxasında Fəxri legion nişanını təsəvvür edirik, sonra isə bu ordenin yüksək rütbəyə məxsusluğuna şəhadət verən qalstukunu xəyal edirdik. Artıq bir neçə tanış evdə Şalonu Akademiyaya seçməyin vaxtı çatıb-çatmadığı barədə söhbətlər gəzirdi. Hətta knyaginya T. “ölümsüzlərin” seçkisinin asılı olduğu akademiklə söhbət zamanı necəsə bu məsələyə toxunmuşdu və akademik cavabı belə olmuşdu: “Hə, bu barədə biz özümüz də düşünürük, amma hələ bir qədər tezdir”. Şalonun sifəti tədricən aydınlaşaraq yüksək

müdrikliyin, yaxud tam avaralığın (ola bilsin bunun elə ikisi də eyni şeydir) bəxş etdiyi həmin o gözəl surəti almışdı.

Məhz elə həmin vaxtlar missis Qledis Peks qəfildən ona maraqlı göstərməyə başladı. Qledis Nyuton Peks – varlı və qəşəng amerikalı xanımdır və bütün varlı və qəşəng amerikalı qadınlar kimi o da ilin böyük hissəsini Fransada keçirir (elə indi də belə eləyir). Onun I Fransiska küçəsində gözəl mənzili, Fransanın cənubunda isə qiyamət evi var. Əri Uilyam Nyuton Peks “Yuniversal rabber kompani”nin və bir neçə dəmiryol səhmdar cəmiyyətinin sədri idi və o, yalnız məzuniyyət vaxtı Avropada yaşayırdı.

Müasir ədəbiyyata, təsviri sənətə, musiqiyə qızğın həvəs göstərən Qledis Pekslə biz hamımız çoxdan tanış idik. Beltaranın debüt vaxtlarında bu xanım ona xeyli diqqət ayırmışdı – o, bizim dostumuzun rəsmlərini alırdı; ona öz portretini sifariş etmişdi, həmçinin Beltaranın rəssam kimi şöhrətinin əsasını qoymuş həmin o missis Cervisin portretinin sifarişini əldə etməkdə də yardımçı olmuşdu. Missis Peks dəlbədal iki il ərzində öz dostları ilə yalnız Beltaradan danışmış, onun şərəfinə naharlar vermiş, əsərlərinin sərgisini təşkil etmiş, nəhayət, Beltaranın asudə işləməsi üçün qışı onun Napuldakı evində keçirməyə dəvət etmişdi.

Tezliklə uğur Beltaranı tapmağa başladı, bu isə missis Peksdə himayəçisi olduğu adama qarşı marağı tamamilə öldürürdü. Əlbəttə, Qledis öz ağılı ilə seçilən düşüncəli qadınlardan idi, di gəl ki, sənətə sevgisində o, bəzi birja dəllallarını xatırladırdı – həmin o alverçiləri ki, qiymətli kağızlara əhəmiyyət vermirlər, əvəzində isə yalnız geniş kütləyə hələ məlum olmayan, lakin əldə etdikləri məxfi və dəqiq məlumatla görə perspektivli görünən səhmlərdən bərk yapışırlar. O, heç kəsin çap etmədiyi yazıçıları bəyənir, pyesləri uzaqbaşı hansısa avanqard teatrında və ən yaxşı

halda üç dəfə göstərilmiş adsız-sansız dramaturqları, Erika Sati (onun davamçıları ortaya çıxmazdan qabaq) tipli musiqiçiləri, yaxud özlərini hansısa bilik sahəsinə həsr etmiş (hind dini kitabları, yaxud Çin təsviri sənəti kimi) eruditləri xoşlayırdı.

Amma onun himayə etdiyi adamlar arasında istedadsızına qəti rast gəlməzdin; hətta indiyəcən bircə nəfər orta səviyyəli də olmamışdı. Qledis zirək, təşəbbüskar və zövqlü qadındır. İntəhası mümkündür ki, bayağılığa, vulqarlığa enmək qorxusu ucbatından dünyada ən yaxşı şeydən də üz döndərsin. Mən Qledis Peksi Tolstoydan, yaxud Balzakdan həzz alan birisi kimi təsəvvür edə bilmirəm. O, çox gözəl dərzinin tikdiyi çox gözəl paltar geyinir, di gəl biləndə ki, artıq onun “əkizi” yaranıb – hətta ən zərif, ən yaxşı paltarı da dərhal bir kənara atır. Öz yazıçı və rəssamlarıyla da missis Peks eynən bu cür davranır – elə ki rəfiqələri onların istedadını etiraf etməyə başlayır, xanım dərhal onları qulluqçuya “güzəştə gedir”.

Deyəsən, onun Şalonu hədəfə götürməsində mən özüm günahkaram. Bir dəfə Elen de Tianjin evində nahar vaxtı məni Qledislə yanaşı oturtmuşdular. Belə alındı ki, heç özüm də bilmirəm nə səbəbdən biz Şalon barəsində danışmağa başladıq və yadımdadır ki, mən missis Peksə dedim:

– Yox, o heç vaxt heç nə çap etdirməyib, amma onun böyük niyyətləri var və bəzi işlərə artıq başlayıb...

– Siz o işləri görmüsünüz? – Missis Peks soruşdu.

– Görməyinə görmüşəm, amma mən onlar barəsində danışa bilmərəm. Bunlar çox tələsik edilmiş qeydlərdir.

Mən xanımla heç bir xüsusi niyyət güdmədən danışardım, amma dediklərim bəs etdi ki, Qledis Peks tipli bir qadın üçün əsl maraq yaransın. Nahardan dərhal sonra o, Şalonu “əsir” götürdü və qonaqlarının bir qrupdan o birinə sərbəst

Çexovdan Markesə qədər

keçməsinə xoşlayan Elenin böyük təəssüfünə rəğmən bütün axşamı onu öz yanından buraxmadı. Mən onları kənardan izləyir və öz-özümə deyirdim: “Bunun belə olacağını mən qabaqcadan görməliydim... Əlbəttə, Şalon Qledis Peks üçün əla tapıntıdır – bu qadın heç kəsə məlum olmayan nəşə təzə bir şey axtarır; məhdud oxucu çevrəsində isə heç kəs Şalon kimi öyünə bilməz – onun, ümumiyyətlə, heç bir oxucusu yoxdur. Və kütlə üçün Şalonun ortada olmayan, hələ heç yazılmayan əsərlərindən də əlçatmaz nə tapmaq olar ki? Balonda havanın daha çox seyrəkləşdirilməsinə nail olan fizik mütləq vakuuma can atır. O cür də, özünü demək olar ki, heç nədə göstərməyən bir talant axtarışına çıxmış Qledis Peksın boşluqla toqquşması qaçılmazdır. Şalonun simasında o, bunu tapmışdı. Bu, onların hər ikisi üçün xoşbəxtlik çələngidir. Görünür, mən adi bir hərəkətimlə dərhal iki nəfərə xoşbəxtlik bəxş etmişəm”.

Doğrudan da, ertəsi gün Şalonun Qledis Peksın həyatındakı erasının başlanğıcı kimi əlamətdar oldu. Şərt belə qoyulmuşdu ki, Şalon həftədə üç dəfə qadının evində nahar edəcək, missis Peks onun əlyazmalarına baxmaq üçün gələcək, qışda isə onu Napula aparacaq ki, “Şalon rahat işləyə bilsin”. Əlyazmalarla ilk dəfə tanış olarkən Qledis Reksin nə kimi hisslər keçirəcəyinin qorxusu mənə bir neçə gün ərzində əzab verdi. Qorxurdum ki, Şalonun qeydlərini hətta o da son dərəcə əhəmiyyətsiz saysın. Amma belə olmadı və mənim qorxumun tamamilə əbəs olduğu üzə çıxdı – heç demə, mən öz gümanımda yanılırammış. Biz Qledis Pekslə o, Şalona baş çəkdiyi günün ertəsi rastlaşdıq – qadın əsl sevinc və heyrət içində idi.

– *There is more in this...*¹ – o məni görən kimi dedi. – Sizin dostunuzun qeyd və düşüncələrindəki orijinal fikirlər

¹ Burada nəşə çox şeylər var... (ing.)

hətta Henri Ceymsin uzun əsərlərində olduğundan da çoxdur...

Hər şey əla gedirdi.

Bu mənəvi idilliyə iki aya yaxın davam etdi. Bu müddətdə Qledis Peks bütün Parisə xəbər yaymağa imkan tapmışdı ki, bəs o, tanınmamış dahinin, başqa sözlə, bizim Şalonun əsərlərinin nəşri ilə məşğul olmağa qərar verib. Missis Peks artıq naşiri də tapmış və indi tərcüməçi axtarışına çıxmışdı ki, Şalonun əsərlərini ingiliscəyə çevirsin. O, Şalonu yolu Parisdən keçən bütün məşhur əcnəbilərə – Corc Mura və Pirandelloya, Hofmanstala və Sinkler Lüisə təqdim edirdi. Mümkün olan bütün təsir üsulları tükənəndən sonra isə missis Peks tələb etdi ki, Şalon yazdığı mətnlərdən hansı birinisə ona versin.

Qledis Peks ən cüzi mətnlə də – qısa bir esse, balaca bir yazı, hətta bir neçə səhifəlik əlyazması ilə də kifayətlənərdi, lakin öz adətində sadıq qalıb hər hansı işin qulpundan yapışmağı ağına da gətirməyən Şalon qadını heç bir şeylə sevindirə bilmədi. O, bunu qadına həmin vaxt hələ heç nə ilə pozulmamış bir rahatlıqla bildirdi. Lakin Qledis Peks dahini “qapalı” saxlaya bilməzdi. Həyatı boyu ən azından on dəfə o artıq belə naməlum zavallıları, nə üçünsə kitab yazmaq, şəkil çəkmək, yaxud musiqi bəstələmək üçün gizli istedad verilən bu ürkək adamcıqazları qanadının altına almış və vur-tut bir neçə ayın ərzində hər birini elə bir şöhrətə mindirmişdi ki, gəl görəsən. Belə ki, bundan sonra hamı onlarla görüşə can atır, bu adamlara hər kəs böyük sayğı göstərirdi. Bu metamorfozalar missis Peksə əsl həzz verirdi. O, özünün belə adamları axtarıb tapmaq qabiliyyətinə və onları məşhur edəcəyinə qəti surətdə və tam əsasla inanırdı. Və bir halda ki, Şalonun mürəbbiyyəsi rolunu öz üzərinə götürmüşdü, Şalon bunu istəsə də, istəməsə də, işə başlamağa borclu idi.

Bilmirəm o buna necə nail oldu? Çox güman ki, təriflə, ya da ola bilsin, şirnikdirici vədlərlə (missis Peksın işvəkarlığına qətiyyəən inanmıram; mən bilirdim, həmişə də o fikirdə olmuşam ki, missis Peks xeyirxahlıq mücəssəməsi olan tamamilə soyuq bir qadındır), lakin bir dəfə sübh tezdən Şalon tələş içində mənim yanına gəldi.

– Səndən məsləhət almağa gəlmişəm, – o dedi. – Bilirsən, Qledis Peks qış üçün öz evini mənə təklif edir; istəyir ki, mən orda sakit şəraitdə işləyə bilim... Düzünü desəm, Parisdən ayrılmaq mənim çox da ürəyimcə deyil... Üstəlik də, hazırda mən hələ ki, öz yaradıcılıq gücümün tufanını hiss etmirəm.... Amma bilirəm ki, mənim razılığım ona böyük sevinc bəxş edəcək. O, mənim romanıma bərk həvəs göstərir... Həm də fikirləşəndə ki, bir neçə ay tənhalıqda, ola bilsin, mən öz işimi başa çatdırı bilərəm, elə bu fikrin özü də kifayət qədər maraqlıdır...

“Öz işimi başa çatdırmaq» – bu ifadə lap əyləncəli evfemizm kimi göründü, çünki mənə məlum idi ki, Şalon roman üzərində işləməyə heç başlamayıb da. Amma bir halda ki, o bu barədə belə bir sakitliklə, arxayınlıqla danışırdı, mən sözə ilişmək istəmədim”.

– Neylək, – deyə mən ona cavab verdim, – mən bu ideyanı ürəkdən bəyənirəm. Missis Peks min dəfə haqlıdır. Sən sözsüz ki, böyük istedad sahibisən, hər gün sən adamlarla danışa-danışa gözəl bir kitabın tam bir fəslini israf edirsən. Əgər qadın qayğısı, qadın heyvəti, həmçinin sakit şərait bizim hamımıza yaxşı tanış olan kağızın üstünə köçmək istəyən fikri söyləməkdə, nəhayət ki, sənə kömək edərsə, biz hamımız buna şad olarıq... Bizim hamımıza böyük sevinc bəxş edərsən...

Şalon mənə təşəkkürünü bildirdi, bir neçə gündən sonra isə görüşmək üçün gəldi. Bütün qış ərzində biz ondan yalnız bir neçə dəfə açıqca aldıq, vəssalam. Fevralda mən dostumuza baş çəkmək üçün Napula getdim.

Pekslərin evi son dərəcə gözəl evdir; onlar körfəzin üzərində ucaldılmış və provansal üslubda sıralanmış çox da böyük olmayan bir malikanəni bərpa etmişdilər. Bir-birinə kəskin təzad təşkil edən ətrafın sərt mənzərəsi ilə evdə hökm sürən nağılvari rahatlıq sehrlı bir təəssürat yaradırdı. Bağlar terraslar boyunca üzüaşağı uzanıb gedirdi; qayalıq yamacda bu terrasları salmaq üçün bura xeyli beton daşayıb gətirmək lazım gəlmişdi. Pekslər böyük pullar hesabına İtaliyadan sərv ağacları gətirmişdilər və bu kiparislər naxışlı divarların dekorativ peyzajına xüsusi gözəllik qatırdı. Evə girəndə eşikağası mənə bildirdi ki, bəs cənab Şalon məşğuldur.

Gözləmək xeyli uzun çəkdi.

– Ah, mənim əzizim, doğrudan da, mən zəhmətin nə olduğunu bilməmişəm, – deyə, nəhayət ki, mənə içəri girməyə icazə verən Şalon bildirdi. – Yazıram və sevinc hissi, səxavət hissi məni tərk etmir. Fikirləri yığıb-yığırdırmaq olmur, qələm obrazları təsvir etməyə çatdırmır, nə qədər xatirələr oyanır, düşüncələr üzə çıxır. De görüm, bu hisslər sənə tanıdırmı?

Mən boynuma aldım ki, bu cür bolluq paroksizmini yalnız nadir hallarda hiss etmişəm, lakin dedim ki, bu məsələdə onun bəxtinin daha çox gətirməsi tamamilə təbiidir, çünki, görünür, uzun müddət susması bizlərdən heç birimizin yuxusuna da girməyəcək belə bir materialın toplanmasına onunçün imkan yaradıb.

Biz bütün gecəni ikilikdə keçirdik (missis Peks hələ Parisdən bura gəlməmişdi) və mən Şalonda maraqlı dəyişmələr hiss etdim. İndiyə kimi onun cazibədarlığının ən başlıca sirlərindən biri son dərəcə maraqlı söhbətlərində gizlənmişdi. Mütaliyəyə yalnız cüzi vaxt ayırmaq imkanına malik olan şəxsən mənim özüm üçün indiyəcən Şalonun simasında hər şeyi qətiyyətlə oxuyan bir adamı tapmaq çox xoş idi. Kifayət qədər maraq doğuran gənc yazarları

tanımaqda mən məhz ona borcluydum. Hər axşam gah hansısa teatra, gah hansısa qəbula getdiyi üçün Parisdə baş verən hər şeyi – bütün tarixçələri, intim dramları, maraqlı lətifələri heç kəs onun kimi yerli-yataqlı bilmirdi. Ən başlıcası isə, Şalon elə nadir dostlardan idi ki, onunla həmişə özündən, öz işlərindən danışa bilərdin, həm də hiss edirdin ki, sənin hekayətin onu həqiqətən də maraqlandırır və bu vaxt müsahibin özünü tamamilə unudur, özü barəsində heç nə düşünmür.

Lakin mənim Napulda gördüyüm bu adam qətiyyəən əvvəlki Şalona oxşamırdı. O artıq iki ay idi ki, bircə kitabın da üzünü açmamış, bircə nəfərlə də görüşməmişdi. Şalonun fikri-zikri yalnız öz kitabında idi və yalnız öz romanından danışdı. Mən ona bizim ümumi dostlarımızdan danışarkən, Şalon məni cəmi–cümlətanı bir neçə dəqiqə dinlədi, sonra da cibindən balaca bir qeyd dəftərçəsi çıxarıb nəşə yazmağa başladı.

– Sən neyləyirsən?

– Heç, boş şeydir, sadəcə olaraq, beynimə təzə bir fikir gəldi, qorxuram sonra yadımdan çıxsın; bu fikir sonra mənim romanım üçün yaraya bilər...

Bir dəqiqədən sonra mən ona Beltaranın sifarişçilərindən birinin məzəli bir sözünü təkrar edəndə Şalonun qeyd dəftərçəsi təzədən işə düşdü...

– Yənə?! Bu artıq maniyaya oxşayır!

– Mənim əzizim, başa düş: mənim kitabımda bir personaj var, o hansı cəhəti iləsə eynən bizim Beltaraya oxşayır. Sənin indi danışdığı şey mənim işimə yaraya bilər.

O, təzə başlayan yazarlara xas qeyri-adi çalışqanlıqın, neofit həvəskarlığının hakimiyyəti altında idi. Özümlə yeni kitabımın bir neçə fəslini də götürmüşdü və onları Şalona oxuyub, həmişəki kimi, rəyini bilmək istəyirdim. Amma onun məne qulaq asmasına nail olmaq mümkün olmadı. Mən bu qənaətə gəldim ki, Şalon çox darıxdırıcı, çansızıcı

adam olub. Bizim qarşısında daim ehtiramla baş əydiyimiz yazıçılar haqqında xoşagəlməz şeylər danışmağa başlayanda isə məni artıq tamamilə hövsələdən çıxartmış oldu.

– Bəs belə söylə, sən bəyəm Stendalın təbiiliyindən vəcdə gəlirsən? – təəccüblə soruşdu. – Doğrudanmı Stendal səni valeh edir? Əslində isə “Parm monastırı” da, elə “Qırmızı və qara” da qəzetlərdə vaxtaşırı dərc olunan “ardı var romanları”ndan yuxarı səviyyəyə qalxmır. Düşünürəm ki, xeyli yaxşı yazmaq olar...

Ayrılmaq vaxtı çatanda mən demək olar ki, buna şad idim.

Parisə qayıdıandan sonra mən Qledis Peksin necə gözəl bir “impresario” olduğunu dərhal layiqincə qiymətləndirdim. Artıq paytaxtın hər yerində Şalonun kitabı barədə danışdılar, özü də necə lazımdırsa, məhz o cür danışdılar. Burda həssas oxucu kütləsini hürküdən həmin o kobud və səs-küylü reklamların heç izi də yox idi. Hər şeydən göründüyü kimi, missis Qledis romantik məşhurluq yaratmanın sirlərinə malik idi və seçdiyinin adını parlaq olmayan, gözə çarpmayan gizli haləyə bürüməyi yaxşı bacarırdı. Pol Moran bir dəfə onun haqqında belə demişdi ki, Qledis Peks “germetizmi” kəşf edib.

Hər tərəfdən məni sual atəşinə tutdular: “Siz cənubdan qayıtmısınız? Şalonu gördünüzmü? Deyirlər, onun kitabı əladır, elədirmi?”

Qledis Peks bütün mart ayını Napulda keçirdi və tezliklə bizə bildirdi ki, bəs roman demək olar ki, tamamilə başa çatıb; lakin Şalon ona heç nəyi göstərməyib, bildirib ki, roman tam bir vahiddir və kimisə onun hər hansı parçasıyla tanış etmək əsərin materialını amansızcasına cırıb dağıtmaq olardı.

Nəhayət, aprelin əvvəlində Qledis Peks bizə xəbər verdi ki, Şalon artıq Parisə qayıdır və onun xahişi ilə qarşıdakı

Çexovdan Markesə qədər

şənbə günlərinin birində bizi romanın oxunuşuna dəvət edəcək.

Ah, bu oxunuş! Yəqin ki, həmin günü biz heç vaxt unutmırıq. I Fransiska küçəsindəki mənzilin qonaq otağı sanki teatr tamaşası üçün hazırlanmışdı. Işıqlar hər yerdə söndürülmüşdü, yalnız iri bir venesian lampası yanırdı və lampanın süd kimi ağ şöləsi qıraətçinin fiqurunu, əlyazmanı və onun arxa tərəfindəki çini güldanın içinə qoyulmuş qəşəng itburnu budağını işıqlandırırdı.

Telefon söndürülmüşdü. Qulluqçulara bərk-bərk tapşırılmışdı ki, heç bir halda bizi narahat etməsinlər. Şalon özünü yalandan şən və qədərindən artıq ədəbaz göstərməyə çalışsa da, əsəbi idi; qalibanə görkəmli missis Peksin üzünə isə sevincdən işim-işim işıldayırdı. O, Şalonu kresloda əyləşdirmişdi, qarşısına bir stəkan su qoyub abajuru düzəltdi. Şalon qalın sağanaqlı eynəyini gözüünə taxıb boğazını arıtladı və nəhayət, oxumağa başladı.

İlk beş-on cümlədən sonra biz Faberlə bir-birimizə baxdıq. Sənətin elə növləri var ki, orda qiymətləndirmədə asanlıqla çaşa bilərsən; görünüşün yeniliyi, maneranın originallığı tamaşaçını elə çaşdırır ki, onun haqqında yürüdülmən fikir çox vaxt haqsız olur, lakin yazıçı elə birinci cümləsindənə özünü bəlli edir. Və bu yerdə bizə məsələnin ən pis tərəfi dərhal məlum oldu: Şalon yaza bilmirdi, qətiyyənlə yaza bilmirdi. Yazmağa təzə başlayan adam özünə cavab olduqda onun kitabındakı sadələvhlik və ürəkdən gələn səmimilik cəlbedici görünə bilər. Şalon isə dayaz, bəsit və bayağı yazırdı. Bu cür incə, bu dərəcədə mahir bir adamdan biz daha çox dərinlik, mürəkkəblik gözləyirdik, əvəzində isə tamamilə başqa şeylə – midinetkanın yaza biləcəyi bir romanla qarşılaşmışdıq; ondakı solğun və primitiv didaktika bu dərəcədə qabarıq idi. Şalon üçüncü fəslə çatanda, cılız forma bəs deyilmiş kimi, bizə süjetin

cılızlığı da tam aydın oldu. Biz ümitsizcəsinə bir-birimizə baxdıq. Beltara güclə seziləcək halda çiyinlərini çəkdi. Onun baxışları sanki mənə deyirdi: “Bəyəm bu mümkün olan şeydimi?” Mən isə Qledis Peksın hərəkətlərinə göz qoyurdum. Görəsən, Şalonun kitabının dəyərini o da bizim kim anlayırdımı? Əvvəlcə o, məmnun bir sevinclə, həvəslə dinləyirdi, amma tezliklə stulda narahat şəkildə qurcalanmağa başlamışdı, sual dolu baxışlarını da hərdənbir mənim üzümə zilləyirdi. “Necə bir uğursuzluq! – mən düşündüm. – İndi mən ona nə deyim?”

Mütaliə iki saatdan artıq çəkdi və bu müddət ərzində iştirakçılardan heç biri ağzını açıb bir kəlmə də danışmadı. Pis kitablar necə də patetik olur, onlar yazıçının daxili aləmini necə bir amansız çılpalıqla üzə çıxarır. Ən yaxşı niyyətlər əsl uşaq acizliyi ilə təzahür edir, müəllifin sadələvh qəlbini açıb ortaya qoyurlar. Şalona qulaq asarkən mən heyrət içində aşkar etdim ki, onun qəlbində bütöv bir peşmançılıq və kədər dünyası, əzilmiş duyğular aləmi yuva salıbmuş. Mən, hətta onu da düşündüm ki, pis roman yazmış yazıçı haqqında maraqlı kitab yazmaq və kitabda həmin o pis romanın bütün mətnini yerləşdirmək olardı; bu, qəhrəmana gözlənilməz və tamamilə başqa bir bucaqdan boylanmaq imkanı verərdi. Şalon oxumağında idi və onun bu cür eybəcər və səfeh formada ifadə olunan həssaslığı hansısa əcaibin təsiredici və məzəli sevgisini xatırladırdı.

O, romanın oxunuşunu başa çatdıranda bir müddət heç kəs dinmədi, hamı öz sükutunu qoruyub saxladı. Biz ümid edirdik ki, Qledis Peks qanımızın arasına girib bizi xilas edəcək. Belə baxanda ev sahibəsi və bu məclisin təşkilatçısı məhz o idi. Onun sifətində tutqun ədavət ifadəsi vardı. Əla soyuqqanlılığa malik olan Beltara əsl cənublu kimi başa düşdü ki, vəziyyəti xilas etmək lazımdır və bədahətən belə vəziyyətlər üçün yerinə düşən münasib

Çexovdan Markesə qədər

tiradaya başladı – bizim sükutumuzu həyəcanın təsiri ilə əlaqələndirib, missis Peksə minnətdarlığını bildirdi və dedi ki, onun köməyi olmadan belə bir gözəl kitab heç vaxt yazıla bilməzdi. Beltara mənə təərəf dönüb sözünü belə yekunlaşdırdı:

– Mən düşünürəm ki, Sivrak onu öz naşirinə təqdim etmək şərəfinə nail ola bilər.

– Nə fərqi var, mənim naşirim olsun, ya bir başqası... – mən dedim. – Deyəsən, missis Peks...

– Yox, başqa naşir niyə? – Şalon dərhal canlandı. – Sənin naşirin mənim xoşuma gəlir, o öz işini bilən adamdır. Əgər sən bu zəhməti öz üzərinə götürməyə razılaşsan, mən sənə son dərəcə minnətdar olardım.

– Əlbəttə, mənim əzizim, bundan asan nə var ki?

Missis Peksın susması ədəbsiz çıxardı. O, qulluqçuların zəngini çaldı, oranjad və peçenye gətirmələrini tapşırırdı. Şalon qonaqların ağzını aramağa başladı – tam səadət üçün ona konkret fikirlər lazım idi.

– Alisa obrazı barədə nə düşünürsünüz?

– Çox yaxşıdır! – Beltara dedi.

– Barışıq səhnəsini əla yaratmışam, düz demirəm?

– Bu, kitabın ən yaxşı epizodudur, – deyə Beltara bildirdi.

– Amma yox! – Şalon etiraz etdi. – Heç də yox. Ən yaxşı epizod Corcananın Silvio ilə görüş məqamıdır.

– Sən düz deyirsən, – Beltara razılaşdı, – bu səhnə daha güclüdür.

Missis Peks məni bir kənara çəkdi.

– Sizdən xahiş edirəm, mənimlə səmimi olasınız. Axı bu aciz, gülünc bir kəkələmədir, elə deyil? Ortaya çıxarılmğa əsla və əsla layiq olmayan bir cəfəngiyyatdır, düzdürmü?

Mən başımı qəti şəkildə tərpədiy təsdiqlədim.

– Axı, bu necə ola bilər? – qadın sözünə davam elədi. –

Əgər mənim ağılıma gəlsəydi... Amma o elə ağıllı görsənirdi ki...

– O, həqiqətən çox ağıllı adamdır, əziz missis Peks. Yazıçılıq istedadı ilə yüksək cəmiyyətdəki hazırcavablıq tamam ayrı-ayrı şeylərdir. Amma burda çaşmaq da mümkündür.

– *No, no, it's unforgivable!..*¹ Ən başlıcası isə, qətiyyətlə yol vermək olmaz ki, kitab çap olunsun, işıq üzü görsün. Mənim o kitab haqqında dediklərimdən sonra... Ona demək lazımdır ki, yazdığı cəfəngiyatdır, elə deyilmi? Bu, sadəcə, ayıbdır...

– Yalvarıram sizə, dayanın. Siz heç təsəvvür də etmirsiniz ki, ona necə bir zədə vura bilərsiniz. Sabah onunla təkbətək qalanda mən özüm bunların hamısını ona başa salmağa çalışaram. Amma bu gün ona rəhm edin. İnanın ki, başqa cür olmaz.

Ertəsi gün mən kitabın hansısa detalını tənqid etmək üçün ağzımı açan kimi, Şalon mənim çox incə şəkildə, nəzakətlə ifadə etdiyim irada qarşı elə əsəbi bir təşəxxüslə cavab verirdi ki, mən onun xəstə bir ehtiyatkarlığa mübtəla olduğunu hiss etdim və cəsarətim dərhal yoxa çıxdı. Uzun illərin təcrübəsi məni bu cür cəhdlərin səmərəsiz olacağına əmin etmişdi. “Mizantrop”dakı (I pərdə, 2-ci səhnə) məşhur səhnəni təkrar oynamağa nə hacət vardı? Bilirdim ki, cavabında eşidəcəyim bu olacaq: “Mən isə təsdiq edirəm ki, mənim şeirlərim çox yaxşıdır”. Bəli, cavab məhz belə olacaqdı, mənimsə ona cavabın doğrusunu söyləməyə sərtliyim bəs etməyəcəkdi. Ən ağıllısı dərhal geri çəkilmək idi. Gedərkən mən əlyazmanı özümlə götürdüm və onu birbaşa öz nəşirimə apardım. Təqdim edəndə yalnız bunu dedim ki, bəs Şalonun əsəridir.

¹Yox, yox, bu, bağışlanmazdır!.. (İngi).

Çexovdan Markesə qədər

– Doğrudanmı? – deyə naşir eşitdiyinə inanmayıb təkrar soruşdu. – Bu, Şalonun kitabıdır? Mən onu əldə etdiyim üçün, sadəcə, sevinc içərisindəyəm. Əziz dost, mənə unutmadığınız üçün sizə ürəkdən minnətdaram. Necə fikirləşirsiniz, bəlkə, onunla qabaqcadan dərhal onillik müddətə müqavilə bağlayaq?

Mən ona bu məsələdə bir qədər tələsməməyi məsləhət gördüm. Məndə hələ kiçik bir ümid yeri qalmışdı ki, naşir kitabı oxuyacaq və onun nəşrindən imtina edəcək. Amma bütün bu işlərin necə başa gəldiyini siz özünüz yaxşı bilirsiniz. Bizim adlarımız – yəni Şalonla mənim adım – naşir üçün zəmanət rolunu oynayır və o, əlyazmaya heç baxmadan onu yığılmaq üçün göndərdi. Bu xəbər öz himayədarının hərəkətindən məyus olmuş Şalona bir təskinlik verdi.

Missis Peks mənim səylərimin nəylə nəticələnəcəyini düz üç gün ümidlə gözlədi. Hər şeyin necə başa çatdığını öyrənəndə isə namuslu və satılmaz bir protestant qadın kimi mənə qorxaqlıqda, cəsarətsizlikdə qınadı, özü də əməlli-başlı. Şalona isə quru bir məktub göndərdi. Ertəsi gün Şalon həmin məktubu böyük təəccüb və narazılıqla gətirib bizə göstərdi. Qledis tərəfindən bu dərəcədə ədalətsizliyə yol verildiyinin səbəbini tapmaq üçün o xeyli müddət baş sındırdı. Axırda tamamilə absurd, lakin onu aşağılamaqdan xilas edən bir versiyanın üzərində qərar tutdu; Şalon özündə elə bir təəssürat yaratmışdı ki, guya Qledis Peks kitabdakı bir qədər gülünc ingilis qadının obrazında özünü görüb. Bundan sonra o yenə əvvəlki dincliyini bərpa etdi və bir daha Qledisi xatırlamadı.

Üç aydan sonra kitab çapdan çıxdı.

Mətbuatda dərc edilən ilk rəylər kifayət qədər müsbət idi. Şalona hamının hədsiz rəğbəti vardı və ehtiyac duyulmadığı təqdirdə heç kəs onun kefini pozmaq istəmədi. Şalonun dostları sırasından olan tənqidçilər kitabı müəyyən

təvazökarlıqla tərifləyir, qalanlar isə susmağa üstünlük verirdilər.

Əvəzində şayiələr son dərəcə sürətlə yayılmağa başladı. Dalbadal bir neçə günün ərzində rastına çıxan adamlar məni sual atəşinə tutdular: “Hə, Şalon barəsində nə deyə bilərsiniz? Bu heç ağlasığan işdimi? Axı, bunu ona necə bağışlayasan!” Bir aydan sonra heç kitabı oxumadan da, artıq bütün Parisdə hamıya bəlli idi ki, onu oxumağa dəyməz. Romanın gözəl üz qabığı kitab mağazalarının vitrinlərində eləcə sarala-sarala qalmaqda idi: kitabların cildi əvvəl sarımtıl limon rənginə çevrildi, sonra tədricən qaralmağa başladı. İlin axırında bütün tiraj nəşirin üstünə qayıtdı; nəşir kitaba sərf etdiyi vəsaiti biryolluq itirmiş oldu, Şalon isə elə düşünürdü ki, guya onu qarət ediblər.

Kitabın uğursuzluğu onu çox hiddətləndirdi. O vaxtdan Şalon yer üzündəki insanları iki təbəqəyə bölməyə başladı: “kitaba yaxşı münasibət bəsləyənlərə” və “kitaba pis münasibət bəsləyənlərə”. Bu bizim cəmiyyətlə əlaqələrimizi xeyli çətinləşdirirdi. Biz nahar təşkil edəndə Şalon deyirdi:

– Yox, filankəsi çağırmayın! Mənim ondan zəhləm gedir!

– Niyə? – Faber təəccüblə soruşurdu. – O, ağıllıdır, özü də pis uşaq deyil.

– Odur pis olmayan? – Şalon hiddətlənirdi. – Mənim kitabım barədə o, mənə bircə kəlmə də yazmayıb!

Əvvəllər son dərəcə təvazökar olan və cəlbedici görünən bu adam indi dözülməz şöhrətpərəstlik mərazinə tutulmuşdu. O, mənim böyük əziyyətlər bahasına dərc etdirdiyim tərif dolu rəyi həmişə cibində gəzdirir və rastına çıxan hər kəsə oxuyurdu.

Hansısa tənqidçi bizim ədəbi nəslin romançıları sırasında ən yaxşılardan adını çəkəndə, bu cərgədə öz adına rast gəlməyən Şalon bərk qəzəblənirdi: “Bidu əclafın yekəsidir!” Ya da bu cür donquldanırdı: “Jaludan mən bunu gözləmədim!..” Axır nəhayətdə, o eynən əvvəlcə guya

Çexovdan Markesə qədər

qonşuları tərəfindən təqib edildiyinə hamını inandırmağa çalışan, sonra öz arvad-uşağını da düşmənlərinin cərgəsinə qatan çılgınlarsayağı, qəfildən belə bir qərara gəldi ki, guya “Beşlik” üzvləri onun kitabına yetərincə yaxşı yanaşmayıb və yavaş-yavaş bizdən aralanmağa başladı.

Ola bilsin ki, hansısa təsir altına düşmüş çevrədə bizim uzun müddət ona göstərdiyimiz həmin o səbəbsiz və koranə hörməti Şalon yenə əldə edə bilməmişdi. Hər halda, o, bizim görüşlərimizdə dalbadal düz üç dəfə iştirak etmədi. Hətta Beltara ona məktub da yazdı, lakin Şalondan heç bir cavab gəlmədi. Onda belə qərara alındı ki, mən “Dördlük” üzvlərinin elçisi kimi dostumuzun yanına yollanım.

– Belə baxanda, axı bu yazıq günahkar deyil ki, onun istedadı yoxdur! – Biz bu cür deyirdik.

Mən onu evdə tapdım. Şalon məni qəbul etsə də, amma onun münasibətində, davranışında bir soyuqluq vardı.

– Yox, yox, – o, mənə cavab verdi. – Məsələ ondadır ki, ümumiyyətlə, adamlar əclafdırlar və siz də başqalarından qətiyyənlə yaxşı deyilsiniz. Nə qədər ki, sizin aranızda məsləhətçi-məşvərətçi rolunda çıxış edirdim, talantınızın qızğın pərəstişkarı idim, – onda siz mənim dostlarım olaraq qalırdınız. Amma elə ki, mən özüm də yaradıcılıqla məşğul olmağı ağıma gətirdim, o saat sən, bəli, məhz elə sən mənim varlığımda özünün mümkün rəqibini hiss etdin; sən əlindən gələnlə hər şeyi etdin ki, mənim kitabımın yayılmasına imkan verməyəsən.

– Mən?! Sən nə danışırsan? Əgər bilsəydin ki, sənənin maraqların xatirinə mən nə qədər zəhmət çəkmişəm...

– Bilirəm... Bunun necə olduğunu da görmüşəm: əvvəlcə adamı tərifləyib göyə qaldırırlar, sonra da yerə çırpırlar!..

– Aman allah! Sən nə danışırsan, Şalon, sənənin heç insafın yoxmuş! O günü yadına sal ki, sən mənim yanıma gəldin, dedin ki, bəs rahat işləməyin üçün Napula getmək fikrindəsən. Sən onda tərəddüd edirdin, deyirdin ki, özündə

yazmağa lazımcı güc hiss etmirsən. Əgər mən o vaxt sənə dəstək verməsəydim, sən qalacaqdın, getməyəcəkdin. Amma mən səni ruhlandırdım, sənin qərarını təqdir etdim!..

– Hə, bax elə mən də məhz onu deyirəm. Mən elə məhz bunu heç vaxt sizə bağışlamaram – nə Qledisə, nə də sənə.

O, ayağa qalxdı, gedib qapını açdı və bununla söhbətin bitdiyini mənə işarə verdi. Qapıdan çıxarkən mən onun məşhur sözünü eşitməyə də macal tapdım:

– Siz mənim karyeramı məhv etdiniz!

– Amma ən maraqlısı odur ki, Şalon tamamilə haqlı idi, – Beltara bildirdi.

BALZAKIN GÜNAHI UCBATINDAN

*Həyat sənəti daha çox
təqlid edir, nəinki sənət həyatı.*

Oskar Uayld.

Bütün gecəni siqaret çəkə-çəkə insanlar və əsərlər barəsində müzakirə açıb fikir yürütdülər – öz qəfil parlıtısıyla otağı büsbütün işıqlandıraraq yatmış adamı yuxudan oyadan, az qala tam öləzimiş, sönməkdə olan alov kimi gecəyarısı söhbət bərk qızıqıdı – amma müzakirələr o qədər də xeyirxahcasına yox, daha çox səthi şəkildə aparılırdı. Karmelitaların monastırına getməklə hamını mat qoymuş yüngülxasiyyət xanım təəssüratı yaradan bizim qadın dostumuzu da xatırladılar və söhbət xarakterin dəyişkənliyi istiqamətində davam elədi – öz yaxınlarının ən sadə hərəkətlərini qabaqcadan görməyin hətta müşahidə

qabiliyyəti güclü olan ən ağıllı adamlar üçün də çətin olması barədə danışıdılar.

– Bilirsiz mən nə barədə düşünürəm – deyə mən bildirdim, – əgər bizim heç birimizin daxili aləmimiz ziddiyyətli imkanlardan xali deyilsə, onda nəyisə qabaqcadan görmək necə mümkündür? Təsadüfi hadisə bir hissi o biri hissələrdən qabaq oyadır və siz də artıq ölçülüb-biçilmiş, təsnif edilmiş bir şəkildəsiniz; siz daha ömrünüzün axırnacan cəmiyyətin sizə verdiyi qəhrəman, yaxud rüsvayçı simadan azad ola bilməzsiniz. Amma yarlıq çox nadir hallarda mahiyyətə uyğun gəlir. Bəzən lap dindar adamları da natəmiz fikirlər yaxalayır, ancaq möminlər bu cür fikirləri özlərindən qovub uzaqlaşdırırlar; onların seçdiyi həyat təzi belə niyyətləri qəbul etmir, onları yaxın buraxmır. Ancaq bir anlığa təsəvvür edin ki, şəraitin iradəsi ilə bu adamlar başqa vəziyyətə keçirilmişlər, onda onların həmin obrazlara reaksiyası tamamilə ayrı cür olacaq. Bunun əksi də doğrudur: ən yaramaz adamların qəlbində gözəl niyyətlər işıq şüaları kimi sayrışır. Deməli, şəxsiyyət haqqında istənilən mühakimə mütləq şəkildə əsassızdır. Belə demək qəbul olunub: “A pozğundur, B – müdrik”. Bu cür daha münasibdir. Amma azacıq vicdanı olan psixoloq üçün xarakter dəyişən həcmdir.

Bu yerdə Kristian etiraz etdi. “Hə, – o dedi, – o şeyi ki, siz “şəxsiyyət” adlandırırırsınız, gerçəklikdə həmin şey yalnız və yalnız özünü idarə etmək iqtidarında olmayan hissələrin, duyğuların, xatirələrin, cəhdlərin, canatmaların hərc-mərcliyidir. Amma siz yaddan çıxarırsınız ki, o içəridən idarə oluna bilər. Maqnit metal qırıntılarını eyni xətt üzrə özünə çəkən kimi, ideya da ən müxtəlif elementləri özündə cəmləyir. Böyük məhəbbət, Allaha inam – nəhəng mövhumat – şüura onda çatışmayan gizli əsası bəxş edir və elə bir tarazlıq vəziyyətinə çatmağa imkan verir ki, xoşbəxtlik də

məhz elə odur. Ruhun istinad nöqtəsi həmişə ondan kənar da olmalıdır, çünki... Yaxşısı budur, siz "İsanın təqlidi"ni bir də oxuyun. Orda yazılıb: "Sən mənə özün özünə satanda, onda mən nəyəm? Yalnız gücsüzlük və fanilik! Amma sənə sevərkən və axtararkən mən sənə və sənə özümü əldə etmişəm".

Bu məqamda Reno vərəqlədiyi kitabı bağlayıb ayağa qalxdı və həmişə olduğu kimi, danışmağa başlayanda bizim ev sahibinin emalatxanasını qızdıran sobaya yaxınlaşdı.

– İnam? – o, qəlyanına qullab vurub dilləndi. – Hə, əlbəttə, inam da, ehtiras da ruhu başqa şəkllə sala bilər... Amma bəxtinə mənə kimi inanmaq xoşbəxtliyi düşməyənləri, artıq sevməyi bacarmayan adamları tarazlıqda saxlayan tamamilə başqa qüvvədir – uydurma. Bəli, məhz uydurma. Bəyəm ən başlıcası, insanın öz obrazını yaradaraq həmişə ona sadıq qalmağa can atması deyilmi? Bax, nə qədər qəribə görünsə də, ədəbiyyat da, teatr da ruhun xilasını üçün zəruri olan maskanı düzəltməkdə mənə kömək edir – aydındır ki, dünyəvi mənada. Mən özümü büsbütün itirilmiş hesab edəndə, Kristianın indicə dediği ziddiyyətli ehtiraslar burulğanına yuvarlanaraq o hərc-mərclikdə özümü əbəs yerə axtaranda, özüm özümə xoş gəlməyib öz gözümə qabiliyyətsiz kimi görünərkən (bu isə çox tez-tez baş verir), mən sevimli kitablarımı təzədən oxuyur və çoxdankı duyğularımı xatırlamağa çalışıram. Özüm özümə poza verərək, haçansa çəkdiyim ideal avtoportreti təzədən görürəm. Mən öz seçdiyim maskanı tanıyıram. Mən artıq xilas olunmuşam. Tolstoyun Knyaz Andreyi, Stendalin Fabritiosu, Hötenin "Poeziya və gerçəklik"i – mənə xoş gələn idarə edən bunlardır... Və mən heç də düşünmürəm ki, bu yalnız mənə aid nadir bir şeydir. Bəyəm Russo öz vaxtında bir neçə milyon fransızla təzə duyğu aşılamağımı, onlara başqa cür hiss etməyi öyrətməyibmi? Eyni qaydada

Çexovdan Markesə qədər

da, D. Annunzio – müasir italyanlara? Uayld – əsrin əvvəllərində ingilislərə? Bəs Şatobrian, Röskin, Barres?

– Dayan, – kimsə onun sözünü kəsdi, – bəlkə onlar təzə duyğular doğurmayıblar, sadəcə olaraq, indiyədək mövcud olan hissləri təsvir ediblər?

– Sadəcə, təsvir ediblər? Qətiyyə, dostum, heç bir halda! Böyük yazıçı əsrin doğurduğu xarakterləri yox, onun həsrət çəkdiyi xarakterləri təsvir edir. Qaba və sərt dövrlərdə uydurulan epik nəğmələrin nəzakətli, yaraşığı cəngavəri oxucuları da eynən öz oxşarlarına – özü kimilərinə çevirib. Hollivudun pula-mala tamah salmayan qəhrəmanı işgüzarların milləti tərəfindən yaradılıb. Sənət nümunələri təklif edir, insanlar həmin nümunələri təcəssüm etdirir və bununla da onları bədii əsərlər qismində yararsız hala salırlar. Manfredlər və Renelər Fransanı dolduranda, Fransa romantizmdən artıq xirtləyəcəm doymuşdu. Prust bizə psixoloji romanlara nifrət edən və yalnız sadə hekayələri sevəcək psixoloqlar nəslini yaradacaqdı.

– Hofman, yaxud Pirandello üçün əla süjet, – Ramon dilləndi. – Romanların qəhrəmanları dirilir və öz yaradıcılarını lənətləyirlər.

– Hər şey elə bu cür də baş verir, əzizim Ramon, lap ən xırda təfərrüatlaracan. Qismətdir ki, sizin personajlarınızın hərəkətləri bir dəfə gerçəklikdə həyata keçsin. Jidin kəlamın yada salın: “Verte olduqlarına şübhə etməyən nə qədər adam özlərini öldürmək üçün yalnız Hötenin qəhrəmanının açacağı atəşi gözləyirdilər?” Mən bütün həyatı boyu Balzakın bir personajının hərəkətini baş-ayaq çevirən adam tanıyırdım.

– Bəs siz eşitmisiniz ki, Venetsiyada fransızlardan ibarət bir kompaniya bütün mövsüm ərzində Balzak personajlarını təqlid etmək üçün özlərini onların adlarıyla çağırıblar? – Ramon soruşdu. – O vaxt “Florian” kafesində Rastinyaka, Qorioya, Natana, hersoginya de Mofrinyezə rast gəlmək

olardı və bir çox aktrissalar bu rola sonadək sadıq qalmağı özləri üçün şərəf işi bilirdilər.

– Yəqin, bu çox qiyamət olub, – deyə Reno sözüünə davam elədi, – amma siz dediyiniz bir oyundur; mənim haqqında bəhs etdiyim şəxsin bütün həyatı isə – uydurma olmayan xalis həyatı – ədəbi xatirə ucbatından büsbütün tərsinə getmişdi. Həmin şəxs mənim Normal məktəbdən¹ tanıdığım öz dostumdur. Adı Lekadye idi... Bizim heç də adi olmayan buraxılışımızda onun ən istedadlı tələbə olması heç kəsdə şübhə doğurmurdu.

– Onun istedadı özünü nədə göstərirdi?

– Elə hər şeydə. Güclü, sərbəst xarakter, kəskin ağıl, qeyri-adi erudisiya... O elə hey oxuyur, əlinə keçəni gözüünə təpirdi – kilsə atalarının dini əsərlərindən tutmuş, “Nibelunqlar” a qədər, Bizans tarixçilərindən tutmuş Karl Marksacan hər şeyi oxuyur və sözün zərif pərdəsi arxasındakı dərin bəşəri mənalara dərk etməyi həmişə çox yaxşı bacarırdı. Onun tarix haqqında məruzələri bizim hamımızı heyran qoyurdu. Bu məruzələrdə tarixçi talantı, eyni zamanda da şəksiz ədəbi istedad hiss olunurdu. O, romanları əsl ehtirasla gözüünə təpirdi. Stendal və Balzak onun kumirləri idi. Onların əsərlərini az qala əzbərdən bilirdi, bu əsərlərdən səhifə-səhifə sitatlar gətirə bilirdi və adama elə görünürdü ki, həyat haqqındakı bütün bilgilərini Lekadye məhz onlardan götürüb.

O, elə zahirən də nə iləsə onlara oxşayırdı: güclü qamətə malik və yaraşıqsız. Amma bu eybəcərlik əsasən məhz böyük yazıçılara xas olan zəka və xeyirxahlıq dolu nəhəng eybəcərlik idi. Mən “əsasən” dedim, neyçün ki, çox da gözə çarpmayan digər bəlalər də – xarakter zəifliyi, gizli qüsurlar, bədbəxtlik – yaradıcılıq üçün zəruri şərait yaradan başqa şəkllə düşmə ehtirasına səbəb ola bilər. Tolstoy

¹ Paris Ali Normal məktəbi – Pedaqoji institut

cavanlıqda eybəcər olmuşdu, Balzak yöndəmsiz idi, Dostoyevskidə nəsə heyvani bir şey vardı, gənc Lekadye isə mənə həmişə Qrenoblı tərک etmiş Anri Beyli xatırladırdı.

Biz başa düşürdük ki, o kasıbdır; Lekadye bir neçə dəfə məni öz qaynının – Belvildən olan mexanikin evinə qonaq aparmışdı və biz onların mətbəxində nahar etmişdik – o az qala bütün institutu zorla öz qaynı ilə tanış eləmişdi. Eynən Jülyen Sorel ruhunda bir hərəkət. Bu obraz həqiqətən də onu daim təqib edirdi. Əgər o, Jülyenin axşamlar bağda heç bir məhəbbət hissi duymadığı xanım de Renalın qolundan yapışması səhnəsini danışdırsa, bu vaxt adama elə gəlirdi ki, o məhz öz barəsində danışır. Kasıb həyatı onu Düvalın qəlyanaltısında işləyən xörəkpaylayan qızlarla, yaxud Rotondadan olan naturaçı qızlarla kifayətlənməyə məcbur etsə də, biz bilirdik ki, o məğrur, çılgın və əxlaqlı qadınların qəlbini fəth etmək üçün yollanacağı münasib şəraiti səbirsizliklə gözləyir.

– Hə, əlbəttə, – o mənə deyirdi, – böyük yaradıcılıq sənin qarşında böyük salonların qapısını taybatay açə bilər... Amma bu yol elə uzundur ki! Sonrasına qalanda da, əsl qadınları tanımadan yaxşı roman yazə bilməzsən. Burada daha heç nə eləmək olmaz, Reno, başqa heç nə eləmək olmaz. Bilirsən, qadına, həqiqətən də mükəmməl qadına yalnız və yalnız yüksək cəmiyyətdə rast gəlmək mümkündür. Bu cür kübar və zərif məxluqlar avaraçılıq və zənginlik ab-havasında, dəbdəbəli və darıxdırıcı mühitdə doğulur. Bütün başqa qadınlar isə, lap şirnikdirici də olsalar, hətta lap gözəl olsalar belə – onlar mənə nə bəxş edə bilərlər? Cismani məhəbbət? Mark Avrelinin dediyi kimi “Bir-birinə sürtüşən bir cüt qarın?” İppolit Tenin yazdığı kimi “Mən məhəbbəti tələbata çevirdim və bu tələbatı minimum həddə gətirdim? Qəbir evinəcən davam edən duzsuz, cansıxıcı sadiqlikmi? Mənimçün bu heç nədir,

Reno, heç nədir... Mən gurultulu qələbələr, romantik situasiyalar arzulayıram. Yoxsa, mən haqlı deyiləm? Amma yox, öz məhrəm istəklərində səhvə, yanlışlığa yol vermək olmaz. Mən romantikəm, mənim dostum, hədsiz dərəcədə böyük romantik. Xoşbəxtlik üçün mənə sevimli olmaq, sevilmək lazımdır və bir halda ki, mən eybəcərin, yöndəmsizin biriyəm onda sevgi aşılmaq üçün möhtəşəm olmağım zəruridir. Mən öz həyat planımı bu əsaslar üzərində qurmuşam; sən nə xətrin çəkirsən, deyə bilərsən, ancaq bu mənimçün yeganə ağıllı yoldur.

Həmin vaxt səhhətimin zəif olması mühakiməmi gücləndirdi və Lekadyenin "həyat planı" mənə tamamilə absurd göründü. Odur ki, dostuma belə cavab verdim:

– Sənin halına ürəkdən acıyıram; mən səni sadəcə olaraq, başa düşürəm: layiq olmayan rəqiblərlə mübarizədə sən özünü həyəcan və iztirablara (sən artıq özündə deyilsən), mümkün uğursuzluqlara məruz qoyursan. Əsl uğur sayılan mənəvi uğurlara müvəffəq olduğun halda, başqalarının yalançı uğurları nədir ki? Sən axı nə istəyirsən, Lekadye? Xoşbəxtlikmi? Yəni doğrudanmı sən elə düşünürsən ki, hakimiyyət, yaxud qadınlar onu sənə bəxş etməyə qadirdir? Sənə real görünən dünya mənə şəffaf görünür. Öz həyatını ideyaya həsr etməklə az qala sarsılmaz xoşbəxtliyə nail olanlardan biri olmaq səadəti sənin qismətinə düşdüyü halda, sən mahiyyətə keçici, ötəri, qeyri-təkmil olan rifahlara axı necə can ata bilərsən?

Lekadye çiyinlərini çəkdi: "Di yaxşı, mən bu mahnını bilirəm. Stoikləri oxuyan təkçə sən deyilsən. Sənə nə qədər təkrar etmək lazımdır ki, mən onlardan da, səndən də ayrı cürəm, başqa cür qurulmuşam. Əlbəttə, hansısa müddətə mən öz səadətimi kitablarda, əsərlərdə, sənətdə, işdə tapa bilərdim, sonra da otuz-qırx yaşlarımda məhv olmuş həyatın peşmançılığını çəkərdim. Amma onda gec olardı. Mənəvi

Çexovdan Markesə qədər

inkişaf pillələrini mən özümçün başqa cür təsəvvür edirəm. Əvvəlcə yeganə radikal yolla şöhrətpərəstlik azarından xilas olmaq lazımdır – bu yol həmin azarı doyurmaqdır – sonra isə, yalnız bundan sonra rədd etdiklərinin qiymətini bilən müdriklər kimi təmiz qəlblə öz günlərini başa vurmalsan... Bax belə, yüksək cəmiyyətdən olan sevgili isə mənə on illərin uğursuzluğundan və alçaq intriqalarından xilas edəcək.

Mən onun o vaxt mənə heyrətə gətirmiş, indi isə çox şeyi izah edən bir hərəkətini xatırlayıram. Pivəxanada eybəcər və çirkin bir irland qulluqçusunu görərkən Lekadye bu qızla yatmayanacan sakitləşmək bilmədi. Mənə xüsusən səfeh görünən məsələnin tamamilə başqa tərəfiydi – qız demək olar ki, firəngcə danışa bilmirdi, bizim “hər şeyi bilən” Lekadyemizin yeganə “kəsiri” isə onun ingiliscə savadsızlığı idi.

– Bu nə axmaqlıqdır, – mən ona qəti şəkildə bildirdim, – axı, sən onu heç əməlli-başlı anlamırsan da.

– Sən necə də pis psixoloqsan? – Lekadyenin mənə cavabı bu oldu. – Ləzzət də məhz elə burasındadır.

Ümumiyyətlə, burda mexanizm kifayət qədər sadədir. Bir halda ki, adi məşuqələr onun xoşbəxtliyi üçün bu qədər zəruri olan kübarlıq və əxlaqdan bilmərrə məhrum idilər, belədə Lekadye həmin illüziyanı bilmədiyi dilin sirtində əldə etməyə can atırdı.

Şəxsi cızmaqaralarını, qeydlərini, düşüncələrini, əsərlərinin planlarını qeyd etmək üçün onda çoxlu qeyd dəftərçələri vardı. Bir axşam Lekadye həmin dəftərçələrdən birini masanın üstündə unutmuşdu. Biz dəftərçəni vərəqləməyə başladıq və kefirmizi açan bir xeyli aforizmlər aşkar etdik. Onlardan biri indiyəcən də mənə yadımdadır. Bu, xalis Lekadyenin ruhunda olan bir aforizmdir: “Uğursuzluq – arzunun ağılsızlığının deyil, zəifliyinin sübutudur”.

Səhifələrdən birinə belə bir başlıq qoyulmuşdu:

ORİYENTİRLƏR

Müsse iyirmi yaşda böyük şair idi.

Neyləmək olar

Qoş və Napoleon iyirmi dörd yaşda orduya komandanlıq ediblər.

Neyləmək olar

Qambetta iyirmi beş yaşda görkəmli vəkil olub.

Ola bilər

Stendal "Qırmızı və qara"nı yalnız qırx səkkiz yaşda çap etdirib.

Adama ümid verən bax, belə şeydir.

Şöhrətpərəstin bu qeydləri o vaxt bizi, sadəcə, güldürmüşdü, hərçənd Lekadyenin dahi olması fikri artıq bir o qədər də absurd deyildi. Əgər bizdən soruşsaydılar ki, "Əsas dəstədən ayrılmağa və şöhrətə doğru qanadlanmağa sizlərdən kimin şansı var?" biz hamımız yek cavab verərdik: "Lekadyenin", ancaq bundan ötrü hələ onun bəxti də gətirməliydi. Hər bir böyük adamın həyatında onun uğur yoluna dürtülən əhəmiyyətsiz hadisələr mövcuddur. Müqəddəs Rox kilsəsi qarşısında Vandemyer qiyamı baş verməsəydi, görəsən, Bonapart kim olardı? Şotland tənqidçilərinin təhqiri olmadan Bayronun yaranması mümkün olardı mı? Aydındır ki, təhqirlər ürəkdən gəlirdi. Üstəlik də, Bayron axsaq idi. Bu da sənətkar üçün əlavə güc mənbəyidir. Bonapart isə qadınların qarşısında titrəyir, onlardan bərk qorxurdu. Bəs, görəsən, bizim yaraşıqsız, yöndəmsiz, kasıb, istedadlı Lekadyemizin öz Vandemyeri olacaqdı mı?

Üçüncü kursun başlanğıcında Normal məktəbin direktoru tələbələrədən bir neçəsini öz kabinetinə dəvət etdi. Bizim direktorumuz – “İncəsənət tarixi”nin müəllifi və gözəl bir insan kimi tanıdığımız cənab Perro idi; bir gözü çəp olan bu zəhmli adam eyni vaxtda həm sudan indicə çıxmış qabanı, həm də Təpəgözü xatırladırdı. Onunla gələcək barədə məsləhətləşəndə, cənab Perro bizə belə cavab vermişdi: “Ah, gələcək... Siz bu divarların arasını tərək edərkən, özünüə yaxşı yer axtarmağa çalışın. Elə bir yer ki, işi az, maaşı çox olsun”.

Həmin gün direktor bizi kabinetinə yığıb qısa bir nitq söylədi: “Nazirin, cənab Trelivanın adı sizə tanışdırmı? Hə? Lap yaxşı. O, öz katibini mənim yanıma göndərib. Məsələ belədir: cənab Trelivan öz uşaqları üçün müəllim axtarır və məndən soruşur ki, sizlərdən hər hansı biriniz, həftədə üç dəfə olmaq şərtilə, onun uşaqlarına tarixdən, ədəbiyyatdan və latın dilindən dərs demək istəyərimi? Mən, əlbəttə ki, ona hər bir işdə güzəştə gedərəm. Mənim fikrimcə, yüksək vəzifəli himayədar qazanmaqdan və ola bilsin, məktəbdən sonra ömrünüzün sonuna qədər sizi dolandıra biləcək abırlı sinekura¹ təmin etməkdən ötrü bu sizin əlinizə düşmüş çox gözəl bir fürsətdir. Diqqətəlayiq təklifdir: fikirləşin, məsləhətləşin və kimi seçdiyinizi axşam mənə söyləyərsiniz”.

Cənab Trelivanı – Jül Ferrinin və Şallemel-Lakurun dostu olan o dövrün ən savadlı və hazırcavab dövlət xadimini biz hamımız çox yaxşı tanıyırdıq. Cavanlıqda Trelivan masanın üstünə çıxaraq oxuduğu öz tikanlı satırları və qəzəbli filippikaları² ilə bütün Latın məhəlləsini

¹Yaxşı maaşlı yüngül vəzifə

²Həcv

silkələmişdi. Sorbonnada yunan dilindən dərs deyən qoca Haz onu özünün ən yaxşı şagirdi sayırdı. Hakimiyyətin yüksək zirvəsinə çatanda da, o bizi heyran qoyan öz qəribəliyini saxlamışdı. Cənab Trelivan parlament kürsüsündə şeirlərdən sitat gətirirdi. Canlı debatlar vaxtı onun üstünə aşkar kobudluqla cumarkən (Tonkində döyüşlər gedirdi və müxalifət tüğyan edirdi) də Trelivan Feokritin, yaxud Platonun cildini açır və ümumiyyətlə, qulaq asmırdı. Elə öz uşaqları üçün adi müəllim deyil, gənc mürəbbi tutması fikrinin özü də onun üçün səciyyəvi idi və bizim xoşumuza gəlmişdi.

Mən məmnuniyyətlə həftədə bir neçə dəfə onun evinə gedərdim, lakin Lekadye “birinci şagird” kimi öz üstünlüyündən istifadə etdi və onun cavabının nə olacağını bilmək çətin deyildi. Bu onun xeyli uzun müddət intizarla gözlədiyi məhz həmin imkan idi: onun qarşısında nəhəng bir adamın evinin qapıları açılmışdı və o, gələcəkdə həmin adamın katibi ola, onun köməyi ilə, heç şübhəsiz ki, çoxdan hakim olmağı arzuladığı həmin o sirli dünyaya baş vura bilərdi.

Bizim Lekadye ilə axşamlar dortuarın¹ qarşısındakı pilləkən meydançasında uzun-uzadı söhbət etməyimiz bir vərdiş halını almışdı. Elə birinci həftə mən Trelivanların evi barədə min cür təfərrüatlar öyrəndim. Lekadye naziri yalnız bir dəfə, birinci gün görmüşdü, əlavə olaraq da ona saat doqquza qədər gözləmək lazım gəlmişdi: Palatanın iclası xeyli uzanmışdı.

– Hə, necədir? – Mən ondan soruşdum, – böyük insan sənə nə söylədi?

– Düzünü desəm, – Lekadye cavab verdi, – əvvəlcə bir qədər pərt qaldım, peşmançılıq çəkdim. Adam istəyir ki, böyük adam sadə bəndələrdən seçilsin, amma beləsinin

¹ümumi yataqxana

Çexovdan Markesə qədər

gözlərini, burnunu, ağzını görəndə, söylədiyi ən adi sözləri eşidəndə ilğım əriyib itir. Amma Trelivan iltifatlıdır, səmimidir, dərrakəlidir. O, mənimlə Məktəb barədə danışdı, bizim ədəbi zövqümüzə maraqlandı, məni arvadına təqdim etdi; özünün dediyi kimi, uşaqlarının tərbiyəsi ilə əsasən məhz arvadı məşğuldur. Xanım Trelivan mənə qarşı çox lütfkar idi; deyəsən, qadın ondan qorxur, çünki o, arvadıyla bir qədər ironik tonda danışdı.

– Yaxşı əlamətdir, Lekadye. Bəs qadın gözəldir?

– Çox gözəldir.

– Amma elə də cavan deyil, axı onun uşaqları...

– Otuz yaşı olar, bəlkə, bir az da artıq.

Növbəti bazar günü biz öz köhnə müəllimimizin evinə qonaq dəvət edildik; o, deputat olmuşdu; Qambetta ilə, Buteye ilə, həmçinin Trelivanla dostluq edirdi və Lekadye əlinə düşmüş bu qəfil fürsətdən – məlumat toplamaq imkanından dərhal istifadə etməyə başladı.

– Siz bilmirsiniz ki, xanım Trelivan hansı ailədənir?

– Xanım Trelivan? Deyəsən, o, Er–i–Luar departamentindən olan sənaye sahibkarının qızıdır. Yadımda qalan budur ki, yaşlı burjuaziyadır.

– O, ağıllı xanımdır, – Lekadye bildirdi; onun təsvirolunmaz intonasiasında eyni zamanda həm sual, həm də təsdiq vardı, lap doğrusuna qalanda isə – müsahibinin razılaşaçağına ümid.

– Yox, – deyə Lefor ata təəccüblə dilləndi. – Nəyə görə ağıllı olsun ki? Əksinə, deyəsən, onu səfeh sayırlar. Mənim həmkarım Jül Lemetr onların evində öz adamları kimidir...

Lekadye masanın o üzündən əyilərək müəllimin sözünü kəsdi.

– O, necədir, yaxşı xanımdır mı?

– Kim? Xanım Trelivan? Bəsdə görə, sən də söz danışdın... Şayiələrə görə, onun aşnalrı olub, amma əsaslı

heç nə bilmirəm. Bu, həqiqətə oxşayır, çünki Trelivan onu tamamilə bir kənara atıb. Deyirlər o hələ incəsənət naziri işləyərkən “Fransez–Komedi”yə düzəltdiyi madmazel Marse ilə yaşayır... Mən dəqiq bilirəm ki, o, madmazel Marsenin yanında qəbullar edir, demək olar ki, bütün axşamı orda keçirir. Bax belə...

Kandan olan deputat qollarını yana açıb başını buladı və qarşıdakı seçkilərdən danışmağa başladı.

* * *

Bu söhbətdən sonra Lekadye xanım Trelivanla çox sərbəst, hətta bir qədər qaba davranmağa başlamışdı. Onun bu gizli daxili sərbəstliyi dərs vaxtı qadın içəri girəndə aralarındakı bayağı ifadə mübadiləsində sezilirdi. İndi Lekadye ona getdikcə daha cəsarətlə baxırdı. Qadın kifayət qədər açıq-saçıq paltarda gəzirdi və yüngül tülün altından döşləri aydın seçilirdi. Qadının əlləri də, çiyinləri də kifayət qədər dolu və bərk idi, yaşlı dövrün labüd əlamətləri heç nədə özünü göstərmirdi; bəlkə də, Lekadye cavanlığı ucbatından qadının hamar və qırıqsız sifət dərisindəki gözəçərpəməz izləri görə bilmirdi. Oturanda ipək corabların nazik torunda qadının az qala dərisiz kimi görünən zərif ayaqları açıq qalırdı. Qadın Lekadyeyə öz cismani qılfını məharətlə gizlədən, amma hər necə olsa da, əlçatan gözəl ilahə kimi görünürdü, çünki hər hansı danışmaq onun zəifliyindən xəbər verirdi.

Mən artıq Lekadyenin özünəməxsus ecazkar nitq qabiliyyəti barədə xatırlatmışam. Xanım Trelivan içəri daxil olanda, o heyərlə onu dinləyən uşaqların qarşısında Roma imperatorluğundan, Kleopatranın sarayından, məbəd qurucularından bəhs edən nitqini davam etdirərək hekayəti yarımçıq kəsməməyi bir qədər ötkəm şıltaqlıqla özünə tez-

tez rəva görürdü. Xanım Trelivan ona əliylə işarə verirdi ki, davam eləsin və ayağının ucunda yeriyərək keçib kreslodə əyləşirdi. “Hə, hə, – deyə qadının heç bir hərəkətini gözdən qaçırmayan Lekadye nitqini dayandırmadan özünü əmin edirdi, – sən düşünürsən ki, bu tələbəcik bir çox məşhur natiqlərdən daha maraqlıdır”. Amma kim bilir, bəlkə də, Lekadye yanılırdı – xanım Trelivan ayaqqabıların ucuna, ya da brilyantların parıltısına dalğincasına baxa-baxa, ola bilsin, öz çəkməçisi, yaxud təzə bər-bəzək barədə düşünürdü.

Amma hər necə olsa, qadın qayıdırdı. Lekadye xanımın hər gəlişinin hesabını onun özünün təsəvvür belə etmədiyi son dərəcə ciddi bir dəqiqliklə ararırdı. Əgər xanım Trelivan üç gün dalbadal gəlirdisə, onda Lekadye düşünürdü: “Qarmağa gəlir”. Və öz aləmində ikinci mənə vermiş olduğunu düşündüyü bütün ifadələrini bircə-bircə yada salaraq, xanım Trelivanın reaksiyasını dəqiqliklə bərpa etməyə can atırdı. Bax, burda o gülümsəmişdi, bu söz ağıllı söz olsa da, havayı uçub getmişdi, bir qədər sərbəst eyham isə onun heyrətamiz təkəbbürlü baxışına səbəb olmuşdu. Əgər xanım Trelivan bir həftə ərzində görünmürdüsə, onda mənim dostum belə qərara gəlirdi: “Hər şey bitdi, mən onun zəhləsini tökmüşəm”. Onda Lekadye uşaqları təəccübləndirmədən min bir fəndlə və ehmalca analarının niyə görsənmədiyini onların dilindən qoparmaq istəyirdi. Həmişə də səbəb çox sadə olurdu – ya xanım harasa gedib, ya özünü yaxşı hiss eləmir, ya da qadın komitəsinin işinə rəhbərlik edir.

– Bilirsən, – Lekadye mənə deyirdi, – başa düşəndə ki, sənin içində tüğyan edən hisslər başqasının qəlbində cavab fırtınası qoparmaqda gücsüzdür, onda ürəyindən keçir ki... Ən əzabverici isə məlumatsızlıqdır. Özgə şüurda nə baş verdiyindən mütləq şəkildə xəbərsizlik – ehtirasların

həqiqi səbəbi bax budur. Əgər qadının sənin barəndə xoş, ya naxoş, yaxşı, ya pis düşündüyünü bilsən, onda iztirab çəkmək lazım gəlməzdi. Sən ya xoşbəxt olar, ya da ondan əlini üzərdin. Lakin, ola bilsin, bu, arxasında marağ gizlənmiş sakitlik və arxayınlıqdır, ya da ola bilsin, onun arxasında heç nə gizlənmir...

Bir dəfə xanım Trelivan ondan bir neçə kitabın adını soruşmuş və beləcə, onlar danışmışdılar. Dərstdən sonrakı on beş dəqiqəlik söhbət vərdişə çevrilmişdi və kifayət qədər qısa müddətdə Lekadye öz qəliz tonunu məhəbbətin müqəddiməsinə xidmət göstərən və eyni vaxtda demək olar ki, həm ciddi, həm də səthi olan oynaq və yüngül tona dəyişmişdi. Siz hiss etmisinizmi ki, kişilərin və qadınların söhbətində tonun zarafatvari yüngüllüyü yalnız istəyin səbirsizliyini gizlətməkdən ötrü lazımdır? Onları bir-birinə tərəf itələyən gücü, həmçinin onları təhdid edən təhlükəni başa düşərək, onlar öz sakitliklərini sanki aralarındakı söhbətlərin vecsizliyi ilə qorumağa cəhd edirlər. Onda hər söz eyhamdır, hər ifadə kəşfiyyatdır, hər bir kompliment isə – sığal. Onda danışmaq və hisslər biri o birinin üstündə axan iki paralel axındır və sözlərin axdığı üstdəki axın – yalnız işarələrdir; yalnız tutqun obrazların vurnuxduğu dərindəki axının simvollarıdır...

Öz talantının gücüylə Fransanı fəth etmək üçün alışıb-yanan çılğın gənc sonuncu teatr tamaşaları haqqında, romanlar haqqında, hətta libaslar və hava haqqında söhbətlərəcən enmişdi. O, mənə qara tülün jabosunu, yaxud XV Lüdivik dövrü (paltarların bufalı qolları və tüllü şlyapaların dəbdə olduğu dövr) üslubundakı bantlı şlyapaları təsvir edirdi.

– Qoca Lefor haqlıymış, – Lekadye etiraf etdi, – qadın çox da dərrakəli deyildi. Daha doğrusu, onun düşüncələri həmişə səthin üzərində dolaşırdı, dərinliyə varmırdı. Amma bundan mənə nə!

Qadınla danışıarkən o, Jülyen Sorelin yapışdığı ələ, Feliks de Vandenesin qucaqladığı belə baxırdı. “Bu ədalətəndən, bu ciddi tərkindən sevginin bəxş etdiyi qəribə təklifsizliyə necə keçmək olar? – O özündən soruşurdu. – İndiyədək tanıdığım qadınlara sarı ilk addım məqsədli zarafatlarla atılmışdı – bu zarafatları qadınlar çox yaxşı qəbul edirdilər və hətta buna uyurdular; qalanlar artıq öz sırası ilə gedirdi. Burada isə mən hətta ən ötəri mehribançılığı da xəyalımda canlandıra bilmirəm. Jülyen? Jülyenə bağdakı tutqun axşamlar, ecazkar gecələr, birgə həyat kömək edirdi. Mənsə onu hətta təklidə də görə bilmirəm...”

Doğrudan da, uşaqlar həmişə yaxınlıqda olur, Lekadye isə xanım Trelivanın təqdirəedici, yaxud mütəəssir baxışlarını tutmağa əbəs yerə can atırdı. Qadın ona tam sakitliklə, istənilən ehtiyatsız sərbəstliyi istisna edən soyuq nəzərlərlə baxırdı.

Hər dəfə xanım Trelivanın malikanəsini tərk edəndən sonra o, sahil boyunca bu düşüncələrlə var-gəl etməli olurdu: “Mən qorxağam... qorxağam... Axı, onun aşmaları olub... O, məndən ən azı on iki yaş böyükdür; o, mənim üçün əlçatmaz ola bilməz. Əlbəttə, onun əri görkəmli adamdır. Amma bəyəm qadınlar bunu qiymətləndirirlər? Əri ona fikir vermir, o da əlbəttə ki, bərk darıxır...”

Və dəlicəsinə təkrar edirdi: “Mən qorxağam... mən acizin, qorxağın biriyəm...”

Əgər xanım Trelivanın ürəyində nələrin gizləndiyini bilsəydi, Lekadyenin özündən bu qədər zəhləsi getməz və özünü bu cür yamanlamazdı. Həmin şeylər barəsində mənə xeyli illərdən sonra bir qadın – xanım Trelivanın həyatında eynən mənim Lekadyenin həyatında oynadığım rolunu oynayan qadın – danışmışdı. Hərdən təsadüf iyirmi ildən sonra bütün o müddət ərzində sizi hədsiz maraqlandırmış həmin hadisələr barədə çatışmayan məlumatları gətirməyə qadir olur.

Tereza Trelivan sevib ərə getmişdi. Biz bilirdik ki, o, zavod sahibkarının qızıdır, amma həmin o zavod sahibi volteryançı və respublikaçı – indi demək olar ki, tamamilə sıradan çıxmış, amma İmperiyanın son illərində son dərəcə geniş yayılmış burjuv tipli idi. Növbəti seçki kompaniyası vaxtı Trelivan Terezanın valideynləri ilə görüşə getmişdi və gənc qızın ürəyinə od salıb, onu rıqqətə gətirmişdi. Qız onun arvadı olmağa qərar vermiş və bu zaman Trelivanın qadın düşgünü və qızgın qumarbaz kimi ad çıxarmasını tam əsaslarla təsdiq edən ailəsinin müqavimətini qırmaq lazım gəlmişdi. Atası deyirdi: “Bu adam gəzəyəndir; o, sənə xəyanət edəcək, səni müflis edəcək”. Tereza isə belə cavab vermişdi: “Mən onu dəyişdirərəm”.

Terezanı tanıyan adamların hamısı təsdiqləyirdi ki, o vaxtlar gözəlliyi, sadələvhlüyü, özünü qurban vermək ehtirası qızı qeyri-adi dərəcədə cazibədar etmişdi. Gənc, lakin artıq kifayət qədər məşhur olan deputata ərə gedərkən Tereza özü üçün iki fədakarın ilhamlı həyatını təsəvvür edirdi. Budur o, ərinə çıxış hazırlamaqda kömək edir, onların üzünü köçürür, ona əl çalıb alqışlayır – çətin günlərdə etibarlı dəstək, uğurlu günlərdə gözəçarpmayan qiymətli yol yoldaşı. Bir sözlə, onun bütün qızlıq həvəsi aşkar siyasət ehtirasına “sublimasiya” olunmuşdu.

Onların nikahı qabaqcadan deyilənlərin hamısını doğrultdu. Trelivan arvadını sevirdi, hətə ki, onu istəyirdi – yəni üç aya yaxın bir müddətdə. Sonra isə onun varlığını biryolluq unutdu. İronik və sırf praktik olan bu adam qədərindən artıq hər hansı entuziazmı xoşlamırdı; arvadının, ola bilsin, məşəqqətli cəhdləri, canatmaları onu cəlb etməkdən daha çox qıcıqlandırır, əsəbiləşdirirdi.

Xəyallarla yaşayan adamlara xoş gələn sadələvhlük adətən iş adamlarını əsəbiləşdirir. O, arvadının köməyini əvvəl mehribanlıqla, sonra nəzakətlə, lap axırda da say-

mazyana və bivec şəkildə rədd etdi. Ehtiyatlı olmağı zəruri edən arvadının birinci hamiləliyi təklik üçün ona əla bəhanə verirdi. O, öz temperamenti üçün daha çox uyğun gələn məşuqələrinin yanına qayıtdı; arvadı giley-güzərə başlayanda isə, bildirdi ki, qadın tam sərbəstdir.

Boşanmağa qərar vermədiyi üçün – əvvəla, uşaqlara görə, ikincisi, daşdığı addan qürur duyduğuna və nəhayət, valideynləri qarşısında məğlubiyyətini etiraf etmək istəmədiyinə görə – nə qədər çətin də olsa, Tereza yoluna uşaqlarla təkbaşına davam etməyə, ərinin niyə evdə olmadığını soruşan inadkar dostlara üzündə təbəssümlə cavab verməyə öyrəşmək məcburiyyətində idi. Nəhayət, altı illik tənha həyatdan sonra büsbütün yorulmuş halda, qarışıq nəvaziş ehtiyacından əzab çəkə-çəkə, qızlıq çağının başlıca sevinci olan puça çıxmış saf məhəbbət arzularının bütün peşmançılıqlarına baxmayaraq o, Trelivanın həmkarını və siyasi həmfikirini – öz növbəsində onu üç aydan sonra atan qaba və şöhrətpərəst adamı – özünə aşna götürmüşdü.

Həyatındakı bu iki uğursuz təcrübə xanım Trelivanın kişilərdən qəti şəkildə üz çevirməsinə səbəb oldu. Yanında ailə həyatından söhbət düşəndə, o köks ötürür və qəmgin halda gülümsünürdü. Çevik və ağıllı bir qız idi, indi isə solğun və susqun bir qadına çevrilmişdi. Həkimlər onun simasında sağalmaz nevrasteniyə mərəzinə tutulmuş itaətkar pasiyent tapmışdılar; o daim hansısa bədbəxtliyin, yaxud ölümün intizarında idi. Gəncliyində ona bu qədər gözəllik bəxş edən sadələvhlüyünü, insanlara tez inanmaq hissini büsbütün itirmişdi. O, belə hesab edirdi ki, sevgi üçün yaranmayıb və məhəbbətə layiq deyil.

Pasxa təilləri məşğələlərə ara verdi və bu vaxt Lekadyeyə düşünmək üçün imkan yarandı. Lekadye qərara gəldi: ilk dərs günü məşğələ başa çatanda o, xanım Trelivandan təklikdə danışıqları üçün icazə verməsini xahiş etdi. Qadın

Lekadyenin uşaqların hansı birindənsə şikayət edəcəyini düşünüb, onu kiçik qonaq otağına apardı. Qadının arxasınca gedərkən Lekadye labüd duel ərəfəsində olduğu kimi tamamilə sakit idi. Qadın qapını örtən kimi, Lekadye dərhal etiraf etdi ki, daha susmağı bacarmır, gözləri önündə daim qadının simasını görür və yalnız onu görəcəyi həmin dəqiqələrin həsrəti ilə yaşayır – bir sözlə, öz sevgisini ədəbi cümlələrlə və əzabkeşcəsinə dilə gətirib, sonra da qadının əlindən yapışmağa cəhd göstərdi.

Qadın onu utancaq halda və pərtliklə dinləyib təkrarlayırdı: “Axı bu, səfehlikdir... di bəsdı... susun...” Nəhayət, o dedi: “Bu, sadəcə olaraq, gülüncdür, xahiş edirəm söhbəti yığışdırasınız və burdan dərhal gedəsiniz». Qadın bunu xahişlə, amma eyni zamanda elə qəti tonda söylədi ki, Lekadye özünü yenilmiş və xəcil kimi hiss etdi. O, kor-peşman halda qapıdan çıxarkən dodaqaltı mızıldandı: «Cənab Perrodan xahiş edərəm ki, mənim əvəzimə başqa müəllim göndərsin”.

Dəhlizdə Lekadye çaşqın halda duruxub qalmışdı; sonra şlyapasını axtarmağa başladı və səsi eşidən qulluqçu qadın bufətdən çıxdı ki, onu yola salsın.

Və yaranmış situasiya – qovulmuş məşuqun kamerdinerin müşayiəti ilə evi tərk etməsi – Balzakın qısa, lakin çox gözəl “Atılmış qadın” hekayəsini qəfildən dostumun yadına saldı.

Bu hekayəni hamınız xatırlayırsınız, deyilmi? Amma yox, siz axı balzakşünas deyilsiniz... Elə isə hekayəni yadınıza salım ki, sonrakı hadisələr sizə yaxşı aydın olsun. Həmin hekayədə dəlisov bir gənc uydurduğu bəhanə ilə qadının otağına soxulur, amma içəri girən kimi, şərhsiz-müqəddiməsiz ona öz məhəbbətin izhar edir. Qadın gənci təşəxxüs və ikrahla süzüb, zənglə kamerdineri çağırır: “Jak – ya da Jan, – bu cənabı yola salın”. Bura qədər hər şey Lekadyenin əhvalatını təkrar edir.

Ancaq Balzakın hekayəsində dəhlizlə gedən gənc düşünür: “Əgər mən çıxıb getsəm, onda qadının nəzərində həmişəlik səfeh kimi qalacam, ola bilsin, o, bu dəqiqə məni evdən belə qəti şəkildə rədd etməsinin peşmançılığını çəkir: mənim işim onun ürəyindən keçəni anlamaqdır”. Onda gənc oğlan kamerdinerə otaqda nəyisə unutduğunu söyləyib, təzədən geriyə, qonaq otağına qayıdır və xanım de Boseanın məşuquna çevrilir.

“Hə-ə, – paltosunu əyninə keçirmək istəyən Lekadye onun qol yerini axtara-axtara düşünür, – eynən mənim vəziyyətimdir. Amma mən nəinki səfeh kimi görünəcəm, hələ üstəlik xanım hər şeyi ərinə də danışıacaq. Yox, əgər mən indi geri qayıtsam, onda əksinə...”

Və o, kamerdinerə: “Mən əlcəklərimi unutmuşam» deyib, az qala dəhlizi qaça-qaça keçərək buduarın qapısını açmışdı.

Xanım Trelivan fikirli halda sobanın böyründə oturmuşdu. O, heyrət içində, eyni zamanda mülayimcəsinə onun üzünə baxdı:

– Necə? – o dedi. – Bu yenə sizsiniz? Mən düşündüm ki...

– Mən kamerdinerə dedim ki, əlcəklərimi burda unutmuşam. Yalvarıram sizə, mənə qulaq asın, mənə heç olmasa beş dəqiqə vaxt verin.

Qadın etiraz etmədi, əksinə, mənim dostumun otağı tərək edib getdiyi qısa müddət ərzində o, artıq özünün ani hiddətinə peşman olmağa macal tapmışdı. Əlində olanı rədd edib, əlindən sürüşüb çıxandan ikiəlli yapışmaq insana xas bir xüsusiyyətdir və ona görə də az öncə Lekadyeni səmimi etirazla rədd edən qadın o, qapıdan çıxmağa macal tapmamış yenidən onu görmək istəmişdi.

Tereza Trelivanın otuz doqquz yaşı vardı. Daha bir dəfə – və çox ola bilsin ki, sonuncu dəfə – onun həyatı ağrı

və sevincin üzücü və ləzzətli qarışığına çevriləcək, görüşlər, gizli məktublar, bitib-tükənməz qısqanc şübhələr yenidən başlanacaqdı. Onun məşuqu, gənc və sözsüz ki, talantlı bir gənc olacaqdı; ola bilsin, bu gənclə – hər şeydə ona borclu olacaq adamlar – o, ərinin quru və saymazyanaya tərzdə rədd etdiyi analıq qayğısı barədəki öz arzusunu həyata keçirəcəkdi.

Qadın onu sevirdimi? Bilmirəm, amma həmin günə qədər Lekadyenin simasında qadının yalnız və yalnız gözəl bir müəllim gördüyünü düşünməyə meyilliyəm – amma o bunu təkəbbürdən deyil, təvazökarlıqdan belə sayırdı. Lekadye qadına yaxınlaşanda və onun eşitmək iqtidarında olmadığı öz uzun nitqini söyləyəndə, xanım Trelivan əlini ona sarı uzadaraq, gözlərini ifadəolunmaz bir məlahətlə yana çevirdi. Öz qadın qəhrəmanlarının ruhunda olan bu jest Lekadyeni elə heyran etdi ki, o, əsl ehtirasla xanım Trelivanın əlini öpdü.

* * *

Bütün axşam ərzində Lekadye öz xoşbəxtliyini məndən ciddi-cəhdlə və tam səmimi şəkildə gizlətməyə çalışdı; təvazö mənim dostumun özü üçün romanlardan əxz etdiyi nümunəvi aşiq obrazının ayrılmaz xüsusiyyəti idi. O, nahar vaxtı səbrini basıb bir söz demədi, axşamın yarısını da dözə bildi; yadımdadır, biz onda Anatol Fransın kitabını müzakirə edirdik və Lekadye onun “hədsiz mühakiməli poeziya” adlandırdığı xüsusiyyətlərini çox gözəl açıb araşdırırdı. Saat ona az qalmış o, məni yoldaşlarımızdan qırağa çəkdi və baş verənlərin hamısını danışdı.

– Mən bu barədə sənə danışmamalıyam, amma sirrimi ən azı bircə nəfərə açmasam boğularam, bağrım çatlayar. Mən hər şeyi təhlükə qarşısında qoydum, dost, çox soyuqqanlı tərzdə riskə getdim, qələbə qazandım. Deməli,

doğruymuş ki, qadınla ürəkli olmaq, yalnız və yalnız cəsarətli olmaq lazımdır və bu tamamilə yetərlidir. Mənim kitablardan əxz etdiyim məhəbbət bərədəki təsəvvürlər sənə gülünc görsənirdi – lakin həyat onları təsdiq etdi. Balzak böyük adamdır.

Sonra da hamısını mənə yerli-yataqlı, müfəssəl şəkildə nəql elədi, axırda da ürəkdən qəhqəhə çəkib güldü və çiyinlərimi bərk-bərk qucaqlayıb sözünü belə bitirdi:

– Həyat gözəldir, Reno.

– Mən biləni, sən öz qələbənə çox tez sevinirsən, – özümü onun əlindən qoparıb dedim. – O, sadəcə, sənin cəsarətini bağışlayıb – jestin mənası məhz budur. Bütün çətinliklər hələ qarşıdadır.

– Ah, – Lekadye dilləndi, – sən onun mənə necə baxdığını görməmişəm... Həmin anda o qəfildən heyranedicə, füsunkar bir qadına çevrildi. Yox, dostum, qadınların sənə qarşı hansı hisslər keçirməsində çaşmaq, səhvə yol vermək olmaz. Axı, mən onun biganəliyini çox hiss etmişəm. Bir halda ki, sənə deyirəm “O, mənə sevir”, deməli, belə də var. Mən bilirəm.

Mən onu adətən özgə məhəbbətinin doğurduğu istehzalı və demək olar ki, pərt, utancaq bir təəccüblə dinləyirdim. Bununla belə, oyunu udduğunu düşünməkdə o haqlıydı: bir həftədən sonra xanım Trelivan artıq onun məşuqəsinə çevrilmişdi. O, hər bir görüşə öz hərəkət və sözlərini qabaqcadan ölçüb-biçməklə hazırlaşaraq həlledici əməliyyatı çox məharətlə keçirmişdi. Onun uğuru demək olar ki, məhəbbətin elmi strategiyasının qələbəsini təsdiqləyən bir uğur idi.

Müxtəlif təsəvvürlərə görə istəyə yetmə – sevgi-məhəbbət ehtiraslarının sonu kimi əlamətdardır; Lekadyenin nümunəsi isə, əksinə, sübut edir ki, bu, başlanğıc da ola bilər. Çünki bu qadın Lekadyenin gənc yaşlarından əsl məhəbbət qismində təsəvvür etdiyi şeylərin az qala hamısını ona bəxş eləmişdi.

Lekadyenin məhəbbət haqqındakı bəzi təsəvvürləri məni həmişə təəccübləndirmişdi – onlar mənə son dərəcə yad gəlirdi. Lekadye üçün hökmən zəruri idi ki:

1. Məşuqəsinin nədəsə, hansı münasibətdəsə özündən üstün olmasını hiss etsin, ondan ötrü nəyisə – sosial vəziyyətini, sərəvətini – qurban versin;

2. İstəyirdi qadın təmiz, əxlaqlı bir qadın olsun və ona Lekadyenin məmnuncasına yenməli olduğu bir təmkin və təvazö göstərsin. Düşünürəm ki, onda şöhrət düşgünlüyü şəhvətdən güclü idi.

Və onun mənə tez-tez təsvir etdiyi Tereza Trelivan demək olar ki, eynən həmin qadın tipi idi. Qadının evi, dilbir rəfiqəsinin köməyi ilə görüşdükləri otaq, onun libas və ekipayı Lekadyeni heyran edirdi. Üstəlik də, xanımın ondan uzun müddət qorxub-çəkinməsinə etiraf etməsi Lekadyenin hissiyyatını gücləndirmiş və bu etirafdən o, xüsusi sevinc duymuşdu.

– Bu, bəyəm sənə qeyri-adi görsənmir? – Lekadye məndən soruşurdu. – Düşünürsən ki, səndən zəhlələri gedir, sən ondan ötrü heç nəsən, onun ədası, təkəbbürü haqqında min cür səbəb axtarmalı olursan. Və birdən pərdənin arxasına keçib görürsən ki, o da eynən sənə keçirdiyin qorxunu keçirir. Yadındadırmı, mən sənə deyirdim: “Artıq üç dərsdir xanım gəlmir, görsənmir – yəqin, mən onu bezdirmişəm?” Heç demə həmin vaxt o belə düşünürmüş (bu barədə özü mənə etiraf edib): “Deyəsən, mənim iştirakım onu qıcıqlandırır, yaxşısı budur, qoy üç dərsi buraxım”. Sənə düşmən kimi görünən adamın qəlbinə tam şəkildə nüfuz etmək – mənimçün məhəbbətin başlıca həzzi bundan ibarətdir, dostum. Tam rahatlıq əldə olunur, izzəti-nəfsin, heysiyyətin bütün ləzzətini duyursan. Reno, mənə elə gəlir ki, ona vurulmuşam.

Mən təbiətim etibarilə təmkinli adamam, qoca Leforla söhbətimizi də unutmamışdım.

Çexovdan Markesə qədər

– Amma o ağıllı qadındırmı?

– Ağıllıdırmı? – Lekadye əlüstü qızıışdı. – Ağıl qeyri-müəyyən anlayışdır. Bəyəm Məktəbdə mütəxəssislərin dahi saydıqları, bizimsə səninlə axmaq hesab etdiyimiz riyaziyyatçılar azdırmı (misal üçün, Lefevr)? Əgər mən Terezaya Spinozanın fəlsəfəsini izah etməyə başlasam (bunu sınaqdan keçirmişəm), lap nə qədər diqqətlə və təmkinlə qulaq assa da, əlbəttə ki, onu tez bir müddətdə darıxdırmış olaram. Və əksinə, bir çox məsələlərdə o, məni heyrləndirir və sənə deyim ki, məndən qat-qat üstündür. O, hazırkı XIX əsrin sonlarına aid fransız yüksək cəmiyyətinin müəyyən qatlarının həqiqi həyatını səndən də, məndən də, Renandan da yaxşı bilir. Mən onun siyasi xadimlər və yüksək cəmiyyət haqqındakı, həmçinin qadınların təsir və nüfuzu barədəki söhbətlərinə saatlarla qulaq asa bilərəm.

Bu mövzuların söhbətlərimizdə başlıca yer tutduğu sonrakı aylarda xanım Trelivan mənim dostumun marağını təmin etməyə sonsuz ehtiyatla çalışırdı. “Mən necəsə Jül Ferrini görmək istərdim. Ola bilsin, Konstan həddən ziyadə maraqlı adamdır... Bəs siz Moris Barreslə tanışsınız?” – söz Lekadyenin ağzından çıxmamış xanım Trelivan dərhal bu görüşü təşkil etməyi vəd edirdi. Əvvəllər ərinin onu yoran, darıxdıran, qıcıqlandıran saysız-hesabsız tanışlıqlarını qadın indi məmnuniyyətlə dəyərləndirməyə, qiymətləndirməyə başlamışdı. O, öz gənc aşiqinin xətrinə ərinin nüfuzundan geninə-boluna istifadə edirdi.

– Bəs Trelivan necə? – Lekadye mənə bu görüşlər barədə danışarkən mən hərdənbir ondan soruşurdum. – Axı, o sənin evdəki bu mövqeyini görməyə bilməzdi.

Lekadye fikrə gedirdi.

– Hə, – o, deyirdi, – nəsə bu çox qəribədir.

– Qulaq as, sizin hərdənbir onun evində də görüşməyiniz olur? – mən soruşdum.

– Demək olar ki, yox, – Lekadye cavab verdi, – uşaqlara görə, qulluqçulara görə evdə görüşmürük. O ki qaldı Trelivana – o, saat üçlə yeddi arasında heç vaxt evdə olmur. Qəribəsi budur ki, xanım Trelivan Deputatlar Palatasına, Senata dəvət üçün ondan iyirmi dəfə icazə xahiş etsə də, əri heç bir izahat soruşmadan bu icazəni ona həmişə çox ədəblə, nəzakətlə, hətta böyük iltifatla verir. Mən onlarda nahar edərkən Trelivan mənə xüsusi hörmətlə müraciət edir. O, mənə öz qonaqlarına belə təqdim edir: “Normal məktəbin gənc və çox istedadlı tələbəsi...” Mənə elə gəlir ki, o, mənim haqqımda yüksək fikirdədir və mən onun rəğbətini qazanmışam.

Bu təzə həyatın ucbatından Lekadye, demək olar ki, təhsilin daşını tamamilə atmışdı. Bizim direktorumuz Trelivanın möhtəşəm ad-sanının qarşısında Lekadyenin təhsildən yayınmasına, əlbəttə ki, göz yumurdu, amma müəllimlər şikayət edirdilər. Lekadye çox qabiliyyətli idi, müsabiqə imtahanlarını vermək onunçün elə də çətin deyildi, amma o, getdikcə öz mövqelərini itirirdi. Mən bu barədə ona deyəndə, Lekadye həmişə gülürdü. Otuz-qırx çətin müəllifi dərindən öyrənmək indi onunçün mənasız görünürdü, bunu özünə layiq bilmirdi və mənə belə cavab verirdi:

– Lisey müəllimliyi vəzifəsinə müsabiqə... hə, bir halda ki, mən bundan yapışmışam, onda öhdəsindən də gələm, amma bu çox zəhlətökən, çox darıxdırıcı şeydir! Doğrudanmı köhnə universitet marionetlərini məcburən hərəkət etdirən saplara baxmaq sənə maraqlıdır? Bu, mənə bir qədər əyləndirir. Mən, ümumiyyətlə, kələfi açmağı xoşlayıram, amma hər necə olsa, bu səfehliyə qarşı səfehlikdən başqa bir şey deyil. Ondansa tamaşaçıların daha çox axışdığı ballaqlarda tər tökmək, küçə tamaşalarında oyunbazlıq etmək daha yaxşıdır. Yaşadığımız bu gerçək dünyanın

reallığında möhtəşəmlik sərf olunmuş səylərə tərs mütənasibdir. Müasir cəmiyyət ən xoşbəxt həyatı ən faydasıza bəxş edir. Yaxşı natiq, hazırcavab adam salonu ələ alır, qadınların və hətta xalqın məhəbbətini qazanır. Labryuyerin sözləri yadımdadır: “Ad-san insanı əlverişli yerə qoyur, otuz ili udmağa imkan verir?” Bu gün ad-sana malik olmaq yalnız bir neçə adamın – öz zəmanəsində XIV Lüdovikin yaxud Napoleonun tutduğu mövqedən daha möhtəşəm bir mənəbə sahib olan nazirlərin, partiya liderlərinin, yüksək vəzifəli məmurların sevimlisi olmaq deməkdir.

– Necə yəni? Sən siyasətlə məşğul olacaqsan?

– Niyə axı? Mən heç bir müəyyən planlar qurmuram, yox, sadəcə, ayıq-sayıq dayanmışam və əlimə düşən ilk fürsətdən ikiəlli yapışmağa canla-başla hazırım. Siyasətdən kənarda ondan qat-qat yaxşı olan min cür “möcüzəli”, həm də təhlükəsiz, xatasız yollar var. Siyasətçi xalqın hüsn-rəğbətini əldə etməyə borcludur – bu, çətin və qaranlıq məsələdir. Mən isə siyasətçilərin özlərinin rəğbətini qazanmaq istəyirəm – bu, daha asandır, həm də xoş bir işdir. Onların çoxu savadlı adamlardır: Trelivan Aristofan barədə bizim müəllimlərimizdən daha maraqlı fikirlər yürüdü. Onun malik olduğu həyatı biliklərdən isə bizim müəllimlərimiz, ümumiyyətlə, məhrumdurlar. Sən bu adamın aşkar sinizmini, onun dahiyənə arsızlığını heç təsəvvür də edə bilməzsən.

Bundan sonra mənim əyalət müəllimi yerini ağızdolusu tərif etməyim, dörd saatlıq işdən sonra sərbəst düşüncələr üçün asudə vaxt qalması barədə gen-bol danışımağım onunçün sadəcə olaraq cılız görünməliydi.

Elə ondaca bizimlə eyni kursda oxuyan, atası Trelivanların ailəsinə gedib-gələn tələbələrin birindən öyrəndim ki, bəs demə, Lekadye həmin ailədə heç də hamının xoşuna gəlmirmiş. Belə ki, o, özündən müştəbəhliyini, özünü bu

dünyanın görkəmli adamları ilə bir sırada tutmaq hissini gizlədə bilmir və onun makiavellizmi¹ aşkar gözə batırdı. Ev sahibəsindən bir addım da aralanmayan bu gənc özündən Danton düzəltməklə və yaşına uyğun gəlməyən ağır bir yükün altına girməklə ətrafdakılara çox qərribə təsir bağışlayırmış. Hiss olunurmuş ki, o, eyni vaxtda həm utanır, həm də bunun ucbatından hirsələnir – güclü olması, di gəl ki, özündən müştəbəhliyi, öz gücü barəsində həddindən ziyadə yüksək fikrə düşməsi onu qeyzləndirir. “Prospero kimi danışan bu nə Kalibandır belə?” – Bir dəfə Lemetr necəsə soruşmuşdu.

Bütün bu hadisələrin digər xoşagəlməz cəhəti o idi ki, indi Lekadyenin həmişə pula ehtiyacı yaranırdı. Onun bu yeni “vəzifəsində” geyim çox şeyi həll edirdi və bu möhtəşəm idrak bu maddədə adi uşaq düşüncəsinə enirdi. Təsəvvür edin ki, bir dəfə Lekadye mənə dalbadal düz üç axşam gənc dəftərxana rəisinin geyib forslandığı ikibortlu ağ jiletədən danışmışdı. Küçədə gəzərkən birdən o, hansısa ayaqqabı mağazasının qarşısında ayaq saxlayır və fasonları uzun-uzadı, diqqətlə öyrənirdi. Sonra mənim narazı sükkutumunu hiss edib deyirdi: “Di buyur, öz fikrini söylə, sənin etirazlarını təkzib etmək üçün mənim əsaslarım kifayət qədərdir”.

* * *

Normal məktəbdə təhsil alan şagirdlərin otaqları dəhliz uzununu bir-birindən pərdə arakəsmələrlə ayrılmış lojaları xatırladır. Mənim otağım Lekadyenin otağının sağ tərəfində idi. Sol tərəfdəki “loja” isə hazırda Landdan deputat seçilmiş Kleynin otağıydı.

¹ Məqsədə çatmaq üçün heç bir vasitədən çəkinməyən, hər şeyə əl atan siyasət (məcazi mənada: riyakarlıq, ikiüzlülük)

Müsabiqə imtahanlarına bir neçə həftə qalmış mən gecə vaxtı anlaşılmaz bir səs-küydən ayıldım, yerimin içində oturub diqqətlə qulaq kəsildim və kiminsə aşkar hönkürtüsünü, hıçqırtısını eşitdim. Cəld yerimdən qalxıb dəhlizə çıxdım, amma burda Kleyn məni qabaqlamışdı – o, həyəcan səsinə cummuş kimi Lekadyenin otağının qarşısında dayanıb qulağını pərdəyə dirəmişdi. İnilti, ah-uf səsləri məhz ordan gəlirdi.

Mən bu gün səhərdən bəri dostumu görməmişdim, amma biz onun “yoxluğuna” elə öyrəşmişdik ki, Lekadyenin uzun müddət gözə dəyməməsi daha heç kəsi narahat etmirdi. Kleyn mənimlə məsləhətləşib başını tərپətđi və pərdəni çəkib açdı. Lekadye elə paltarlı-paltarlı yatağında uzanıb zarıyırdı. Onun son dərəcə güclü xarakteri, bizim hamımızın ona bəslədiyimiz rəğbət və ehtiram barədə danışdıqlarımı yada salın və onda, yəqin ki, bizim heyrət və sarsıntımızı başa düşərsiniz.

– Sənə nə olub? – soruşdum. – Lekadye! Cavab ver görüm... nolub sənə?

– Məni dinc burax... Mən gedirəm...

– Gedirsən? Bu nə deməkdir?! Sən, deyəsən, sayıqlayırsan...

– Bu, sayıqlama deyil, mən getməliyəm.

– Sənin başına hava gəlib? Səni məktəbdən çıxarıblar?

– Yox... Mən getməyi vəd etmişəm.

O, başını bulayıb, yenidən yatağa yıxıldı.

– Adamları özünə güldürmə, Lekadye, – Kleyn dedi.

Lekadye yataqdan sıçrayıb ayağa qalxdı.

– Di yaxşı, – mən dedim, – de görüm, orda sənənlə nə baş verib? Kleyn, sən get, yaxşımı?

Biz ikimiz qaldıq. Lekadye artıq özünü ələ almışdı. O, ayağa qalxdı, güzgüyə yaxınlaşıb saçlarına yüngülcə sığal verdi, sonra qalstukunu düzəldib təzədən mənimlə üz-büz oturdu.

Və bu vaxt ona lap yaxından baxanda, mən dostumun üz çizgilərinin nə qədər dəyişdiyini, eybəcərləşdiyini gördüm. Onun gözləri çox solğun və sönük görsənirdi. Mən başa düşdüm ki, bu gözəl mexanizmin hansısa çox vacib detalı sıradan çıxıb.

– Xanım Trelivan? – mən soruşdum.

Qorxdum ki, birdən o, ölmüş olar.

– Hə, – Lekadye dərindən ah çəkdi. – Narahat olma, mən sənə hamısını izah edərəm. Deməli, bu gün dərindən sonra Trelivan kamerdiner vasitəsilə mənə xəbər göndərdi ki, bəs onun kabinetinə gəlim. O, işləyirdi. İçəri girəndə mənimlə çox nəzakətlə salamlayıb, yazdığı abzası başa çatdırdı, sonra heç bir söz demədən öz əlimlə yazdığım iki məktubu mənə uzatdı (axmaqlığı ucbatından mən nəinki ehtiraslı, həmçinin çox açıq-saçıq məktublar yazırdım; elə məktublar ki, heç bir bəraətə yer yox idi). Mən nəşə mızıldandım, heç özüm də bilmirəm nə dedim, yəqin, məzmunuz, rabitəsiz söz yığınıydı. Mən buna hazır deyildim, sən özün bildiyin kimi, axı, mən tam təhlükəsiz şəraitdə yaşayırdım. Trelivan tamamilə sakit idi, mənsə özümü müttəhim kimi hiss edirdim. Mən susanda o, siqaretin külünü çırpdı (ah, bu pauza, Reno, onun bu pauzası... nə olur-olsun, mən ona heyran idim – o, çox böyük aktyordur) və “bizim” vəziyyətimiz barədə danışmağa başladı – özü də heyrətamiz bir təmkinlə, tam soyuqqanlılıq və aydın mühakimə ilə. Onun nitqini hətta təkrarlamaq da mənə çətindir. Hər şey o qədər qəti və inandırıcı idi ki! O, mənə dedi: “Siz mənim arvadımı sevirsiniz, bu barədə ona məktub yazırsınız. O da sizi sevir. Mənə elə gəlir ki, ürəkdən sevir. Aydındır ki, siz bizim ailə həyatımızın necə olduğunu bilirsiniz. Mən heç birinizi günahlandırmıram – nə sizi, nə də onu. Əksinə, indi mənim də sərbəstlik arzulamağa əsasım, səbəbim var və sizin səadətinizə heç

Çexovdan Markesə qədər

də əngəl yaratmaq istəmirəm. Uşaqlar? Bildiyiniz kimi, bizdə yalnız oğlan uşaqlarıdır, mən onları interna liseyə düzəldərəm. Tətil? Hamısını yaxşılıqla, nəzakətlə yoluna qoymaq olar. Uşaqlar bir tikə də əziyyət çəkməyəcəklər, əksinə. Yaşamaq üçün vəsait? Terezanın kiçik bir sərvəti var, siz də gündəlik dolanışıq üçün qazanacaqsınız... Mən bu işdə yalnız bir əngəl görürəm, daha doğrusu, çətinlik: mən dövlət xadimiyəm və mənim boşanmağım səs-küy yarada bilər. Qalmaqalı minimuma endirmək üçün mənə sizin köməyiniz lazımdır. Mən sizə düzgün, münasib çıxış yolu təklif edirəm. İstəmirəm ki, mənim arvadım proses vaxtı Parisdə qalmaqla istər-istəməz dedi-qoduçuların əlinə əsas versin. Mən sizdən xahiş edirəm ki, burdan gedəsiniz və onu da özünüzlə aparasınız. Mən sizin direktorunuzu xəbərdar edərəm, sizə əyalət kollecində müəllim vəzifəsi taparam.

– Axı mən hələ müsabiqə imtahanından keçməmişəm, – öz etirazımı bildirdim.

– Nolsun ki? – dedi. – Bu, elə də vacib deyil. Narahat olmayın, mənim nazirlikdə kifayət qədər nüfuzum var, sizi altıncı sinfə müəllim təyin etmək mənimçün çətin məsələ deyil. Bundan başqa, sizin müsabiqəyə hazırlaşmağınıza və imtahandan gələn il keçməyinizə heç nə mane olmur. Onda mən sizə daha yaxşı yer taparam. Amma elə düşünməyin ki, sizi təqib etmək fikrindəyəm... Əksinə, siz çox ağır, çox çətin bir vəziyyətə düşmüşünüz, bunu bilirəm, əziz dostum, mən sizin halınıza acıyıram, mən sizi yaddan çıxartmamışam, mən sizə qayğı göstərərəm, mən sizin maraqlarınızın qeydinə öz maraqlarım kimi qalaram; əgər siz mənim şərtlərimi qəbul etsəniz, kömək edərəm ki, bu vəziyyətdən birtəhər çıxasınız... Yox, əgər imtina etsəniz, onda mən qanuni yolla hərəkət etməyə məcbur olacağam”.

– Qanuni yol nə deməkdir ki? O, sənə neyləyə bilər?
– Hər şey... ailə xəyanəti barədə məhkəmə işi qaldıra bilər.

– Sən nə cəfəngiyyat danışırısan? On altı franklıq cərimə? O özünü gülünc günə qoymaz...

– Elədir, ancaq onun kimisi adamın bütün karyerasını məhv edə bilər. Müqavimət göstərmək ağılsızlıq olardı, amma güzəştə getmək də... nə bilim axı?

– Və sən razılaşdın?

– Bir həftədən sonra mən xanım Trelivanla birgə Lükseydəki kollecə gedirəm.

– Bəs o, nə deyir?

– O, qiyamət idi, – Lekadye dərindən ah çəkdi. – Mən bütün axşamı onunla keçirdim. Ondan soruşdum: “Sizi əyalət həyatı, bayağılıq, darıxdırıcı, cansıxıcı günlər qorxutmurmu?” Belə cavab verdi: “Mən sizinlə gedirəm; mənim eşitdiyim yalnız budur”.

Onda Lekadyenin niyə asanlıqla güzəştə getməsinin səbəbini başa düşdüm: öz məşuqəsi ilə açıq şəkildə yaşamaq imkanı onun başını gicəlləndirmişdi.

O vaxt mən də Lekadye kimi cavan idim və düşünün bu cür teatral şəkildə açılması o qədər dramatik idi ki, mən bu qaçılmaz qismətlə barışdım, hətta mübahisə etməyə də cəhd göstərmədim. Sonradan adamları daha yaxşı tanıyanda, bu hadisələrin üzərində təkrar düşünərkən belə başa düşdüm ki, Trelivan öz şəxsi işlərini daha az zərərli yoluna qoymaq üçün cavan uşağın təcrübəsizliyindən çox incə şəkildə yararlanıb. Öz zəhlətökən arvadından o, çoxdan azad olmaq istəyirdi. Sonradan aydın oldu ki, madmazel Marse ilə evlənməyi hələ onda qərara alıbmiş. O, arvadının birinci məşuqundan da xəbərdarmış, amma qalmaqla getmək istəməmişdi, çünki öz həmkarı ilə işgüzar münasibətləri qoruyub saxlamaq zərurəti ucbatından qal-

Çexovdan Markesə qədər

maqal onun siyasi həyatını çətinləşdirə bilərdi. Dövlət qulluğu ona özünü toxtatmağı öyrətmişdi və Trelivan münasib girəvəni güdməyə, sərfəli imkanı puzmağa başlamışdı. Bundan yaxşısını isə heç ağıla gətirmək də olmazdı: yeniyetmə uşaq onun nüfuzu qarşısında acizdir, arvadı məşuqunun ardınca getməyə qərar veribsə (bu tamamilə ehtimal edilən idi, çünki məşuqu cavan idi, arvadı da onu sevirdi), deməli, uzun müddətə Parisi tərək etmiş olurdu. Əsas iştirakçılar səhnəni tərək etdiyindən ictimai həyəcan da sakitləşib səngiyirdi. O, işin düzgün olduğunu görürdü və onu çox asanlıqla uddu.

İki həftədən sonra Lekadye bizim həyatımızdan itdi. Ondən hərədən bir məktublar gəlsə də, amma dostumuz müsabiqə imtahanına gəlmədi – nə həmin il, nə də sonrakı il. Bu çöküşlə qalxan dalğalar səngidi və sakitləşdi. Göndərdiyi dəvət bileti onun xanım Trelivanla evlənməsini mənə xəbər verirdi. Dostlarımdən öyrəndim ki, müsabiqəni o, baş müfəttişə verib və “öz əlaqələri sayəsində” B.-dəki son dərəcə nüfuzlu liseyə təyin edilib. Sonra mən institutu tərək etdim və Lekadyeni unuttum.

* * *

Ötən il yolüstü B.-dən keçərkən maraq üçün Fransadakı ən gözəl guşələrdən birinə, qədim abbatlıqda yerləşən liseyə baş çəkdim və xidmətçidən Lekadyeni soruşdum. Daim boş-boşuna vurnuxan, gecikənlərin və dərəsdən sonraya saxlanılanların adını tabelə qeyd etməyə məcbur olan özündən müştəbeh xidmətçi elmi mühitə düşərək əməlli-başlı pedanta çevrilmişdi.

– Cənab Lekadye? – O tək rər soruşdu. – Cənab Lekadye artıq iyirmi ildir ki, liseyin müəllimləri sırasına daxildir və biz hamımız ümidvarıq ki, o təqaüdə çıxana qədər burda qalacaq. Əgər siz onu görmək istəyirsinizsə, onda giriş

qapısından içəri girib soldakı pilləkənlə aşağı siniflər üçün olan həyətə düşsün. Cənab Lekadye – yəqin ki, orda nəzarətçi qadınla söhbət edir.

– Necə? Bəyəm lisey tətillə bağlanmışdır?

– Əlbəttə, bağlanmış, amma ailəsi bizim şəhərimizdə yaşayan madmazel Septim gündüzlər uşaqlara nəzarət etməyi öhdəsinə götürüb. Cənab direktor ona icazə verib, cənab Lekadye də darıxmaması üçün xanımı tək qoymur.

– Belə! Amma Lekadye evlidir, belə deyil?

– Elədir, cənab, Lekadye evli idi, – xidmətçi mütəəssir tonda dilləndi və onun səsində nəsə bir tənə hiss olundu. – Xanım Lekadyeni ötən il dəfn etdilər; Böyük Karl gününün ərəfəsində.

“Hə də, belə götürəndə onun yaşı, yəqin ki, yetmişə yaxın olardı, – özlüyümdə düşündüm. – Deyəsən, bu cütlüyün qəribə həyatı olub axı”.

Mən dəqiqləşdirmək qərarına gəldim:

– Xanım ondan çox böyük idi, elə deyil?

– Cənab, – xidmətçi təmkinlə cavab verdi, – mənim liseydə gördüklərimin qəribəsi də elə budur. Xanım Lekadye az qala bir göz qırpımında qocaldı. Mən qətiyyənlə şişirtmirəm, onlar bura gələndə xanım Lekadye cavan bir qız idi... sarışın, al yanaqlı, yaxşı geyinmiş... həm də məğrur, ədalətli bir xanım. Siz onun necə olduğunu bilirsiniz, düzdürmü?

– Hə, hə, bilirəm.

– Təbii ki, bilirsiniz. Baş nazirin arvadı əyalət liseyində peyda olanda, onda özünüz başa düşürsünüz... Onu görəndə əvvəlcə hamımız çaşmış qalmışdıq. Biz burda çox mehriban yaşayırdıq. Cənab direktor həmişə deyir: “İstəyirəm ki, mənim litseyim böyük bir ailə kimi olsun”. Sinfə daxil olarkən o hökmən müəllimdən soruşur: “Cənab Lekadye (yaxud cənab Nebu, yaxud cənab Lekaplen), deyin görüm sizin xanımınızın əhvalı necədir?” Lakin sizə dediyim kimi,

Çexovdan Markesə qədər

xanım Lekadye əvvəlcə burda heç kimi tanımaq istəmirdi, heç kəslə görüşmürdü, hətta cavab görüşünə də getmirdi. Çoxları öz ərlərinə hirsələnirdi, bu da başadüşüləndir. Xoşbəxtlikdən, cənab Lekadye son dərəcə nəzakətli adamdır və bizim xanımlarımızla baş verən bütün çətinlikləri yoluna qoyurdu. O, xoşa gəlməyi bacaran adamdır. İndi də şəhərdə mühazirə oxuyanda bütün kübarlar yığışır; bütün notariuslar da, sahibkarlar da, prefekt də, bir sözlə, hamı, hamı ona qulaq asmağa gəlir... Tədricən hər şey qaydasına düşdü. Onun xanımı da dəyişdi: son illər xanım Lekadye çox sadə, ünsiyyətçil, iltifatlı olmuşdu. Amma o yaman qocalmışdı, tamam heydən düşmüşdü.

– Eləmi? – mən dedim. – İcazənizlə, gedim Lekadyeni axtarım.

Mən giriş qapısından içəri daxil oldum. Bu, bir qədər eybəcər hala düşmüş, yekə pəncərələrindən köhnə skamya və masalar görükən XV əsrə aid qədim monastır idi. Sol tərəfdəki üstüörtülü donqar pilləkən qurumuş ağaclarla əhatə olunmuş balaca həyəətə aparırdı. Pilləkənin aşağısında iki adam dayanmışdı: arxası mənə tərəf olan bir kişi və üzünün almacıq sümükləri çıxmış saçları yağlı bir qadın; flanel bluzkası altından qadının köhnə dəbli korseti lap aşkarca sezilirdi. Belə görünürdü ki, bu cütlük öz aralarında çox maraqlı söhbətlə məşğuldur. Tağlı eniş eşitmə borusu kimi məni Normal məktəbin dortuarındakı pilləkən meydançasını qeyri-adi aydınlıqla xatırlamağa məcbur edən tanış səsi qulağıma çatdırdı və mən bu sözləri eşitdim: “Bəli, Kornel möhtəşəmdir, amma Rasin zərif və incədir. Labryuyer çox doğru deyib ki, biri adamları olduğu kimi təsvir edir, o biri isə...”

Belə bir bəsit müsahibə ünvanlanmış bu sayaq bayağılığı vaxtilə öz düşüncələrimi etibar etdiyim və gəncliyimdə mənə bu qədər güclü təsir etmiş bir adamın dilindən eşitməyim elə qəribə və elə acı idi ki, mən özümü saxlaya

bilməyib, pilləkənlə sürətlə aşağı addımladım – istəyirdim danışan adama yaxından baxım və həm də gizli bir ümidlə düşünürdüm ki, bəlkə mən səhv etmişəm, bu heç Lekadye deyil. Bu vaxt o, geri qanrırdı və mən ağ saqqalı, keçəlləşmiş peysəri gördüm. Bu, Lekadye idi, mən onu dərhal tanıdım. O da məni əlbəəl tanıdı və sifətinə əvvəlcə bir qədər çaşqın və narahat görünən, amma tezliklə ilıq, mehriban bir təbəssümə çevrilən pərtlik və hətta ağrının bulanıq kölgəsi çökdü...

Həyəcanlı halda öz keçmişimizi bu qaşqabaqlı nəzarətçi qadının yanında xatırlamaq istəmədim və dostumu dərhal nahara dəvət etdim. O, restoranın adını söylədi və biz danışdıq ki, günorta üstü orda görüşək.

B.-dəki liseyin qarşısında şabalıd ağacları əkilmiş balaca bir meydan vardı. Mən orda kifayət qədər çox oturmalı oldum. “Görəsən, həyatın uğurlu, ya uğursuz alınması nədən asılıdır? – Mən özümdən soruşdum. – Bax, böyük adam olmaq üçün doğulmuş Lekadye ildən-ilə Turendən olan məktəblilərin növbəti nəslinə eyni parçaları tərcümə edir və tətillərini səfeh bir eybəcərin nazını vasvasılıqla çəkməklə keçirir, halbuki ağıllı olsa da, dahiyənə talantı fərqlənməyən Kleyn kimi adam Lekadyenin gənclik arzularını həyata keçirir. Niyə hər şey bu cürdür? Niyə həmişə belə olur axı? Kleyndən xahiş etmək lazımdır ki, – mən düşündüm, – Lekadyeni Parisə gətirsin”.

Yenidən görmək istədiyim roman üslubunda tikilmiş Sent-Etyen de B. yolundakı gözəl kilsəyə baxmağa gedərkən mən bu düşkünlüyün səbəblərini başa düşməyə cəhd edirdim. Lekadye dərhal dəyişə bilməzdi. Bu həmin adam, həmin ağıl sahibi idi. Bəs nə baş vermişdi? Görünür, Treliyan onları qəddarcasına ömürlük əylətdə saxlatmışdı. O, öz vədinə əməl etmişdi, Lekadyenin xidməti pillədə sürətlə yüksəlməsini təmin etmişdi, əvəzində isə onların

Parisə yollarını bağlamışdı. Bəzilərinə əyalət çox xoş təsir göstərir. Əslində, mən özüm də xoşbəxtliyimi məhz əyalətdə əldə etmişəm. Bu çoxdan olmuşdu – haçansa Ruanda mənə də dəbdə olan çəşqınlıqdan xilas olmaq üçün əyalət həyatının qeyri-adi təkəkkür aydınlığı və qüsursuz zövq bəxş etdiyi müəllimlər dərns keçmişdilər. Amma Lekadye kimilərə Paris lazım idi. Sürgündə birincilik qazanmaq həvəsi onu minimum uğurlarla kifayətlənməyə məcbur etmişdi. B.-də ağıllı adam olaraq qalmaq – insan təbiəti üçün dəhşətli sınaqdır. Siyasətlə məşğul olmaq? Əgər sən yerli sakin deyilsənsə, bu, çox çətindir. İstənilən halda bu, uzun həngəmədir: burda irsi hüquqlar, uzun illərin xidməti, xüsusi iyerarxiya fəaliyyət göstərir. Onun xarakterində olan bir adam, yəqin ki, tez ruhdan düşməliydi. Sonrasına qalanda da, əgər adam təkdirsə, öz əli-öz başıdırsa, o qaça da bilər, gecəgündüz işləyə də bilər. Lekadyenin isə arvadı vardı. İlk xoşbəxtlik aylarından sonra, xanım Trelivan çox güman ki, mənsub olduğu öz yüksək cəmiyyət həyatının xiffətini çəkməyə, atdığı addımdan pəşmançılıq keçirməyə və yavaş-yavaş təslim olmağa başlamışdı... Sonra da qocalmışdı... Lekadye ehtiraslı kişidir. Əlbəttə, yan-yörəsindəki gənc qızlar, ədəbiyyat dərsləri... xanım Trelivan qısqaqnağa başlamış, həyat bir-birini əvəz edən səfeh və üzücü səhnələrə çevrilmişdi... Sonra da xəstəlik, hər şeyi unutmaq istəyi, üstəlik də, vərdisətmə, şöhrətpərəstliyə qeyri-adi dərəcədə uyğunlaşma, adama iyirmi yaşında gülüməli görünə biləcək təmin edilmiş şöhrət düşgünlüyünün səadəti (bələdiyyə şurası, nəzarətçi qadının nazını çəkmə). Və hər necə olsa, mənəm Lekadyem – bu gənc dahi biryolluq itib-bata bilməzdi: onda keçmiş istedad nişanələrindən hansısa izlər qalmalıydı axı! Ehtimal ki, onlar basdırılmışdı, amma onları qazıb çıxartmaq, azad etmək lazım idi...

Mən kilsəyə baxandan sonra restorana gələndə Lekadye artıq salonda idi – qara, qıvrım telli bəstəboy və tosqun restoran sahibəsi ilə ağıllı zarafatlar edirdi. Bundan mənim dərhal ürəyim sıxıldı və mən onu masaya çəkib aparmaq üçün tələsdim.

Xoşagəlməz söhbətdən qorxan adamların çənələrinə güc gəlib necə naqqallıq etdiklərini bilirsinizmi? Elə ki, söhbət “yasaq” mövzulara yaxınlaşır, o dəqiqə saxta canlanma onların həyəcan və narahatlıqlarını büruzə verir. Onların ifadələri düşmənin ehtimal olunan həmləsinin qarşısını almaq üçün komandanlıq tərəfindən cəbhənin təhlükəli sahəsinə göndərilən boş qatarlar kimi o baş-bu başa gedib-gəlir. Bütün nahar müddətində mənim Lekadyem öz bəlağətli – yüngül, məzmunсуz, son dərəcə şit və bayağı nitqindən həzz alaraq ara vermədən, susmaq bilmədən çərənlədi: B. şəhərindən, öz kollecindən, havadan, bələdiyyə seçkilərindən, müəllimələrin münəcişələrindən gen-bol danışıdı.

Burda, dostum, onuncu hazırlıq sinfində bir müəllimə var...

Məni isə bircə şey maraqlandırır – yerə-göyə sığmayan o möhtəşəm şöhrətpərəstlik atəşi, görəsən, necə sönmüşdü, o dəmir iradə necə sınımışdı, Məktəbi tərک etdiyi gündən bəri onun daxili həyatı necə idi? Mən hər dəfə onu bu mövzulara yönəldəndə, Lekadye mənasız, qarışıq ifadələrlə söz arasına söz qatmağa çalışır, qaşqabağını töküб tutqunlaşdı. Mən bu “sönük” gözləri – onun Trelivan tərəfindən ifşa olunduğu həmin o məşum günün axşamı gördüyüm ifadəsiz gözlərini yenidən görməli oldum.

Süfrəyə pendir veriləndə, əsəbiləşərək bütün nəzakət qaydalarını bir kənara atdım və düz onun gözünün içinə baxıb çox kobud tərzdə soruşdum: “Sən nə hoqqa çıxartmışan, Lekadye? Axı, sən ağıllı idin, dərrakəli idin.

Çexovdan Markesə qədər

Nəyə görə sən seçilmiş yerlərin məcmuəsi kimi izah verirsən? Niyə sən məndən də, özündən də qorxursan?”

O, bir qədər qızardı. Onun gözlərində bir neçə anlığa ehtiras odu, ola bilsin, nifrət atəşi parladı və mən öz Lekadyemi, mənim Jülyen Sorelimi, mənim Rastiyakımı əldə etdim. Ancaq dərhal da onun enli, saqqallı sifətinə adət etdiyi həmin o tanış maska endi və Lekadye təbəssümlə dilləndi: “Nə? Ağıllı? Sən bununla nə demək istəyirsən? Sən həmişə qəribə olmusan”.

Sonra o, kollecın direktoru barəsində danışmağa başladı; Balzak öz pərəstişkarını məhv etdi.

**CON QOLSUORSI
(İngiltərə)**

İKİ BAXIŞ

Tissa qəbristanının qoca direktoru hər şeyin hazır olduğunu öyrənmək məqsədilə evdən çıxdı. Sərəncamındakı bu dördkünc torpağa o, indiyəcən çoxlarının getdiyini görmüşdü; bu adamların içərisində onun tanış-bilişləri də vardı, rastlaşarkən adəti üzrə salamladığı adamlar da, yerli-dibli tanımadıqları da. Direktor üçün ölüm gündəlik işdi, bununla belə, ölümlə həyatın bitib-tükənməz oyunu olan dəfn mərasimlərindən hər biri vaxtın nə qədər tez ötməsini bir daha bütün kəskinliyi ilə xatırladaraq qocanı əməlli-başlı həyəcanlandırırdı.

Onun ən gözəl dostu, abırsızlığına rəğmən həm də romantik bir adam olan, adı dillərdə məsələ çevrilib, haqqında məftunluqla danışılan doktor Septimus Qodvinin ölümündən düz iyirmi il keçmişdi. İndi isə onun oğlunu dəfn edəcəkdilər!

Dostunun vəfatından sonra direktor onun dul qadınını bir dəfə də olsun görməmişdi, çünki qadın tez bir zamanda şəhəri tərk edib getmişdi. Ancaq direktor tünd qara saçlı, qonurgözlü, qəşəng qamətli ucaboy qadını çox yaxşı xatırlayırdı. O, doktor Qodvinin ölümündən cəmi il yarım əvvəl ona ərə getmişdi, özü də ərindən xeyli cavan idi. Ərinin dəfni zamanı qadının qəbrin yanında necə dayanması lap indiki kimi direktorun yadındaydı – qadının üzünün ifadəsi onu elə heyrtləndirmişdi ki, qoca həmin ifadəni bu günəcən də unutmamışdı. Bu ifadə... bir sözlə, bu çox qəribə ifadə idi!

Qoca direktor ensiz cığırla köhnə dostunun qəbrinə tərəf addımlaya-addımlaya yenə bu haqda düşünürdü. Bura qəbiristanın ən gözəl yeri idi və bu yerdən tərənin ağımtil yamacı, bir də aşağıda axan çay görsənirdi. O, dəmir barmaqlıqla çəpərlənmiş məzarın yanındakı kiçik sahəyə yaxınlaşdı. Barmaqlıq təzə rənglənmişdi, onun balaca qapısı ağzındakı əklillər isə yeni cənazəni gözləyirdi. Hər şey yerli-yerindəydi. Direktor sərdabəni öz açarı ilə açdı. Qalın şüşə döşəmədən atanın tabutu görsənirdi; daha aşağıda oğlu basdırılacaqdı. Arxadan asta bir səs eşitdi:

– Cənab, lütfən deyə bilərsizmi mənim köhnə doktorumun məzarı ilə neyləmək fikrindədilər?

Direktor arxaya qanrılıb baxanda qarşısında tanımadığı yaşlı bir xanım gördü. Xanımın üzü çox məlahətli idi: yanaqlarının rəngi solğun qızılgülün ləçəklərini xatırladırdı; enli şlyapanın altından isə gümüşü saçları görsənirdi.

– Bu gün burda dəfn olasıdı, xanım...

– Bəs belə! Yəni doğrudanmı onun arvadı?

– Oğlu, xanım. İyirmi yaşlı gənc.

– Onun oğlu? Dəfn saat neçədədi?

– Günortaüstü, saat ikidə.

– Təşəkkür edirəm. Siz çox lütfkarsınız.

Direktor şlyapasını bir az yuxarı qaldırıb uzaqlaşan qadının ardınca baxdı; qadını tanımaması onu narahat elədi.

Dəfn təntənəli keçdi və direktor həmin axşam öz həkim dostunun evində şam edərkən ondan soruşdu:

– Siz bu gün təsadüfən buralarda bir ağsaç qadına rast gəlmədiniz?

– Rast gəldim, – deyə ucaboy, sarısaqqal həkim oturduğu kətli ocağın yanına, qonağa lap yaxın çəkdi.

Çexovdan Markesə qədər

– Elə isə, deyin görüm siz onun gözlərinin ifadəsinə fikir verdinizmi? Onun gözlərinin çox qəribə ifadəsi vardı. Sanki... neçə deyim axı? Bir sözlə, çox qəribə ifadə idi! Kimdi ki o? Mən onu səhər çağı qəbristanda görmüsdüm.

– O ifadə mənə qəribə görünür, – həkim başını yellədi.

– Bununla nə demək istəyirsiniz? İzah eləyin görüm! Xahiş edirəm, oxu atıb yayı gizlətməyəsini...

Həkim əvvəl tərəddüd eləyən kimi oldu. Qrafini götürüb həmsöhbətinin qədəhini doldurandan sonra dedi:

– Yaxşı, siz Qodvinin, necə deyərlər ürək dostu idiniz, ona görə xahişinizi yerə salmayıb onun ölümü haqda sizə danışacağam. Yadınızdadıımı, o vaxt siz yol üstdəydiniz...

– Danışın, bu söhbət ikimizin arasında qalacaq.

– Qodvin cümə axşamı saat üçə yaxın öldü, məni saat ikidə çağırmışdılar. Mən gələndə onun halı xarab idi, ancaq hərdənbir huşu özünə qayıdırdı. Onun... ancaq siz hər şeyi müfəssəl bilirsiniz, daha mən o şeylərdən danışmağı lazım bilmirəm. Deməli, otaqda məndən başqa bir onun arvadıydı, bir də ayaqlarının ucunda şöngümüş sevimli teryeri; yəqin, xatırlayırsız ki, onun teryerinin xüsusi qanı vardı. Heç on dəqiqə keçməmişdi ki, qulluqçu içəri girib sahibənin qulağına nəsə pıçıldadı. Missis Qodvin qulluqçuya çox əsəbiliklə cavab verdi:

– Onu görmək istəyir? Gedin və ona deyin ki, belə bir vaxtda bura gəlməsi nahaqdı.

Qulluqçu qız çıxdı, amma az keçmiş təzədən qayıdıb gəldi ki, bəs gəlmə qadın heç olmasa bircə dəqiqəliyə missis Qodvini görmək istəyir; missis Qodvin isə cavab verdi ki, ərini heç bir halda gözdən qoya bilməz. Qulluqçu qarından bir az ürkəkəsinə çıxdı, ancaq çox keçməmiş yenə qayıtdı.

– Xanım dedi ki, o, doktor Qodvini hökmən görməlidir; deyir bu ölüm-dirim məsələsidir.

– Ölüm?! Sən həyasızlığa bir bax! – missis Qodvin hiddətlə çığırdı. – Ona çətdir ki, əgər elə bu dəqiqə, təcili olaraq çıxıb getməsə, mən polis dalınca adam yollayacağam.

Zavallı qız çarəsiz halda üzümə baxdı; mən aşağı düşdüm və onunla danışası oldum. Yemək otağında dayanmış bu xanımı dərhal tanıdım. Adını çəkməyəcəyəm, yalnız onu deyə bilərəm ki, burdan yüz millərlə uzaqda yaşayan, adlı-sanlı bir ailədənidi. O, öz gözəlliyi ilə ad çıxartmışdı, ancaq həmin gün ümitsizlikdən üzü az qala tanınmaz hala düşmüşdü.

– Allah xatirinə, doktor! Azacıq da olsa ümid varmı?

Mən heç bir ümid olmadığını deməyə məcbur idim.

– Elə isə mən onu görməliyəm! – Qadın ucadan dedi.

Ondan rica etdim ki, öz istəyinin nə demək olduğu barədə yaxşı-yaxşı düşünsün, o isə əvəzində mənə möhürlü üzük uzatdı. Özünüz də təsdiq edərsiniz ki, bu sayaq bayronizm Qodvinə çox bənzəyir, düz deyilmi? Qadın sözüne davam eləyib bildirdi ki, bəs Qodvin bu üzüyü ona bir saat əvvəl göndərib.

– Biz çoxdan şərtləşmişik ki, əgər o, bu üzüyü göndərsə, mən mütləq onun yanına gəlim. İş yalnız mənlik olsaydı, əsla bu qədər təkid etməzdim. Qadın nəyə desən dözər! Ancaq axı o, bu fikirlə ölə bilər ki, guya mən gəlmək istəməmişəm, guya ki mənə fərqi yoxdu! Mənsə onun xətrinə həyatımdan keçməyə hazırım.

Bilirsiz ki, ölənin arzusu müqəddəsdir. Qodvini görəcəyini ona söz verib, dalımca gəlməsini xahiş elədim, ancaq dedim ki, doktor özünə gəlincəyə qədər qarının arxasında gözləsin. Hələ ömrümdə o qadın kimi mənə

Çexovdan Markesə qədər

minnətdarlıq edən ikinci adama rast gəlməmişəm. Özüm yataq otağına keçdim; Qodvin hələ də huşsuzcasına uzanmışdı, teryeri də ayaqlarının ucunda astadan zingildəyirdi. Qonşu otaqda uşaq ağlayırdı – bu gün torpağa tapşırduğumuz həmin gənc oğlan. Missis Qodvin də can verən ərinin çarpayısı yanında dayanmışdı.

– Siz də onu çölə göndərdiniz?

– Mən bu qadını görməyin həqiqətən də Qodvinin arzusu olduğunu ona deməli oldum. Ancaq missis Qodvin qışqırırdı ki, bəs o yaramaz qadının burada olmasını istəmir! Yalvardım ki, bir qədər sakitləşsin və ərinin can verdiyini unutmasın.

– Axı, mən onun arvadıyam! – Missis Qodvin yenə bərkdən çığırdı və otaqdan qaçıb çıxdı.

Həkim gözünü oda zilləyib susdu. Sonra çiyinlərini çəkib təzədən sözünə davam elədi:

– Bacarsaydım, onun nifrətini soyudardım. Ancaq can verən adamla mübahisə eləməzlər; iztirablar biz həkimlər üçün də müqəddəsdir. Qapı arxasında hər iki qadının səsi eşidilirdi. Bir Allah bilir ki, onlar bir-birinə nələr söyləmədi. İçəridə isə, həmişəki kimi gözəl Qodvin hərəkətsiz uzanıb qalmışdı; onun qara saçları çöhrəsinin solğunluğunu xüsusilə nəzərə çarpdırırdı. Sonra hiss etdim ki, onun huşu özünə qayıdır; bu vaxt qadınların səsi təzədən eşidildi: əvvəl sahibənin qaba və kinli, sonra isə digər qadının asta və qırıq səsi gəldi. Qodvin əlini bir qədər yuxarı qaldırıb qapını göstərdi. Mən tez çölə çıxıb qadına üz tutdum: "Doktor Qodvin sizi görmək istəyir, rica edirəm, özünüzü ələ alınız". Biz dərhal otağa keçdik, missis Qodvin də arxamızca gəldi. Ancaq bu vaxt tərslikdən Qodvin təzədən huşunu itirib bayıldı. Qadınlar hər ikisi kirmişcə əyləşdi.

O səhnəni lap indi olmuş kimi xatırlayıram, az qala indiki kimi gözümün önündədir: qadınlar əlləri ilə üzlərini qapayıb hərəsi çarpayının bir tərəfində – Qodvinin böyründə kirimişcə oturublar və hər biri öz rəqibinin varlığından əzilmiş-sıxılmış halda sanki özünün qəhr olmuş məhəbbət payına olan haqqına sahib çıxmaq, bu hüququ müdafiə etmək istəyirdi. Onların nə qədər əzab çəkdiklərini təsəvvür eləmək mənə əsla çətin deyildi! Bütün bu müddətdə isə, divarın o üzündə bu qadınların hansındansa dünyaya gəlmiş uşaq ağlayırdı və sirr deyildi ki, həmin uşaq tamam başqa bir qadından da doğula bilərdi.

Həkim bir müddət susub heç nə danışmadı, qoca direktor isə ağ saqqallı çəhrayı sifətini elə bir ifadə ilə ona sarı çevirdi ki, elə bil qaranlıqda əl havasına yeriyirdi.

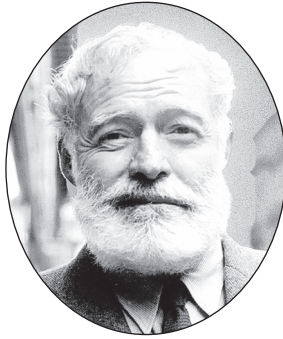
– Yadımdadı ki, – deyə həkim yenə də qəfildən danışmağa başladı, – nikah mərasiminin bitməsi münasibətilə qonşuluqdakı müqəddəs Cud kilsəsinin zəngləri çalınmağa başladı və deyəsən, məhz elə bu zəng səsləri Qodvini huşa gətirdi. O, gözlərini açıb adamın qəlbini sıxan qəribə və acınacaqlı bir təbəssümlə gah bu, gah da digər qadına baxırdı; qadınların isə hər ikisi gözlərini ona zilləmişdi. Hərəkətsiz oturmuş missis Qodvinin üzü həddindən ziyadə sərt idi; lap elə bil daşdan yonulmuşdu. Qaldı ki, o biri qadına, sizdən nə gizlədim, doğrusu, mən onun üzünə baxmağa, sadəcə olaraq, özümü məcbur eləmədim. Qodvin işarə ilə məni yanına çağırıb nəsə pıçıldadı. Ancaq kilsə zənglərinin cingiltiləri onun səsini eşidilməz etdi. Bir dəqiqədən sonra isə o artıq cansız meyit idi. Bəli, həyat çox qəribə şeydir! Səhər oyanıb sanki öz pilləndə möhkəmcə qərar tutursan, az sonra isə, yüngülcə bir təkənla aşağıya yuvarlanırsan. İnsan şam kimi sönüb gedir. Və xoşbəxtlik ondadır ki, sənin həyatınla birgə yalnız bir qadının həyat şamı sönsün.

Çexovdan Markesə qədər

Qadınlar heç biri ağlamadı. Missis Qodvin ərinin yatağı yanında qaldı, o biri qadını isə mən küçəyə qədər ötürdüm. Hə, deməli bu gün o da burada imiş... elə düşünürəm ki, o qadının diqqətinizi cəlb etmiş gözlərinin ifadəsi artıq sizə aydın oldu.

Həkim susdu. Direktor kırımışca başını yellədi. Bəli, artıq bu yad qadının baxışı ona tam aydın idi – dərin, sezilməz, qəribə baxışı. İndi ona Qodvinin arvadının iyirmi il bundan qabaqkı dəfn mərasimində gördüyü və heç cürə unuda bilmədiyi gözlərinin qəribə ifadəsi də çox yaxşı tanış idi! Və direktor ona məyus bir nəzər salıb:

– Elə bil hər ikisi bayram edirdi, – dedi və qocalara xas adətlə əlləriylə dizlərini ovxalayıb isitməyə başladı.

ERNEST HEMINGWAY
(Amerika)

FRENSİS MAKOMBERİN UZUN SÜRMƏYƏN XOŞBƏXTLİYİ

Səhər yeməyinin vaxtıydı və onlar hamısı bir yerdə, Sikiqat örtüklü yaşıl çardağın altında nahar elədikləri çadırdə əyləşmişdilər, özlərini də elə aparırdılar ki, guya heç nə baş verməyib.

– Siz limon şirəsi içəcəksiz, ya limonad? – Makomber soruşdu.

– Kokteyl içəcəm, – Robert Uilson cavab verdi.

– Mən də. Ürəyim nəşə tünd şey istəyir, – Makomberin arvadı dedi.

– Hə, elə ən yaxşısı bu olardı, – Makomber razılaşdı. – Ona deyin, qoy üç dənə kokteyl hazırlasın.

Xidmətçi gədə artıq işə başlamışdı; çadırın qabaq tərəfinə kölgə salmış ağacların arasından əsən mehdən tərləmiş şüşələri buzlu kisədən çıxardırdı.

– Onlara nə qədər verim? – Makomber soruşdu.

– Bir funt bəsləridi, – Uilson cavab verdi. – Onları çox da qudurtmayın.

– Bəlkə, böyüklərinə verim, özü bölüşdürsün?

– Tamamilə doğrudur.

Yarım saat əvvəl Frensis Makomber aşpazın, xidmətçi gədələrin, qəssab və yükdaşıyanların əlləri üstündə düşərgənin o başından öz çadırına gətirilmişdi. Silahdaşıyanlar bu mərasimdə iştirak etməmişdilər. Yerlilər onu çadırın qənşərində yerə qoyarkən Makomber bir-bir hamının əlini sıxmışdı, təbrikləri qəbul eləmişdi, sonra çadıra keçib çarpayıda oturmuşdu və arvadı gələnəcən yerindən tərpənməmişdi. Arvadı ona heç nə deməmişdi, Makomber də dərhal bayıra çıxıb qatlama ləyəndə əl-

üzünü yumuşdu və nahar elədikləri çadıra keçib meh tutan kölgəlikdə rahat parusin kreslodə əyləşmişdi.

– Axır ki, siz şiri öldürdünüz, özü də necə qiyamət bir şiri, – Robert Uilson ona dedi.

Missis Makomber cəld Uilsona nəzər saldı.

Bu, naz-nemət içində bəslənmiş olduqca gözəl bir qadın idi; beş il qabaq gözəlliyi və cəmiyyətdəki mövqeyi ona beş min dollar qazandırmışdı – qadın bu haqqı kosmetik vasitələr barədə rəyinə (bura fotosəklini də əlavə eləmişdi) görə almışdı, ancaq özü heç vaxt kosmetika işlətməzdi. Frensis Makomberə də on bir il qabaq ərə getmişdi.

– Doğrudanmı, yaxşı şir idi? – Makomber soruşdu. Arvadı indi də ona baxdı; kişilərin ikisinə də elə baxırdı ki, sanki onları ilk dəfəydi görürdü.

Onlardan birini – ağ ovçu Uilsonu, doğrudan da, ilk dəfə görürdü. Uilson ortaboylu və kürəndi, cod bıqları, qırmızı sifəti vardı, gülümsəyəndə saya qırıqları açılan mavi gözləri həddən ziyadə soyuq idi. İndi o, missis Makomberə baxıb gülümsünür, qadın da baxışlarını kişinin üzündən yayındırıb, gah onun gen frençinin maili çiyinə bərkidilmiş iki cüt patrona (əslində, bu patronlar sol döşünün üstündəki cibdə olmalıydı), gah gündən qaralmış iri əllərinə, nimdaş bricisinə, çirkli ayaqqabılarına, sonra yenidən qırmızı sifətinə baxırdı. Kişinin gündən yanıb qızarmış boynuna indi çadırın küncündəki mıxdan asdığı enli şlyapası ağappaq zolaq salmışdı və bunların heç biri qadının nəzərindən qaçmadı.

– Gəlin, şirin şərəfinə içək, – Robert Uilson yenə qadına baxıb gülümsündü; qadınsa gülmədi, qəribə bir maraqla gözlərini ərinə zillədi.

Əgər uzundrazlığını nəzərə almasan Frensis Makomber gözəl kişi sayılırdı; kifayət qədər ucaboy və qamətliydi, avarçəkənlər kimi qısa vurulmuş qara saçları, napnazik

Çexovdan Markesə qədər

dodaqları, əynində Uilsonunkuna bənzər xüsusi ov geyimi vardı, ancaq onunku daha təzəydi. Otuz beş yaşında tarım bir kişiydi, əla tennis oynayırdı, balıqçılar arasında keçirilən yarışlarda dəfələrlə birinci yeri tutmuşdu, di gəl, lap elə indicə hamının gözündə özünü xalis ağciyər kimi göstərmişdi.

– İçək şirin şərəfinə, – o dedi. – Heç bilmirəm, bu elədiyinizə görə sizə necə təşəkkür bildirim.

Marqaret nəzərlərini dolandırıb yenə Uilsonun üzərində saxladı.

– Gəlin, bu şir söhbətini qurtaraq, – dedi.

Uilson bu dəfə qadının üzünə təbəssümsüz baxdı, amma indi də qadın ona gülümsündü.

– Bu gün çox qəribə gündü, – dedi. – Sizsə, yaxşı olardı ki, şlyapanızı başınıza qoyaydınız. Axı özünüz deyirdiniz ki, günorta vaxtı hətta talvarın altı da istidən od tutub yanır.

– Qoymaq da olar, – Uilson cavab verdi.

– Bilirsiniz, mister Uilson, sizin sifətiniz çox qırmızıdır, – qadın yenə gülümsündü.

– Çox içirəm, – Uilson dedi.

– Yox, mən bilən bu, içməkdən deyil. Ona qalsa, elə Frensis də çox içir, ancaq onun üzü heç vaxt qızarmır.

– Bu gün qızardı, – Makomber zarafata keçmək istədi.

– Yox, – Marqaret dedi. – Bu gün qızaran mən oldum. Mister Uilsonun sifəti isə həmişə qırmızıdır.

– Görünür, milli xüsusiyyətdir, – Uilson dedi. – Amma necə bilirsiniz, bəlkə, mənim gözəlliyimdən danışmaq daha kifayətdir?

– Mən hələ təzə başlamışam ki.

– Lap yaxşı, amma gəlin elə burda da qurtaraq, – Uilson dedi.

– Onda daha danışılacaq ayrı bir şey qalmır.

– Gicləmə, Marqo, – əri dedi.

– Necə yəni danışmalı şey yoxdur, – Uilson dedi, – bu gün biz əntiqə bir şir öldürmüşük.

Marqo onlara baxdı və kişilər gördü ki, qadın indicə ağlayacaq. Uilson bunu gözləyirdi və dərhal təşvişə düşdü, Makomber isə belə şeylərdən qorxmağı çoxdan yadırgamışdı.

– Axı bu niyə oldu, niyə oldu, niyə oldu axı? – Marqaret söylənə-söylənə öz çadırına keçdi. Onlar qadının ağlamasını eşitmirdilər, amma çəhrayı rəngli kətan köynəyinin altında çiyinlərinin necə titrəməsi aydın görünürdü.

– Qadın hikkəsidir, – Uilson dedi. – Boş şeydi. Hamısı əsəbdən, bu kimi şeylərdəndi.

– Yox, – Makomber başını buladı. – Bu hərəkət mənə ta ölənəcən bağışlanası deyil.

– Boş şeydi. Yaxşısı budur gəlin içək. – Uilson dedi. – Bu əhvalatı yerli-dibli unudun getsin. Danışılası çox şey var.

– Çalışaram unudum, – Makomber dedi. – Ancaq mənə ələdiyinizi heç vaxt unutmaram.

– Bəsdə görək. Bunlar hamısı boş şeylərdi.

Onlar çınqıllı çayın sahilinə uzanıb gedən daş-kəsək töküntüsü ilə yaşıl meşənin arasında qurduqları düşərgədə, qollu-budaqlı akasiyaların kölgəsində eləcə oturub ilıq limon şirəsi içir və çalışırdılar ki, gədələr masanı səhər yeməyi üçün hazırlayanacan bir-birinin üzünə baxmasınlar. Gədələrin hər şeyi bildiyinə Uilson artıq şübhə eləmirdi və xidmətçinin qabları masaya düzərkən öz ağasına hansı maraqla baxdığını görəndə onu suaxili dilində söydü. Geri qanrılan oğlanın üzündə etinasız bir ifadə vardı.

– Siz ona nə dediniz? – Makomber soruşdu.

– Heç nə. Dedim bir az zirək tərپənsin, yoxsa əmr edərəm, on beşini çəkib bədənini odlayarlar.

– Nə danışırırsız? Şallaqla?

Çexovdan Markesə qədər

– Düzünə qalsa, bu, qanuni deyil. Qanunla onları yalnız cərimələmək olar.

– Sizdə onları indi də döyürlər?

– Nə qədər kefindi. Hərgah ağılları çatıb şikayət eləsələr, əsl həngamə qopar. İntəhası şikayət eləmirlər. Cərimə olunmağı daha betər sayırlar.

– Çox qəribədir, – Makomber dedi.

– Elə də qəribə deyil. Şəxsən siz hansına üstünlük verərdiniz? Döyülmək yaxşıdır, yoxsa qazancı itirmək? – Uilson soruşdu, amma belə sual verdiyinə peşman oldu və Makomberin cavabını gözləmədən dedi: – Belədir, ya belə deyil, bircə onu bilirəm ki, günü-gündən elə bizim hamımızı döyürlər.

“Qaş düzəldən yerdə vurub gözünü də çıxartdım, – o düşündü. – Lənət şeytana, məndən diplomat çıxmaz”.

– Hə, bizim hamımızı döyürlər, – Makomber hələ də ona baxmadan dilləndi. – Bu şir əhvalatı mənə dəhşətli dərəcədə ağır gəlir. Söz-söhbət burdan o yana çıxmayacaq, eləmi? Demək istəyirəm, bunu heç kəs bilməyəcək ki?

– Siz onu soruşmaq istəyirsiniz ki, mən bu əhvalatı “Matayqa” klubunda danışacam, ya yox?

Uilson ona soyuq nəzərlə baxdı. Bunu əsla gözləməirdi. Fikirləşdi ki, demək bu adam təkcə ağciyər yox, hələ üstəlik axmağın yekəsidir. Halbuki əvvəl Makomber həтта xoşuma da gəlmişdi. Amma neyləyəsən ki, bu amerikalardan baş açmaq müşkül məsələdir.

– Yox, – Uilson dedi. – Mən peşəkaram. Müştərilərimiz barədə də heç vaxt danışmırıq. Bundan arxayın ola bilərsiniz. Amma bunu bizdən xahiş etmək də düzgün sayılmır.

İndi o qət elədi ki, əgər dalaşıb küsüßsəydilər daha yaxşı olardı. Onda yeməyini tək yeyər, yeyə-yeyə də mütaliəsini edərdi. Elə onlar da yeməklərini ayrı yeyərdilər. Hə, ovun axırınacan onlarla qalacaq, ancaq münasibətlər

sırf rəsmi olacaq. Fransızlar necə deyir – *consideration distinguée?*..¹

Bu onların sarsaq həyəcanlarına qoşulmaqdan min pay yaxşıdır: Makomberi təhqir edəcək, beləcə küsüşəcəklər. Hə, onda yemək vaxtı arxayınca öz mütaliəsi ilə məşğul olar, onların viskisini də əvvəlki qaydada bala-bala gillərdi. Ovda xoşagəlməz bir hadisə baş yerəndə həmişə belə deyirlər. Başqa bir ağ ovçu ilə rastlaşanda soruşursan: “Sizdə işlər necə gedir?” Cavab verəndə ki: “Belə də, hələ ki onların viskisini içirəm”, – onda əlüstü bilirsən ki, işləri fırtındır.

– Üzr istəyirəm, – Makomber qocalanadək yeniyetmə oğlan üzünü kimi tərəvətli qalacaq amerikan sifətini həmsöhbətinə tərəf çevirdi və Uilson onun qısa vurulmuş saçlarını, bir az oynaq olan qəşəng gözlərini, düz burnunu, nazik dodaqlarını, gözəl çənəsini gördü. – Bağışlayın ki, bu mənim ağıma gəlmədi. Axı mən hələ çox şeyi bilmirəm.

“Belə yerdə neyləyəsən?” – Uilson düşündü. O, mümkün qədər tez və biryolluq küsmək istəyirdi, lap indicə təhqir elədiyi bu qanmazsa üzr istəmək xəyalına düşmüşdü. Daha bir cəhd elədi.

– Narahat olmayın, mən boşboğazlıq eləyənlərdən deyiləm. Qazancımı heç də itirmək istəməzdim. Bilirsinizmi, burda, Afrikada qadının şirə atdığı güllə heç vaxt boş getmir, ağ kişi isə heç vaxt dabanına tüpürüb aradan çıxmır.

– Mən lap dovşansayağı qaçıb aradan çıxdım, – Makomber dedi.

“Tfu, bu cür şeyləri dilə gətirən kişiylə neyləmək olar?” – Uilson yenə düşündü.

O, eynən pulemyotçu gözünü andıran öz etinasız mavi gözlərini Makomberə zilləyib diqqətlə baxdı və Makomber onun üzünə gülümsündü. Gözlərindəki məyusluğa fikir verməsən təbəssümü qiyamət idi.

¹ Hürmət və ehtiram (fran.).

Çexovdan Markesə qədər

– Bəlkə, kəl ovunda əvəzini çıxı biddim, – o dedi. – Deyəsən, növbədə vəhşi öküzlər olmalıdır, elə deyil?

– İstəsəniz, lap elə günü sabah ova çıxarıq, – Uilson cavab verdi. Düşündü ki, bəlkə, nahaq yerə hirsələnirəm? Bəlkə, Makomber haqlıdır, adam özünü belə aparmalıdır? Yox, lap özünü həlak eləsən də, bu amerikalardan dünyasında baş çıxartmazsan.

O, yenə Makomberə içində bir rəğbət duydu. Bircə bu gün səhərini unutmıq mümkün olsaydı. Amma necə unudasən. Elə bir səhər alındı ki, bundan betərini heç təsəvvürə gətirmək belə mümkün deyil.

– Budur, memsaib də gəlir, – Uilson dedi.

Qadın öz çadırından çıxıb onlara yaxınlaşdı; dincəlib toxtamışdı, əhvalı şən görünürdü və dedikcə cazibədar idi. Girdə çöhrəsi çox qəşəngdi, elə qəşəngdi ki, lap adama yelbeyin təsiri bağışlayırdı. Amma Uilson fikirləşdi ki, qadın əsla yelbeyin-filan deyil, yox, ona nə istəsən deyə bilərsən, bircə bundan başqa.

– Alyanaq gözəl mister Uilson özünü necə hiss edir? Bəs mənim qızıdan qiymətli Frensisim necə, yaxşıdırımı?

– Xeyli yaxşıyam, – Makomber dedi.

– Mən bu macəranı unutmıq istərdim, – qadın masa arxasına keçib sözünə davam elədi. – Axı Frensisin şirləri yaxşı, ya pis ovlamasının nə dəxli var? Bu, onun sənəti deyil. Bu, mister Uilsonun sənətidir. Bəli, mister Uilson öldürərkən çox maraqlı görünür. Mister Uilson, siz hər şeyi ovlayırsınız, elə deyil?

– Bəli, hər şeyi, – Uilson dedi. – Nə istəsəniz.

Uilson fikirləşdi ki, belələri dünyada ən hissiyatsız adamlardı; ən hissiz, ən qəddar, ən həris və ən füsunkar. Elə daşürəklidirlər ki, axırda ərləri əriyib muma dönür, yaxud, sadəcə, əsəbi olurlar. Ya bəlkə qəsdən bu cür kişiləri seçirlər ki, onlarla tez dil tapsınlar? Ancaq bunu hardan bilsinlər ki, çox tez ərə gedirlər. Yaxşı ki, amerikalı qadınları

artıq onunçün təzə şey deyil; çünki bu qadının füsunkarlığı sübhəsizdir.

– Sabah biz kəl vurmağa gedirik, – Uilson qadına dedi.

– Mən də sizinlə gedəcəyəm.

– Siz getməyin.

– Yox, gedəcəyəm. Olmaz bəyəm?

– Bəlkə sənin düşərgədə qalmağın yaxşıdır? – Makomber dedi.

– Əsla! – qadın qətiyyətlə bildirdi. – Səhərkitək bir tamaşanı dünyasında əldən buraxmaram.

“Bayaq ağlamağa gedəndə, – Uilson düşündü, – ürəyini boşaltmaqçün ağlamağa gedəndə mənə elə gəlmişdi ki, o, misilsiz bir qadındır; elə bilmişdim düşünüb dərk edir, ürəyi yanır, ərinə görə də, özünə görə də əzab çəkir, məsələnin nə yerdə olduğunu aydınca görür. Amma buyur, iyirmicə dəqiqədən sonra əsl amerikan qadınlarına məxsus bir qəddarlıqla geri qayıtdı. Bu qadınlar dəhşətli məxluqlardır. Sadəcə, dəhşətdirlər”.

– Sabah biz sənin üçün yenə tamaşa düzəldərik, – Frensis Makomber dedi.

– Siz getməzsiz, – Uilson dedi.

– Yanılırsınız, – qadın razılaşmadı. – Mən yenə sizə baxıb feyziyab olmaq istəyirəm. Bu səhər siz çox yaxşıydınız, əlbəttə, əgər başqasının kəlləsini əzəndə adam yaxşı ola bilərsə.

– Bu da səhər yeməyi, – Uilson dedi. – Deyəsən, kefiniz yaman kökdü?

– Niyə də olmasın? Mən bura heç də darıxmaq üçün gəlməmişəm.

– Elədir, hələ ki, darıxmağa səbəb olmayıb, – Uilson çaydakı daşlara, aralıdakı hündür sahilə, səhərki həngamənin baş verdiyi ağaclığa baxdı və bugünkü sübh çağını xatırladı.

– Bəs necə, – qadın dedi. – Qiyamət idi. Hələ gör sabah nələr olacaq. Sizin heç ağılınıza da gəlməz ki, sabahkı günü necə həsrətlə, necə intizarla gözləyirəm.

Çexovdan Markesə qədər

– Antilop ətindən hazırlanmış bifşteksin dadına baxın, – Uilson dedi.

– Çox dadlı ətdir, – Makomber fikrini bildirdi.

– Bunlar inək kimi iri heyvanlardı, özləri də dovşan kimi atlanırlar, eləmi?

– Lap quşu gözündən vurdunuz, – Uilson dedi.

– Frensis, bu heyvanı sən öldürmüşdün? – Qadın soruşdu.

– Hə.

– Bəs onlar qorxulu deyil?

– Yox, əgər qəfildən üstünə tökülüşməsələr, qorxusu yoxdur, – Uilson qadına cavab verdi.

– Bu bir az təskinlik verir.

– Marqo, bəd gətirməsən olmaz? – Makomber bifşteksdən kəsdiyi ət tikəsini çəngələ keçirib kökü, kartof püresini və sousu onun üstünə yaxdı.

– Yaxşı, mənim əzizim, bir halda ki sən belə ürəkdən xahiş edirsən, onda demərəm.

– Axşamüstü şiri şampanla qeyd edərik, – Uilson dedi.

– İndi çox istidir.

– Hə, şir də var axı, – Marqo dedi. – Mən az qala şiri tamam unutmuşdum.

“Bax budur, – Uilson düşündü, – indi qadın kişini aşkarca ələ salır, ya da elə zənn edir ki, can sıxıntısının öhdəsindən bu cür gəlmək olar. Biləndə ki, əri qorxağın yekəsidir, onda qadın nə etməlidir? Qəddar olmağına çox qəddardır, qadınların elə hamısı belədir. Axı onlar ağalığ edirlər, bu isə hərdən qəddar olmağı tələb edir. Amma qadın qəddarlığına baş sındırmağım yetər”.

– Bozartmadan bir az da götürün, – qadına nəzakətlə müraciət elədi.

Axşama yaxın Uilsonla Makomber yerli sürücü və hər iki silahdaşyanla birgə maşına minib getdilər. Missis

Makomber düşərgədə qalası oldu. Dedi ki, çox istidir, gəzməyə həvəsi yoxdur, onsuz da, sabah tezdən ova birlikdə gedəcəklər. Maşın tərpənəndə o, çəhrayı-qəhvəyi rəngli kətan paltarda iri ağacın kölgəsində durmuşdu; indi ona gözəl yox, yaraşlıq demək düzgün çıxardı. Qara saçları alnı boyunca geriyə daranıb arxada düyünlənmişdi, üzü elə təravətliydi ki, deyərdin bu saat düşərgədə yox, İngiltərədədi. Sonra onlara əl yellədi və avtomobil hündür otları yaprıxdıra-yaprıxdıra dayaz dərəcikləri adlayıb keçdi, ağacların arasında əyri-üyrü izlər sala-sala gavalı kolluqları olan balaca tərəciklərə dırmaşdı.

Kolluqda su antiloplarının sürüsünü pərən-pərən saldılar, maşından çıxıb baxanda uzun, əyri buynuzlu qoca erkəyi gördülər və Makomber iki yüz yardlıq məsafədən sərrast atəşlə heyvanı yerə sərddi; qalanları tələş içində var gücləriylə sıçrayıb bir-birinin üstündən aşıb keçməyə, hərdən yuxuda olduğu kimi, ayaqlarını ağlasığmaz tərzdə yumşaqcasına yığıb uzun sıçrayışla irəli tullanmağa başladılar.

– Yaxşı atəş idi, – Uilson dedi. – Onları vurmaq asan deyil.

– Hə, necədi, qiymətli başdı? – Makomber soruşdu.

– Gözəl başdı, – Uilson cavab verdi. – Həmişə belə atın, onda hər şey də yaxşı olar.

– Neçə bilirsiz, sabah kəl taparıq?

– Bütün ehtimallara görə tapmalıyıq. Sübh tezdən otlamağa çıxırlar, bəxtiniz gətirsə, talada başlarının üstünü kəsdirərik.

– Mən şirlə bağlı bu həngaməni necəsə ört-basdır etmək istərdim, – Makomber dedi. – Öz arvadının gözündə belə vəziyyətə düşmək o qədər də xoşagələm iş deyil.

Uilson düşündü ki, xoşagəlməz olan, əslində, məsələnin özüdür, arvadın görüb-görməməsinin dəxli yoxdur, bunu dilə gətirməksə ondan da bətdərdir; xalis axmaqlıqdır. Ancaq belə dedi:

– Bu barədə fikirləşməyi boşlayın. Rastına çıxan birinci şir lap kimi desən karıxdırıb pərt vəziyyətdə qoyar. Artıq hamısı keçib gedib.

Ancaq axşam yeməkdən və bir stəkan sodalı viskidən sonra Frensis Makomber tonqalın qırağında, mığmığalardan qorunmaqçün miçətkən çəkilməmiş çarpayısında uzanıb gecənin səslərini dinləyəndə həngamə hələ sovuşmamışdı. Nə keçib getmişdi, nə də başlanmışdı. Hər şey nə cür baş vermişdisə, eləcə gözünün qabağında idi, bəzi təfərrüatlar isə bütün dəqiqliylə apaydın canlanır və ona olmazın xəcalət verirdi. Xəcalətdən də betər, o daxilində nəşə gəmirici, sümürücü bir qorxu hiss edirdi; bu qorxu soyuq, sürüşkən bir yarıntək nə vaxtsa içindəki inamın, arxayındılığın doldurduğu həmin o boşluğun yerini tutmuşdu və bu, ona çox pis gəlirdi. Qorxu onun canındaydı, onu tərk etmirdi.

Hər şey ötən gecədən başladı: o, yuxudan ayılanda hardasa çayın yuxarısında şirin nərilisini eşitmişdi. Pəsdən eşidilən nəriltili-mırıltı axırda öskürəklə qurtarmışdı, buna görə də gecə beqəfil oyanıb həmin səsləri eşidəndə Frensis Makomberə elə gəlmişdi ki, şir çadırın lap böyründədi və diksinib qorxmışdu. Aramla nəfəs alan arvadının həmirinə qulaq vermişdi; arvadı şirin yuxudaydı. Bir Allah bəndəsi yoxdu ki, qorxduğunu ona söyləyib, dərdini bölüşsün. Beləcə, cıncırını çıxartmadan yerində tək-tənha uzanıb qalmışdı və “Qoçaq ömründə üç yol şirdən qorxur: ilk dəfə ləpirini görəndə, ilk dəfə səsinə eşidəndə, ilk dəfə rastına çıxanda”, Somali atalar sözündən də xəbərsiz idi. Sübh tezdən, hələ gün çıxmamış Uilsonla çadırdə oturub fənər işığında qəlyanaltı edərəkən şir yenə nərildəmişdi və Frensisə elə gəlmişdi ki, deyəsən o, düşərgənin lap yaxınlığındadır.

– Nə təhər öskürməsinə eşidirsiz də, – Robert Uilson

qarşısındakı qəhvə və qurudulmuş balığın üzərindən başını dikəldib demişdi. – Deyəsən, lap qocadı.

– Bəs onacan məsafə nə qədərdir, burdan çoxmu yaxındadır?

– Çay uzununu bir miləcən olar.

– Biz onu görəcəyik?

– Çalışarıq.

– Bəyəm onun səsi həmişə belə uzağa gedir? Lap elə bil düşərgənin içində nərildəyir.

– Çox uzağa gedir, qərribə işdir ki, hətta lap uzağa, – Robert Uilson belə demişdi. – Ümid edək ki, özünü güllə qabağına da verəcək. Yerli adamlar nə vaxtdı danışdırlar, deyirdilər burda bir natarazı peyda olub.

– Harasından nişan almaq lazımdır ki, vuranda elə yerindəcə qalsın? – Makomber ondan soruşmuşdu.

– Kürəyindən, – Uilson cavab vermişdi. – Bacarsanız, düz boynundan vurun. Sümüyünü nişan alın. Çalışın bir gülləyə işini bitirəsiniz.

– Yəqin ki, vura bilərəm.

– Siz gözəl atırsınız. Tələsib eləməyin. Sərrast atın. Əsas birinci atəşdir.

– Hansı məsafədən atmaq yaxşıdır?

– Demək çətindir. Bu məsələdə şirin öz hesabı ola bilər. Çox uzaqda olsa atmayın, yaxına buraxın, vuracağınıza tam əmin olandan sonra atın.

– Yüz yarıddan da yaxına buraxım? – Makomber soruşmuşdu.

Uilson tez üzünü döndərüb ona baxmışdı.

– Yüz yaxşıdı elə. Bir az da yaxına buraxmaq olar. Bundan uzaqdısa, yaxşısı budur, heç atmayasan. Yüz yard yaxşı məsafədir. Bu məsafədən seçim edib istənilən hədəfi vurmaq olar. Budur, memsaib də gəlib çıxdı.

– Sabahınız xeyir, – qadın gülümsər sifətlə salamlamışdı.

Çexovdan Markesə qədər

- Hə, gedirik?
- Siz nahar edən kimi tərpnirik, – Uilson ona cavab vermişdi. – Özünüzü yaxşı hiss edirsiniz?
- Əla, mən çox həyəcanlanıram.
- Gedim görüm hər şey hazırımı.
- Uilson ayağa duranda şir yenə nərildəmişdi.
- Gör nə səs-küy salıb. Biz bu musiqini kəsərik, – Uilson irişmişdi.
- Sənə nolub belə, Frensis? – Arvadı soruşmuşdu.
- Heç nə.
- Yox, düzünü de görüm, nolub sənə?
- Heç nə olmayıb.
- Di de görüm. – Qadın zəndlə ərinin üzünə baxmışdı.
- Özünü pismi hiss edirsən?
- Lənətə gəlsin bu nəriltini, bütün gecə ara verməyib.
- Bəs məni niyə oyatmadın? Mən ona məmnuniyyətlə qulaq asardım.
- Mən də bu murdarı gəbərtməliyəm, – Frensis yazıqcasına dillənmişdi.
- Bəyəm sən bura elə bu işdən ötrü gəlməmişən?
- Elədir. Amma nəsə əsəbiləşirəm. Bu nərilti məni yaman qıcıqlandırır.
- Onda çıx onun axırına, Uilson demiş, kəs bu musiqinin səsini.
- Yaxşı, mənim əzizim. Amma dildə demək çox asandır, elə deyil?
- Sən qorxub eləmirsən ki?
- Yox əşşi, amma bütün gecə mən bu lənətə gəlmişin səsini eşitmişəm, indi də əsəblərim tarım çəkilib.
- Sən onun axırına çıxarsan, hər şey də düzələr, görərsən. Mən bilirəm. Sadəcə, bunun necə olacağını görməyə səbrim çatmır.
- Yeməyini ye, tərpnək.

– Belə ertədən hara? Hələ heç hava düz-əməlli işıqlanmayıb.

Bu vaxt şir yenə nərildəmişdi, özü də pəsdən eşidilən nərilti qəfil lərzələnib az qala havanı titrədən əcaib boğaz hayqırtısına çevrilmiş, sonra da zəif, boğuc mırılıyla kəsilmişdi.

– Elə bil böyründədir, hardasa lap bu yaxınlıqdadır, – arvadı demişdi.

– Lənət şeytana, mən bu nəriltiyə dözəmmirəm.

– Təsirli səslənir.

– Nə təsirli?! Bu, sadəcə, dəhşətdir.

Bu zaman Robert Uilson əlindəki 0,505 kalibrli gödək və yoğun lüləli yöndəmsiz Gibbs tütəngi ilə qımışa-qımışa onların yanına qayıdıb:

– Gedək, – demişdi, – silahdaşın sizin springfildi də, o biri tütənginizi də götürüb. Artıq hamısı maşında gözləyir. Patronlar sizdədirmi?

– Hə.

– Mən hazır, – qadın cəld ayağa qalxmışdı.

– Onun səsinə kəsmək lazımdır, – Uilson Makomberə demişdi. – Siz sürücünün yanında əyləşin. Məmsəib arxada, mənim yanımda oturur.

Və hamısı maşına doluşub, səhərin alatoranında meşənin içilə çay boyunca üzüyuxarı yollanmışdılar. Makomber çaxmağı açıb, tütəngin metal örtüklü güllə ilə doldurulduğunu görəndə bir qədər arxayınlaşmışdı, çaxmağı bağlayıb, qoruyucunu çəkmişdi. Amma yadındadı ki, əlləri titrəyirdi. Cibindəki və döşünün üstünə bənd edilmiş patronları əliylə dübarə yoxlayıb, arxa oturacaqda arvadının böyründə oturan Uilsona tərəf dönmüş, hər ikisinin həyəcanla gülümsədiklərini görmüşdü. Qapısız maşın təkərlər üstündə yırgalanan qutuya bənzəyirdi.

Çexovdan Markesə qədər

– Baxın, quşlar yerə qonur, – Uilson qabağa əyilib pıçıldamışdı. – Bu o deməkdir ki, bizim qoca aslanımız öz ovundan doyub çəkildi.

Makomber gördü ki, quşlar çayın o biri tayındakı ağacların üzərində dövrə vurub, qəfildən aşağı şığıyırlar.

– Çox güman ki, yatmazdan qabaq o bura su içməyə gələcək, – Uilson pıçılıyla bildirmişdi. – Sayıq olun.

Onlar dik sahil boyunca, daş-kəsəkli çay yatağının dərin iz saldığı yerdə lap yavaşdan gedirdilər; maşın əyri-üyrü yollarla, qollu-budaqlı qoca ağacların arasından çox ləng burulub keçirdi. Qarşı sahilə boylanarkən birdən Makomber Uilsonun arxa tərəfdən onun çiyinlərindən yapışdığını hiss etmiş və həmin an maşın da qəfil dayanmışdı.

– Odur ey, – Uilsonun pıçılısını eşitmişdi. – İrəlidə, sağda. Düşün yerə və atın. Qiyamət şirdir.

Hə, indi, nəhayət, Makomber də şiri gördü: yanpörtü dayanan şir iri başını dik qaldırıb onlara tərəf çevirmişdi. Üzlərinə vuran sərin sübh mehi şirin tünd rəngli yalını yellədir, səhərin alatoranında onun ağlasığmaz dərəcədə gen sinəsi, hamar və parlaq gövdəsi apaydın seçilirdi; qarşı sahilin yaxasında şir çox nəhəng, dedikcə nəhəng görünürdü.

– Onacan məsafə nə qədər olar? – Makomber tufəngi əlinə götürüb pəsdən soruşmuşdu.

– Yetmiş beş yard. Çıxın, nəfəsini kəsin.

– Burdan atmaq olmaz?

– Şirə maşından atəş açmırlar, – qulağının dibində Uilsonun hənirini eşitmişdi. – Di tez olun, düşün yerə. O, bütün günü beləcə dayanıb duran deyil ki.

Makomber bortun dəyirmi oyuğu üzərindən yekə bir addım atıb qabaq oturaçağın böyründən ayağını pilləkənə, oradan da torpağın üstünə basmışdı. Şir hələ də durduğu yerdə məğrurcasına dayanıb gözünə hansısa nəhəng kərgədan kölgəsi kimi görünən bu yad əşyaya baxırdı.

İnsan qoxusu hələ ona gəlib çatmamışdı, o da ağır başını o tərəfə, bu tərəfə çevirib tanımadığı əcaib cismi seyr edirdi. Heç bir qorxu-hürkü hiss etməsə də, nə qədər ki, “əşya” qarşı sahildə dayanıb durmuşdu, çaya enməkdən vaz keçdi və ondan bir insan fiqurunun ayrıldığını qəfil görəndə tez ağır başını döndərüb, qorunmaq üçün özünü ağaclığa vermək istədi, amma elə həmin andaca qulaqbatırıcı gurultu eşitdi və 0,30-0,6 kalibrli iki yüz iyirmi qramlıq güllə zərbəsini böyründə hiss etdi; dərhal da mədəsinin içindən nəsə qaynar, yandırıcı, ürəkbulandırıcı bir maye axıb keçdi. Yaranın qəfil ağrısından və toxluqdan ağırlaşmış iri pəncəli şir var gücüylə qaça-qaça özünü boyverməz hündür otluğa, ağaclığa təpmək istəyəndə yenə şaqqıltı səslənib düz yanından keçdi. Sonra yenə şaqqıltı səsi gəldi və şir dübarə bir zərbə hiss elədi – bu dəfə güllə onun aşağı qabırğasını dəlib keçmişdi – dilində öz isti, köpüklü qanının tamını duydu, şöngüyüb gizlənmək və o şaqqıldayan andırı əlində tutmuş məxluqu məcburən yaxına gətirtmək, sonra qəfil sıçrayışla üstünə atılıb məhv etməkçün boyverməz otların arasına cumdu.

Makomber maşından enəndə şirin halını düşünmürdü, bircə onu bilirdi ki, əlləri əsir; maşından aralananda ayaqları sözüənə baxmırdı, əzələlərinin titrəyişini hiss eləsə də, baldırları sanki keyimişdi. Tüfəngi qaldırıb şirin düz kəlləsini nişan aldı və çaxmağı buraxdı; tətiiyi az qala barmağı qırılincayadək sıxsax da, di gəl atəş açılmadı. Yalnız bu vaxt yadına düşmüşdü ki, bəs qoruyucunu çıxartmayıb və onu çıxartmaqçün tüfəngi aşağı salıb daha bir inamsız addım atmışdı; bax elə şir də onun kölgəsinin avtomobilin kölgəsindən ayrıldığını bu zaman görmüş, dönüb əkilmək istəmişdi. Makomber atəş açmışdı, tanış “uonq” sədasını eşidəndə bilmişdi ki, gülləsi boşa getməyib, amma şir getdikcə qaçib uzaqlaşırı. Makomber bir də atəş açmışdı

Çexovdan Markesə qədər

və güllənin qaçan şirin düz qabağında pəlçığı fəvvarətək göyə necə sovurduğunu hamı görmüşdü. Aşağını nişan almağın lazım olduğunu yada salıb Makomber daha bir atəş açmış və hədəfə dəyən güllənin çıxardığı səsi hamı eşitmişdi, ancaq o, tətiyin dəstəyini irəli itələməyə macal tapmamış şir qaçıb hündür otların arasında gizlənmişdi.

Makomber hərəkətsiz dayanmışdı; onun ürəyi bulanır, hələ də tufəngi aşağı endirməyən əlləri əməlli-başlı titrəyirdi. Arvadıyla Robert Uilson böyründəydi, yanını kəsdirən iki yerli adam dil-boğaza qoymadan öz dillərində nəsə üyüdüb-tökürdü.

– Mənim gülləm ona dəydi, özü də iki dəfə dəydi.

– Siz onun bağırsaqlarını yırtdınız, bir də, deyəsən, döşündən vurdunuz, – Uilson arxayın səslə rahatca bildirmişdi. Qaşqabağı yer süpürən yerlilərin üzündə tutqun ifadə vardı və indi heç biri dinib-danışmırdı. – Bəlkə də, onu öldürmüşünüz, – Uilson sözünə davam eləmişdi. – Bir az gözləyək, sonra gedib baxarıq.

– Yəni necə?

– Kələyi kəsilib heydən düşəndə izi tutub ardınca gedərik.

– Hə-ə, – Makomber demişdi.

– Lənət şeytana, qiyamət şirdir, – Uilson şən halda demişdi. – Amma yaman pis yerdə gizləndi.

– Yerin nəyi pisdə ki?

– Lap yaxınına getməyincə onu görmək olmayacaq.

– Hə-ə, – Makomber demişdi.

– Yaxşı, di getdik, – Uilson tərpənmişdi. – Yaxşısı budur, memsaib burda, maşında qalsın. Qanın izinə baxmaq lazımdır.

– Sən burda qal, Marqo, – arvadına üz tutan Makomberin ağzı qurumuşdu; çətinliklə danışır, dili söz tutmurdu.

– Niyə? – Qadın təəccüblə çiyinlərini çəkmişdi.

– Uilson belə buyurub.

– Biz gedirik görək orda vəziyyət necədir, – Uilson izah eləmişdi. – Siz burda qalın, burdan əcəb yaxşı görünür.

–Yaxşı.

Uilson suaxili dilində sürücüyə nəsə demişdi, o da başını tərpətməmişdi:

– Hə, bvana.

Sonra onlar sıldırımlı sahilədən çaya enmişdilər; daşların üstüylə keçib torpaqdan çıxmış zoğlardan tuta-tuta o biri sahilə qalxmışdılar və Makomber ilk atəşi açarkən şirin sahil boyunca qaçdığı həmin yerə gəlmişdilər. Yerlilərin uzun küləşlə göstərib nişan verdikləri qalın otluğun topuqdan olan yerində tünd qan ləkələri vardı, – bu izlər ağacların arxa tərəfinə aparıb çıxarırdı.

– İndi neyləməliyik?

– Başqa yolumuz yoxdur, – Uilson Makomberə belə demişdi. – Maşını bura gətirə bilməzsən, sahil də sıldırımdır. Qoy bir az gücdən düşsün, sonra biz bərabər gedib onu axtararıq.

– Otluğu yandırmaq olmaz?

– Təzə otdur, yanmaz.

– Bəs sürəkçiləri göndərmək necə, o da olmaz?

– Niyə olmur ki, olar, – Uilson onu sınaıçı nəzərlə təpədən dırnağacan süzmüşdü. – Ancaq bu, adamı dirigözlü ölümə göndərmək kimi bir şey olardı. Şirin yaralı olmasını biz ki bilirik. Yaralı olmasaydı başqa məsələ, onu qovmaq mümkün idi, hay-küydən bezib gedərdi, amma yaralı şir hücum çəkir. Lap yaxınına gedib üstünə çıxmayınca onu görmək olmur, sürünə-sürünə elə yerdə şöngüyüb pusur ki, heç dovşan da orda gizlənə bilməz. Yerliləri belə cəncəl işə göndərməyə əlim gəlmir. Mütləq kimisə şil-küt eləyib şikəst qoyar.

– Bəs silahdaşınlar?

Çexovdan Markesə qədər

– Silahdaşıyanlar bizimlə gedəcək. Bu, onların “şauri”sidir. Müqavilə bağlayıblar axı. Amma belə görürəm ki, bu iş heç onların da ürəyincə deyil.

– Mən ora getmək istəmirəm, – söz Makomberin ağzından o, nə deyəcəyini düşünməyə macal tapmamış çıxmışdı.

– Elə mən özüm də, – Uilson gümrah səslə cavab vermişdi. – Ancaq çarə nədir.

Sonra Uilson sanki nəyisə yada salıb Makomberə baxmışdı, onun necə titrədiyini və sifətini necə bir bədbəxtlik sardığını qəfildən görmüşdü.

– Əlbəttə, istəsəniz siz getməyə də bilərsiz, – demişdi. – Bəs məni elə buna görə günəməzd tuturlar da. Mən elə buna görə belə dəyərliyəm.

– Başa düşmədim, yəni siz ora tək getmək istəyirsiniz? Bəlkə, şiri qoyaq elə qalsın orda?

Makomberin əsəbiləşdiyini sezəsə də, bayaqdan bəri başı yalnız şirə qarışdığından Robert Uilson onun barəsində qətiyyəən düşünmürdü, amma birdən özünü hoteldə qapını səhv salıb abırsız hərəkətin üstünə çıxan adamın vəziyyətində hiss elədi.

– Yəni necə?

– Sadəcə, gəlin onu dinc buraxaq, qurtarıb getsin.

– Özümüzü elə göstərək ki, guya gülləmiz ona dəyməyib?

– Yox. Sadəcə, çıxıb gedək.

– Belə eləmirlər.

– Niyə ki?

– Əvvəla, indi şir orda əzab çəkir. Sonrasına qalanda da, kimsə ona tuş gələ bilər.

– Başa düşürəm.

– Amma sizin bizimlə getməyiniz qətiyyəən vacib deyil.

– Mən gedərdim. Amma... başa düşürsüz, mənimçün, sadəcə, dəhşətlidir.

– Mən qabaqda gedəcəm, Konqoni də izi axtaracaq. Siz məndən dalda, bir az böyürdən gələrsiz. Çox güman ki, şir

zariyacaq, biz də səsi eşidəcəyik. Görən kimi ikimiz də tez atarıq. Qəti narahat olmayın, mən sizdən aralanmaram, bir addım da aralı durmaram. Amma yaxşısı budur, bəlkə siz heç getməyəsiz? Düz sözümdü, belə daha yaxşı olar. Siz gedin, qayıdın memsaibin yanına, şirin işini mən özüm bitirərəm.

– Yox, mən gedəcəm.

– Necə xətrinizdi. Yox, əgər istəmirsinizsə, onda getməyin.

Axı, bu mənim şaurimdir.

– Mən gedəcəyəm.

Ağacın altında oturub siqaret çəkmişdilər və Uilson demişdi:

– Bəlkə, hələlik gedib memsaiblə danışasınız? Vaxtımız var, çatarsız.

– Yox.

– Onda qoy mən gedim ona deyim ki, bir az səbrini bassın.

– Yaxşı, – Makomber razılaşmışdı.

O qan-tər içindəydi, dili-ağzı qurumuş, qorxudan bərk həyəcanlanmışdı və şirin işini onsuz bitirməyi Uilsona deməkçün canında təpər qalmamışdı. O, bilmirdi ki, Uilson onun nə vəziyyətdə olduğunu qabaqcadan sezmədiyi üçün qəzəblənib və onu geriyə, arvadının yanına göndərməyib.

– Mən sizin ştuseri də gətirdim, – Uilsonun gedib-qayıtması çox çəkməmişdi. – Budur, götürün. Hə, biz ona kifayət qədər vaxt verdik. Di durun gedək. – Makomber ştuseri götürəndə isə əlavə eləmişdi: – Mənim dalımca, beş yard aralıda sağ tərəfimdə gəlin, nə desəm onu da eləyin.

Sonra Uilson qanı it qanına dönmüş yerlilərin hər ikisiylə suaxilicə danışib axırda: – Haydı, getdik, – demişdi.

– Bircə qurtum su olsaydı...

Söz Makomberin ağzından çıxan kimi Uilson kəməmindən suqabı asılmış yaşlı silahdaşına nəsə pıçıldamışdı, o da

qabı kəmərdən açmış, qapağını burub Makomberə uzatmışdı; qabı əlinə alanda Makomber onun necə ağır, keçə üzlüyünün necə tükli-xovlu olduğunu hiss etmişdi, qabı dodağına apararkən hündür otluğa, yastı çətirli ağaclara baxmışdı; üzünə xəfif meh toxunmuş, bu mehdən otlar yüngülcə dalğalanmışdı; silahdaşına baxanda isə qorxunun onu da büsbütün üzdüyünü qocanın sifətindən oxumuşdu.

Yaralı şir onlardan otuz beş addım aralıda torpağa sərələnib məqam güdür, tərənib eləmir; tam hərəkətsiz uzanıb qulaqlarını qısmışdı, təkcə uzun quyruğunun qara qotazı yellənirdi. Gizlənməyə yer tapan kimi dərhal yerə yatmışdı; tox qarnının bu tərəfindən girib o tərəfindən çıxmış, ciyərini dəlib keçmiş güllə yarasından ürəyi qalxırdı. Zəifləmişdi, hər nəfəs çəkəndə qan qarışıq duru, qırmızı köpük ağzına qalxırdı. Hər iki böyrü qan-tər içindəydi, güllədən dəlmə-deşik olmuş açıq-sarı dərisinin xırda oyuqlarına milçəklər yapışmışdı, ağrı və nifrətdən qıyılmış iri, sarı gözləri isə düz qabağa baxırdı və hər nəfəs çəkdikcə ağrıdan gözlərini qırparaq caynaqlarını yumşaq torpağa daha bərk batırırdı. Ondakı hər şey – ağrı, nifrət, ürəkbulanma və getdikcə tükənən qüvvə – axıncı sıçrayışdan ötrü son həddə qədər hiddətlə sıxılıb gərilməmişdi. O, adam səsləri eşidir və bütün varlığını yeganə bir istək naminə – adamlar hündür otluğa girəndə onlara hücum çəkmək üçün toparlayıb gözləyirdi. Səslərin yaxınlaşdığını eşidəndə quyruğu da hərəkətdən qaldı, adamlar otluğa çatanda isə o, xırıltıyla yerindən sıçrayıb var gücüylə irəli atıldı.

Yerli qocalardan olan Konqoni qan izinə baxa-baxa ən qabaqda gedirdi; ştuseri əlində hazır tutan Uilson otun hər tərənəşinə zəndlə göz qoyurdu; yerli adamlardan ikincisi irəliyə baxa-baxa hər şeyə diqqətlə qulaq kəsilməmişdi; Makomber çaxmağı çəkib Uilsonun dalınca gəlirdi və onlar otluğa ayaq basmağa macal tapmamış o, ağzı qanla dolu

şirin nəriltisini eşidib otların xışıltıyla aralandığını gördü; elə həmin andaca özünün dəhşətli bir qorxu içində yerindən götürüldüyünü, pöhrəliyin böyründən çaya doğru dəlicəsinə baş alıb qaçdığını dərk etdi.

Və ştuserin gurultusunu eşitdi: “ka-ra-uonq!”, bir də “ka-ra-uonq!”; geri qanrılarda isə kəlləsinin tən yarısını güllə aparmış kimi görünən əcaib, qorxunc şirin hündür otluğun qırağında Uilsona sarı nə təhər süründüyünü, qırmızısifət kişinin də öz yöndəmsiz tufənginin çaxmağını çəkərək diqqətlə nişan aldığını gördü; sonra yenə gödək lülədən alov saçıldı və “ka-ra-uonq!” gurultusu eşidildi, şirin nataraz sarı gövdəsi yerdə hərəkətsiz donub qaldı, eybəcər şəkllə salınmış iri kəllə qabağa düşdü. Bu vaxt Makomber əlindəki dolu tufənglə bir cüt qaradərili yerlinin və bir ağ adamın nifrət dolu tənəli baxışları altında talanın ortasında tək-tənha dayanmışdı və şirin gəbərdiyi artıq ona çatmışdı. O, vücudundan lal bir məzəmmət yağan Uilsona yaxınlaşmışdı.

– Şəkil çəkəcəksiniz? – Uilson ondan soruşmuşdu.

– Yox, – Makomber qıscaca cavab vermişdi.

Maşınacan heç biri kəlmə kəsməmişdi; gəlib çatanda isə Uilson təkə bunu demişdi:

– Qiyamət şirdi. İndi dərisini soyub çıxararlar. Bizsə hələlik burda, kölgədə oturub gözləyirik.

Arxa oturacaqda yanbayan əyləşsələr də, bir dəfə də olsun nə arvadı Makomberə, nə Makomber ona baxdı. Uilson qabaqda oturmuşdu. Cəmi birçə kərə Makomber sanki hərəkətə gəldi və arvadına baxmadan onun əlini əlinə aldı, ancaq Marqo tez əlini geri çəkdi. Çayın üstündən boylanıb yerlilərin şirin dərisini soyduqları yerə baxanda Makomber başa düşdü ki, arvadı hər şeyi necə lazımdısa görüb. Sonra qadın qabağa əyilib əlini Uilsonun çiyinə qoymuşdu, Uilson geri qanrılarda isə oturacağın ensiz

söykənəcəyi arasından başını irəli verib kişinin dodaqlarından öpmüşdü.

– Di yaxşı, yaxşı, – deyən Uilsonun gündən yanıb qı-zarmış sifəti od tutub alışdıqca qadın bir neçə dəfə ləzzətlə təkrarlamışdı:

– Mister Robert Uilson. Alyanaq mister Robert Uilson. Ey gözəl mister Robert Uilson.

Sonra qadın yenə Makomberlə yanbayan oturmuşdu, üzünü yana çevirib çayın üzərindən şirin uzanıb qaldığı yerə baxmışdı; heyvanın təzə soyulmuş ağ əzələli pəncələri və tora bənzər vətəri yuxarı qaldırılmışdı, ağ qarnı sanki üfürülüb şişirdilmişdi və qara adamlar indi onun dərisini soyub çıxarırdılar.

Nəhayət, yerlilər işi başa çatdırıb yaş və ağır dərinə götürüb gəldilər, onu səliqəylə bürmələyib qucaqlarına aldılar və arxa tərəfdən avtomobilə mindilər. Maşın yerindən tərpəndi. Düşərgəyə çatanacan kəlmə kəsən olmadı.

Şirlə bağlı əhvalat belə olmuşdu.

Sıçrayışdan qabaq və sıçrayış anında şirin nələr keçirdiyi-ni, iki tonluq gücə malik 0,505 kalibrli güllənin amansız zərbəsi əngini parçalayarkən əhvalının necə olduğunu, bundan sonra ikinci qulaqbatırıcı atəş qabırğasını sındırarkən ölümünə bais olan əşyaya doğru sürünməyə onu hansı qüvvənin vadar etdiyini Makomber bilmirdi. Bütün bunlar barəsində Uilson nəsə bilirdi və bildiyini “qiyamət şir” sözləriylə ifadə edirdi, di gəl onun özünün nələr keçirdi-yindən də Makomber xəbərsiz idi.

O, heç öz arvadının da hansı hisslər keçirdiyini, nələr yaşadığını doğru-dürüst bilmirdi; bildiyi təkcə o idi ki, arvadı onunla bütün əlaqələri kəsmək, ayrılmaq qərarına gəlib. İndiyəcən Marqo bir neçə dəfə ondan ayrılmağa cəhd göstərmişdi, amma hər dəfə də ayrılığın müddəti qısa olmuşdu. Makomber çox zəngin adam idi və daha

artıq varlanacağı göz qabağında olduğundan bilirdi ki, qadın dünyasında onu atmaz.

Başqa şeylərə gəlincə, Makomber gerçəkdən hamısından agah idi: motosikli lap qabaq tanımışdı, avtomobili də çox gözəl bilirdi; ördək ovuna da bələd idi, hələ üstəlik, balıqçılığa da – alabalığı, qızılbalığı, iri dəniz balığını bir-birindən seçməyi bacarırdı; cinsiyyət məsələsini, qadın-kişi münasibətlərini kitablardan öyrənmişdi, bu barədə çox, hədsiz çox oxumuşdu; tennisdən də xəbərdardı; itlərdən yaxşı baş çıxarırdı, bir az da atlara bələdçiliyi vardı; pulun dəyərini qəşəngcə anlayırdı, digər mətləblərdən də bixəbər deyildi, bir sözlə, yaşadığı dünyanın nə ilə nəfəs aldığını bilirdi və bir də onu bilirdi ki, arvadı heç zaman onu atmaz. Gəncliyində Marqo xalis gözəllər-gözəliydi, Afrikada lap elə indiyəcən də gözəl sayılırdı, ancaq Ştatlarda həmin bu gözəlliklə o dərəcədə seçilmirdi ki, ərinə atıb həyatını daha yaxşıyla qura bilsin; burası qadının özünə də bəlliydi, ərinə də. Ayrılıb getmək məqamını vaxtilə əldən vermişdi, necə deyərlər, fürsəti qaçırtmışdı və əri bunu bilirdi. Hərçənd Makomber qadınlara verə bildiyindən daha çox şey vermək iqtidarında olsaydı, güman ki, ərinin təzə bir gözəlçə tapıb evlənəcəyi fikri qadını narahat edə bilərdi; ancaq o da ərinə çox yaxşı tanıdığından bu məsələdən qətiyyənlə nigaran deyildi. Üstəlik, əri ifrat dərəcədə səbirli adamdı, hər bir məsələyə həmişə olmanın təmkinlə yanaşırdı və bu onun ən xoşagələn, bəlkə də, ən təhlükəli cəhəti idi.

Kübar cəmiyyətin ümumi rəyincə, bu cütlük – şayiələrə görə gündə yüz yol boşanan, di gəl, heç zaman boşanıb qurtarmayan cütlüklərdən nisbətən ən xoşbəxti idi və “kübar aləmindən xəbərlər” müxbirinin ifadə etdiyi kimi, “neçə–neçə illəri yola salmış öz şairanə sevgilərinə macərə elementinin yeni ruh bəxş edəcəyi gümanı ilə bu cütlük keçmiş Qara Afrikaya, sonralar Martin Consonun minlərlə

Çexovdan Markesə qədər

gümüşi ekranda canlandıracağı bir diyara səyahətə çıxaraq orda Qoca Simbo şirini, vəhşi öküzləri və Tembo filini ovlamış, eyni zamanda Təbiət Elmləri Muzeyi üçün material toplamışlar". Həmin müxbir bu vaxtacan camaata azından üç dəfə məlumat vermişdi ki, bəs onların münasibətləri artıq "son həddədir" və əslində, belə də var idi. İntəhası hər dəfə də cütlük barışırdı. Onların ittifaqı möhkəm təməl üzərində qurulmuşdu: Marqonun gözəlliyi Makomberin heç vaxt ondan ayrılmayacağına, Makomberin sərvəti isə Marqonun onu heç vaxt atmayacağına girov idi.

Gecə saat üç tamamı və Frensis Makomber şir barəsində düşünməyə ara verəndən sonra yüngülcə mürgüleyib tez də oyandı. Təzədən yuxuladı, amma bu dəfə yuxudan səksəkə içində, qəfil ayıldı – yuxuda görmüşdü ki, kəlləsi al-qana bulaşmış şir onun başı üzərində dayanıb və ürəyinin necə döyünməsinə qulaq kəsilib, sonra baxdı ki, arvadının yatağı boşdu. Bunu aşkar edəndən sonra yerində düz iki saat kırımışca uzanıb gözünü yummadı.

Nəhayət, iki saatdan sonra arvadı çadıra girdi, miçətkəni qaldırıb rahatca öz yatağına uzandı.

– Hardaydın? – Makomber qaranlıqda soruşdu.

– Hello, – qadın dedi. – Sən yatmamısan?

– Hardaydın?

– Heç, çıxmışdım bir az hava alam.

– Yalan demə.

– Bəs mən nə deməliyəm, əzizim?

– Hardaydın?

– Çıxmışdım bir az hava alam.

– Bu nədi, təzə mahnıdı? Ləçər.

– Sən də qorxaq.

– Olsun. İndi nə demək istəyirsən?

– Mənə qalsa heç nə. Amma gəl indi danışmayaq, əzizim, mən yamanca yatmaq istəyirəm.

- Elə düşünürsən ki, mən hər şeyə dözərəm.
- Mən bunu bilirəm, əzizim.
- İndi bil ki, dözən deyiləm.
- Mənim əzizim, gəl danışmayaq. Yuxum tökülür.
- Axı demişdik ki, belə şey olmayacaq. Sən söz vermişdin ki, bir də belə şey olmayacaq.
- Bax indi belə şey var, – qadın nəvazişlə dilləndi.
- Sən demişdin ki, əgər biz bura gələsək, belə şey olmayacaq. Sən söz vermişdin.
- Elədir, əzizim. Mən heç bunu eləməyə hazırlaşmırdım da. Amma dünənki gün səyahətimizi korladı. Bu barədə danışmağa dəyərimi?
- Əlinə kozır keçəndə, sən fürsəti bada vermirsən, eləmi?
- Sən allah, gəl danışmayaq, yuxu gözümdən tökülür.
- Yox, mən danışacam.
- Elə isə məni bağışla, mən yatıram.
- Və yatdı.

Sübh tezdən, hələ heç səhərin gözü açılmamış onlar artıq hər üçü bir masa arxasında əyləşib səhər yeməyi yeyirdi və Frensis Makomber hiss edirdi ki, bu dünyada zəhləsi getdiyi xeyli adamın arasında ən betəri Robert Uilsondur.

– Necə yatdınız? – Robert Uilson qəlyanını doldura-doldura öz boğuş səsi ilə soruşdu.

– Bəs siz?

– Əla!

“Alçaqdır, həyasız alçaq, – Makomber düşündü”. Uilson isə öz etinasız, soyuq nəzərləri ilə hər ikisini süzüb fikirləşdi ki, deməli, qadın gecə çadıra qayıdanda kişini oyadıb. Neynək, arvadını gözdən qoymayırdı. Bəyəm elə bilir ki,

Çexovdan Markesə qədər

mən peyğəmbər övladıyam? Özü günahkardı, zəhmət çəkib arvadının ipini yığaydı.

– Necə düşünürsüz, kəl taparıq? – deyə Marqo dolu qabı ərklə geri itələyib soruşdu.

– Yəqin ki, taparıq, – Uilson qadına baxıb qımışdı. – Bəs siz düşərgədə qalmaq istəmirsiniz?

– Əsla!

– Ona əmr edin ki, düşərgədə qalsın, – Uilson Makomberə baxdı, Makomersə soyuq tərzdə cavab qaytardı:

– Özünüz əmr edin!

– Yaxşısı budur, – Marqo sevincək dilləndi, – gəlin əmrə keçinək, özümüz də ağılsızlıq eləməyək, Frensis.

– Getmək olar? – Makomber soruşdu.

– Mən hazır, – Uilson dedi. – Siz memsaibin bizimlə getməsini istəyirsiniz?

– İstədim, ya istəmədim – bir dəxli var?!

“Lənət şeytana, – Uilson fikirləşdi. – Lənət şeytana, doğrudan da, lənət şeytana, başqa nə deyəsən. Hə-ə, deməli, indi bax belə olacaq. Olsun, deməli, indi məhz bu cür olacaq”.

– Qətiyyənlə dəxli yoxdur, – o dedi.

– Bəlkə, onunla birgə siz özünüz də düşərgədə qalasanız və mənə imkan yaradasınız ki, vəhşi öküzləri təkbaşına ovlayım? – Makomber soruşdu.

– İxtiyarım yoxdur, – Uilson dedi. – Gic-gic danışmağı da boşlayın getsin.

– Gic-gic danışmıram. Mənimçün iyrəncdir.

– İyrənc – yaxşı söz deyil.

– Frensis, zəhmət deyərsə, ağıllı sözlər danışmağa çalış, – Marqo dedi.

– Lənət şeytana, mən, onsuz da, ağıllı danışmıram. Siz haçansa belə iyrənc şey yemisiniz?

– Siz yeməkdən narazısınız? – Uilson təmkinlə soruşdu.

- Heç qalan şeylər də ondan fərlı deyil.
- Özünü ələ alın, dostum, – Uilson təmkinini pozmadı.
- Gədələrdən biri ingiliscəni az-maz başa düşür.
- Gözüm aydın! Cəhənnəmə başa düşsün.

Uilson ayağa qalxdı, qəlyanını tüstülədə-tüstülədə onların böyründən ötüb bayaqdan onu gözləyən silahdaşına yaxınlaşdı, suaxili dilində ona bir neçə söz dedi. Makomberlə arvadı isə hələ də masa arxasından qalxmamışdılar. Makomber gözlərini öz fincanına zilləyib susurdu.

– Bax ha, əzizim, əgər sən burda hay-küy salsan, mən səni atacam, – Marqo sakitcə dilləndi.

- Atmazsan.
- Hay-küy qopart, onda görərsən.
- Sən məni atmazsan.
- Hə, səni atmaram, sən də özünü ləyaqətli aparaçaqsan.

- Ləyaqətli? Bu söz mənim xoşuma gəlir. Ləyaqətli.
- Hə, ləyaqətli.
- Kaş sən də özünü ləyaqətli aparmağa çalışaydın.
- Mən çox çalışmışam. Dedikcə çox.
- Bu qırmızısifət donuzdan zəhləm gedir. Təkcə elə onun görkəmindən ürəyim bulanır.
- Amma heç bilirsən o necə xoşxasiyyətdir?
- Kəs səsini! – Makomber qışqırdı.

Bu vaxt avtomobil yemək çadırına yaxınlaşdı, sürücü və hər iki silahdaşın yerə tullandılar. Uilson yaxınlaşıb masa arxasında oturmuş ər-arvada baxdı.

- Ova gedirik? – soruşdu.
- Hə, – Makomber dedi, – gedirik.
- Yun köynəyinizi götürün, gedəndə soyuq olacaq.
- Gedim dəri gödəkcəmi götürüm, – Marqo dedi.
- Gödəkcə xidmətçinin yanındadır.

Uilson bunu deyəndən sonra qalxıb sürücünün yanında oturdu, Makomberlə arvadı kirimişcə keçib arxa oturacaqda əyləşdilər.

“Bu qanmaz birdən tüfənglə boynumun dalını odlayar ha, – Uilson fikirləşdi. – Bilmirəm bunlar niyə bu qadınları özləri ilə ova dartıb aparırlar?”

Avtomobil çayı daş-kəsəyin xırda olduğu ən dayaz yerindən kəsib keçdi, sonra obaşdanın bozumtul işığında ayri-üyrü yollarla dik sahilə dırmaşdı; burda seyrək ağaclı meşəyə və geniş talaya rahat getməkdən ötrü Uilson qabaqcadan maşın yolu açdırmışdı.

Düşündü ki, əcəb yaxşı səhərdi. Hər tərəf şəh içindəydi, avtomobil otları və yastı kolları basıb keçir, o da təkərlərin altında yaprışan yarpaqların qoxusunu duyurdu. Yarpaqlardan göyərçinotunun ətri gəlirdi; heç bir yolu-yolağası olmayan bu cür parka bənzər seyrək meşəni maşınla gəzib-dolaşmaq, sübh şəhənin əsrarəngiz qoxusunu duymaq, əzilmiş qijiləri, səhərin duman pərdəsi arxasından qara gövdəsi görsənən qollu-budaqlı ağacları seyr etmək Uilsona xüsusi sevinc bəxş edirdi. Arxada oturan iki nəfər artıq onu maraqlandırmırdı, indi o, vəhşi öküzləri düşünürdü. Onun görmək istədiyi kəllər gündüzlər kol-kos basmış bataqlıqda dincəlirdi və onların həmin yerdə ovlanması əsla mümkün deyildi; ancaq otlamaq üçün gecələr hamısı geniş talaya çıxırdılar və hərgah vaxtında yetişib avtomobillə bataqlığın yolunu kəssəydilər, güman ki, Makomber onları açıqlıqda vura bilərdi. O, Makomberə qoşulub vəhşi öküzləri heç də cəngəllikdə ovlamaq istəmirdi; ümumiyyətlə, Makomberlə nə kəlləri, nə də hər hansı başqa heyvanı ovlamaq həvəsində deyildi, ancaq o, peşəkar ovçuydu və bundan da betər tiplərə rast gəlib hər biriylə ova çıxmalı olmuşdu. Əgər bu gün kəl tapsaydılar, onda təkə kərgədan

ovu qalırdı və bununla da yazıq öz təhlükəli əyləncəsini başa çatdırar, bəlkə də hər şey ötüşərdi. Bu qadınla daha əlaqəyə girən deyil, dünənkini isə Makomber birtəhər sinirər. Çox güman ki, başına bu sayaq işin gəlməsi birinci dəfə deyil. Yazıq. Görünür, belə şeyləri sinirməyə adət kardır. Bədbəxt hərif. Özü günahkardı.

Bu adam, Robert Uilson, özüylə ova həmişə enli çarpayı götürərdi – nə biləsən hadisələr necə cərəyan edəcək. Öz müştərilərinə yaxşı bələd idi: cəmiyyətin əylənməyi xoşlayan yuxarı təbəqəsinin nümayəndələri, dünyanın hər tərəfindən axıyıb gələn həvəskar idmançılar, ağ ovçuyla bu enli çarpayıda yatmayınca xərclədiyi pulun müqabilində nəyisə əldə etmədiyini düşünən gözəlçələr çıxıb gedəndən, uzaqlaşandan sonra onların hamısına nifrət edir, hamısından iyrenirdi, ancaq bir yerdə olduqları vaxt müştərilərin əksəriyyəti onun xoşuna gəlirdi. Hər necə olsa, bir parça çörəyi onlardan çıxırdı, özü də onu günümüzə tutduqları müddətdə aralarındakı fərq ortadan qalxır, ölçülər tənləşirdi.

Bircə ov məsələsindən başqa. Ov işlərində onun öz ölçüsü vardı – bu adamlar ya ona tabe olmalı, ya da özlərinə ayrı bir ovçu tutmalıydılar. Bilirdi ki, müştərilərin hamısı buna görə onun hörmətini saxlayırlar. Amma bu Makomber nəşə qəribə tipdi. Həqiqətən, qəribə tipdi. Hələ üstəlik də arvadı. Hə, arvadı. Arvad ha. Bəli, arvad. Olsun, amma bu məsələni qurtardıq. Dönüb onlara baxdı. Makomber məyus və acıqlıydı. Marqonun üzü gülürdü. Bu gün o daha cavan, daha tərəvətli, daha məsum görünürdü və dünənki ləçərliyi az gözə çarpırdı. “Bircə Allah bilir ki, ağılında nə tutub, – Uilson fikirləşdi. – Gecə danışmağa çox da həvəsli deyildi. Amma hər halda ona baxmaq xoşdur”.

Avtomobil elə də hündür olmayan yoxuşu qalxıb ağacların arasıyla, sonra ot basmış geniş talanın qırağıyla,

iri budaqların kölgəliyi boyunca irəliləyirdi; yavaş gedirdilər və Uilson gözlərini talanın bitdiyi uzaqlığa zilləyib hər şeyi diqqətlə izləyirdi. Sürücüyə əmr etdi ki, maşını saxlasın və durbinlə bütün talanı gözdən keçirdi. Sonra sürücüyə əlini yellətdi, o da maşını ehmalca yerindən tərpədirib hündür kolluqların böyrü ilə irəli sürdü; asta sürürdü ki, qaban ayaqlarının eşdiyi çalalara düşməsinlər. Hələ də talanın qurtaracağından göz çəkməyən Uilson qəfildən geri qanrılıb dedi:

– Bir baxın, odur ey!

Maşın irəli şığıdı, Uilson sürücüyə suaxilicə tələsik nəsə deməyə başladı və onun göstərdiyi yerə baxanda Makomber talanı çaparaq kəsib-keçən üç zırpı heyvan gördü – bu silindrvari vəhşilərin üçü də yepyekə, qapqara tanklar kimi çox uzun və nataraz idilər; boyun və bədənləri sıçrayış üçün gərilib dartılmış zırpıların sıçrayarkən qabağa uzatdıqları başlarında, tamamilə hərəkətsiz başlarında o, bir-birindən xeyli aralı duran, dikinə yuxarı burulmuş qara buynuzları gördü.

– Üç qoca dişi, – Uilson dedi. – Biz onların bataqlığa gedən yolunu kəsməyə macal taparıq.

Maşın təciklərin üstüylə saatda qırx beş mil sürətlə uçur və kəllər Makomberin gözündə elə hey iriləşir, iriləşirdi; belə ki, o artıq nəhənglərdən birinin qasnaq bağlamış tüksüz boz bədənini, boynunun kürəyinə bitişdiyi yeri və sıçrayarkən buynuzlarının qara parıltısını görürdü. Bu kəl bütün ağırlığıyla qabaqda dördəyaq qaçan o biri ikisindən azca geridəydi. Sonra avtomobil nəyinsə üstünə çıxıbmuş kimi bərk yırgalandı; onlar lap yaxına gələndə o, kəllərin dərisində, seyrək tüklərin arasında ilişib qalan daş-çınqılı, heyvərə buynuzlarına, irəli çıxmış enli burun pərələrinə yapışan toz-torpağı lap aydınca gördü; tufəngi üzünə qaldırmışdı

ki, Uilsonun çığirtısı eşidildi: “Maşından yox, ay axmaq!”

Onun üzündə qorxudan əsər-əlamət yoxdu, yalnız Uilsona nifrət vardı; amma bu vaxt sürücü əyləci elə basdı ki, az qala təkərlər torpağa girib maşını yerə mıxladı və Uilson özünü o tərəfdən, Makomersə bu tərəfdən yerə atdı; ancaq Makomber tullananda ayağı sanki hələ də geri gedən torpağa toxunub büdrədi, sonra sürətlə uzaqlaşan kəli tuşlayıb atdı və güllənin kələ necə dəydiyini eşitdi. Güllələrin hamısını atıb tufəngi boşaltsa da, heyvan qaçıb uzaqlaşdı; nəhayət, yadına düşdü ki, peysərə yaxın yeri, çiyinləri nişan almaq lazımdır. Tufəngi yenidən dolduranda heyvanın yığıldığını, dizləri üstə yerə çökdüyünü, ağır başının yırğalandığını gördü; o biri iki kəlin qaçmasını görən kimi başçını tuşlayıb atdı və gülləsi hədəfə dəydi. Bir də atdı, bu dəfə gülləsi boşa getdi, Uilsonun tufəngindən qopan qulaqbatırıcı “ka-ra-yonq!” gurultusunu eşitdi və qabaqdakı kəlin burnu üstə torpağa qaxıldığını gördü.

– İndi üçüncüyə keç, – Uilson dedi. – Bax, atış buna deyərəm!

Amma axırınıcı kəl bayaqkı inadla çaparaq qaçıb uzaqlaşdı və Makomberin gülləsi onu tutmadı, əvəzində toz-torpağı fəvvarətək göyə sıçratdı; Uilson da kəli vura bilmədi, yalnız toz dumanı qaldırdı, dərhal da qışqırdı: “Gedirik! Belə ələ keçməyəcək!” Cəld Makomberin əlindən yapışdı və hərəsi bir tərəfdən maşının pilləkəninə sıçrayıb, təpəlik yerdə eyni sürətlə ağır-ağır, düz irəli qaçan heyvanı maşınla qovmağa başladılar.

Kəli tez yordular və Makomber patronları əlindən sala-sala tufəngini doldurdu; çaxmağın tutması tutmuşdu, amma onu tez düzəldə bildi və az qala heyvanın tuşuna çatıb tənləmişdilər ki, Uilson “Dayan!” qışqırdı. Maşın qəfil dayandı, elə yırğalandı ki, az qala müvazinəti itirib

Çexovdan Markesə qədər

aşacaqdı; Makomberi də torpağın üstünə atdı, ancaq bu dəfə o büdrəmədi, çaxmağı irəli verib çaparaq qaçan kəlin girdə, qara kürəyinə atəş açdı, nişan alıb bir də atdı, sonra bir də, bir də, bir də atdı, di gəl, güllələr hamısı hədəfə dəysə də, kəlin vecinə deyildi və sanki heç bir zədə almamışdı. Sonra Uilson atəş açdı, gurultudan qulaqları tutulan Makomber öküzü səntirlədiyini gördü; səylə nişan alıb tətivi çəkdi və öküz dizlərini büküb yerə çökdü.

– Əhsən, – Uilson dedi. – Təmiz işdi. İndi üçü də hazırdı.

– Siz neçə dəfə atdınız? – Vəcdə gəlmiş Makomber soruşdu; o, büsbütün başgicəlləndirici bir həyəcan içində idi.

– Cəmi üç dəfə, – Uilson dedi, – Birincini, ən yekəsini siz öldürdünüz. O biri ikisini gəbərtməkdə mən, sadəcə, sizə kömək elədim. Qorxdum özlərini cəngəlliyə versinlər. Əslində, onlar da sizin ovunuzdu, mən bir balaca dəstək verdim. Əla atırdınız.

– Gedək maşına, mən içmək istəyirəm.

– Qabaqca bunun işini bitirmək lazımdır, – Uilson dedi.

Kəl dizləri üstə yerə çökmüşdü; Makomberlə Uilson qabağa yeriyəndə başını qəzəblə dikəldib yırğalaya-yırğalaya, donuz gözlərini bərəldərək quduzcasına böyürdü.

– Baxın, birdən qalxıb durar ha, – Uilson bunu deyib əlavə elədi: – Bir az yana çəkilin, boynundan, qulağının dalından vurun.

Makomber öküzün qəzəbdən gərilməmiş nataraz boynunun tən ortasını nişan alıb atdı; heyvanın başı qabağa düşdü.

– Əhsən, – Uilson dedi. – Düz fəqərə sümüyündən. Lənət şeytana, qorxunc şeydi, elə deyil?

– Gedək içək, – Makomber dedi; onunçün ömründə hələ heç vaxt bu cür yaxşı olmamışdı.

Avtomobildə Makomberin rəngi ağappaq ağarmış arvadı oturmuşdu.

– Səni tanımaq olmurdu, sən misilsiz idin, mənim əzizim, – Marqo ərinə dedi. – Amma əcəb qovhaqov idi ha!

– Bərk silkələdi? – Uilson soruşdu.

– Yaman qorxuluydu. İndiyəcən bu cür qorxduğum olmamışdı.

– Gəlin, hamımız içək, – Makomber dedi.

– Hökmən içməliyik, – Uilson dedi. – Memsəib birincidir.

Qadın üzünü yüngülcə turşudaraq viskini su qabından qurtum-qurtum içib, sonra qabı ərinə, o da Uilsona ötürdü.

– Ömrümdə belə qorxu hissi keçirməmişdim. Bu, adamı elə həyəcanlandırır ki, – qadın dedi. – Həyəcandan başım ağrıdı. Ancaq heç bilmirdim ki, kələ avtomobildən atəş açmağa icazə verilir.

– Heç kim avtomobildən atəş açmayıb, – Uilson dedi.

– Bəs onları maşınla qovmaq?

– Ümumiyyətlə götürəndə, bu qəbul olunmayıb. Ancaq nəsə bu gün bu mənə əcəb xoş gəldi. Yolsuz-rizsiz dərətəpədə, çala-çuxurda bu cür maşın mələtmək piyada ov eləməkdən daha risklidir. Kəlin kefinə düşsəydi, hər atəşdən sonra üstümüzə cuma bilərdi. Lap neçə dəfə istəsən. Amma hər halda, heç kəsə danışmayın. Əgər onu nəzərdə tutursunuzsa, bəli, bu iş qanuni deyil.

– Məncə, – Marqo dedi, – belə kök, müdafiəsiz heyvanları maşınla qovmaq düzgün deyil.

– Doğrudan?

– Əgər Nayrobidə bundan xəbər tutsalar necə olardı?

– İlk növbədə mənim şəhadətnaməmi tutub əlimdən alardılar. Sonrasına qalanda da, bu qəbildən bir sürü xoşagəlməz şeylər ortaya çıxardı, – Uilson içə-içə sözünü tamamladı. – İşsiz qalardım.

Çexovdan Markesə qədər

– Doğrudan?

– Hə, doğrudan.

– Odu ha, – gün ərzində Makomberin ilk dəfə qırışığı açıldı. – Bax, qır-saqqız olub, o, indi də sizin yaxarızdan qopan deyil.

– Əhsən, Frensis, gör sən necə də zərif ifadələr işlədirsən.

Uilson hər ikisinə baxıb fikirləşdi ki, əgər ər axmaq, arvad yaramazdırsa – belədə, bəs, görəsən, onların uşaqları necə olar? Ancaq dilinə başqa söz gətirdi:

– Heç sizin xəbəriniz var ki, biz silahdaşılardan birini itirmişik?

– Aman Allah, yox, – Makomber təəccüblə dilləndi.

– Odur ey, gəlir, – Uilson dedi. – Yəqin, biz birinci kəldən aralanıb gedəndə maşından yıxılıb.

Qoca Konqoni başında toxunma papaq, əynində qoruyucu gödəkcə və qısa şalvar, ayağında rezin səndəl axsaya-axsaya onlara tərəf gəlirdi; sifəti acıqlıydı. Gəlib çatan kimi öz dilində Uilsona nəsə qışqırdı; ağ ovçunun üzündəki ifadənin necə dəyişdiyini heç kəsin gözündən qaçmadı.

– O, nə deyir? – Marqo soruşdu.

– Deyir, birinci vurduğumuz öküz qalxıb, özünü meşənin cəngəlliyinə verib, – Uilsonun səsinə heç bir ifadə sezilmirdi.

– Belə de, – Makomber dalğincasına dilləndi.

– Hə, demək indi eynən şirlə baş verən kimi olacaq, – Marqonun üzünü canlandı.

– Lənət şeytana, – Uilson dedi, – şirlə baş verən kimi yox, tamam ayrı cür olacaq. Makomber, yenə içəcəksiniz?

– Hə, sağ ol, – Makomber bir gün əvvəl yaşadığı hissini geri qayıdacağını gözlədi, ancaq həmin hiss qayıtmadı. Ömründə ilk dəfə idi ki, o, zərrə qədər də qorxu hissi keçirmirdi; qorxunun yerini indi aşkar heyranlıq hissi tutmuşdu.

– Gedək ikinci kəlin vəziyyətinə baxaq, – Uilson dedi. – Mən sürücüyə deyim, qoy maşını kölgəyə çəksin.

– Hara gedirsiniz? – Marqo soruşdu.

– Kələ baxmağa, – Uilson dedi.

– Mən də gedirəm.

– Gedək.

Hər üçü ayağa qalxıb ağır buynuzlu iri başını qabağa uzatmış halda, qara bir qaya parçasıtək otun üstünə sərilmış ikinci kəlin yanına getdi.

– Əcəb kəlləsi var, – Uilson kələ baxıb dedi. – Buynuzların arası əlli düymdən az olmaz.

Makomber kələ heyranlıqla tamaşa edirdi, Marqo isə üz-gözünü turşutdu:

– İyrənc mənzərədir, bəlkə, kölgəliyə gedək?

– Əlbəttə, gedək. – Uilson əlini irəli uzadıb Makomberdən soruşdu: – O kolluğu görürsüz?

– Görürəm.

– Birinci vurduğumuz öküz bax gedib ora girib. Konqoni maşından yıxılıb düşəndə, deyir, kəl yerdə uzanmışdı. Qoca bizim kəlləri necə qovmağımıza, heyvanların necə qaçmasına tamaşa edirmiş, birdən başını qaldıranda görüb öküz ayaq üstədir, düz ona baxır. Yaxşı ki, cəld tərپənib, tez aradan çıxıb, öküz də yavaş-yavaş kolluğa tərəf gedib.

– Onun dalınca indimi gedirik? – Makomber səbirsizliklə soruşdu. Uilson onu altdan-yuxarı süzüb düşündü ki, çox qəribə tipdi, dünən qorxudan əsirdi, bu günsə cəngavər kimi döyüşə tələsir.

– Yox, bir az gözləyək.

– Siz allah, gəlin kölgəyə çəkilkək, – Marqo yenə dedi; onun bənizi avazı olmuşdu, görkəmindən xəstəyə oxşayırdı.

Onlar qollu-budaqlı ağacın altında dayanmış maşının yanına gəlib əyləşdilər və Uilson dedi:

– Çox güman ki, artıq gəbərilib. Bir az gözləyək, sonra gedib baxarıq.

Çexovdan Markesə qədər

Makomber heç zaman dadmadığı hansısa qənirsiz, nəhayətsiz bir xoşbəxtlik hiss edirdi.

– Bax buna deyərəm yarış, buna deyərəm qovhaqov! Mən ömrümdə buna bənzərini yaşamamışdım. Marqo, həqiqətən, gözəl idi, düz deyil?

– İyrənclik idi.

– Nəyi iyrənclik idi ki?

– Hə, iyrənclik idi, – qadın acı-acı dilləndi, – xalis iyrənclik, alçaqlıq idi.

– Bilirsiz, – Makomber Uilsona üz tutdu, – indən belə mən, yəqin ki, daha heç vaxt heç nədən qorxmaram. Biz kəlləri görəndə, onları qovanda mənim içimdə nəsə baş verdi. Sanki su bəndi yuyub apardı. Əcəb ləzzət idi.

– Ciyərlərə xeyri var. Adamlar nələrdən keçmir ki.

– Məndə, həqiqətən, nəsə dəyişilib, – Mokomberin üzünə nur saçdı. – Mən özümü tam başqa adam hiss eləyirəm.

Arvadı heç nə demir və ona nəsə qəribə tərzdə baxırdı. O, kürəyini arxa oturacağın söykənəcəyinə qısmışdı, Makomersə irəli əyilmişdi və qabaq oturacaqda yanpörtü əyləşərək suallarına cavab verən Uilsonla danışırdı.

– Bilirsiniz, mən şir ovuna bir də çıxardım, özü də böyük məmnuniyyətlə. İndi mənim şirdən bir tikə qorxum yoxdur. Axı onların nəyindən qorxasan, neyləyə bilərlər axı?!

– Düzdür. Bəd ayaqda sizi öldürərlər, vəssalam. Şekspirdə necə deyilir? Çox qiyamət yerdi, indi yadıma salaram. Hə, orda çox gözəl deyilib. Bir vaxtlar mən o yeri həmişə təkrarlayardım. Qoy görün necəydi. “Vallah, mənimçün heç fərqi yoxdur; onsuz da ölümdən yaxa qurtarmaq olmaz, ona borcunu verməlisən. Amma hər necə olsa, bu il ölən gələnlik ölümdən yaxasını qurtarıb”. Yaxşıdır, yox?

Onun həyatında böyük əhəmiyyət kəsb edən bu sözləri söyləyərkən yamanca pərtləşdi; ancaq gözü qarşısında insanların yetkinlik yaşına çatdığını birinci dəfə görmürdü, bu isə onu həmişə həyəcanlandırır. İş onda deyildi ki, iyirmi bir yaşları tamam olurdu. Ov vaxtı qəfildən hərəkətə keçməyin zərurətə çevrildiyi və qabaqcadan narahatlıq keçirməyə macal verməyən təsadüfi şərait, – bax, Makomberə lazım olan şey bu idi; amma necəliyindən asılı olmayaraq olan, onsuz da, olmuşdu, buna şübhə yoxdu. “Bir gör o necə dəyişib, – Uilson düşündü. – Məsələ orasındadır ki, bunların çoxu uzun müddət uşaq kimi qalırlar. Bəziləri ömürbillah yekəmlirlər, baxırsan yaşı əlliyə çatıb, di gəl görkəmindən cocuqluq yağır. Totuqsifət bədnam amerikan kişiləri! Allaha and olsun ki, qəribə xalqdır. Ancaq indi bu Makomber onun xoşuna gəlir. Qəribə tip olmağına, əlbəttə ki, qəribə tipdi. Və yaqın ki, arvadının bir də xəyanət etməsinə, ona buynuz qoşmasına yol verməz. Neynək, yaxşı işdi. Nəyi pisd ki, lənət şeytana! Yəqin ömrü boyu qorxub. Bu qorxunun nədən başladığı bəlli deyil. Amma daha bitdi. Vəhşi öküzdən qorxmağa macal tapmadı, həm də bərk hirsliydi. Üstəlik də, avtomobil. Hə, avtomobildə olanda hər şey asan görünür. İndi onu saxlamaq olmaz. Müharibədə də eynən belə olurdu. Bu, bəkarəti itirməkdən qat–qat ciddi hadisədir. Qorxu daha yoxdur, onu dibindən kəsib atıblar. İndi qorxunun yerində nəsə təzə şey peyda olub. Kişidəki ən vacib şey. Kişini kişi eləyən nəsnə. Və bunu qadınlar da duyur. Qorxu daha yoxdur”.

Marqo avtomobilin küncünə qısılib hər iki kişiye diqqətlə göz qoyurdu. Uilson dəyişməmişdi, həminkiydi; qadın onu bir gün əvvəl görəndə, gücünün nədə olduğunu ilk dəfə anlayanda necə idisə, indi də eləydi. Ancaq Frensis dəyişmişdi və qadın bunu görürdü.

– Nəyinsə intizarında olarkən yaşanan səadət duyğusu sizə tanışdır? – Makomber özünün təzəlikcə yiyələndiyi mülkünü araşdırmağa davam edərək soruşdu.

– Bu barədə, adətən, danışımlar, – deyə Uilson Makomberin üzünə baxdı. – Yaxşı olar ki, siz qorxduğunuz şeylərdən danışasınız. Nəzərə alın ki, qorxu ilə hələ çox üzləşəcəksiniz.

– Bəs hərəkətə keçmək ərəfəsində yaşanan xoşbəxtlik hissi necə, bu hiss sizə tanışdır?

– Hə, – Uilson dedi. – Və nöqtə. Bu barədə çox danışmağa lüzum yoxdur. Yoxsa, hər şey korlana bilər. Bir şeyi çox danışanda bütün ləzzəti qaçır.

– İkinizin də danışdığı boş şeydir, – Marqo söhbətə qarışdı. – Maşında oturub, üç dənə dilsiz-ağızsız heyvanı qabağınıza qatıb qovmusunuz, hələ özünüzü qoçaq da sayırsız.

– Üzr istəyirəm, mən, həqiqətən də, artıq-əskik danışdım, – Uilson dedi və fikirləşdi ki, qadın bərk təlaş içindədir, əməlli-başlı təşvişə düşüb.

– Axı bizim nədən danışdığımızı bilməyə-bilməyə niyə söhbətə qarışırsan? – Makomber arvadına bozardı.

– Sən nəyə birdən-birə yaman qoçaqlaşmısan, – qadın nifrətlə dilləndi, ancaq bu nifrətdə qətiyyət yox idi. O, bərk qorxurdu.

– Təsəvvür elə ki, – Makomber özündən arxayın halda ürəkdən güldü, – təsəvvür elə ki, mən, doğrudan da, qoçaq olmuşam.

– Gec deyil ki? – Marqo acı-acı dedi; çünki hər şeyin yaxşı olmasına çox çalışmışdı, uzun illər çalışmışdı və onların indiki kimi yaşamasında heç kimi günahlandırmaq olmazdı.

– Mənimçün gec deyil, – Makomber dedi, Marqo isə maşının küncünə bir az da bərk qısılib daha heç nə demədi.

Makomber bu dəfə üzünü Uilsona tutdu, gümrah səsle ondan soruşdu:

– Necə bilirsiniz, vaxt deyil?

– Yoxlamaq olar, – Uilson dedi. – Sizde patron qalibmi?

– Silahdaşılıqda bir az var.

Uilson suaxili dilində nəşə qışqırdı, kəllərdən birinin baş dərisini soyan yerli qoca belini dikəldib cibindən bir qutu patron çıxartdı, gətirib Makomberə verdi; o da tufəngini doldurub, qalan patronları cibinə dürtdü.

– Siz springfildlə atın, əliniz ona öyrəşib, – Uilson dedi.

– Maniliher qoy maşında, memsaibin yanında qalsın. Konqoni də ştuseri götürər. Mən öz topumu götürürəm. İndi qulağınız məndə olsun, görün sizə nə deyirəm. – Makomberi qorxuya salmamaqçün Uilson bunu axıra saxlamışdı. – Kəl hücum edəndə başını aşağı sallamır, qabağa verir. Buynuzlarının kökü bütün alını tutur, biləsiz ki, təpəsindən vurmağın qəti xeyri yoxdu. Yeganə əlacı odur ki, düz burnunun üstündən vurasan. Döşündən vurmaq da çətin olmaz, ya da əgər böyür tərəfdən dursanız, onda ya boynunu, ya da çiyini nişan alın. Yaralı kəli ələ keçirmək çox çətinidir. Heç bir əllaməçilik eləməyin, rahat atın. Di yaxşı, kəlləni də soyub qurtardılar. Tərpənəkmi?

Bunu deyəndən sonra Uilson yerliləri yanına çağırırdı, onlar əllərini silə-silə yaxınlaşdılar, böyükləri arxa tərəfdən maşına mindi.

– Mən tək-cə Konqonini götürürəm, – Uilson dedi. – Qoy o birisi burda qalib quşları qovsun.

Avtomobil asta sürətlə yola düzəlib talanın kəşişdiyi qurquru çaylaq boyunca yaşıl dil kimi uzanan otun üstüylə, balaca bir ada kimi görünən meşəyə tərəf irəliləyəndə Makomber ürəyinin necə döyündüyünü və ağzının yenə də quruduğunu hiss elədi; ancaq bu, qorxu yox, həyəcan idi.

Çexovdan Markesə qədər

– Bax o, cəngəlliyə burdan girib, – Uilson silahdaşına suaxilicə əmr elədi ki, izi axtarıb tapsın.

Avtomobil yaşıl adacığın yanına çatıb dayandı; Makomber, Uilson və silahdaşın maşından yerə düşdü. Makomber arxaya boylanıb gördü ki, Marqo ona baxır və silah da onun düz yanındadır. Uzaqdan arvadına əl yellətdi, amma qadın ona cavab vermədi.

Cəngəllik yaman sıx idi, torpağı da qurquru; qoca büt-bütün tər içindəydi, Uilson isə şlyapanı lap gözünün üstünə çəkmişdi və indi Makomber düz qənsərində onun qıpqırmızı boynunu görürdü. Birdən Konqoni nəsə deyib irəli qaçdı.

– Kəl orda gəbərrib, – Uilson dedi. – Təmiz işdi.

Sonra çevrilib Makomberin əlindən yapışdı, dərhal da bir-birinin əlini sıxıb məmnunluqla gülümsündülər. Elə bu dəm qocanın tükürpədicisi çıxırtısı eşidildi və onlar baxıb gördülər ki, Konqoni cəngəllikdən yanakı çıxıb yengəc kimi bərkdən qaçır, qanı axa-axa nataraz başını qabağa uzadıb dodaqlarını bir-birinə pərçimləmiş, burun pərələri şişmiş kəl də eynən donuz gözləritək qan tutmuş xırda gözlərini düz onlara zilləyərək qocanın arxasınca cumur. Kəlin böyründəcə dayanmış Uilson dizinin üstündən atəş açdı və ştuserin gurultusundan Makomber özünün atdığı güllənin səsini eşitmədi. Bircə onu gördü ki, buynuzların nəhəng özülündən ətrafa şifer qırıntılarına oxşayan qəlpələr səpələndi və kəlin başı dala dartıldı. O, kəlin burun pərələrini nişan alıb bir də atəş açdı və yenə dikinə qalxan buynuzlardan qəlpələrin necə qopduğunu, ətrafa nə cür sıçradığını gördü. İndi Makomber Uilsonu görmürdü; səylə nişan alıb tətiiyi yenidən çəkdi, az qala üstünə çıxmaqda olan kəlin irəli uzanmış buynuzlu kəlləsi təxminən onun tütəngi bərabərindəydi və o, qəzəbdən alışıb-yanan xırda gözləri, aşağı enən iri kəlləni gördü və beynində parıltısı göz deşən

qaynar, gözlənilməz bir partlayışın necə qopduğunu hiss etdi; bundan sonra daha heç zaman heç nə hiss eləmədi.

Uilson kəli çiyindən vurmaq üçün yenicə qırağa sıçramışdı; Makomber dayandığı yerdəcə durub kəlin bur-nuna atəş açır, hər dəfə də gülləsi lazımı nöqtədən azacıq yuxarıya dəyirdi – ağır buynuzlar şifertək ovulub tökülürdü; missis Makomber isə ərini elə indicə buynuzuna keçirəcək öküzü 6,5 kalibrli maniliherlə avtomobildən atəş açdı və onun atdığı güllə bir az yan tərəfdən Frensisin başını – kəllə sümüyündən iki düym yuxarını tutdu.

Frensis Makomber böyrü üstə yıxılan öküzdən cəmi iki yard aralıda üzüqoylu uzanmışdı; arvadı onun baş tərəfində diz üstə çöküb qalmış, Uilson da qadının böyründə dayanmışdı.

– Onu çevirmək lazım deyil, – Uilson dedi.

Qadın əsəbindən çılgıncasına hönkürürdü.

– Gedin maşına, gedin orda oturun. Silah hardadı?

Qadın başını yellədi; onun donuq sifəti büzüşüb eybəcərləşmişdi. Yerlilərdən biri əyilib silahı yerdən qaldırdı.

– Qoy yerinə, – Uilson ona çəmkirib, sonra da əlavə elədi: – Abdullanın dalınca get, qoy gəlib bədbəxtliyin necə baş verdiyinə şahid olsun.

Sonra çöməlib cibindən dəsmal çıxartdı və saçları qısa vurulmuş Makomberin başını örtüdü. Qan quru, yumşaq torpağa hopmuşdu.

Ayağa qalxıb böyrü üstə uzanmış kələ göz yetirdi. Ayaqlarını gen uzatmış heyvanın qarnının seyrək tükləri arasıyla gənələr gəzişirdi. “Lənətə gəlmiş pis deyil ha, əlli düymdən az olmaz”, – beyni öz işində idi. Sürücüyə qışqırdı ki, meyitin üstünü şalla örtün, özü də böyründən heç yana tərənəməsin. Sonra avtomobilin küncünə qısılib ağlayan qadının yanına gəldi, tamamilə etinasız halda sözə başladı.

Çexovdan Markesə qədər

– Başınıza əcəb iş açdınız. Amma o, sizi mütləq atacaqdı.
– Əl çəkin, – qadın dedi.
– Əlbəttə, bu, bir bədbəxt hadisədir. Kim də bilməsə, mən bilirəm.

– Əl çəkin, – qadın dedi.
– Narahatlıq keçirməyin. Qarşıda bəzi xoşagəlməz şeylər gözlənilir, ancaq mən tapşıracağam ki, bir neçə şəkil çəksinlər, istintaq zamanı bu şəkillər çox kara gələcək. Silahdaşıyanlarla sürücü şahid kimi çıxış edərlər. Siz heç nədən qorxub eləməyin.

– Əl çəkin, – qadın dedi.
– Bunun başağrısı çox olacaq. Yük maşınını gölə göndərmək lazım gələcək ki, oradan radio ilə təyyarə çağırınsınlar. Təyyarə üçümüzü də Nayrobiyə aparar. Siz nə əcəb vaxtında onu zəhərləməmişiniz? Hə, İngiltərədə bu işi məhz belə görürlər.

– Əl çəkin! Əl çəkin! Əl çəkin! – Qadın qışqırdı.
– Yaxşı, daha eləməyəm, – Uilson öz mavi gözlərini etinasızcasına qaldırıb qadına baxdı. – Mən bir az hirslənmişdim. Əriniz təzə-təzə başlamışdı xoşuma gəlməyə.

– Siz Allah, əl çəkin, – qadın dedi. – Siz Allah, siz Allah, əl çəkin.

– Hə, bu cür daha yaxşıdır, – Uilson dedi. – “Siz Allah”. Hə, bax bu xeyli yaxşıdır. İndi mən əl çəkərəm.

KİLİMANCARO QARLARI

Kilimancaro – 19 710 fut hündürlükdə yerləşən əbədi qarlarla örtülü uca dağ silsiləsi, Afrikanın ən yüksək nöqtəsidir. Masai qəbiləsinin sakinləri onu “Allahların evi” anlamını verən “Nqaye–Nqaya”nın qərb zirvəsi adlandırırlar. Zirvənin ən yüksək nöqtəsində soyuqdan donub qaxaca dönmüş bəbir cəsədi var. Nə idi bəbiri belə bir yüksəkliyə çəkib gətirən, burada nə lazım olmuşdu ona? – burasını heç kəs izah edə bilmir.

Ən qəribəsi budur ki, mən bir tikə də ağrı hiss etmirəm, – o dedi. – Bunun başlanmasını elə yalnız bu cür bilirlər.

– Yəni heç ağrıtmır?

– Heç bir damcı da. Amma iy var. Bilirəm ki, xoşagələn şey deyil, gərək bağışlayasan.

– Bəsdı. Sən allah, bəsdı.

– Sən bir onlara bax. Maraqlıdır, görəsən, onları bura dartıb gətirən nədir, hə? Bu həngamə, yoxsa iy?

Onun çarpayısı küsdüm ağaclarının kölgəliyində idi və uzandığı yerdən uzaqlara – gözqamaşdırıcı gün işığının yayıldığı dərəyə baxanda yerdə ayaqlarını gen qoyub oturmuş üç dənə nataraz quş gördü, hələ neçəsi də göydə qanad çala-çala dövrə vururdu və onların iri-iri kölgələri torpağın üstündə sürətlə otərəf-butərəfə qaçırdı.

– Bu quşlar bizim yük maşınımız xarab olan gündən buralarda vurnuxmağa başlayıblar, – o dedi. – Bu gün də ilk dəfədir ki, yerə qonublar. Əvvəl mən onlara diqqətlə göz qoyurdum, fıkirləşirdim ki, birdən hansısa hekayəyə dürtəsi olaram. Amma indi hətta bu barədə düşünməyin özü belə gülməlidir.

Çexovdan Markesə qədər

– Belə danışma, lazım deyil, – qadın onun sözünü kəsdi.

– Elə-belə deyirəm. Bilirsən, adam danışanda bir az yüngülləşir. Özü də mən heç də sənin qanını qaraltmaq istəmirəm.

– Sən çox yaxşı bilirsən ki, məsələ qətiyyəən bunda deyil, – qadın dedi. – Məni əsəbiləşdirən yalnız odur ki, mən öz köməksizliyimi hiss edirəm. Biz özümüzü ələ almalıyıq və təyyarənin gəlməsini gözləməliyik.

– Ya da gəlməməsini.

– Yaxşı, onda de görək, mən neyləyim? Yəni, doğrudanmı, mən heç cürə kömək edə bilmərəm?

– Sən mənim ayağımı kəsə bilərsən, bəlkə, onda yuxarı dırmaşmaz. Amma heç inanmıram. Ya da məni güllələyə bilərsən. Axı sən indi sərrast atıcısan. Sənə atmağı öyrətmişəm, elə deyil?

– Bu cür danışma, lazım deyil. Bəlkə, sənə bir şey oxuyum?

– Nə oxuyacaqsan?

– Oxumadıqlarımızdan birini oxuyum, istəyirsən?

– Yox, qulaq asa bilmirəm. Ən yaxşısı danışmaqdır. Biz didişirik, onda vaxt da tez gedir.

– Mən didişib eləmirəm, səninlə öcəşmək də istəmirəm. Gəl daha öcəşməyək. Lap əsəblərimiz tarıma çəkilsə də. Bəlkə bu gün dalımızca yük maşını göndərələr. Ola bilsin təyyarə də gəldi.

– Mən yerimdən tərpənmək fikrində deyiləm. Nə mənası var axı? Hə, yalnız sənə görə, sən özünü rahat hiss edəsən deyə.

– Bu, qorxaqlıqdır.

– Niyə qoymursan ki, adam rahat ölsün, gərək elə hökmən dava salasan? Bax indi mənə qorxaq deməyindən nə xeyir var?

– Sən ölməyəcəksən.

– Bəsdi gic-gic danışdın. Mən ölürəm. İnanmırsan, bax o murdarlardan soruş, – o, boynunun pırpız lələkləri arasından başını çıxarıb irəli uzatmış bayaqkı üç heyvərə quşun olduğu yerə baxdı. Dördüncü quş da yerə qondu, çaynaqlarını torpağa basa-basa o birilərin yanına tələsdi.

– Onlardan elə hər dayanacaqda doludur, sadəcə, adam fikir vermir deyə gözə sataşmırlar. Əgər sən özün təslim olmasan, ölməzsən!

– Bunu harda oxumusan belə? Aman Allah, sən nə qədər səfehşənmiş!

– Onda başqası barədə fikirləş.

– Yox bir! – O dedi. – Bu məşğuliyət məni boğaza yığıb.

O, başını balışın üzərində geri atıb bir neçə dəqiqəni kiritmişcə uzandı, bürküdən qarsalanmış havaya, aralıda göyərən kolluğun yaşıl uclarına baxdı. Gözlərini zillədiyi sarımtıl fonda ağ yunlu bapbalaca quzular gəzişirdi, bir az uzaqda, yaşıl kolluqların dövrəsində isə ağappaq zebr sürüsü vardı. Düşərgə üçün yer çox uğurlu seçilmişdi – tərənin ətəyindəki gövdəli ağacların altında yaxşı içməli su, ikicə addımlıqda isə üzərində səhərlər kəkliklərin uçduğu suyu qurumuş bulaq vardı.

– İstəyirsən sənə bir şey oxuyum? – Çarpayının böyründə, qatlama parusin stulda oturmuş qadın bir də soruşdu. – Görürsən, meh də əsməyə başladı.

– Yox, sağ ol.

– Bəlkə, tezliklə yük maşını da gəldi.

– Onun gəlib-gəlməməsi məni qətiyyən maraqlandırmır.

– Məni isə maraqlandırır.

– Bizdə elə həmişə belə olub: səni maraqlandıran şey məni maraqlandırmayıb.

– Yox, Harri, həmişə belə olmayıb.

– İçmək pis olmazdı.

Çexovdan Markesə qədər

– İçki sənə ziyandır. Blekdə deyilir: içkidən imtina etməli. Sənə içmək olmaz.

– Molo! – o çığırdı.

– Hə, bvana.

– Mənə sodalı viski gətir.

– Hə, bvana.

– Sənə içmək olmaz, – qadın dediyini təkrar elədi. – Sən təslim olursan, bayaq da elə bunu deyirdim. Axı orda aydınca deyilir ki, içki ziyandır. Mən də bilirəm ki, sənə içki ziyandır.

– Yox, – o dedi. – İçkinin mənə xeyri var.

Hə, deməli, indi daha heç nə eləyə bilməzsən, o düşündü. Demək, indi o daha heç nəyi axıra çatdırmayacaq. Demək, bütün bunlar hamısı gör nə ilə sona yetirmiş – viskiyə görə deyişməklə. Sağ ayağında qanqrena başlayan vaxtdan ağrıları səngimişdi, ağrı ilə bərabər qorxu da çəkilib getmişdi və indi o yalnız nəhayətsiz yorğunluq, bir də sonun belə olacağına görə qərəz duyurdu. Yaxınlaşan şey onda zərrəcə maraqlı hissi doğurmurdu. Bu onu uzun illər ərzində izləmişdi, amma indi onun artıq heç bir mənası yox idi. Qəribəsi də odur ki, hər şeyi, hər şeyi məhz yorğunluq bu cür yüngülləşdirir.

İndi o, əvvəllər günü günə satıb vaxtını uzatdığı, necə lazımdırsa, məhz o cür yazmaqdan ötrü tam öyrəninçəyə qədər həmişə gələcək üçün qoruyub saxladığı həmin şeylər barədə daha heç zaman yazmayacaqdı. Neylək, belədə ən azından məğlubiyyətə uğramaz. Həm də kim bilir, bəlkə lap yazsaydı da heç nə alınmayacaqdı və bəlkə elə bu səbəbdən vaxtı uzadıb, yazmağa heç cür girişmir, öz niyyətini sonraya saxlayırdı. İndi əsl həqiqəti bilmək də daha heç zaman mümkün olmayacaqdı.

– Bura gəlmək lazım deyildi, – qadın onun əlindəki stəkana baxıb dodağını dişlədi. – Parisdə belə bir iş sənin

başına ömründə gəlməzdi. Sən həmişə deyirdin ki, Parisi sevirсэн. Gərək Parisdə qalaydıq, ya da bir başqa yerə gedəydik. Hara istəsən gedərdim. Axı sənə deyirdim, deyirdim ki, sən hara istəsən, mən də ora getməyə hazırım. Xətrindən ov keçirdisə, biz Macarıstana gedə bilərdik, orda hər şey də qulluğumuzda olardı.

– Bütün günahlar sənin o murdar pullarındadır.

– Haqsız danışırısan, – qadın dedi. – O pullar mənimki olduğu qədər də səninkidir. Mən hər şeyi atıb sənin dalınca gedirdim, hara istəyirdinsə gedirdim, nə ürəyindən keçirdisə edirdim. Amma bura gəlmək lazım deyildi.

– Sən axı deyirdin ki, buralar xoşuna gəlir.

– Hə, amma bunu sən sağlam olanda deyirdim. İndi isə bura dözülməzdir. Başa düşürəm ki, sənin ayağın niyə ağrımalıdır. Axı biz neyləmişik, nə günah işlətmişik?

– Mənim günahım budur ki, qabaqca dizimdəki yaraya yod sürtüb yandırmağı yaddan çıxartdım, sonra, ümumiyyətlə, bu barədə düşünmədim, o səbəbdən ki, indiyəcən heç bir infeksiya qır-saqqız olub yaxamdan yapışmamışdı. Ayağım zoqquldamağa başlayanda mən yaracığazı karbol turşusuyla yüngülcə islatdım, çünki olanımı bu idi; çünki bizim başqa dezinfeksiya vasitəmiz qalmamışdı. Hə, bundan da xırda damarların yolu tutuldu, qanqrena başladı. – O, qadının üzünə baxdı. – Daha nə qaldı?

– Mən onu demirəm.

– Əgər biz hansısa başdanxarab yerini yox, özümüzə xalis sürücü tutsaydıq, mühərrikin yağına da baxardı, qədərini də yoxlayardı, maşının podşipnikləri də yanmazdı.

– Mən onu demirəm.

– Əgər sən öz curlarından, bütün o Uestberidəki, Saratogidəki, Palm-Biçdəki yığnaqdan ayrılmasaydın və mənim üstümə qaçmasaydın...

Çexovdan Markesə qədər

– Bu, insafsızlıqdır. Axı mən səni sevirdim. Elə indi də sevirəm. Həmişə də sevəcəyəm. Bəyəm sən məni sevmirsən?

– Yox. Məncə, yox. Deyəsən, mən səni heç vaxt sevməmişəm.

– Harri, sən nə danışırsan, Harri? Sənin ağılın qaçıb.

– Qaçmayıb. Heç istəsəm də qaçmaz.

– İçmə o viskini, – qadın dedi. – Rica edirəm səndən, içmə. Biz gücümüz çatan hər bir şeyi eləməliyik.

– Sən elə, – o dedi. – Mənsə yorulmuşam.

İndi o, gözləri qarşısında canlanan Karaqaç vağzalını görürdü.

Onda, qoşunların geri çəkilməsindən sonra o, əsgər heybəsi də çiyində Frakiyadan gedirdi və eləcə dayanıb Simplon-Oriyent ekspresinin fənərinə, gur işığın zülmət qaranlığı necə yarib keçməsinə baxırdı. Bax bunu da, elə səhər yeməyi barədə olanı da, pəncərədən Bolqarıstan dağlarının qarına necə baxmalarını da ehtiyat kimi sonraya saxlamışdı; hələ Nansenov missiyasının katibəsi şefdən onu da soruşmuşdu ki, yəni bu, doğrudanmı qardır, qoca da dağlara nəzər salıb demişdi: yox, qar deyil bu, hələ tezdir, qar yağan vaxta çox var hələ. Katibə də üzünü o biri qızlara tutub təkrar eləmişdi: eşitdiniz? Qar deyil bu. Qızlar da xorla demişdilər: qar deyil bu, biz səhv eləmişik. Amma bu, qar idi, özü də lap xalisindən və əhalinin dəyişdirilməsi başlananda şef o dağlara xeyli adam göndərdi, onlar da dərin qar yığınınından keçməyə məruz qaldılar və həmin qış hamısı qırıldı, bircəciyi də salamat çıxmadı.

Həmin il Milad bayramında Hauertalda da qar yağdı. Hə, qar yağdı və onlar kaşidan qayrılma kvadrat sobası otağın tən yarısını tutan taxta evdə yaşayır, fıstıq yarpaqlarından doldurulma döşəklərdə yatırdılar. Onda qar üzərində qanlı iz sala-sala evə bir fərari gəlib çıxmışdı, demişdi ki, bəs onu təqib edirlər və onlar da fərariyə yun corab vermişdilər, qar qanlı ləpirlərin üstünü örtənəcən jandarmları söhbətə tutub onların başını qatmışdılar.

Miladın ilk günü Şrunsda qar elə parıldayırdı ki, Wein-stubenin¹ pəncərəsindən yola baxanda, kilsə qulluğundakı işindən çıxıb evlərinə dağılışan camaata tamaşa eləyəndə parıltısı adamın gözlərini qamaşdırıb əməlli-başlı ağrıdırdı. Elə oradaca, Şrunsda onlar ayaq xizəklərini çiyinlərindən asıb çay uzunu, ətəyində şam meşəliyinin ucaldığı dik dağların böyründən adlayıb kirşələrin yapırıxdırdığı yollarla piyada üzüyuxarı qalxardılar; Madlener-Haus üzərindəki buz yola çatanda xizəkləri ayaqlarına keçirib, olmazın ləzzətlə üzüaşağı sürüşərdilər; qar şəkər şirəsi kimi hamar, ovuntu kimi yüngül olurdu və o, eynən quş kimi, sürətlə aşağı düşən ağır daş sayacağı bu qiyamət uçuşun yüngüllüyündən doğan səssizliyi xatırlayırdı.

Qasırganın şiddətlənməsi ucbatından tam bir həftəni Madlener-Hausda ilişib qaldılar, tüstülənən fənərin işığında kart oynadılar, ortaya qoyulan pulun məbləği də herr Lensin uduzduqlarına mütənəşib şəkildə artır, elə hey artırdı. Axırda o hər şeyini uduzdu – əvvəl kirşə məktəbinin bir mövsümlük gəlirini, sonra da özünün bütün ehtiyatını. Onu lap canlı adam kimi görürdü: budur, sıvıburun herr Lens masa üzərindən kartı götürür və “Sans voir”² gedişi edir. Hə, onda bütün günü kartla keçirirdilər, oyun bütün sutka ərzində davam edirdi. Qar yağırdı – oynayırdılar. Çovğun ara verirdi – oynayırdılar. O, bütün həyatı boyu karta nə qədər vaxtının sərf olunması barədə fikirləşdi.

Amma nə bu haqda, nə də dərənin o üzündəki dağların aşkarca görsənməyə başladığı soyuq, aydın milad günü barədə bircə sətir də yazmadı; həmin dərə ki, Barker onun üzərindən cəbhə xəttini uçub keçmişdi, mövqelərini tərk edib evlərinə gedən avstriyalı zabitlərin qatarını bombalamışdı, dərəyə səpələnib hərəsi bir tərəfə üz tutan, hara gəldi qaçısan adamları pulemyot atəşinə tutmuşdu. O, Barkerin sonra zabit yeməxanasına nə təhər girdiyini və bu barədə necə danışdığını yadına saldı;

¹ Kiçik yeməxana (alm.)

² Xala baxmadan edilən gediş (fran.)

Çexovdan Markesə qədər

xatırladı ki, qəfildən araya sükut çökmüşdü və kimsə demişdi: “Vəhşi, əclaf köpəkoğlu”. Onların o vaxt qırdıqları avstriyalılar eynən sonralar onun xizəklə yol getdiyi adamlardan idi. Yox, eynən o cür deyildilər. Xizəklə yanaşı yeridiyi Hans bütün o ili yeger alayında qulluq eləmişdi və dovşan əvəzinə balaca taxta zavodunu güdərəkən, onlar Pasubio döyüşlərindən, Petrika və Asalon civarındakı həmlələrdən bəs deyincə danışıbmışdılar. Di gəl ki, bu barədə bircə sətir də yazmadı. Heç Monte-Kornodan da yazmadı, Syete-Kommunadan da, Arsiyerodan da bir kəlmə yazmadı.

Arlberqdə və Forarlerqdə neçə qış yaşamışdı?! Düz dörd qış və burasını fkirləşəndə o, Bludensə hədiyyə almağa getdikləri vaxt gördüyü tülküsatən kişini, albalı tumlarının tamını verən qiyamət kirşi, xarlanmış qarın üstünə ovuntu kimi səpilmiş narın qarın küləkdə necə sovrulmasını, sərt enişin önündəki axırcı döngədə “Hey-hey, bizim Rollı” mahnısını çıxırır, sonra da heç yana burulmadan sürətlə birbaşa üzüaşağı şığımalarını, üç dəfə təkan vurmaqla bağın içindən, sonra xəndəyin üstündən, onun ardınca da mehmanxana arxasındakı buz bağlamış yoldan nə təhər ötüb keçdiklərini xatırladı; taxta hasara çatanda sürəti gücləndirməkdən ötrü ayağını kirşədən çıxarıb təkan verirsən, orada – pəncərəsindən işıq süzülən və təzə çaxırın iyi gələn tüstülü otaqdan isə akkardeonun səsi eşidilir.

– Parisdə biz harda qalmışdıq? – İndi o burda, Afrikada, uzandığı çarpayının böyründə, qatlama stulda oturmuş qadından soruşdu.

- “Kriyon” hotelində. Özün ki bilirsən.
- Mən bunu niyə bilməliyəm ki?
- Biz elə həmişə orda qalırıdık.
- Yox, həmişə yox.
- Həmişə orda qalırıdık, bir də Sen-Jermenə bitişik

“Dördüncü Henrix pavilyonu”nda. Sən deyirdin ki, bu yerləri sevirsən.

– Sevgi peyin topasıdır, – Harri dedi, – mən də onun üstünə dırmaşıb banlayan bir xoruz.

– Əgər sən, həqiqətən, ölürsənsə, gərək elə hökmən özündən sonra qalan hər şeyin axırına çıxasan? Yəni sən, doğrudan, hər şeyi özünlə aparmaq istəyirsən? Yəni sən hökmən atını da, arvadını da öldürməlisən? Öz yəhərini, öz silahını yandırıb ölməlisən?

– Hə, – o dedi. – Mənim silahım sənin o lənətə gəlmiş pulların idi; mən o pulların havasına yəhər üstdə oturmuşdum.

– Bəsdi.

– Yaxşı. Bir də demərəm. Mən səni incitmək istəmirəm.

– Çox gec ayılmışan.

– Yaxşı. Onda incidəcəm. Belədə şən keçir. Səninlə eləməyi xoşladığım o yeganə işi görmək indi mənimçün əlçatmazdır.

– Yox, düz danışırsan. Sən başqa çox şeyləri də xoşlayırdın, mən də sənin ürəyindən keçənlərin hamısını eləyirdim.

– Sən allah, yığışdır bu qürrələnməyi.

O, qadına baxdı və gördü ki, ağlayır.

– Qulaq as, – dedi, – sən elə bilirsən bu mənim ürəyimcədir? Heç özüm də baş açmıram ki, niyə belə eləyirəm. Öldürürsən ki, hələ ölmədiyini, yaşadığını hiss edəsən, bu, yəqin ki, belədir. Biz söhbətə başlayanda hər şey yaxşı idi. Bilmirdim bunun axırı nəylə qurtaracaq, indi isə aqlım çaşıb, başlamışam səni incitməyə. Sən mənə fikir vermə, canım-gözüm, mən səni sevirəm. Özün də bilirsən ki, sevirəm. Heç kəsi səni sevdiyim kimi sevməmişəm.

O, gündəlik ruzisinə çevrilən adətkərdə olduğu yalana keçdi.

Çexovdan Markesə qədər

– Sən necə də yaxşısan.

– Qancıq, – o dedi. – Qancığın əlləri səxavətli olur. Bu, poeziyadır. Mən indi büsbütün şeiriyyətlə doluyam. Zir-zibillə və şeiriyyətlə. Zibil şeiriyyətlə.

– Yum ağzını, Harri. Axı, sən niyə cinlənirsən?

– Mən heç nə saxlamayacam, – o dedi. – Mən istəmirəm özümdən sonra nəşə qalsın.

Şər qarışanda o da yuxudan ayıldı.

Günəş təpələrin arxasına çəkildiyindən bütün dərəyə kölgə çökmüşdü. Balaca quzular indi çadırların lap böyründə otlayırdılar; o, heyvanların getdikcə kolluqdan necə aralandıqlarına, tez-tez ota baş vurub quyruqlarını yelləmələrinə baxırdı. Torpağın üstünə qonan quşlar daha keşik çəkmirdilər, indi onlar ağacın dövrəsinə yığılmışdılar, sayları da xeyli artmışdı.

– Memsəib ova getdi, – çarpayının yanında oturmuş gədə dilləndi. – Bvanaya bir şey lazımdır?

– Yox.

Qadın nahar üçün nəşə ovlamağa getmişdi, özü də onun heyvanlara necə həvəslə tamaşa elədiyini bildiyindən gözdənirəq bir yer seçmişdi ki, dərənin çarpayından görükən bucağını səksəndirib mənzərəni pozmasın. Fikirləşdi ki, qadın heç nəyi unutmayıb; bildiyi, oxuduğu, hətta eşitdiyi şeylərin hamısı yadındadır.

Bu bəyəm qadının günahıydı ki, zavallının yanına o, tam tükənmiş vəziyyətdə gəlib çıxmışdı? Qadın hardan biləydi ki, ona deyilən sözlərin arxasında heç nə dayanmır və sən o sözləri elə-belə, öz arxayınçılığın üçün, bir də adətkərdə olduğundan söyləyirsən. Söylədiyi sözlərə hansısa məna verməkdən vaz keçəndə isə qadınlar arasında onun yalanları doğrularından daha yaxşı qarşılanmağa başlanmışdı.

Pis olan orası deyildi ki, o, yalan danışdı, yox, pis orasıydı ki, həqiqətin yerində boşluq qalmışdı. O, öz ömrünü sürmüşdü; bu ömür çoxdan başa çatmışdı, o isə hələ də yaşamaqda, amma indi başqa adamlar arasında yaşamaqdaydı. İndi pul da kalandı və o, tanıdığı yerlərin ən yaxşılarını seçirdi, təzə yerlərdə də olurdu.

Əsas o idi ki, düşünməyəsen və belədə işlər daha yaxşı gedirdi. Təbiət sənə sağlam ruh verib, ona görə də sənün üzgünlüyün onların əksəriyyətində olan üzgünlükdən deyildi və sən də özünü aldadırdın ki, guya əvvəllər məşğul olduğun iş heç vecinə də gəlmir, indi artıq çəkmək gücündə olmadığın həmin iş heç tüpürmək də istəmirsən. Özünə isə deyirdin ki, haçansa bu adamlar haqqında yazacaqsan; bu zəngin insanlardan mütləq yazacaqsan; deyirdin ki, sən onların tayfasından deyilsən – sən bu düşərgədə bir casussan; deyirdin ki, bu düşərgədən çıxacaq və onun barəsində yazacaqsan, özü də bu nə haqda yazdığını bilən bir insan tərəfindən həyatda ilk dəfə yazılmış bir yazı olasıdır. Di gəl ki, həmin işdən yapışmağa özünü heç cür məcbur edə bilmədi, çünki özündən iyirənə-iyirənə yaşadığı, tam rahatlıq və eys-ışrət içində keçirdiyi günlərin hər biri onun yazmaq səriştəsini kütləşdirir, işləmək meylini zəiflədirdi; axırda da yazmağın daşını biryolluq atdı.

Tanışlıq etdiyi, curlaşdığı adamlara onun işləməməsi sərf edirdi. Bir vaxtlar Afrikada o öz həyatının ən gözəl illərini keçirmişdi və indi təzədən bu yerlərə təsərif gətirmişdi ki, hər şeyi yenidən başlasın. Səyahət zamanı çalışırdılar ki, mümkün qədər az komfortdan istifadə etsinlər; məhrumiyyətə dözmək lazım gəlmirdi, amma tam əmin-amanlıq da yox idi və fikirləşirdi ki, yenidən formaya düşəcək; bədənindəki artıq çəkidən xilas olmaq üçün dağlara çəkilib gecə-gündüz məşq edən boksçular sayığı, o da bu yolla öz piyini əridə bilər.

Bura qadının ürəyincə idi, belə həyatı sevdiyini deyirdi; təzə adamlarla ünsiyyətə, hər cür əyləncələrə həvəslə can atan bu qadın qəlbi ehtizaza gətirən, vaxtaşırı şərait dəyişkənliyinə səbəb olan hər şeydən xoşlanırdı, o da özünə təskinlik verirdi ki, işləmək həvəsi daxilində yenidən güclənəcək. İndi, əgər bu son idisə – özü isə bunun son olduğunu bilirdi – onda quyruğu tapdanmış ilan kimi yerində qıvrılmağa, acığından özünü sancmağa dəyərdimi? Bu qadının heç bir şeydə günahı yoxdu. O olmasaydı, yerində bir ayrısı olacaqdı. Əgər bütün ömür yalan içində keçibsə, elə yalan içində də ölmək lazımdır.

O, təpənin arxasında açılan atəşin səsini eşitdi.

Onun istedadını məhv etmiş bu qadının sərrast atıcılığı vardı – səxavətli əlləri olan bu qayğıkeş qancıq, bu mehriban qəyyum hədəfi düz nişan alırdı. Cəfəngiyat! Öz istedadını o özü məhv etmişdi, hər şeyi qadının üstünə yıxmaq indi nəyə lazımdı?! Qadının günahı yalnız onda idi ki, onun həyatı üçün şərait yaratmışdı. O, öz talantını barışıq üçün heç bir ümid yeri qoymadan və özünə, öz əqidəsinə xəyanət etməklə məhv etmişdi; bütün hissiyyatını korşaldan sərxoşluqla, tənbellik və avaralıqla, nazpərvərdəlik və snobizmlə, şöhrətpərəstlik və təkəbbürlə, hər cür həqiqət və hər cür yalanlarla onun axırına çıxmışdı.

Bəs talantı barədə nə demək olardı? Talantı olmağına, əlbəttə ki, vardı, bunu danmaq olmaz, intəhası işlətmək əvəzinə o, həmin istedadla alver etmişdi. Heç vaxt belə olmamışdı: bax mən bunu, bunu və bunu eləmişəm; həmişə belə olmuşdu: bax mən bunu, bunu və bunu edə bilərdim. Və yaşayış üçün gərək olan vəsaiti o, yazmaqla yox, başqa üsullarla əldə etməyə üstünlük vermişdi. Axı bu heç də elə-belə deyildi ki, – düzdürmü? – aşıq olduğu hər yeni qadın əvvəlkindən varlı çıxırdı. Lakin vurğunluq ötüb keçəndə və o, əvvəlkilərin hamısından daha zəngin çıxmış,

pulunu balta kəsməyən bu qadınla (haçansa əri də, uşaqları da, ona rast gələnəcən lap oynaşları da olan, intəhası onların heç birində istədiyini tapmayan, onu isə bir yazıçı, bir kişi, bir yoldaş və qiymətli mülkiyyət kimi sevib-əzizləyən bu qadınla) olduğutək yalnız yalana üz tutanda, – burası qərribə deyildimi ki, əsla sevmədən, sevgini yalana dəyişməklə o, pullarının əvəzində həmin qadına həqiqətən sevdiyi digər qadınlara verdiyindən daha çox şey verə bilirdi?

Düzdür, biz hamımız öz işlərimiz üçün yaranmışıq, o düşündü. Sənin istedadın gündəlik bir parça çörəyini necə qazanmağında üzə çıxır. O da bu və ya digər şəkildə öz qüvvəsini satmaqla məşğul idi, hissiyyat olmadıqda isə aldığı pulun əvəzində yüksək keyfiyyətli mal verirsən. Bu həqiqətə o qəti əmin olmuşdu, ancaq daha gec idi, indi artıq bu barədə də heç vaxt yazmayacaqdı. Hə, elədir, yazmayacaqdı, amma yazılmasına dəyərdi.

Budur, qadın tərənin arxasından çıxdı, indi də dərədən keçib üzübəri, çadırlara tərəf gəlir. Əynində bridci var, əlində də tufəng; ardınca dabanbasdı yeriyan gədələr də ağaca taxdıqları quzunu gətirirdilər.

Fikirləşdi ki, qadın hələ cazibədarlığını itirməyib, bədəni də sazdır. Sevgi-nəvaziş sarıdan əsl istedad yiyəsidir, belə iştəklərdən yaxşı baş çıxarır; deməzsən ki, gözəllər gözəlidir, amma sifəti əcəb xoşuna gəlirdi, özü də hədsiz dərəcədə çox oxumuşdu; at sürməyin, ov etməyin ölüsüydü və əlbəttə ki, hədsiz çox içirdi. Əri öləndə indikindən qat-qat cavanıydı, ərini itirəndən sonra özünü büsbütün uşaqlarına, at tövləsinə, kitablara, bir də şəraba həsr etmişdi. Düzdür, bu uzun sürməmişdi, neyçün ki, artıq yetkinləşmiş övladlarına onun qayğısı gərək deyildi, əlavə qayğı onları yalnız yorurdu. O da axşamlar həvəslə mütaliyəyə girişər, sodalı viski də əlindən düşməzdi; naharqabağı oxuya-

Çexovdan Markesə qədər

oxuya o qədər içirdi ki, nahar vaxtı artıq xumarlığı aşkar bilinirdi, masanın altına dığırлатdığı içilmiş bir şüşə şərab isə kifayət idi ki, yuxulasın.

Bütün bunlar qadının oynaşlara qədərki həyat tərzi idi; aşnaları peyda olanda içkini bir qədər azaltdı, çünki indi yuxu şərabsız da gəlirdi. İntəhası aşnalarla həyatı cansıxıcı keçirdi; o heç zaman darıxmadığı bir adamla ər-arvad olmuşdu, bunlarla isə darıxırdı.

Oğlu hava qəzasında həlak olandan sonra qadın məşuqlarla əlaqələri biryolluq kəsdi, amma viski ağrını azaltmadığından hansısa başqa bir həyata başlamaq lazım gəlirdi. Öz tənhalığının dəhşətini qadın qəfildən dərk etdi və bundan bərk qorxuya düşdü. Amma ona elə birisi lazım idi ki, həmin adama hörmət edə bilsin.

Hər şey çox sadə şəkildə başlandı – qadın onun kitablarını xoşlayır, həyat tərzinə qibtə edirdi. Qadına elə gəlirdi ki, o məhz ürəyinə yatan işi görür, məhz görmək istədiyi işlə məşğuldur. Ona yiyələnmək niyyətilə atdığı addımlar axırda qadının ürəkdən vurulmasıyla sonuçlandı, – bütün bunlar qadının öncədən qurmağa hazırlaşdığı həyatın mütənasib şəkildə əks silsiləsi oldu, o isə öz əvvəlki həyatının artıqlarını satırdı.

Hə, satırdı ki, əvəzində təminatlı mövcudluq, əmin-amanlıq əldə etsin – bunu danmaq olmaz – bir də nə alsın? Kim bilir? Qadın ona nə desən almağa, hər bir arzusunu yerinə yetirməyə canla-başla hazırıdı; buna onun şübhəsi yoxdu. Üstəlik, bir qadın kimi də qiyamət şey idi. Yolunu məhz beləsiylə davam etdirməyin əsla əleyhinə deyildi; başqasıyla yox, məhz bu qadınla getməyə o, ikiəlli razıydı, çünki bu qadın daha varlıydı, çünki bu qadın daha canayatan idi, özü də məhəbbət məsələlərindən yaxşı baş çıxarırdı və heç zaman dava-dalaş salıb hoqqa çıxartmırdı. İndi isə qadının yenidən qurduğu həyat sona yetmək üzrə idi,

çünki iki həftə öncə o, başlarını dik tutaraq düz qabağa baxan, qulaqlarını şəkəlyib qaçmağa hər an hazır dayanan, iri burun pəraləri havadan iy çəkən və azacıq xışıltıya bəndmiş kimi, dərhal kolluğa təpələsi antilop sürüsünün şəklini çəkməkdən ötrü cəngəlliyə girdikləri vaxt tikanın cızıb qanatdığı dizinə yod sürtüb yandırmamışdı. Və antilop sürüsü ona fotoaparatin düyməsini şıqqıldatmağa imkan vermədən qaçıb dağılıbmışdı.

Budur, qadın gəlib yetişdi.

O, balığın üzərindən başını qadının gəldiyi səmtə döndərib:

– Hello! – dedi.

– Mən quzu ovladım, – qadın bildirdi. – İndi sənə yaxşı bir bulyon hazırlayırıq, tapşırıcam ki, süd tozunda kartof püresi də bişirsinlər. Özünü necə hiss edirsən?

– Xeyli yaxşı.

– Bu başqa məsələ! Bilirsən, elə mən də belə fikirləşmişdim, bilirdim ki, yaxşılaşacaqsan. Mən gedəndə sən yatmışdın.

– Yaxşı yatdım. Uzağa getmişdin?

– Yox, dərənin o üzünə keçmişdim. Bilirsən onu nə qəşəng vurdum!

– Hə, sən qiyamət atırsan.

– Ovdan xoşum gəlir. Afrikadan da xoşum gəldi. Düz sözümdür. Əgər sən sağalsan, belə hesab edəcəm ki, bu mənim həyatımdakı səyahətlərdən ən maraqlısı idi. Kaş biləydin ki, sənənlə bərabər ov etməyi mən necə xoşlayıram! Afrika mənim xoşuma gəldi.

– Mən də Afrikanı xoşlayıram.

– Kaş biləydin sənənlə yaxşılaşmağın nə əntiqə oldu. Sənənlə sənənlə ovqatda olmağın mənə, sadəcə, dözə bilmirəm. Söz ver ki, bir də mənimlə o tərzdə danışmayacaqsan, yaxşımı? Söz verirsən?

Çexovdan Markesə qədər

– Yaxşı. Eləmərəm, – o dedi. – Nə dediyim heç yadımda deyil.

– Niyə məni incidirsən? Lazım deyil. Yaşlı qadınam, səni sevən, sənin bütün istəklərini yerinə yetirən yaşlı qadınam. Məni, onsuz da, çox incidiblər. Sən məni incitməyəcəksən, eləmi?

– Səni məmnuniyyətlə yataqda incidərdim.

– Bax bu başqa məsələ. Biz elə bundan ötrü yaranmışıq. Sabah təyyarə gələcək.

– Hardan bilirsən?

– Əminəm ki, gələcək. Mütləq gələcək. Gədələr tüstülü ocaq çatmaqçün çırpı yığblar, ot-ələf hazırlayıblar. Mən bu gün də gedib ora baxdım. Təyyarənin rahat enməsi üçün orda kefin istəyən qədər yer var, biz hər üzə bir tonqal yandırırıq.

– Sən niyə elə fikirləşirsən ki, təyyarə sabah gələcək?

– Gələn vaxtıdır, əminəm ki, gələcək. Şəhərdə sənin ayağını sağaldılar, bax onda bir-birimizi biz necə lazımdırsa incidərik. Daha məni bugünkü atmacalarıyla incitdiyini kimi yox.

– Bəlkə içək? Gün də batıb.

– Amma sən içməsən yaxşı olar.

– Yox, içəcəm.

– Onda bir yerdə içək. Molo, – qadın çığırdı, – bizə sodalı viski gətir.

– Sən hündürdabanlarını geyin, yoxsa mığmığalar hücum çəkəcək.

– Əvvəl gərək yuyunum...

Qaranlıq çökənə qədər içdilər, hava tamam qaranlıqlaşanda, tufəng atmaq artıq mümkün olmayanda dərədən bir gərəşən qaçıb tərənin dalında gizləndi.

– Bu murdar hər axşam buralarda sülənir, – o dedi. – İki həftədir. Dalbadal hər axşam,

– Gecələr ulayan həmin kaftardır. Nə qədər istəyir, qoy ulasın, mənə maneçiliyi yoxdur. Amma onlar yaman iyрэnc olurlar.

İndi, qadınla bərabər içərkən və ağrı çəkilib gedəndən sonra – amma eyni vəziyyətdə uzanmaq heç əlverişli deyildi, gədələr də tonqalı qalamışdılar və ocağın şöləsi çadırın divarlarında oynayırdı – o, xoş bir əsarətə çevrilən əvvəlki həyatla barışığın yenidən qayıtdığını hiss edirdi. Qadın ona qarşı çox şəfqətliydi. O isə sərt idi və bu səhər qadına qarşı əməlli-başlı haqsızlıq etmişdi. Qadın yaxşı qadın idi, qiyamət qadın idi və elə həmin andaca o qəfilcən anladı ki, ölür.

Bu, yağışın yaxud küləyin təması kimi yox, boşluğun içini beqəfil dolduran üfunətin başgicəlləndirici havası tək ildırım sürətilə şığıyıb gəldi və ən qəribəsi o idi ki, goreşən bu boşluğun qırağı ilə xəlvəti sivişib keçdi.

– Sənə noldu, Harri?

– Heç, – o dedi. – Sən yerini dəyiş. Elə otur ki, külək sən durduğun tərəfdən vursun.

– Molo sənin sarğını dəyişib?

– Hə. Mən ora borat turşusundan islatma dərman qoydum.

– Özünü necə hiss edirsən?

– Bir az zəiflik var.

– Mən gedim yuyunum, – qadın dedi. – Çox yubanmaram, bir yerdə şam edərik, sonra da çarpayını içəri apararıq.

“Deməli, – öz-özünə dedi, – mübahisəyə son qoymağda biz yaxşı iş gördük”.

Bu qadınla heç zaman məxsusi olaraq öcəşməzdi, sevdiyi o biri qadınlarla isə yaman tez-tez çəkişər, o qədər höcətləşərdi ki, axırda umu-küsünün pası onları bir-birinə bənd edən hər şeyi çürüdüb sıradan çıxarırdı. O, hədsiz

dərəcədə bərk sevirdi, hədsiz dərəcədə çox şey tələb edirdi və axırda da heç nəsiz qaldı.

O vaxt, səfər öncəsi Parisdəki mübahisədən sonra Konstantinopolda necə tək-tənha olduğunu yada saldı. Həmin günlərin hamısını avaraçılığa sərf etmişdi, amma pozğunluqdan başı ayılıanda tənhalığı nəinki ötüşdü, əksinə, daha da kəskinləşdi, o da oturub onu atmış həmin o birinci qadına məktub yazdı; yazdı ki, bəs bunu... öz içində öldürmək ona müyəssər olmayıb; yazdı ki, bir dəfə qadının Regençenin böyründən ötüb keçməsi gözüinə görüüb və bu vaxt az qalıb ürəyi dayana; yazdı ki, onu andıran hansısa qadının arxasınca bulvar uzununu düşüb gedərkən bərk qorxurmuş ki, birdən o olmaz və qadını görərkən duyduğu qəfil hissi itirə bilər; yazdı ki, yatdığı bütün qadınlar yalnız ona olan yanğısını artırıb və indi, qəti əmin olanda ki, bu sevgi azarından sağalması qeyri-mümkündür, daha qadının nə elədiyinin heç bir əhəmiyyəti qalmır. Bu məktubu o, klubda yazmışdı, tamamilə ayıq başla yazmışdı və yazandan sonra Nyu-Yorka yola salmışdı, qadından da xahiş eləmişdi ki, cavabı Parisdəki redaksiyaya göndərsin. Bu, tam təhlükəsiz görünürdü. Və elə həmin axşam qadının həsrətindən qovrula-qovrula daxilindəki boşluğu doldurmaq xatirinə Taksim yaxınlığında girinə birinci keçəni bişirib şama dəvət elədi. Sonra rəqs etməyə durdular; gördü qadın çox pis oynayır, o da birtəhər yaxasını onun əlindən qurtarıb, bir erməni ləçərinə girdi; gözəlçə rəqs edə-edə qarnını ona elə sürtüşdürürdü ki, az qala hərərəti qalxırdı. Bu gözəlçəni bir ingilis topçusundan qopartmışdı, topçu da onu küçəyə çağırdı və onlar daş yolda, qaranlıqda tutaşdılar. Qolunu qolazlayıb topçunun orduna dalbada iki yumruq tutuzdurdu, amma topçu yıxılmayanda anladı ki, döyüş çox ciddi olacaq. Rəqib onu əvvəl sinəsindən, sonra gözüünün altından vurdu, o da sol əlini yenə uzaqdan hərləyib bu dəfə topçunun böyründən ilişdirdi. Onda topçu dartıb onun pencəyinin qolunu qopartdı, o da onun qulağının dibinə

ikisini çəkib, sonra özündən itələyib araladı və bir zərbə də sağdan ilişdirirdi. Topçu ləngər vurub yerə sərildi, yıxılanda başı daşa dəydi, o isə tez-tələsik qadını da götürüb aradan çıxdı, çünki hərbi patrulun ora yaxınlaşdığını görmüşdü. Taksi tutub Bosfor boyunca Rumeli-Hisara getdilər, sonra dövrə vurub gecənin təmiz havasında geri qayıtdılar və yatağa uzandılar; qadın elə paltarda göründüyünün eyni idi – vaxtı ötmüşün birisiydi, amma dərisi qızılgül ləçəyitək hamardı; qarnı adama yapışır, döşləri də əcəb iriydi. Harri gedəndə hələ yatmışdı; üzü üzlər görmüş bir ləçər olduğu sübh işığında lap aydın bilinirdi. Ordan çıxan kimi birbaşa Pera-Palasa gəldi – gözünün altı qaralmış halda, bir qolu cırılıb çıxmış pencəyi də qolunun üstündə.

Elə həmin axşam Anadoluya getdi, o biri gün isə qatar sonradan tiryək düzəldilən xaşxaş əkilmiş çöllərdən ötüb keçirdi; həmin günün axırında necə qərribə hallar keçirdiyini, cəbhənin düz önündən keçən yolun axırncı hissəsi arasındakı məsafənin necə aldadıcı olduğunu o indi çox yaxşı xatırladı; cəbhəyə lap yenicə gəlmiş və xalis qanmaz olan yunan zabitlərinin iştirakı ilə həmin yerdə hücumə keçmişdilər – artilleriya özlərininkinə atəş açırdı, ingilis hərbi müşahidəçisi də bu mənzərəyə baxıb uşaq kimi ağlayırdı.

Həmin gün ilk dəfəydi ki, öldürülmüş əsgərləri görmüşdü – əsgərlərin əynində ağ balet yubkaları, ayaqlarında qotazlı corabları yuxarı qatlanmış ağ ayaqqabılar vardı. Hə, türklər lay divar kimi gəlirdi və o, yubkalı əsgərlərin necə qaçdıqlarını görürdü, zabitlər isə əvvəl onları atəşə tutub, sonra özləri də dabanlarına tüpürdülər; elə o özü də ingilis hərbi müşahidəçisinin dalınca götürüldü, elə bərk qaçdı ki, sinəsi sancmağa başladı, ağzında isə mis tamı vardı və onlar hamısı qaçıb qayanın dalına dürtüldülər, türklər isə elə hey gəlir, gəlirdi.

Sonradan gözü elə şeylər gördü ki, bunu heç xəyalında belə təsəvvür edə bilməzdi; amma sonra bundan da betərlərini gördü. Elə ona görəydi ki, Parisə qayıdanda bütün bunların barəsində o

Çexovdan Markesə qədər

nə danışa, nə də danışılanlara qulaq asa bilirdi. Və Parisdə bir kafenin böyüründən ötüb keçərkən həmin o amerikan şairini masa arxasında oturmuş gördü; qabağında bir yığın boşqab vardı, mənasız sifəti də kartof kimi lət idi; şair təkgözlü eynək taxan və daim başağrısından şikayətlənən Tristan Tsara adlı hansısa rumunla dadaistlərdən danışdı; sonra o, təzədən sevməyə başladığı arvadı ilə öz mənzilində olmasını xatırladı; aralarında sanki heç yerli-dibli mübahisə olmamışdı, dava-dalaş olmamışdı, umuküsü olmamışdı, geri qayıtdığına görə şad-xürrəm idi; poçtu da redaksiyadan evə göndərirdilər. Və bir dəfə səhər yeməyi zamanı o vaxt yazdığı məktuba cavab gətirdilər; xətti tanıyanda buz kimi soyudu, tez də onu başqa zərfin içinə soxmaq istədi. Amma arvadı soruşdu ki, "Məktub kimdəndir, azizim?" Və bununla da aralarında yenidən yaranmağa başlanan münasibətlərə son qoyuldu.

Onların hamısıyla birgə keçirdiyi xoş günləri, həm də arada olan mübahisələri xatırladı. Mübahisə üçün onlar həmişə ən ağılaalmaz, ən gözəl dəqiqələri seçməyin ustasıydılar. Görəsən, mübahisə etmək onun ovqatının niyə məhz ən yaxşı vaxtında lazım gəlirdi? Bu barədə heç nə yazmadı ki yazmadı, çünki əvvəl heç kimin xətrinə dəymək istəmirdi, sonra isə fikirləşdi ki, yazmağa, onsuz da, çox şey var. Amma həmişə də fikirləşirdi ki, günlərin bir günü, axır ki, bu barədə yazacaq. O qədər işlər olmuşdu, yazılası o qədər mətləblər vardı ki, gəl görəsən. O, dünyanın necə dəyişdiyini müşahidə edirdi; tək-cə hadisələri izləməklə kifayətlənmirdi, baxmayaraq ki, yetərin-cə çox hadisənin şahidi olmuşdu – həm hadisələrin, həm də insanların; yox, o daha incə dəyişiklikləri sezirdi və insanların müxtəlif dövrlərdə özlərini necə ayrı cür aparmaları yaxşı yadında idi. Bütün bunların hamısını o özü yaşamışdı, hamısını öz gözüylə görmüşdü və bu barədə yazmağa borclu idi, amma indi daha yazmayacağı dəqiqdir.

– Özünü necə hiss edirsən?

Qadın artıq yuyunmuşdu və çadırdan bayıra çıxmaqdaydı.

– Yaxşı.

– Bəlkə, bir şey yeyəsən?

O, qadının arxasında əlində qatlama masa tutmuş Molonu və qab-qacaq gətirən o biri gədəni gördü.

– Mən yazmaq istəyirəm, – o dedi.

– Bir az bulyon iç ki, canın bərkisin.

– Mən bu gün öləcəyəm. Canımın bərkiməsi mənim nəyimə gərəkdi?!

– Harri, faciə düzəltmək lazım deyil, – qadın dedi.

– Sən bəyəm iyilmə qabiliyyətini itirmisən? Ayağım yarıyacan çürüyüb. Bulyonu neynirəm! Molo, mənə sodalı viski gətir.

– Bulyon iç, xahiş edirəm səndən, – qadın nəvazişlə dilləndi.

– Yaxşı.

Bulyon qaynar idi; onu xeyli vaxt fincanın içində soyudub, sonra birnəfəsə başına çəkdi, özü də çeçəyib eləmədi.

– Sən qiyamət qadınsan, – dedi, – mənə fikir vermə.

Qadın üzünü ona tərəf çevirdi. Bu sifət “Şəhər və villa”nın səhifələrində əks olunmuş tanış və sevimli sifət idi, fərq orasındaydı ki, bir az xumarlıqdan, bir az sevgi əyləncələrindən xarab olub bir balaca korlanmışdı; ancaq “Şəhər və villa” nə bu gözəl döşləri, nə bu möhkəm ombaları, nə bu mehriban əlləri heç vaxt göstərmirdi və qadının bunca tanış, bunca xoş təbəssümünə tamaşa eləyəndə ölümün yaxında olduğunu o, yenidən hiss etdi. Bu dəfə qasırğa yox idi. Xəfif meh vardı, şam işığını gah titrədib əyən, gah da düppədüz saxlayan xəfif meh.

Çexovdan Markesə qədər

– Bir azdan tapşırırsan toru gətirsinlər, qoy onu çarpayıdan çəkib ağaca bağlasınlar, tonqalı da qalasinlər. Mən gecəni çadırdə keçirtmək istəmirəm. Əziyyət çəkməyə dəyməz. Aydınlıq gecədir. Yağış yağmayacaq.

Hə, demək belə ölürlərmiş – güclə sezilən boğuc pıçılıtdə içində. Amma neynək, ən azından mübahisələrə nöqtə qoyular. Bunu vəd edə bilər. O, öz üzərində sınaqdan keçirməsi heç vaxt lazım gəlməyən həmin o yeganə şeyi korlayan deyil. Yox, yəqin ki, korlayar. Axı sən hər şeyi korlayırsən. Amma, bəlkə də, heç korlamadı.

– Sən stenoqrafik üsulla yazmağı bacarırsan?

– Yox, bacarmıram, – qadın dedi.

– Eybi yox, elə də vacib deyil.

Əlbəttə, vaxt daha kifayət etməzdi, amma bütün bunlar bir-biri ilə elə bitişikdi, o qədər iç-içə idi ki, hamısını bir abzasa sıyıdırmaq mümkün kimi görünürdü, tək istək olsun.

Gölin yaxınlığındakı dağın üstündə çatları əhənglə ağardılmış tirdən düzəlmə bir ev vardı. Qapının ağzındakı şüvülün üzərində hamını masa arxasına çağırən çan asılmışdı. Evin arxası tarla idi, tarla qurtaran yerdən isə meşə başlanırdı. Evdən körpüyə qədər uzanıb gedən xiyabanda gümüşü qovaqlar sıralanmışdı, lap uc tərəfdə də qovaq ağacları ucalırdı. Meşənin kənarı boyunca dağa yol qalxırdı, o da həmin yolun qırağında böyütkən yığardı. Sonra tirdən düzəlmə ev alışıb yandı; soba üzərindəki maral ayaqlarından asılmış bütün tüfənglər də, qundaqsız lülələr də, sandıqlı qutular da qurğuşun kimi əriyib sabun tiyanlarının tortasına çıxan küllə topasına çevrildi. Onda sən babandan soruşdun ki, bu lülələri oynatmaqçün götürmək olarmı və baban da sənə “yox” dedi. Çünki bu tüfənglər hələ də onunkuydu və yenilərini heç almadı da; o vaxtdan daha heç ov da eləmədi. Evi elə orda, həmin yerdə yenidən tikib ağartdılar, amma bu dəfə onu nazik

taxtalardan tikmişdilər. Xiyabandan baxanda yenə qovaqlar, onların arxasından da göl görsənirdi; amma evdə daha heç vaxt tüfəng olmadı. Bir vaxtlar tirdən düzəlmə evdə maral ayaqlarından asılmış tüfənglərin lülələri isə eləcə kül topasının içində qaldı və onlara heç kəs toxunmadı.

Müharibədən sonra biz Şvarsvaldda alabalıq bəslənən çayı icarəyə götürdük. Çaya iki yolla getmək olardı. Birinci yol ağ yolu haşiyələnmiş kölgəli ağaclar altındakı dərədən – eniş Triberqdən başlanırdı – sonra isə içərisində şvarsvaldlılara məxsus hündür evlər tikilmiş balaca fermaların böyrü ilə dağa qalxan cığırdan keçirdi və yolun çayla birləşdiyi yerəcən gedib çıxırdı. Biz də elə bu yerdə dayanıb tilovla balıq tuturduq. İkinci yol birbaşa meşənin kənarına apararıq daha dik yol idi, sonra şam meşəliyi ilə dağdan aşıb getmək lazım gəlirdi; çəmənliyə çıxırsan və çəmənliklə ta körpüyəcən üzüaşağı gedirsən. Çay boyunca tozağacları ucalırdı, çay özü isə kiçik, dar, şəffaf idi və çox iti axırdı; körfəz olan yerdə axın tozağaclarının kökünü yuyurdu. Triberqdəki hotelin sahibinə uğurlu mövsüm qismət olmuşdu. Orda hər şey yaxşı idi və biz hotel sahibi ilə dərhal dil tapıb dostlaşmışdıq. Amma növbəti il inflyasiya başlandı, hotel sahibinin bütün ötənlik ehtiyatı, hətta hotelin açılışı üçün lazım olan ərzağın alınmasına belə çatmadı və o da götürüb özünü asdı.

Bunu stenoqrafik üsulla qələmə almaq mümkündür, amma bəs gülsatanların öz güllərini birbaşa küçədəcə rənglədiyi və boyanın avtobus dayanacağındakı səkiyə töküldüyü Kontreskarp meydanı necə olsun; çaxır içib üzüm sıxmaqdan başı heç vaxt açılmayan məst qocalar və qarılar, soyuqdan burunlarının suyu axan uşaqlar necə olsun; çirkli tərini iyini, dilənçiliyi, sərxoşluğu və o vaxtlar “Bal Musette”nin üstündə məskunlaşmış fahişələr barədə olanları necə diktə edəsən? Hələ öz hücrəsində respublika qvardiyasının əsgərini qəbul edən konserjka – əsgərin sultanın rəsmi həkk olunmuş at yalından düzəlmə dəbilqəsi eləcə kətilin üstündə düşüb qalmışdı. Hələ əri velosiped yürüşçüsü olan

Çexovdan Markesə qədər

dəhlizin o başındakı kirayəçi qadın, onun o səhər süd dükanında “L.Auto” qəzetini açıb kişisinin ilk qələbəsi – Paris-Tur yürüşündə üçüncü yeri tutması barədə xəbəri oxuyarkən nə təhər sevinməsi. Qadın pörtmüşdü, qızarmışdı, gülmüşdü, ağlamışdı, sonra da sarı idman qəzetini əlindən yerə qoymadan çaparaq yuxarı, öz otağına qaçmışdı. “Bal Musette”ni saxlayan həmin qadının əri taksi sürücüsü idi və Hərriyə sübh tezdən aeroporta getmək lazım olanda qapını döyüb onu yuxudan oyatmışdı və yola çıxmazdan öncə onlar barın sink piştəxtası arxasında dayanıb adama bir stəkan ağ şərab içmişdilər. Onda o, öz məhəlləsində yaşayan bütün qonşuları tanıyırdı; çünki bu, yoxsulluq idi; səfalət qapını kəsdirmişdi.

Meydanın ətrafında məskunlaşmış camaat iki təbəqəyə ayrılırdı: əyyaşlara və idmançılara. Əyyaşlar öz dilənçiliklərinin ağzını içib keflənməklə yumurdular; idmançılar öz dərdlərini təlimlərlə ovudurdular. Onlar kommunarların nəslindən idilər və siyasət hamısının qanında-canındaydı. Kommunadan sonra Versal qoşunları şəhəri zəbt edib hamının dərşini verərkən onların atalarını, yaxınlarını, dostlarını kimlərin güllələdiyini, kimin əlində qabar olduğunu, kimin kepka qoyduğunu, ya da fəhlənin tanınmasını mümkün edən başqa bir fərqli cəhətini bu adamlar dürüst bildirdilər.

Bax elə bu səfalətin içərisində, elə həmin bu məhəllədə – “Bouçherte Chevaline”yə¹ çəpəki dayanan çaxır dükanında – o, özünün ilk sətirlərini yazmış, sonradan bütün həyatına bəs edəcək bir şeyin təməlini qoymuşdu. Parisdə onunçün bundan əziz heç nə yox idi – aşağı qatı qəhvəyi paneldən olan ağ suvaqlı evlər, dairəvi meydandakı avtobusların yaşıl boyalı uzun, nataraz gövdəsi, kağız güllərin bənövşəyi rənginə boyanmış səkilər, çay tərəfə, Kardinal Lemuan küçəsinə aparən sərt eniş; əks tərəfdə – darısqal və ensiz Muftar küçəsinin özünəməxsus aləmi. Panteona qalxan küçə və bir də onun velosiped sürdüyü, şinlərin altında

¹ At əti ticarəti (fran.)

hamarlığını hiss etdiyi başqa bir küçə – Pol Verlenin vəfat etdiyi, dar və hüündür evləri, ucuz mehmanxanası olan həmin küçə rayonda yeganə asfaltlanmış küçə idi. Onların qaldığı mənzil ikiotaqlı mənzildi və o, mehmanxananın üst mərtəbəsində ayı altmış franka daha bir otaq kirələmişdi; elə həmin otaqda yazırdı və oradan Parisin bütün damları, bütün boruları, bütün təpələri görsənirdi.

Mənzilin pəncərələrindən kömürçü dükanı apaydın görünürdü. Kömürçü çaxır da satırdı, amma onunku fərli çaxır deyildi. “Boucherie Chevaline”nin giriş qapısının üstündə qızıl suyuna çəkilmiş at başı, onun qızılı-sarı-qırmızı tuşlu açıq vitrini və yaşıl boya ilə rənglənmiş çaxır dükanı; onlar çaxırı burdan alardılar, çox yaxşı çaxır idi, qiyməti də ucuz. Sonra qonşuların süvanmış divarları, pəncərələri gəlirdi. Bu həmin qonşulardı ki, axşamlar hansısa əyyaş küçədə sərələnib qalanda, zarıyb ah-uf edəndə, bir sözlə, fransızların dediyi tipik *ivresse*¹ vəziyyətinə düşəndə – baxmayaraq ki, belə şeyin mövcudluğuna heç kəsi inandıra bilməzsən – pəncərələrini açardılar və onların səsləri qulağını yağır eləyərdi.

– Hardadır bu polis? Lazım olmayanda quyruq kimi yanından əl çəkməzlər. Get gör hansı konserjkanın yatağındadır. Ajanı axtarın.

Nəhayət, kimsə pəncərədən bir vedrə suyu aşağı əndərir, bununla da zarılı kəsilir.

– Bu nədir? Su. Lap düz elədilər. Bundan yaxşı nə fikirləşmək olar?

Və pəncərə çırpılıb örtülür.

Onun ev qulluqçusu Mari səkkiz saatlıq iş günündən bərk narazıdır:

– Kişi saat altıyaqan işləyəndə, evə dönərkən yolu üstü içməyə macal tapsa da, az içir, pulu havayı yerə xərcləmir. Yox, əgər işdə saat beşəcən olursa, hə-ə, deməli, hər axşam lül-atəşdir, pulun da

¹ Keffənə (fran.)

Çexovdan Markesə qədər

heç sifətini görməzsən. İş günününün qısaltılmasından kim əziyyət çəkir? Biz arvadlar!

- Yenə bulyon istəyirsən? – Qadın soruşdu.
- Yox, sağ ol. Qiyamət bulyon idi.
- Bir az da iç.
- Yaxşısı budur, sodalı viski ver.
- İçki sənə ziyandır.
- Hə. İçki mənə ziyandır. Sözləri və musiqisi Koul Porterindir. Haçan ki, sənin üzün ehtirasdan ağarıb.
- Bilirsən ki, içəndə mənim xoşuma gəlirsən.
- Bəs necə?! Amma içki mənə ziyandır.

Fikirləşdi ki, qadın gedəndə, kefim istəyən qədər içərəm. Kefim istəyən qədər yox, orda nə qalıbsa o qədər. Ah, o necə də yorulub. Dəhşət yorulub. Bir az mürgüləmək lazımdır. Yerində sakitcə uzanmışdı və yan-yörədə ölüm yox idi; deyəsən, yönünü başqa küçədən salmışdı. Daş küçədə iki nəfər, sürüb gedir velosipedi, sürüb gedir; səs-səmirsiz sürüb gedir.

Hə, Paris barədə o heç zaman yazmadı. Hər halda özünə doğma olan Parisdən heç nə yazmadı. Bəs o birilər necə, yoxsa onlar da yazılmamış qaldı?

Bəs ranço və şalfeyin gümüşü saçları, suvarma kanallarında iti axan şəffaf su və qarayoncanın tünd-yaşıl rəngi? Cığırılar dağa qalxırdı, inəklər isə bütün yay uzununu maral kimi ürkək olurdu. Payızda dağdan tövləyə qovarkən onların kövsəyini və tappiltısını eşidirsən, ləngərli tərpanən naxırın ayaqları altından toz qalxır. Axşamlar isə dağların arxasından ən uca zirvə apaydın görünür və dərəyə süzülən ay işığında cığırılar üzünəşəği gedirsən. İndi onun yadına göz-gözü görməyən qaranlıqda inəyin quyruğundan yapışmış, meşə ilə evlərinə necə qayıtması düşdü, o yerlər haqqında yazmağa hazırlaşdığı bütün hekayələrini xatırladı.

Biri elə düdəmə muzdurla yeniyetmə oğlan haqqındakı əhvalat; hə, o vaxt oğlanı rançoda təkbaşına qoyub getmişdilər və bərk-bərk tapşırıbmışdılar ki, gədə heç kəsə ot-ələf verməsin. Qabaqlar onlarda işləyərkən özünü gicliyə qoymuş Forksdan olan o qoca sarsaq da yem dalınca rançoya gələndə gədə ona heç nə verməmişdi və qoca hədə-qorxu gəlmişdi ki, bəs, onu təzadən əzişdirəcək. Onda gədə mətbəxdən tüfəngi götürüb qocanı elə samanlıqdaca güllələmişdi və onlar bir həftədən sonra rançoya qayıdanda qocanın donub qaxaca dönmüş meyiti pəyənin böyründə düşüb qalmışdı, itlər də macal tapıb ora-burasını gəmirmişdilər. Yerdə qalanını isə sən ədyala büküb kirşəyə qoydun, gədəni də məcbur etdin ki, sənə kömək eləsin; sonra da ayağınızda xizək, ikilikdə kirşəni sürüyə-sürüyə dartıb apardınız və sən gədəni hökumət orqanlarına təhvil verməkçün şəhərə gəlib çatanacan beləcə altmış mil yol ölçdünüz. Oğlanın heç ağına da gəlməzdi ki, onu həbs edəcəklər; qandığı bu idi ki, öz borcunu yerinə yetirib, sən də onun dostusan və bu hərəkətə görə hələ bəlkə mü kafat da alacaq. Odur ki, cəsədi aparmağa canı-dildən kömək eləmişdi – qoy hamı görsün ki, bu qoca muzdur necə pis adamdır və öz gənin otunu necə çırpışdırmaq istəyirdi. Və şerif qandalı qoluna taxanda yazıq gədə gözlərinə inanmadı. Sonra da aqladı. Bax bu hekayəni yazmağı da həmişə sonraya saxlamışdı. O yerlər barədə azından iyirmi hekayəlik materialı vardı, di gəl ki, oturub bircəciyini də yazmadı. Niyə axı, niyə?

– Get indi niyəsini onlara başa sal, – o dedi.

– Sən hansı “niyədən” danışırsan, canım-gözüm?

– Heç.

Onu əldə etdiyi vaxtdan qadın içkini nisbətən azaltmışdı. Amma əgər ölməyib sağ qalası olsa, yenə bu qadından heç vaxt yazmayacaqdı – burasını indi dəqiq bilirdi. Heç o birilərdən də yazan deyildi. Varlılar darıxdırıcı məxluqlardı; yaman cansızıcı olurlar. Onlar həddən çox içirlər, ya da

Çexovdan Markesə qədər

kalan nərd oynayırlar. Hamısı da eyni cür darıxdırıcıdır. Skot Fisceraldı xatırladı; o zavallının zənginlərə bəslədiyi heyrətamiz pərəstişi, ehtiramı yadına saldı. Onun hekayələrindən biri belə başlayırdı: “Varlılar bizlərə bənzəmir”. Və kimsə ona deyəndə ki: “Elədir, onların pulu bizimkindən çoxdur”, – Fiscerald zarafatı anlamamışdı. O, varlıları sirr dumanına bürünmüş xüsusi irq sayırdı və bunun belə olmadığına əmin olduqda bərk sarsılmışdı; elə sarsılmışdı ki, dünyada başqa heç bir şey onu bu cür sarsıda bilməzdi.

Həyatın zərbələri qarşısında duruş gətirə bilməyib əyilənlərdən onun zəhləsi gedirdi. Özü isə belə şeylərə baş qoşmaya bilərdi, çünki hamısını ovcunun içi kimi görür, beş barmağı kimi tanıyırdı. Fikirləşirdi ki, hər şeyin öhdəsindən gələ bilər, çünki onu heç nə sındıra bilməz; lazımdır ki, heç nəyə xüsusi əhəmiyyət verməyəsən, vəssalam.

Yaxşı. Bax indi o, ölümə heç bir əhəmiyyət vermir. Onun hər zaman qorxduğu yeganə şey – ağırlar olub. Əlbəttə, o, kişidir; əgər həddindən artıq uzanıb canını boğazına yığmasa, ağrıya dözə bilərdi, ancaq bu dəfə iztirablar, sadəcə, dözülməz idi və o, təslim olmağa başladığını hiss edəndə ağrı səngimişdi.

Köhnədən olmuş bir hadisəni xatırladı: artilleriya zabiti Uilyamson gecə vaxtı tikanlı məftil maneəsini keçdiyi anda almanların gözətçi postundan atılan əl qumbarası onu yaralamışdı və o da səsini başına atıb var gücüylə çıxırır, yalvarırdı ki, onu güllələsinlər. Gombul və ədabaz olsa da, Uilyamson çox cəsur adam idi və yaxşı zabit sayılırdı. Amma onda, gecə vaxtı eləcə yaralı halda projektorun işığına düşmüşdü və bayıra tökülən içəlatı tikanlı məftildən sallanıb qalmışdı, onu məftildən çıxaran adam da bıçaqla onları diri-diri kəsməli olmuşdu. “Güllələ məni,

Harri, inandıqlarının xatirinə, güllələ məni". Bir dəfə söhbət ondan düşmüşdü ki, guya Tanrı həzrətləri insana yalnız çəkkə biləcəyi qədər yük göndərir və kimsə belə bir mülahizəni təsdiqləməyə çalışmışdı ki, guya bəlli bir anda ağır insanı öldürür. Ancaq o gecə Uilyamsonun başına gələnlər onun yaddaşına ömürlük həkk olundu. Ağrı Uilyamsonu öldürə bilmədi, o da özü üçün saxladığı morfi həblərinin hamısını ona verdi, di gəl, hətta bir elə həb də Uilyamsona dərhal təsir göstərmədi.

Ancaq indi onun özülə baş verənlər əsla qorxulu deyildi və əgər bundan betər olmayacaqdısa, onda narahatçılığa dəyməzdi. Əlbəttə, daha ürəkaçan bir kampaniyada olmaqdan da vaz keçməzdi. Və bir qədər də bu saat yanında görmək istədiyi adamlar barəsində düşündü.

Fikirləşdi ki, yox, hər şeyi çox uzadanda və çox gec eləyəndə gözləməyə dəyməz ki, yanında kimsə qalacaq. Adamlar getdilər. Qəbul vaxtı başa çatdı və indi sən ev sahibəsi ilə tək qalmısan.

Bütün başqa şeylər kimi ölmək də məni təngə gətirib, o düşündü və düşündüyünü ucadan dilə gətirdi.

- Təngə gətirib.
- Səni nə təngə gətirib, canım-gözüm?
- Uzun-uzadı elədiyin hər şey.

O, qadına baxdı; stulun söykənəcəyinə yayxanan qadın tonqalla onun arasını kəsmişdi və alovun dilləri incə qırıqlı sifətini işıqlandırır. Gördü ki, qadının yuxusu gəlir. Göreşən isə indi tonqaldan düşən işıq çevrəsinin lap yaxınlığında zingildəyirdi.

- Mən yazırdım, – o dedi. – Amma bu çox yorucudur.
- Necə bilirsən, sənə, yuxulaya biləcəksən?
- Əlbəttə, yuxulayacam. Bəs özün niyə uzanmırsan?
- Səninlə oturmaq istəyirəm.
- Sən nəşə bir şey hiss eləmirsən?

Çexovdan Markesə qədər

– Yox. Sadəcə, yuxum gəlir.

– Mənsə hiss edirəm, – Harri dedi; ölümün yenidən çarpayının böyründən keçdiyini o lap elə indicə eşitmişdi. – Bilirsən, bu vaxtacan itirmədiyim yeganə bir şey qalıbsa, o da maraq hissidir.

– Sən heç nə itirməmişən, – qadın dedi. – Mənim indiyəcən tanıdığım adamlardan sən ən mükəmməlisən.

– Pərvərdigara, anlamaq üçün sən qadına necə az şey vermişən! Bu, nədir belə? Sizin intuisiya adlandırdığınız şeydir?

O səbəbdən belə söylədi ki, həmin an ölüm yaxınlaşıb başını çarpayının ayağına qoymuşdu və həniri ona dəyirdi.

– Onu çəpgöz kəllə kimi təsvir etmələrinə baxma; inanma ki, o cürdür. Ona qalsa, onu bir cüt velosipedli polismenə də bənzətmək olar, yaxud o lap quş cildində, ya kaftar kimi burnu sifətinə yapışmış şəkildə də ola bilər.

Ölüm bir az da yaxınlaşdı, amma indi o, boşluğun içində hansısa yeri tutan nəsə biçimsiz bir şey idi.

– De ki çıxıb getsin.

Ölüm çıxıb getmədi, bir az da yaxınlaşdı.

– Səndən yaman pis iy gəlir ha, – o dedi. – İyverən zibil.

Ölüm bir az da qabağa gəldi və indi o daha ölümlə danışa bilmirdi; onun danışa bilmədiyini görəndə ölüm lap irəli yeridi, o da cəhd elədi ki, ölümü səssizcə qovsun, amma sinəsindən basa-basa ölüm elə hey yuxarı dırmaşırdı və dırmaşa-dırmaşa axırda çıxıb düz sinəsinin üstündə oturdu, özü də onu nə tərpənməyə qoydu, nə ağzını açıb danışmağa; həmin anda o, qadının səsini eşitdi:

– Bvana yuxuladı. Çarpayını qaldırın, sonra da aparın içəri, amma ehtiyatla.

O deyə bilmədi ki, ölümü qovsunlar; ölüm də bütün ağırlığını onun üstünə salıb nəfəs almasına imkan vermədi. Və gədələr çarpayını qaldıranda birdən hər şey keçib getdi, sinəsinin üstündəki ağırlıq da qəfildən yoxa çıxdı.

Səhər açılmışdı, çoxdan, lap çoxdan açılmışdı və o, təyyarənin uğultusunu eşidirdi. Təyyarə əvvəl göy üzündə nöqtə kimi görsəndi, sonra geniş dövrə vurdu və gədələr dərhal onun pişvazına cumdular, bir topa çırpının üstünə kerosin əndərib yandırdılar, üstündən də ot tökdülər; hamar meydançanın hər iki başında iri tonqal qalandı, səhər küləyi tonqalların tüstüsünü düşərgəyə tərəf qovub aparadı; təyyarə havada bu dəfə yerə daha yaxın iki dövrə də vurub aşağı milləndi, sonra təzədən düzəlib rahat şəkildə meydançaya endi. Və budur, onun köhnə dostu Komton – əynində biçimsiz şalvar və tvid pencək, başında qəhvəyi rəngli fetr şlyapa – çadırlara tərəf yeridi.

– Nolub sənə, dost? – Komton çatıb soruşdu.

– Ayağımdır, – o dedi. – Yemək yeyəcəksiniz?

– Yox, sağ ol. Çay içəram. Mən Kəpənəklə gəlmişəm. Məmsaibi götürə bilməyəcəyik. Tək bircə nəfərə yer var. Sizin yük maşınınız artıq yoldadır.

Ellen Komtonu kənara çəkib onunla nəsə danışdı; bu söhbətdən sonra Komton bir az da hərəkətə gəldi.

– Biz indi hər şeyi yerbəyer edərik, mən məmsaibin ardınca qayıdaram. Hə, tələsmək lazımdır. Ola bilsin, Aruşda hələ benzin üçün də enməli olduq.

– Bəs çay?

– Çox da meylim çəkmir.

Gədələr çarpayını qaldırdılar, əvvəl yaşıl çadırların böyründən, sonra qayalığın, otu yanıb qurtardığından küləkdə tüstüsüz közərən dərədəki tonqalların yanından ötüb balaca təyyarəyə yaxınlaşdılar. Onu içəri salmaq asan olmasa da, axırda güc-bəla ilə yerləşdirə bildilər; yerləşəndən sonra Harri kürəyini dəri kresloya söykədi, ayağını isə qaldırıb qarşıdakı kresloya – Komtonun yerinə qoydular. Komton mühərriki işə salıb kabinəyə keçdi. Ellenə və gədələrə əl yellədi, mühərrikin səsi qulaqların öyrəşdiyi tanış uğultuya çevrilən kimi, təyyarə qaban ayaqlarının

çuxurlarını adlayıb yerindəcə dövrə vurdu və tonqalların arasındakı meydançada yerə son dəfə təkan verib havaya qalxdı.

Harri aşağıdakıların onların ardınca necə əl yelləməsini gördü; təpənin yanındakı çadırlar da, ağaclar da, kolluqlar da indi yerlə tən görünür, dərə getdikcə genişlənir, qurumuş naxır bulağına aparən heyvan ayaqlarının saldığı cığırılar isə sap kimi uzanırdı; orda heç zaman görmədiyi bir nohur da vardı. Yuxarıdan baxanda yalnız girdə kürəkləri gözə çarpan zəbrələr və yepyekə kəllələri nataraz ləkəyə oxşayan antiloplar zəncirvari şəkildə, eynən açılmış barmaqlar sayağı dərə boyunca səpələnib dağa dırmaşmış kimi görünürdülər. Təyyarənin kölgəsi onları haxlayanda səksənib hərəsi bir tərəfə sıçradı; indi onlar lap xırdalaşmış gözdən itirdilər, çaparaq qaçmaları da daha sezilmirdi və gen dərə ta üfucəcən sarımtıl-boz rəngə çalırdı. Düz gözlərinin qənsərində isə Komtonun tvid pencəyi, fetr şlyapası vardı. Sonra onlar antilopların cığırla yuxarı dırmaşdıqları dağətəyinin, az sonra yaşıl meşələrin və başdan-başa bambuk pöhrəliyi ilə örtülmüş yamacın dərinliyindən yüksələn dağ silsiləsinin, sonra yenə də sanki dağın dərə-təpələri ilə birlikdə yonulub hamarlanmış keçilməz sıx meşələrin və nəhayət, hündür dağ aşırımının üzərindən uçdular. Aşırımı adlayandan sonra üzüaşağı gedirlər, yenə bürkü içindəki bənövşəyi-boz dərə görsənir, kəskin hava dalğasından təyyarə bərk çalxalanır, silkələnir və Komti geri qanrılıb baxır ki, görsün dostu uçuşu necə keçirir. Qarşıda isə yenə dağlar qaralırdı.

Və onda Aruşa istiqamət götürmək əvəzinə onlar sola buruldular, yəqin, Komti yanacağın bəs edəcəyini hesablamışdı; bu vaxt o, aşağı boylanıb haradan peyda olduğu bilinməyən ilk qar çovğununa bənzər çəhrayı bulud topasının yerdən bir az yuxarıda, havada uçuşduğunu gördü və bunun cənubdan qoşun çəkib gələn çəyirtkə sürüsü olduğunu

anladı. Sonra təyyarə yuxarı millənib, deyəsən, gündoğana tərəf istiqamət götürdü və qəfildən araya zülmət qaranlıq çökdü – şlalə içindən keçirmiş kimi, qapqara buludların arasına, dəhşətli leysana düşdülər, yağmurdan çıxanda isə Komti başını geri çevirib gülümsədi, əlini qabağa uzatdı və orada, irəlidə Harri göz önünə pərdə çəkərək bütün dünyanı görünməz edən, günəşin şəfaqləri altında bəyazlığı göz deşən ağlasığmaz dərəcədə parlaq, başı göylərə dirənmiş kvadratşəkili nəhəng Kilimancaro zirvəsini gördü. Və onda başa düşdü ki, bu yer onun üz tutub getdiyi həmin yerdir.

Elə məhz həmin anda goreşən qaranlıqda ulamağını kəsib adam səsinə, hönkürtüyə oxşayan nəsə qəribə səslər çıxartmağa başladı. Qadın bu səsləri eşidib yataqda narahat halda qurcalanmağa başladı, amma ayılmadı. Yuxuda o, Lonq-Aylenddəki evlərini görürdü və guya həmin axşam qızının cəmiyyətə ilk çıxışının ərəfəsi idi. Nəyə görəsə atası da burdaydı və ona bərk acıqlıydı. Sonra kaftar elə bərkdən uladı ki, qadın bu səsə yuxudan ayıldı və harada olduğunu dərhal anırdı bilmədiyindən əməlli-başlı qorxuya düşdü. Tez cib fənərini götürüb Harri yuxuda olarkən gətirib qoyduqları ikinci çarpayını işıqlandırdı və Harrini orda, miğmiğalardan qorunmaqçün üstünə tor çəkilməmiş çarpayıda uzanmış gördü, amma nəyə görəsə o, bayıra çıxartdığı ayağını çarpayıdan aşağı sallamışdı; sarğı açılıb düşdüyündən qadın ayağa baxmağa ürək eləmədi.

– Molo, – qadın çağırırdı. – Molo, Molo! – Sonra çığırırdı: – Harri, Harri! – Sonra lap bərkdən qışqırırdı: – Harri! Harri, Allah xatirinə!

Cavab gəlmədi və qadın onun nəfəsini eşitmədi.

Çadırın divarları arxasında goreşən qadını yuxudan oyatdığı bayaqkı əcaib səsləri çıxarırdı, amma ürəyi bərk-bərk döyündüyündən qadın həmin səsləri eşitmirdi.

Tərcüməçidən: *Bu əsər yaradıcı insan ömrünün yaşanılmamış illəri, günləri, anları haqqında elegiya, reallaşdırılmamış istedadın faciəsindən doğan həzin, kədərli bir ağıdır. Həqiqətin yalanla, yalanın həqiqətlə çulğalaşdığı bütöv bir ömrə onun son saatının səmimiyyət zirvəsindən baxan əsərin baş qəhrəmanı – yazıçı Harri itirilmiş, unudulmuş, bir kənardə yaşanılmamış qalan tam başqa bir həyatın varlığını aşkar etsə də, artıq gecdir və nə qədər acı da olsa, puça çıxmış daxili aləmin, iflasa uğramış düşüncələrin xarabalığında gecələr kaftar zingiltisi, goreşən ulartısı ilə baş-başa qalib iztirablar çəkmək və özündən sonra heç nə qoymadan dünyanı bu iztirabların məngənəsində, tam ümitsizlik içində tərk etmək onun labüd sonluğu, qaçılmaz aqibətidir.*

OSKAR YELLİNEK
(Avstriya)

AKTYOR

Gənc aktyor Ernst Lüdviq anasının ağır xəstəliyi barədə teleqramı təzə rolun mətni ilə eyni vaxtda aldı; mətni və teatrın ünvanına göndərilən teleqramı ona kuryer təqdim eləmişdi.

Lüdviq çox da ləngimədi, elə axşam qatarı ilə yola düşdü. Ancaq getməzdən qabaqkı bir neçə saati teatrda keçirməli oldu: direktordan icazə istədi, kostyumunu qaydaya saldı, tanınmış həmkarı Lavini tapıb, birgə yoxlama məşqini ayrı vaxta keçirmək barədə onunla razılığa gəldi. Direktorun qərara gəlməsi bir qədər çəkdi və bu müddətdə Lüdviq təzə pyesin mətninə ötəri də olsa nəzər saldı. Sonra isə aydın məsələdir ki, qayğıkeş sorğular hədəfinə çevrildi...

Ancaq o nə əlavə eləyə bilərdi ki? Yeznəsinin göndərdiyi teleqram özlüyündə kifayət deyildimi: "Anan ağır xəstədir, özünü yetir?"

Ernst Lüdviq teleqramın aşılacağı ağır təəssürat altında qalan işlərini də tələsik, başdansovdu görüb, fikri dağınıq halda yola düşdü. Bir neçə saatdan sonra qatar onu əyalət şəhərinə – doğma vətənə yetirəcəkdi. Ernst yol uzununu anasına hansı bədbəxtliyin ürcah ola biləcəyi barədə düşünsə də, bir şey çıxmırdı və dağınıq fikirləri təzədən öz adi, maraqsız günlərinə qayıdırdı: bu yeknəsəq günlərdən onu məhz bugünkü teleqram ayırmışdı.

Ernst anasını çox istəyirdi. Atasını erkən öldüyündən, onu anası böyütmüşdü və düz yeddi il idi ki, Ernst Lüdviq aktyorluqla məşğul olurdu; indi də bu yeddi ilin anasına yalnız qüssə və məyusluq gətirdiyini düşünüb əzab çəkirdi. Şöhrət! Bu, yeganə məlhəm idi ki, anasının bütün həyəcanlarını biryolluq yox etməyə qadirdi, di gəl ki, şöhrət onu heç yuxuda da tapmırdı. Düzdür, əyalət teatrında bir neçə

il qabıq qoyandan sonra müqavilə ilə Vyana teatrında iş düzələ bilmişdi, ancaq Ernst burda yalnız xırda rollar oynayır, anasını öyündürə bilmirdi. Hər dəfə anası ilə görüşəndə, Ernst onu inandırmaq istəyirdi ki, aktyorluq sənəti başqa sənətlərdən heç də pis deyil və anası çox nahaq yerə bütün bunları ürəyinə salır; di gəl, arvad ipə-sapa yatmır, oğlunun sözlərini yarımçıq kəsib, keçmiş aktyorların taleyini misal çəkirdi. Ernst də and-aman eləyib anasını zorla inandıрмаğa çalışırdı ki, başqa sahədə ömürlük bədbəxt ola bilər. Və həqiqətən də ümidini itirmirdi: günlərin bir günü o nəinki anasına, həm də bütün dünyaya adi adam olmadığını sübut edəcək, nəyə qadir olduğunu göstərəcəkdə. Elə ona görə də verilən hər hansı rol çılğın bir ümidlə, sonsuz bir həyəcanla qəbul edirdi. Bu gün də yola çıxmazdan qabaq təzəcə aldığı mətnə əlüstü göz yetirmişdi: "Romeo və Cülyetta" da qraf Parisin rolu. Əsəri oxumuşdu, ancaq rolu bir o qədər əhəmiyyətli saymırdı.

Qatar doğma şəhərə çatanda hava artıq qaralmışdı. Əsl qorxunu da Ernst elə qatardan düşən kimi hiss elədi: bir-birinin əlini sıxandan sonra yeznəsi anasının öldüyünü ona dedi. Ernst qışqırdı. Yarıqaranlıq küçə ilə evə sarı addımlayarkən qulaqlarında hələ də öz çığırtısı səslənirdi: elə ötən məşqdəcə rejissor onu məhz səsinin bu cür bərk çıxması üzündən danlamamışdı mı? Şlyapasını çıxarıb əli ilə alınının tərəfini sildi, daxilində nəşə xoşagəlməz bir hiss, bir heyrət duydu. Amma, əlbəttə ki, bütün günahlar həmin repetitsiyanı xatırladan yarıqaranlıq küçədə idi...

Bu da ona uşaqlıqdan tanış olan doğma ev. Bura anasının qonaq otağı olsa da, Ernst həmişə bu otaqda işləyirdi. İçəri qorxa-qorxa keçdi, qorxu isə əslində bitmişdi. Ağlamaqdan gözləri şişib qızarmış bacısı onu görcək irəli yeridi, bir-birinə sarıldılar.

Çarpayı camaxatanda qoyulmuşdu. O, pərdəni çəkib anasının işığa qərç olmuş arıq əllərinə baxdı. Sonra çarpayının qırağında diz çökdü, anasının əllərini qaldırıb öpdü. Alınını

Çexovdan Markesə qədər

çarayının taxtasına söykədi. O, nədənsə öz hərəkətlərinə nəzarət edir, kürəyində isə adamların həris baxışlarını duyurdu. Eyni zamanda, bu hissdən qurtulmaq, özünü büsbütün anasına həsr etmək istəyirdi. Ancaq oynadığı saysız rolların təəssüratı – cənazə qarşısında, çarpayı önündə “səssiz ehtiramla”, “dərin sükutla” diz çökdüyü anlar onu asudə buraxmır, öz hökmündə saxlayırdı. Bəli, hansı pyesdəsə vəziyyət eynən bu cür idi: aktyor alını çarpayının qırağına söykəyirdi...

– Bu sənin anandır, – zorla eşidiləcək bir səslə pıçıldadı, – doğmaca anan...

Dəhşət içində ayağa qalxdı, dişlərini qıcaıyb yumruqlarını düyünlədi, azacıq ümidlə də olsa özünə sübut eləməyə çalışdı ki, guya həqiqətən əzab çəkir, sevdiyi əvəzsiz varlığın acısını bütün qəlbi ilə yaşayır. Alnına düşən bir cəngə teli geriyə atıb ağlamaq istədi. Ağlaya bilsəydi, gözündən bircə damcı yaş çıxsaydı, bu, əsl sübut olardı. Ola bilməzdi ki, teatr onu duyğusuz bir marionetə çevirsin. Təzədən diz çökdü, di gəl, nə illah eləsə də ağlaya bilmədi. Elə bu dəmdə rejissorun səsi qulaqlarında cingildədi: “Yaxşısı budur, göz yaşları barədə biryolluq unudasız, uşaqlar, bu sizi pis vəziyyətdə qoyar. Səhnədə ağlamaq yalnız dahilərə müyəssər olan bir şeydir...”

Ayağa qalxdı...

Bütün gecəni yerində qurcalandı. Özünü tanıya bilmir, tamamilə gərəksiz, yararsız bir adam olduğunu düşünürdü. Çoxdan unutduğu uşaqlıq qayğılarını xatırladı. Xatırladıqca da özünə daha günahkar görünürdü. Axırda təskinliyi onda tapdı ki, bəs günahın bir qismi də tamaşaçıların payına düşür...

Ana divarın o üzündə tək-tənha yatırdı. İndi Ernstə heç kəs mane ola bilməzdi. Bu gümanla yataqdan qalxıb xalatını çiyinə atdı və yan otağa keçdi. Dərhal da bütün ümidləri alt-üst oldu; ölüm yatağına keşik çəkən qarı Ernsti

görcək saxta təbəssümlə ayağa qalxanda eynən teatrda kostyumçu işləyən qırmızısifət arvadı xatırlatdı...

Ernst tələsik geri qayıtdı, çarpayıda oturub bir xeylaq düşündü, sonra da yerinə uzanıb yuxuladı.

Sübh ertədən ananı meyitxanaya aparmışdılar və indi Ernst də ora tələsirdi. İstəyirdi anası ilə təkbətək qalsın, özü də anasını itirmiş bir övlad kimi. Odur ki, qəbiristana çatan kimi xidmətçini tapıb onunla birgə meyitxanaya getdi. Qara örtüyün altında iki cənazə vardı: xidmətçi sağ tərəfdəki cənazəni göstərüb çıxdı.

– Ürəkli ol, ürəkli ol! – deyə Ernst lap astadan pıçıldayır, eyni zamanda özünü Kapuletilərin sərdabəsinə enən əli qılıncı gənc kimi təsəvvür edirdi. Rolun sözləri isə qeyri-ixtiyari beynində səslənirdi: “Mən sənin toy yatağını bu çiçəklərlə bəzəyəcəyəm, ey çiçək! Səni ətirli sularla yuyacam, atəşin göz yaşlarımla yenidən göməcəyəm!..”

Özünü bayıra atdı: buna dözmək mümkün deyildi.

Dəfn ertəsi günə təyin edilmişdi. O, anasının məzarı önündə dayanarkən daha heç nəyə ümid bəsləmirdi. Daha heç bir şübhəsi yox idi ki, dəfnlə bağlı hər hansı mərasim ondan ötrü yalnız adicə bir roldur və o, həmin rolu da başqa rollar kimi oynamaq məcburiyyətindədir. Bu səbəbdən də camaatın nəzərləri altında məzara yaxınlaşdı, cənazəyə bir ovuc torpaq atıb kənara çəkildi və kiminsə “Oğludur” sözünü eşidib, acı kinayə ilə dodaqaltı mızıldandı:

– Bəli, oğludur, cənab Lüdviqdir. Rol üçün qiyamət tapılıb!..

Axşam qatırı ilə şəhərə qayıtmalı idi. Bacısı yola o qədər yemək hazırlamışdı ki, azından bir həftəyə çatardı. Ürək ağrısıyla bacısına baxdı: eynən anasıydı ki durmuşdu! Ernst onu qucaqlayıb bağrına basdı, təşəkkür elədi. Bacısı ah çəkdi: “Axır ki, bir xoş sözünü eşitdik...”

Söz, bəli, söz gərəkdir! – Ernst sanki axtardığını tapmışdı; o, qəfildən düşündü ki, gərək hökmən anasıyla danışsın.

Qaş qaralırdı. Anasının qəbri üstünə qaranlıq çökmüşdü. Ernst məzara yaxınlaşıb durdu. Deməli belə: bu təzə qəbirdə, bu qara torpağın altında onun anası yatırdı, bir də heç zaman geri qayıtmayacaq doğmaca anası! Ola bilməzdi ki, doğmaca oğul doğmaca ananı oxşayıb çağıra bilməsin.

– Anacan!

Səsi qulağını oxşadı. Bu səsdə həzin bir melodiya vardı və o bir aktyor həssaslığı ilə bunu qiymətləndirdi.

– Anacan, ana...

Astadan, bacardıqca ürəkdən çağırırdı. Bu sözlər roldakı sözlərdən bir balaca fərqlənirdi. Bu sözləri o bir vaxtlar anasına söyləyərdi və indi də sözlərin saflığını, təmizliyini qaytarmağa, diriltməyə çalışırdı. Ancaq elə bu canfəşanlığın ucbatından səmimilik itib gedir, aktyor daha artıq maskalanmış olurdu. Bərk qəzəbləndi: aktyorluq peşəsi onun daxilindəki insanı məhv etmiş, düşüncələrini damğalamış, hələ söylənməmiş ən məhrəm sözlərini belə rəngləmişdi. Qəlbindəki ağrı dörd tərəfdən buxovlanmış, göz yaşlarının çağlar bulağı ömürlük qurumuşdu.

Gecə yarısı artıq Vyanada idi. Masa üzərindəki kağız ona sabahkı məşq barədə xatırladırdı. Rolu gözdən keçirtdi, ancaq yorğun olduğundan dəftəri qatlayıb masanın üstünə, anasının portreti ilə yanaşı qoydu.

Bütün həftəni teatrda oldu. Ancaq, əslində, teatrda az məşğul idi, “Romeo və Cülyetta”nın məşqləri onu çox da cəlb eləmirdi; bir kino şirkəti ilə müqavilə bağladığından məşqləri tez-ez buraxmalı olurdu.

Tamaşaya az qalmış istər-istəməz rol üzərində ciddi işə başladı: son yoxlama məşqində rejissorun məzəmmətini eşitməyə meylli yox idi. Bütün gecəni işlədi, yalnız ertəsi gün nahardan sonra dincəldi. Yuxu onu bir qədər yüngülləşdirmişdi. Yorğunluqdan bənizi ağarsa da, belədə qraf Parisə daha çox oxşayırdı. Güzgü qarşısında ilk iki səhnəni təzəcə bitirmişdi ki, saat altını vurdu, son səhnəni

– qəbirüstü ağlayış səhnəsini oynamağa vaxtı çatmadı. Birdən güzgüdə anasının şəklini gördü: qadının saçları dümağ idi, tutqun gözləri ciddi bir qüssə ilə oğluna zillənmişdi.

“Bu çiçəklərlə sənin toy yatağını bəzəyəcəyəm, ey çiçək...”

Dəftər onun titrək barmaqları arasından sürüşüb yerə düşdü, gözləri yaşla doldu, özü ilə bacarmayıb geriye sıçradı, portreti qapıb bir xeylaq baxdı və dodaqlarına yaxınlaşdırdı. Ancaq getmək vaxtı idi. Ürəyi daxilində çoxdan buxovlanıb qalmış və hər an kükrəməyə hazır olan ağırdan çatlasa da, tələsirdi...

Kapuletti və Cülyetta ilə olan epizodlarda onun ifası izahedilməz kədər, dərin hüznə dolmuşdu. Hiss olunurdu ki, aktyor göz yaşlarını güclə saxlayır... Budur, o, Kapulettinin sərdabəsinə enib paja tələsik əmrlər verir, sanki ağrı səhnəsini tez oynamağa can atırdı. Birdən ona elə gəldi ki, səhnədə yox meyitxanada – anasının cənazəsi önündədir. Və əlindəki solğun çiçəkləri cənazənin üstünə səpib, qraf Parisin Cülyetta qarşısında ağrı söylədiyi səhnəni ifa eləyəndə, artıq bütün qəlbi doğma anasının sonsuz qüssəsinə bələnmişdi; içindəki bu sonsuz kədər misraların çılğın kövrəkliyinə qarışıb getdikcə qatılışır, qatılışdıqca da içini sarmış həyəcan dalğası qabarıb hər şeyi üstələyirdi. Son sözləri söyləyərkən, aktyor ümitsiz bir sarsıntı içərisində yerə çöküb hönkürməyə başladı. Qəlbinin dərinliyində isə baxışları ona zillənmiş yüzlərlə adam gördü. Anasının qəbri üstündə ağlaya bilməyən aktyorun qəhətə çıxmış göz yaşları indi onun qrimlənmiş sifəti boyunca süzülüb səhnənin taxta döşəməsinə tökülürdü...

Zal heyrət içində quruyub qalmışdı. Tamaşaçıların aramsız alqışları ömründə ilk dəfə baş rolun ifaçıları ilə birgə Ernst Lüdviqi də səhnəyə çağırırdı. Ertəsi gün isə, qələmindən çoxlarının zəncir çeynədiyi məşhur teatr tənqidçisi belə yazmışdı: “Cənab Lavin yenə öz gözəl

Romeosunu nümayiş etdirdi, ancaq tamaşanın əsas uğuru bu dəfə o deyildi. Ernst Lüdviq öz gözlənilməz oyunu ilə hamını mat qoydu. Məhz onun gerçək iztirabları, ürəkdən gələn təbii göz yaşları adətən kölgədə qalmağa vərmiş eləmiş qraf obrazına həyat bəxş elədi. Hələ gənc olan bu aktyorun simasında, şübhəsiz, dahi bir sənətkar yetişməkdədir...”

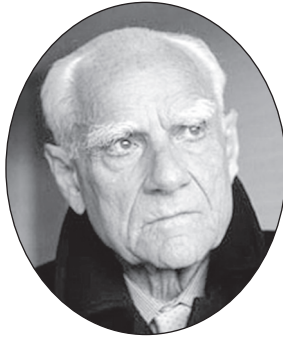
Başını itirmiş Lüdviq ertəsi gün evdən bayıra çıxmadı, bütün gün ərzində qəzetləri gözdən keçirə-keçirə telefon təbriklərinə cavab verməli oldu. Bir xeyli müddət anasının portreti önündə lal-dinməz durub qaldı. Şöhrətə doğru aparan yol indi öz ayağıylaca gəlib qarşısında müntəzir dayanmış, aktyorun ümidləri gerçəkləşməyə başlamışdı. Di gəl ki, axşam yaxınlaşdıqca bərk təlaş keçirir, səhnəyə çıxmağa ürək eləmir. Görəsən, yenə dünənki kimi ağlayıb hönkürə biləcəkdimi? Çətin. Çətin ki, bu, bir də mümkün olaydı və Lüdviq bunu çox gözəl anlayırdı. Naəlac qalıb özünü xəstəliyə vurdu. İntəhası sonrakı günlərdə də qorxu yaxasından əl çəkmədi.

Teatrın direktoru da, rejissoru da yanına gedib Lüdviqi yola gətirməyə, inandırmağa çalışdılar. Ancaq əbəs yerə...

Axırda həkim işə qarışması oldu və yalnız bundan sonra onu birtəhər dilə tuta bildilər. Amma axşamüstü həkim teatra aparmaq üçün aktyorun arxasınca gələndə Ernst Lüdviq hərəkətsiz oturub gözünü məchul bir nöqtəyə dikmişdi və əlində bərk-bərk tutduğu portretdən başqa heç nəyə əhəmiyyət vermirdi. Onun güclə eşidiləcək pıçılısı inilti kimi səslənirdi:

– Mən ağlaya bilmirəm... bacarmıram... bacarmıram...

...Aktyorun batıq çöhrəsi boyunca süzülən göz yaşları isə bir-birini qova-qova diyirlənib əlində tutduğu portretin üstünə düşürdü...

ALBERTO MORAVIA
(İtaliya)

SAXTA ƏSGİNAS

Kiminsə çağırıldığını eşidəndə mən Riçorcimento meydanından keçirdim.

– Ey, cavan oğlan, işlər necə gedir?

Bu, Stayano idi. Via del Qamberrodakı qara bazarda siqaret satdığımız vaxtlar onunla curluq edirdik. Stayanonun yaxşı geyindiği gözümə dərhal sataşdı. Ona bildirəndə ki, bəs hazırda bekar gəzirəm, heç nəylə məşğul olmuram (mənim heç bir peşəm yox idi, bu səbəbdən özümü işsiz adlandırıra bilməzdim), köhnə dostum qoluma girib dedi ki, mənimçün gündəlik qazancı min, iki min, bəlkə də üç min lirə olan rahat iş tapa bilər. Soruşdum ki, necə? O, çox uzaqdan başladı. Dedi ki, bəs çətin zamanlar gəlib, indi hətta əlində peşəsi olan və öz sənətini yaxşı bacaranlar da gündəlik bir parça çörəyini qazana bilmir; söylədi ki, hazırkı vaxtda guya adamlar iki təbəqəyə bölünüb: ürəklilərə və ürəksizlərə – cəsəti olanlar həmişə uğur qazanır, olmayanlar isə ömürlük əfəl vəziyyətdə qalırlar. Hə, Stayano qəti əmin idi ki, mən məhz birinci təbəqəyə məxsusam, çünki mənə köhnə əyyamlardan tanıyır; keçmiş günlər isə indikilərdən heç də asan deyil. O ki qaldı mənimçün düzəltmək istədiyi işə, ola bilsin, bu təklif mənə təəccübləndirəcək, amma onun sözünü yarıda kəsməməliyəm, yalnız “hə”, yaxud “yox” deməliyəm.

Mən hələ ki, dinmir və özlüyümdə düşünürdüm: “Yəqin, Stayanonun təklifi həqiqətən nəsə qeyri-adi təklif olacaq, çünki o, adətən, bu qədər qeyd-şərtlərə, cürbəcür düzəlişlərə yol verməzdi”. Həhayət, sözünü bitirdi və mən soruşdum ki, iş nədən ibarətdir. Bu dəfə cavabı uzatmadı:

– Pul xərcləmək lazımdır.

– Pul xərcləmək?

– Hə, hə. Bax, mən sənə, tutaq ki, beş min lirəlik bir əsginas verirəm... Sən gəzirsən, fırlanırsan, şəraiti yaxşı-yaxşı öyrənirsən... Sonra da nəsə xırda bir şey alıb pul ödəyirsən, məsələn, deyək ki, bir fincan qəhvənin, ya da bir qutu siqaretin ödənişini edirsən... Pulun qalığını gətirirsən mənə, mən də üçdə bir hissəni sənə verirəm.

– Gerçək əsginasla üçdə bir hissəni? – onun sözünü bilərəkdən kəsdim ki, söhbətin nədən getdiyini başa düşdüyümü göstərim.

– Əlbəttə, gerçək əsginasla. Sən məni nə hesab edirsən?

– Bəs birdən bilsələr, yalanımı tutsalar?

– Burada elə bir xüsusi şey yoxdu. Dərhal deyirsən ki, bəs saxta pulu sənə kimin soxuşdurduğunu bilirsən, yalandan özünü bərk hiddətlənmiş kimi göstərib əsginası geri alırsan.

Əvvəl belə cavab vermək istədim ki, “Sən dəlisən, başın xarab olub, mən ömründə belə işlərə getməyəm”, amma heç bilmirəm bu sözlər ağımdan necə çıxdı:

– Yaxşı... Danışdıq...

Belə asanca razılaşmağımdan, üstəlik də, bunu başımla təsdiqləməyə davam etməyimdən o qədər sarsılmışdım ki, heç indi də bunun necə baş verdiyini deyə bilmərəm. Bir sözlə, Stayano on min lirəlik saxta əsginası cibimə basıb dedi ki, məni elə günü bu gün sınaqdan keçirtmək istəyir və axşam saat səkkizə Riçorcimento meydanının bağında görüş təyin etdi. Hələ günorta saat iki idi.

Və budur, artıq cibimdə on min lirəlik saxta əsginas, kefikök halda, zarafatlaşa-zarafatlaşa, oynaya-oynaya ən azı üç min lirə qazanmaq ümidindəyəm. Birdən-birə özümü varlı və qayğısız hesab elədim, sanki qarşıda mənim bir neçə saatım yox, bütöv bir həftəm, yaxud tam bir ay vaxtım vardı. Fikirləşdim ki, saxta əsginası xırdalamaq zamanı çatanacan – mənə elə gəlirdi ki, bu elə də tez baş verməyəcək – hələ kef-damaq içində yaşaya bilərəm. Stayanonun on min lirəsindən başqa cibimdə özümün də min beş yüz

Çexovdan Markesə qədər

lirəyə yaxın pulum vardı və fikirləşdim ki, hələlik bu pulu rahatca xərcləyə bilərəm. Bəs necə, axı indi mənimçün iki-üç min lirəlik gündəlik sabit qazanc təmin olunmuşdu, özü də uzun müddətə. Mən yaxınlıqdakı, via Unitadakı kafeyə yollandım, çörəyi qəhvəyə batırıb qidalandığım neçə vaxtdan bəri ilk dəfə özümə əsl səhər yeməyi sifariş etdim: spagetti, quzu əti, bir litr də çaxır. Fikirləşdim, bəlkə ödənişi saxta əsginasla eləyim, amma vurub-çıxanda baxdım ki, belədə Stayanodan alacağım pul üç yüz lirə az olacaq; yaxşısı budur, dostumun məsləhət gördüyü kimi, saxta əsginası hansısa xırda şey üçün, qəhvəyə, yaxud siqaret almağa saxlayım. Odur ki, ödənişi öz pulumla elədim və kürdanla dişimi qurdalayandan sonra əlimi cibimə qoyub, via Kola di Riensoya çıxdım.

Yaz çağıydı; səmada ağ buludlar görsənir, ilıq meh əsirdi. Arada tez-tez yağış çiləsə də, çox çəkmirdi, ardınca günəş çıxırdı. Yarpaqları təzə-təzə yaşıllaşmağa başlayan ağaclara baxanda ürəyimdən keçdi ki, şəhər kənarına gedim, yaşıl otun üzərində uzanıb heç nə düşünmədən səmaya tamaşa eləyim. Amma şəhər kənarına qızla getmək yaxşıdır, tək gedəndə adam darıxır. Mənimsə rəfiqəm yox idi və heç təsəvvür də etmirdim ki, küçədə qızı necə ovlamaq mümkündür. Beynimdə hamısını düşünə-düşünə asta addımlarla Kola di Rienonu dolaşa-dolaşa Libert meydanına gəldim, körpüdən keçib Flaminio meydanına çıxdım. Tramvay dayanacağına çatıb ətrafa göz gəzdirdim. Adətən, mən qadınlarla ünsiyyətə utancağam, ən çox da ona görə ki, cibimdə heç vaxt pulum olmur. Amma bax ha, gör özünü varlı hiss etmək nə deməkdir! Mən bir qızı gözaltı elədim – o, tramvay gözləyənə oxşamırdı – baxan kimi xoşuma gəldi və çox götür-qoy eləmədən yaxınlaşıb danışdım. İri, qara gözləri olan qaraşın, alyanaq bir qızdı. Geyimi də ciddi idi: qırmızı toxunma kofta, qəhvəyi yubka, qatlama corablar. Öyrəndim ki, ev qulluqçusudur, adı da Matilda. Roma civarındakı hansısa yerdən, deyəsən,

Kapranikdəndir. Yer axtarırdı özünə, hələliksə onun doğma diyarında monastırları olan rahibələrin şəhərdəki pansionunda qalırdı. Çox təmkinlə, bir qədər də saymazyanə danışdı, amma iki-üç dəfə “sinyorina” deməyim bəs elədi ki, mənə qarşı daha iltifatlı olsun.

– Sinyorina, – dedim, – siz, əlbəttə, Roma ilə yaxşı tanış deyilsiniz... İstəyirsiniz, mən sizə şəhəri göstərim?

Qız guya necə davranacağını bilmirdi və bir qədər tərəddüdlə cavab verdi:

– Düzünə qalsa, mən bir sinyorinanın yanına getməliydim...

Bir sözlə, qıza “Foro İtaliko” stadionunu göstərməyi təklif etdim, o da bir qədər tərəddüddən sonra razılaşdı.

Tramvayda bütün yolu zarafatlaşdırdım; qız mənə ciddi şəkildə qulaq asırdı, sonra isə qəfildən qəhqəhə çəkər, əsl kəndçi qızlar kimi üzünü əlləriylə örtüb bərkdən gülürdü. Milvio körpüsünün yanında tramvaydan düşüb sahiləki daş abidələrə tərəf yönəldik. Mən bu yerlərə bələd idim və bilirdim ki, stadionun arxasında təpə var, təpənin üzərində isə yaşıl çəmənlik; orda bizə heç kəs mane olmazdı. Amma hər necə olsa qıza stadionu da göstərmək istəyirdim. Stadion həqiqətən əzəmətlidir: kürsülərin ətrafında sıra ilə düzülmiş heykəllərin hərəsi bir idman növünə aiddir. Burda bir inscins yox idi və başdan-başa sükuta qərq olmuş stadion mənə hədsiz dərəcədə gözəl görsəndi. Daş abidələr sanki başları üzərindən ötüb keçən buludlara can atırdı. Amma bu mənzərə qıza heç bir təsir göstərmədi, hətta heykəllərin xalis mərmər parçasından yonulduğunu, hərəsinin bir tondan artıq çəkisi olduğunu izah eləməyimin də faydası olmadı. Qız heykəllərin yalnız çılpaqlığını görmüşdü və buna ayıb şey kimi baxırdı. Başa saldım ki, bunlar canlı məxluq deyil, daş abidədir və əslində elə bu cür çılpaq da olmalıdır, yoxsa onların nəyi heykəl oldu ki. Başını piyləmək üçün karandaşı çıxarıb çiyindən boks əlcəkləri asılmış cavan oğlan heykəlinin baldırında yazdım: “Atillio Matildanı

sevir". Sonra qıza göstərdim ki, oxusun. Cavab verdi ki, bəs oxumağı bacarmır. Beləcə, orasını da öyrəndim ki, bu kəndçi qız həm də zır savadsız imiş.

Sonra təpəyə tərəf yönəldik. İndi qız əvvəlki kimi iltifatlı deyildi. Təpəyə qalxan cığıra çatanda burdan o tərəfə getməkdən boyun qaçırdı.

– Məni axmaq hesab edirsən? Səhvin var, mən sən deyən yelbeyinlərdən deyiləm... Gəl qayıdaq şəhərə.

İstədim zorla çəkib aparım; amma sən saydığını say – qız sinəmdən elə itələdi ki, ayaq üstdə güclə dayana bildim.

Gəldiyimiz həmin tramvayla təzədən Flaminio meydanına qayıtdıq. Acığını soyutmaq üçün onu bara gətirib qəhvə və pirojnaya qonaq etdim. Artıq saat beş idi. Təklif elədim ki, kinoya gedək; orda rəngli filmdən başqa İtaliya-Avstriya futbol matçının xronikası da nümayiş etdirilirdi. Qız yenə özünü naza qoymağa başladı ki, bəs guya hansısa sinyorinanın yanına getməlidir. Amma bunlar adi kəndçi bicikləri idi; sadəcə, özünü qiymətə mindirirdi. Görəndə ki, səbrim artıq tükənir və onunla xudahafizləşməyə hazırlaşırım, əlüstü razılaşdı.

Kino biletinin pulunu da cibimdəki həqiqi əsginasla ödədim. Qaranlıqda əlindən yapışdım; qız əlini çəkmədi. Tərslikdən rəngli film təzəcə başlamışdı, futbol matçını isə, təəssüf ki, filmdən sonra göstərməliydilər. Filmə baxmaq darıxdırıcı idi, özümdə cəsarət tapıb onun boğazından öpməyə cəhd elədim. Qız məni var gücüylə kənara itələyib bərkdən dedi:

– Yığışdır əlini!

Ətrafdan narazı səslər eşidiləndə bilmədim xəcalətdən başımı hara soxum. Hiss elədim ki, bu kəndçi qıza içimdə nifrət duyuram. Xristofor Kolumb haqqındakı filmin darıxdırıcılığını necəsə qovmaq üçün beynimdə gündəlik xərcimi hesablamağa başladım. Səhər yeməyinə üç yüz lirə vermişdim, yüz iyirmi lirə siqaretə getmişdi, iki yüz lirə qəhvə və pirojnaya, dörd yüz lirə də kinoya. Deməli,

gün ərzində min lirədən artıq pul xərcləmişdim, özüm də heç bir ləzzət-filan almamışdım.

Filmin birinci hissəsi bitib, işıqlar yananda birdən Matil-daya dedim:

– Sənin kimi qadınlar yaxşı olardı kənddə qalıb torpaqda eşələnsinlər.

– Niyə ki? – O soruşdu.

– Çünki zır kəndçisən. Şəhər həyatı sənlik deyil.

Bu gönüqalın kəndçi qızın mənə üstdən-aşağı baxıb nə dediyini söyləsəm, inanarsınızmı?

– Alıcının peşəsi mala mız qoymaqdır.

Hirsimdən az qala onu boğacaqdım. Bir kəlmə də danuşmadan ayağa qalxdım, keçib beş cərgə arxada oturdum. Daha başqa rəftar ola bilməzdi; o, bundan artığına layiq deyildi.

Artıq saat yeddi idi, filmin ikinci hissəsi isə qurtarmaq bilmirdi. Mən xırdalamalı olduğum on min lirəlik əsginası və Riçorcimento meydanında görüşəcəyim Stayanonu getdikcə daha çox düşünürdüm. Ancaq xronikaya baxmağı da çox istəyirdim və saat səkkizə on beş dəqiqə qalmış Xristofor Kolumb, nəhayət, ölmək fikrinə düşüb işıqlar yananda hesabladım ki, hələ on dəqiqəm var, çıxan kimi əsginası xırdalamağa cumacağam. Amma sən saydığını say – kinoproqramın necə tərtib olunduğunu nəzərə almamışdım: əvvəlcə fasilə oldu, sonra hansısa ayaqqabı fabrikinin, ardınca da mebel fabrikinin reklamı göstərildi. Ardınca yenə fasilə oldu. Nəhayət, Allahın rızası ilə futbol xronikası göstərilməyə başlayanda artıq saat səkkiz tamam idi. Mən çılğın azarkeşlərdənəm: elə ki, ekranda futbolçularımızın sifəti göründü, mən saxta əsginası da, Stayanonu da, tələsməli olduğumu da, ümumiyyətlə, dünyadakı hər şeyi unuttum. İndi bütün fikrim-zikrim yalnız oyundaydı. Düzünü desəm, bu mənə əvvəlcə uğurlu kimi görünmüş bütün gün ərzində hiss etdiyim yeganə xoşbəxt dəqiqələr idi.

Kinodan həm yorğun halda, həm də dəlicəsinə çıxdım. Saat doqquza iyirmi dəqiqə işləmişdi. Yolumu gözləyən Stayanonu, xırdalamalı olduğum saxta əsginası, boşuna xərclədiyim pulları düşünə-düşünə başımı tamamilə itirmişdim. Bilmirdim hara gedim, neyləyim, nə çarə qılım. Bir də gördüm ki, via Kola di Rienonun o başında – Riçorcimento meydanının yaxınlığındayam.

Xoşbəxtlik burdadır!.. Kim öz bəxtini sınamaq istəyir?

Qulağıma dəyən bu çığırtılar hansısa anlaşılmaz bir ümidlə məni ətrafa boylanmağa məcbur etdi. Üz-gözümdən cin yağan, boynundan asdığı tabağın üstünə üç oyun kartı düzmüş qarayanız bir oğlan idi – divara söykənib yoldan ötənləri oyuna səs-ləyirdi. Şübhəli sifəti eynən özününkünə oxşayan ortağı onun böyründə dayanmışdı və özünü elə aparırdı ki, guya başı oyuna qarışıb. Qəfildən beynimə bir fikir batdı və qərara gəldim ki, bu saxta xoşbəxtliyi elə Stayanonun onminlik saxta əsginası üzərində sınayım. Fikirləşdim ki, əsginası xırdaladıb pulun yüz lirəsini oyuna qoyaram və uduzub sakitcə aradan çıxaram. Onsuz da qumar oyunları qadağandır; bu fırlıdaqçılardan məni ələ verəcəklərindən qorxmaya bilərdim.

Yaxınlaşıb, tabağa hərissliklə baxa-baxa dedim:

– Oynamaq istərdim... Amma heç bilmirəm necə edim? Məndə xırda yoxdur.

Və əsginası cibimdən çıxarıb onlara göstərdim.

Boynundan tabaq asılmış oğlan kartların yerini dəyişə-dəyişə tutuquşu kimi təkrar-layırdı:

– Xoşbəxtlik burdadır!.. Bəxtini sınamaq istəyən varmı?

Onun ortağı isə əlüstü mənə yaxınlaşdı və pulqabını çıxarıb dedi:

– Lənət şeytana! Bəxtini sınamaq istəyən cavan adama niyə də kömək əli uzatmayasan? Buyurun, verin pulunuzu.

Saxta pulu oğlana uzatdım, o da doqquz dənə minlik, on dənə yüzlük əsginas sayıb mənə verdi.

Qabaqcadan düşündüyüm kimi yüz lirəni oyuna qoydum.

Tabaqlı oğlan çığırdı:

– Sinyor yüz lirə qoyur... Buyurun, sinyor!

Bunu deyib kartı açdı və gördüm ki, udmuşam. Mən bu fəndi çox yaxşı bilirdim, hətta fırladağı necə elədiklərindən də xəbərdaram, ancaq, ola bilsin, bərk yorulduğumdan ümid edirdim ki, gündəlik xərcimin əvəzini qaytara bilərəm. Çox da baş sındırmayıb, daha doqquz yüz lirəni karta qoydum. Bu dəfə, gözlənilmədiyi kimi, uduzdu və oradan rədd olub getdim. Fikirləşdim ki, düz iki min lirə pul sərf etməmişəm və indi payıma min lirədən çox düşməyəcək. Amma heç demə əsl həngamə məni hələ irəliddə – Riçorcimento meydanının bağında, Stayano ilə görüşdə gözləyirmiş.

Biz bağın xəlvət guşəsinə çəkildik və gətirdiyim əsginasları sayıb verərkən, Stayano demək olar ki, pullara baxmadan təkrarlamağa başladı, axıra kimi də öz dediyini dedi:

– Saxtadır, saxtadır, bu da saxtadır, bu da, bu da...

O, əsginasları hirslə cibinə soxa-soxa düz mənim üzümə baxıb eyni sözləri təkrarlayırdı:

– Sənin bütün bu kağızların saxtadır... Özü də, bu, bizim işimiz deyil... Biz təmiz iş görürük... Daha bunlardan da saxtası olmur. Bundan betəri bəlkə üzərində “Məhəbbət bankı”, yaxud “Min-min öpüş” yazılan kağızlar olar. Nə deyəsən axı, bərəkallah sənə!

Ağzı açılı qalıb yerimdə quruyub qalmışdım. Stayano isə davam edirdi:

– Mənim sənə verdiyim onminlik əsginas gerçək puldan qəti seçilmirdi, sənsə mənə doqquz dənə eləsindən gətirmisən ki, bunları heç gözdən zəlilə də sırılmaq olmaz.

Onda mən dedim:

– Heç olmasa xərclərimin əvəzini mənə qaytar.

– Sən hansı xərclərdən danışırsan?

– Üç min qazanacağıma arxayın olub, ora-bura düz iki min lirədən çox xərcləmişdim.

– Səninçün lap pis... Elə bilirsən bu əsginas havayı başa gəlib? O, mənə düz üç yüz lirəyə oturmuşdu... Mən yox, sən mənə itkinin əvəzini ödəməlisən.

Bir xeyli çənə-boğaz olduq, amma Stayano mənə bir quruş da vermək istəmirdi. Axırda onu yalan danışmaqda, kəf gəlməkdə günahlandıranda, Stayano verdiyim min lirəlik əsginasları cibindən çıxartdı və gözümlün qabağında tikə-tikə eləyib nova tulladı. Ən çox xətrimə dəyənsə, gedərkən mənə dediyi sözlər oldu:

– Namuslu, ciddi, məsul işlər sənlik deyil. Səndən iyirmi yaş böyüyəm, icazə ver deyim ki... sən çox yüngülxasiyyət, bivec, səhlənkar adamsan... Sənin ki elə qara bazarda siqaret satmaqdır, başqa heç bir işə yaramırsan. Xudahafiz, cavan oğlan.

YÜK MAŞINININ SÜRÜCÜSÜ

Mən arıq və əsəbiyəm; əllərim çöp kimi, ayaqlarım uzun və nazikdir, qarınım isə belimə yapışmış, şalvar əynimdə güclə durur. Bir sözlə, mən yük maşını sürücüsünə qətiyyənlə oxşamıram.

Onlara diqqət yetirin: hamısı sağlam, enlikürək cavanlardır; əlləri yükdaşıyanlarınkı kimidir, sinələri də, qarınları da əzələlidir. Çünki yük maşınının sürücüsündən ötrü ən başlıcası əl, kürək, bir də qarındır. Möhkəm əllər diametri qolların uzunluğundan azacıq gödək olan sükanı hərlətmək üçündür; dağ yollarında hərdən sükanı tam şəkildə fırlatmaq lazım gəlir; kürək ondan ötrüdür ki, quruyub qaxaca dönmədən saatlarla eyni vəziyyətdə qalmağa dözə bilsin; o ki qaldı qarına – qarın gərək oturacağa möhkəm pərçimlənilib, onunla nə cürsə bir tamlıq təşkil

eləsin. Bunlar fiziki göstəricilərə aiddir. Öz xarakterimə görə isə mən bu iş üçün daha az yararlıyam. Yük maşınının sürücüsü sinirsiz olmalıdır; o, kənar şeylər barəsində düşünməməli, heç nəyin dərini, qayğını çəkməməlidir. Uzun reyslər adamı yorub əldən salır; bu reyslər hətta buğanın da axırına çıxmağa qabildir. Qaldı ki, qadınlar – sürücü də dənizçi kimi qadınları beynindən biryolluq çıxarmalı, onların barəsində hər şeydən az düşünməlidir, yoxsa bu saysız-hesabsız gediş-dönüşlər, bitib-tükənməz səfərlər yazığı dəli eləyər. Bu cür narahat fikirlər şəxsən mənə həmişə didib-parçalayır. Temperament baxımından mən melankolikəm, qadınları da bərk xoşlayıram.

Baxmayaraq ki, bu peşə açıq-aşkar mənlilik deyil, yenə də yük maşınının sürücüsü olmaq niyyətinə düşdüm, hələ nəqliyyat şirkətində işə düzəlmək də qismətim oldu. Ortaq kimi mənə hansısa Palombini, necə deyərlər, xalis heyvanı vermişdilər. Bu iş Palombinin lap boynuna biçilmişdi. Yük maşınının sürücüləri dərrakə sarıdan, adətən, bir az axsayırlar, bu zırramanın bəxtinə isə anadangəlmə axmaq doğulmaq düşmüşdü: onunla yük maşını tam bir vəhdət təşkil edirdi. Yaşı otuzu adlasa da, Palombidə uşaqlıqdan nəsə qalmışdı: toppuş yanaqları, yastı alınının altında xırda gözləri vardı; ağzı da pul daxılının dəliyi kimi idi. Kəlmə kəsməsi nadir hallara təsadüf edərdi, danışanda da qısa danışır, çox vaxt necəsə xortuldayırdı. Ağıl işartıları onun sifətində yalnız söhbət yeməkdən düşəndə özünü bürüzə verirdi. Yadımdadır ki, bir dəfə İtridə, Neapola getdiyimiz yolda biz balaca bir yeməxanaya girdik. İkimiz də ac və yorğun idik, amma burda lobyadan, bir də donuz salasından başqa dişə vurmağa heç nə yox idi. Mən yeməyə candərdir əl uzadırdım, Palombi isə dalbadal iki dolu nimçənin axırına çıxdı. Sonra stulun söykənəcəyinə yayxanıb mənə qalib ədasıyla tamaşa elədi, sanki nəsə qeyri-adi dərəcədə

Çexovdan Markesə qədər

vacib söz söyləməyə hazırlaşmışdı. Axırda əlini qarnına çəkib, nə desə yaxşıdır:

– Mən hələ dörd nimçə də yeyə bilərəm.

Onun mənə çatdırmaq istədiyi vacib fikir bundan ibarət idi.

Belə bir qanmazla məcburən getdiyim yolda ilk dəfə İtaliyaya rast gələrkən, təbii ki, ürəkdən sevinmişdim. O vaxt biz Roma-Neapol marşrutu üzrə hərəkət edirdik, daşdığımız da müxtəlif cür yüklər olurdu: kərpic, lom, qəzet kağızı rulonları, taxta, meyvə. Hərdənbir yaylaqdan digərinə kiçik qoyun sürülərini də aparırdıq. İtaliya bizi Terraçinanın yaxınlığında saxladı, xahiş etdi ki, onu Romaya qədər götürək. Bizə göstəriş vardı ki, yolda heç kəsi maşına götürməyək, amma İtaliyaya nəzər salanda, belə qərara gəldik ki, bu dəfə əmrdən yan keçmək olar. İcazə verdik ki, keçib otursun, qız da çevikcəsinə maşına atılıb qışqırdı:

– Yaşasın qayğıkeş sürücülər!

Qızın göz deşən açıq-saçıq görkəmi vardı – başqa söz deyə bilməzsən: qeyri-adi dərəcədə uzun bel, uzun boğaz və düz baldırlarınacan əndamına kip oturmuş nazik sviteri yırtıb-çıxan dik sinə; qara saçlı balaca başı, iri, yaşıl gözləri vardı, amma ayaqları qısa və əyri idi, lap elə bil dizlərini qatlayıb gəzirdi. Bir sözlə, gözəl qız deyildi, – intəhası gözəldən daha yaxşı idi. İtaliya bunu mənə elə ilk səfərimizdəcə sübut etdi: Çistern yoxuşunu qalxanda sükan arxasına Palombi keçmişdi, qız da əlimi əlinə alıb yaxşıca-yaxşıca sıxırdı. Mənim Palombini əvəz elədiyim Velletriyə çatana qədər İtaliya beləcə əlimi ovcunun içində saxlayıb buraxmadı. Yay fəsli, saat dörd radələri, günün ən isti vaxtıydı – əllərimiz tərdən islanıb sürüşkən olmuşdu, amma qız hərdənbir öz yaşıl qaraçı gözlərini gözümə zilləyirdi və onda bütün varlığım ilə hiss edirdim ki, xeyli müddətdi mənim üçün yalnız asfalt zolağından ibarət olmuş həyat

təzədən üzümə gülümsəməyə başlayır. İndi mən axtardığımı – haqqında düşünmək mümkün olan qadını tapmışdım. Çisternlə Velletri arasındakı yolda Palombi maşını saxlayıb şinləri yoxlamaq üçün yerə düşəndə, mən bundan istifadə edib İtaliyanı öpdüm də. Velletriyə çatanda isə ortağımı məmnuniyyətlə əvəzlədim: əl sıxmaq və öpüş bugünlük bəsim idi.

Həmin vaxtdan etibarən İtaliya müntəzəm olaraq həftədə bir, bəzən də iki dəfə onu Romadan Terraçinaya və geri aparmağımızı bizdən xahiş edirdi. Adətən səhər tezdən əlindəki hansısa bağlama, yaxud çamadanla şəhər divarlarının yanında dayanıb yolumuzu gözləyir, maşına əyləşir və sükan arxasında Palombi olurdusa, düz Terraçinaya qədər əlimi əlinə alıb sıxırdı. Neapoldan qayıdanda isə bizi Terraçinada gözləyirdi; kabinəyə dırmaşib böyrümdə əyləşir, sonra da əlsixmə təzədən başlayırdı. Palombinin bizi görməsi mümkün olmayanda xəlvəti öpüşlər də baş verirdi, baxmayaraq ki, İtaliya bundan yayınırdı. Bir sözlə, mən əməlli-başlı aşıq olmuşdum. Ola bilsin, bu həm də ona görəydi ki, çoxdandı heç bir qadını sevməmişdim, bunsuz ötürməyə isə hələ vərdisəkar deyildim. Artıq o həddə çatmışdım ki, İtaliya üzümə nə cürsə xüsusi baxışla baxanda bundan uşaq kimi təsirlənir, gözüm yaşla dolurdu. Az qala əriyib gedirdim, amma mənə elə gəlirdi ki, bu, kişiyyə yaraşmayan zəiflik əlamətidir; di gəl göz yaşlarımı boğmağa çalışsam da, heç cür bacarmırdım. Sükan arxasında özüm oturanda, biz Palombinin yuxulamasından istifadə edib astadan danışırıdık. Nə barədə danışmağımız qəti yadımda deyil: bu da ona dəlalət edir ki, söhbət boş şeylərdən, zarafatlardan, sevgililər arasındakı adi naqqallıqdan ibarət idi. Amma yadımdadır ki, vaxt yaman tez keçirdi: hətta Terraçinanın bitib-tükənməz şosesi də, möcüzə kimi, bir andaca arxada qalırdı. Mən sürəti yavaşdıb

saatda otuz, hətta iyirmi kilometrə salırdım, belə ki, az qala arabalar da bizi ötüb keçirdi, amma yol yenə də çox tez başa çatır və İtaliya düşüb gedirdi. Gecələr lap yaxşı keçirdi: şosedə demək olar ki, maşın gözə dəymirdi, mən də bir əlimlə sükandan yapışıb, o biri əlimlə İtaliyanı qucaqlayırdım. Qaranlıqda qarşidan gələn maşınların faraları yanıb-sönəndə ürəyimdən keçirdi ki, onların siqnallarına cavab verən mənim maşınımın işıqları necə xoşbəxt olduğumu söyləyən hansısa sözlərə çevrilsinlər. Məsələn: mən İtaliyanı sevirəm, İtaliya da məni sevir.

Palombi ya heç nə sezmirdi, ya da bunu görməzliyə vurur, özünü belə göstərirdi ki, guya heç nədən xəbəri yoxdur. İtaliyanın tez-tez bizimlə getməsinə o bircə dəfə də etiraz etməmişdi. Qız kabinəyə keçəndə Palombi salam işarəsi kimi heyvansayağı xortuldayır və çəkilib ona yer düzəldirdi. İtaliya həmişə ortada otururdu, çünki mən şoseyə göz qoymalı, başqa maşını ötüb-keçərkən qabaqda yolun boş olub-olmadığını Palombiyə xəbər verməliydim. Hətta sevginin şiddətindən ağılımı itirib maşının qabaq şüşəsinə İtaliyanı xatırladacaq nəşə yazanda da Palombi buna heç bir etiraz bildirməmişdi. Mən bir qədər fikirləşib şüşədə iri hərflərlə yazmışdım: "Yaşasın İtaliya". Palombi o dərəcədə kütbeyin idi ki, bu ifadənin ikibaşlı mənə daşdığını qanmamışdı. Ta o günəcən ki, yük maşınının sürücüləri bir dəfə bizi lağa qoyub soruşmuşdular: əcəba, nə vaxtdan belə patriot olmusunuz? Yalnız bu zaman Palombi mənə təəccüblə baxıb qımışmışdı:

– Onlar elə bilir ki, bu, İtaliyadır. Amma bu, qızıdır axı... Sənsə əcəb ağıllısan. Yaman fikirləşib tapmısan.

Beləcə iki ay davam elədi. Bir dəfə biz qızı həmişəki kimi Terraçinada düşürərkən, yükü Neapolda boşaldıb gecəni qalmadan dərhal geriyə, Romaya qayıtmaq barədə əmr aldıq. Bu, mənim qəti ürəyimcə deyildi, çünki ertəsi

gün səhər İtaliya ilə yenidən görüşməliydim. Amma neyləmək olar: əmr əmrdir.

Sükan arxasına keçdim; Palombi isə dərhal xoruldamağa başladı. İtriyə qədər hər şey yaxşı gedirdi, çünki yolun bu hissəsində çoxlu döngələr var, gecələr isə artıq yorğunluq güc gələndə – döngə sürücünün ən yaxşı dostuna çevrilir; çünki adamı diqqətli olmağa məcbur edir. İntəhası, İtrini keçəndən sonra, Fondinin portağallığı arasında yuxu mənə güc gəlməyə başladı. Mürgünü gözümdən qovmaq üçün İtaliyanı fikirləşməyə girişdim. Fikir kələfi başımda getdikcə daha çox dolaşq düşürdü, beynimdəki düşüncələr sanki portağal ağaclarının getdikcə sıxlaşan budaqlarıydı və axırda qalınlaşıb keçilməz qaranlıq cəngəlliyə çevrildi. Yadımdadır ki, qəfildən fikirləşdim: “Nə yaxşı ki, mən İtaliyanın barəsində düşünürəm, yoxsa çoxdan yuxulamışdım”. Əslində isə yatmışdım və bunu da yuxuda fikirləşirdim; daha rahat yatmağım üçün bu fikri mənə aşılayan yuxu idi. Elə həmin andaca hiss etdim ki, maşın şosedən çıxıb xəndəyə yuvarlandı. Arxa tərəfimdə şaqqıltı və aşan qoşqunun gurultusunu eşitdim. Maşın yavaş gedirdi, odur ki, heç birimiz xəsarət almadıq – nə mən, nə də Palombi. Amma kabinədən çıxanda gördük ki, üzüstə çevrilmiş qoşqunun təkərləri havadadır, xam göndən ibarət bütün yük isə xəndəyə tökülüb. Gecə qaranlıq və aysız idi; səmada yalnız parlaq ulduzlar işarırdı. Xoşbəxtlikdən bütün bu həngamə Terraçinada baş vermişdi: sağ tərəfimizdə dağlar ucalırdı, solda isə, üzüm tənəklərinin arxasında qaranlıq dəniz görsənirdi.

– Səndə əcəb yaxşı alındı! – Palombi yalnız bunu dedi və təklif etdi ki, kömək dalınca Terraçinaya gedək.

Terraçina lap yaxınlıqda, bir neçə addımlıqda idi və daim qarın dərdi çəkən, yemək barədə düşünən Palombi möhkəmcə acdığını bildirib dedi ki, kranlı texniki yardım

maşını yalnız bir neçə saatdan sonra gəlib çıxacaq, hələlik sə yeməxanaya baş çəkmək pis olmazdı.

Beləcə, qəlyanaltı axtarmağa yollandıq. Amma saat on ikini keçmişdi. Bombalanmadan bərk zərər çəkmiş dairəvi meydanda tək bircə kafe vardı, tərslikdən o da bağlı. Biz çox güman ki, dənizə doğru gedən hansısa balaca bir küçəyə burulduq. Bir azdan aralıda işıqlanan lövhəni görüb addımlarımızı yeyinlətdik. Bu, həqiqətən də kafe idi, amma şüşəli qapısının dəmir pərdələri yarıyacaq aşağı endirilmişdi; deməli, qəlyanaltı bağlanırdı. Pərdələrin axıracan aşağı salınmaması imkan verirdi ki, içəri boylanaq.

– Görərsən, bizi içəri buraxmayacaqlar, – Palombi bunu deyib aşağı əyildi və şüşə qapıya baxdı.

Mən də aşağı əyildim. Bu, bir neçə stol-stulu və piştaxtası olan adi kənd yeməxanasıydı. Stullar stolların üstünə çevrilmişdi. İtaliya əlindəki şotka ilə içəridə səliqə-sahman yaradırdı. Zəlin dərinliyində, piştaxta arxasında bir qozbel dayanmışdı. Mən indiyəcən cürbəcür qozbellərə rast gəlmişəm, amma beləsini heç vaxt görməmişdim. Baş çiyinləri arasında itib-batmış, belinin dırdası başının üstünə çıxmış bu əcaib məxluq əlini üzünə dayayıb kinli gözləriylə qızı süzürdü. İtaliya döşəməni tez süpürüb qurtardı; bu vaxt qozbel nə sə dedi, qız da şotkanı piştaxtaya söykəyib yaxınlaşdı, boynunu qucaqlayıb uzun-uzadı onu öpdü. Sonra yenidən şotkanı əlinə götürdü və sanki rəqs edə-edə zəlin ortasında fırlanmağa başladı.

Qozbel piştaxtanın arxasından çıxdı. O, balıqçı kimi geyinmişdi: ayağında səndəl, əynində dizəcən çirmənmiş göy balıqçı şalvarı və yaxası qatlanmış köynək vardı. Qapıya yaxınlaşdığını görəndə ikimiz də dərhal geriyyə atıldıq. Qozbel şüşə qapını açıb, pərdələri axıracan endirdi.

– Kimin ağılna gələrdi bu? – Mən həyəcanımı gizlətmək üçün yavaşdan dedim.

– H-m, – Palombi məni heyrətləndirən bir kədərlə cavab verdi.

Sonra biz qaraja yollandıq və gecənin qalan vaxtı ərzində qoşqunu qaldırıb, yerə dağılan yükü ora yükləməklə məşğul olduq. Səhər Romaya yaxınlaşanda Palombi tanış olduğumuz vaxtdan bəri ilk dəfə mənimlə danışdı.

– Gördün bu ifritə qız mənim başıma nə oyun açdı?

– Sən nəyi deyirsən? – təəccüblə soruşdum.

– Bütün bunlardan sonra, – Palombi ağır-ağır və dərin kədərlə sözünə davam elədi, – bütün bu olanlardan sonra, o baş-bu başa gedib-gəldiyimiz bütün yol uzunluğunu əlimi bu cür sıxandan sonra, evlənəcəyimi ona söz verəndən sonra, nişanlanandan sonra sən gördün o neylədi? Qozbel.

Mən eşitdiklərimdən eləcə quruyub qalmışdım, Palombi isə eyni məyusluqla sözünə davam edirdi:

– Ona yaxşı hədiyyələr alırdım: mərcan alırdım, ipək yaylıq alırdım, laklı tufli alırdım... Düzü, onu sevirdim, mənə elə gəlirdi ki, axtardığımı tapmışam, düşünürdüm ki, mənə elə beləsi lazımdır... O isə... Ürəyi, qəlbi olmayan nankor qızcıqaz, başqa adı yoxdur.

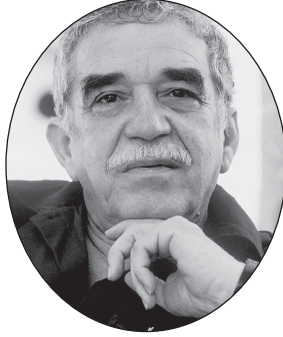
Səhərin toranlıığında bizim yük maşınımız Romaya sürətlə şığıyarkən Palombi susmaq bilmədən elə hey bu barədə danışdı: ağır-ağır, özüylə danışmış kimi astadan. Mənsə fikirləşirdim ki, İtaliya qatar biletinin puluna qənaət etmək üçün növbə ilə hər ikimizi aldadırmış. Palombinin danışdığı sözlər məni əməlli-başlı qıcıqlandırır, az qala cin atına mindirirdi, çünki onun dilə gətirdiyi sözləri elə mən də deyə bilərdim; həm də o səbəbdən ki, Palombinin deyimində bu sözlər mənə çox gülməli görsənirdi. Nəhayət, yazığın sözünü kobud şəkildə kəsdim:

– Bəsdi bu zibildən danışdın... Özün də əl çək yaxamdan, yatmaq istəyirəm.

– Bəzi şeylər adamın ürəyini ağrıdır, – zavallı Palombi bunu deyib susdu; Romaya çatanacan daha bir kəlmə də danışmadı.

Ürəyimə çökmüş ağır nisgil bir neçə ay çəkilib getmədi. Şose mənimçün yenə əvvəlki kimi olmuşdu: gün ərzində iki dəfə udmağa, sonra təzədən çölə tüpürməyə məcbur olduğun uzun və zəhlətökən saqqız kimi. Amma məni peşəmi dəyişməyə məcbur edən başqa şey oldu: İtaliyanın həmin o Neapol şosesindəcə kafe açması. Hələ qapının üstündən lövhə də asmışdı: “Sürücülərin sığınacağı”. Sığınacağa bax ha! Ona gedib çatmaq üçün gərək yüz kilometrərlə yol ölçəsən! Əlbəttə, biz orda heç vaxt çox ləngimirdik, intəhası, piştaxta arxasındakı İtaliyanı və ona pıvə şüşəsi verən, stəkan daşıyan qozbeli görmək mənə qətiyyəən xoş deyildi. Axırda bu işdən çıxdım. Qabaq şüşəsinə “Yaşasın İtaliya” sözləri yazılmış Palombinin sürdüüy yük maşını isə hələ də reyslərə davam edir.

Tərcüməçidən: *yəhudi əsilli görkəmli İtaliya yazıçısı Alberto Moravia (1907-1990) sivil dünyaya xalqlarının dilinə çevrilən bir çox məşhur romanların, o cümlədən “Həyat oyundur”, “İntervü”, “Diqqət”, “Roma hekayələri”, “Özgə həyat” əsərlərinin müəllifi kimi məşhurdur. İlk ədəbi uğuruna hələ 1929-cu ildə çapdan çıxan “Biveclər” adlı romanıyla imza atsa da, lakin tezliklə İtaliyada hakimiyyətə yiyələnən faşistlərin geniş şöhrət qazanmış romana münasibəti neqativ olmuş, hakimiyyət orqanlarının təqibini hiss edən Moravia da ölkəni tərk etməyə məcbur qalmışdı. 1933-cü ildən 1943-cü iləcən çəkən məcburi “səyahət” barədə yazıçı sonralar belə yazmışdı: “Bu illər həyatımın ən pis illəridir və mən o illəri heç zaman həyəcansız xatırlaya bilmirəm”.*

QABRIËL QARSIA MARKES
(Kolumbiya)

BİZLƏRDƏ OĞRU YOXDUR

Damaso xoruzların birinci banında gəlib çıxdı; yeddi aylıq hamilə arvadı Anna paltarını soyunmadan yatağın içində oturub eləcə gözləyirdi. İşartısı öləziyən nöyüt lampasına baxa-baxa Damaso hiss etdi ki, Anna bütün gecə dəqiqəbədəqiqə onu gözləyib; elə indi də gözləməkdədir. Odur ki, toxtaqlıq üçün başını tərپətdi. Ancaq Anna cavab vermədi, qorxudan bərəlmış gözlərini Damasonun əlindəki qırmızı bağlamaya dikib, hönkürtüsünü boğmaq üçün dodaqlarını bir-birinə sıxdı və titrətməyə başladı. Damaso səssiz bir çılğınlıqla arxadan gəlib hər iki əliylə qadının korsajından yapışdı. Ondan turşumuş spirt iyi gəlirdi.

Anna birtəhər ayağa qalxdı, sonra bütün ağırlığıyla özünü Damasonun qucağına yıxdı, üzünü al-qırmızı rəngli zolaq-zolaq köynəyinə sıxıb hönkürdü, ta sakitləşənə qədər ondan bərk-bərk yapışıb buraxmadı.

– Oturduğum yerdəcə beqəfil yuxulamışam, – zarıya-zarıya hıçqırdı, – yuxuda görürəm birdən qapı taybatay açılır, səni qan içində sürüyüb içəri atırlar.

Damaso arvadın ağuşundan kirimişcə qopub onu bayaqkı yerində oturtdu, sonra bağlamayı onun qucağına atıb bayıra, ayaqyoluna çıxdı. Anna bağlamayı açanda oynanmaqdan didiklənilib çopur-çopur olmuş üç bilyard şarı gördü: ikisi ağ rəngdə, biri qırmızı. Damaso təzədən içəri girəndə qadın hələ də təəccüb içində şarları gözdən keçirirdi.

– Bunlar neyçündü belə?

Damaso çiynilərini çəkdi:

– Bilyard oynamaq üçün.

Sonra şarları təzədən qırmızı əsgiyə бүkdü və bıçağı, cib fənərini, bir də özünün yonub düzəltdiyi kilidaçanı bağlama ilə birgə sandığın dibində gizlətdi. Anna elə paltarlı-paltarlı yerinə uzanıb üzünü divara çevirdi. Damaso tək-cə şalvarını soyundu. O, yatağa sərələnib siqareti siqaretə calaya-calaya bayırı dinşəyir, çöldən eşidilən erkən sübh xışıltıları içində törətdiyi həngamənin hansısa əlamətini, əks-sədasını kəsdirməyə çalışırdı; qəfil-dən hiss etdi ki, Anna da yatmır.

– Nə fikirləşirsən?

– Heç nə, – Anna cavab verdi.

Hirsindən Damasonun səsi indi daha dərindən və daha boğuc çıxırdı. O, siqaretə son qullab vurub kötüyü torpaq döşəməyə basıb söndürdü və dərindən köks ötürüb pıçıldadı:

– Başqa şey yox idi, boş-boşuna nahaqdan bir saat özümü həlak elədim.

– Hayıf ki, səni öldürmədilər.

– Dilin qurusun sənin! – Damaso taxta çarpayının qırağını tıqqıldadıb əsəbi tərzdə mızıldandı, torpaq döşəməyə əl gəzdirib kibritini, siqaretini axtardı.

– Daha sənə sözü yoxdu, xalis uzunqulaqsan! Heç olmasa məni düşünəydin. Fikirləşəydin ki, gözümə yuxu getmir, oturub səni gözləyirəm. Küçədən hər xışıltı gələndə, hər dəfə bir hənirti eşidiləndə elə bilirdim sənin meyitini gətirirlər.

Anna köks ötürüb davam elədi:

– Özü də nədən-nədən, üç dənə qotur şardan ötrü!

– Daxılda cəmi-cümlətanı iyirmi beş sentavo vardı.

– Onda heç nəyə əl vurmayaydın.

– İçəri zorla girmişdim, daha əliboş qayıtmayacaqdım ki.

– Başqa şey götürəydin də.

Çexovdan Markesə qədər

- Dedim ki, başqa heç nə yox idi.
- Bəsdə görək, bilyardxanada şey azlığıdı?
- Adama elə gəlir, amma içəri keçib yaxşı-yaxşı göz yetirəndə görürsən ki, bir fərli şey yoxmuş.

Anna susdu. Damaso özlüyündə arvadının bilyardxanayı xəyalən göz önünə gətirib ac gözləri ilə qaranlıqda nəşə qiymətli bir şey aradığını təsəvvür elədi.

– Nə bilim, bəlkə də, elə sən deyən kimidir, – deyər arvad handan-hana dilləndi.

Damaso təzədən siqaret alışdırdı. Kefliliyi keçib getdikcə yavaş-yavaş bədəninin keyi açılır, o da öz varlığına yiyəlik etmək iqtidarında olduğunu artıq duymağa başlayırdı.

– İçəridə yekə bir pişik vardı. Yekə, ağappaq bir pişik.

Anna bu biri böyrü üstə çevrilib, top kimi şişmiş qarnını ərinin qarnına sıxdı, ayağını da onun paçasının arasına soxdu; ondan soğan iyi gəlirdi.

– Bərk qorxurdun?

– Kim, mən?

– Əlbəttə, sən. Deyirlər, hərdən kişilər də qorxurlar.

Arvadının gülümsədiyini hiss etdiyindən Damasonun da kefi əməlli-başlı duruldu və gülümsünüb dedi:

– Qorxurdun da sözdü? Az qala şalvarı islatmışdım.

Annanın öpməsinə mane olmasa da, özündən cavab öpüşü gəlmədi. Bir az ara verib, sonra səfər təəssüratlarını bölüşürmüş kimi hamısını yerli-yataqlı danışmağa başladı; necə bir təhlükəyə qol qoyduğunu yaxşıca dərk etsə də, əmələndən peşmançılıq çəkməsi zərrəcə hiss olunmurdu. Anna bir xeyli müddət dinmədi.

– Səfeh iş tutmusan.

– Çətini başlamaqdır, – Damaso cavab verdi. – Siftə üçün sən deyən o qədər də pis deyil.

Damaso yuxudan ayılıanda günortanın istisi tüğyan eləyirdi. Anna çoxdan qalxmışdı; Damaso da tənbel-tənbel

dikəldi, fəvvarəyə sarı yeriyib başını suyun altına tutdu, yuxusu dağılanacan beləcə qaldı. Onların kirayə yaşadıkları mənzil ortaqlı patiosu olan adi, saysız otaqlardan biri idi. Qapının girəcəyində biş-düş hazırlamaqdan və ütünü qızdırmaqdan ötrü soba, bir də yemək stolu vardı; yemək masasından həmçinin paltar ütüləmək üçün istifadə olunurdu. Ərinin qalxdığını görən Anna ütülənmiş ağıları masanın üzərindən yığışdırdı və qəhvə hazırlamaq üçün ütünü sobanın qırağına çəkdi; dərisi ağappaq olan qadın ərindən gövdəliydi və ömrü boyu qorxu-hürkünün nə olduğunu bilməyən adamlara məxsus ötkəm yerişi vardı.

Damaso baş ağrısının qatı dumanı içindən arvadını süzüb onun sözlü adama oxşadığını, eyhamlı baxışlarla ona nəsə demək istədiyini hiss etdi və patiodan gələn səslərə qulaq kəsildi. Anna qəhvəni onun qabağına qoyub astadan pıçıldadı:

– Səhərin gözü yırtılandan hamı bundan danışıır. Kişilər çoxdan ora yollanıblar.

Damaso pəncərədən çölə boylandı; paltar sərən arvadlardan başqa həyətdə heç kəs gözə dəymirdi: nə kişilər, nə uşaqlar. O, qəhvəsini içə-içə bayırdan eşidilən qarışıq səslərə, hənirtlərə qulaq verdi. Sonra siqaret alışıdırıb qapıya çıxdı.

– Teresa!

İsraq donu bədəninə yapışmış yeniyetmə qız əlüstü ona sarı döndükdə Anna pıçıldadı:

– Ehtiyatlı ol.

Qız yaxınlaşanda Damaso laqeyd səslə soruşdu:

– Nolub ki?

– Bilyardxananı yarıb hər şeyi aparıblar, – deyə qız elə o saat üdüləməyə başladı; özü də elə yerli-yataqlı danışırdı, elə bil hər şeyi öz gözüylə görmüşdü. Qızın üdüləməsindən belə çıxırdı ki, guya bilyardxanada nə vardısı, bilyard stolu qarışıq hamısını yığıb-yığışdırmış, çırpışdırıb aparmışdılar.

Qızı dinləyə-dinləyə Damaso bir anlığa özünü unudub az qala bütün bunların gerçəkdən belə olduğuna inandı. Yalnız otağa qayıdarkən “Lənət sənə, kor şeytan!” deyib dodaqaltı mızıldandı.

Anna pəsdən oxuyurdu. Damaso həyəcanını boğmaq üçün stulu çəkib lap divara dirədi. Üç ay əvvəl onun iyirmi yaşı tamam olmuşdu. Gizli ciddi-cəhdlə və nəvazişlə uzatdığı nazikcə bığları çopur sifətinə bir ötkəmlik verirdi; Damasonun özünə inamı da elə o vaxtdan artmışdı. Ancaq indi bir yandan kəskin baş ağrısı, bir yandan da dünənki gecənin xoşagəlməz düşüncələri içində qovrula-qovrula bundan sonra neyləyəcəyini, necə yaşayacağını heç cürə dərk edə bilmirdi.

Anna ütülənmiş ağları iki topaya ayırıb getməyə hazırlaşdı, Damaso onun arxasınca otağa keçdi.

– Tez qayıdarsan.

– Həmişəki vaxtda. Götür, bu dama-dama köynəyi geyin, hələlik o əynindəki flaneldə gözə dəyməsən yaxşıdır. Nə bilmək olar, bəlkə, səni görüblər?

Anna onun pişik gözütek işıldayan parıltılı gözlərinin düz içinə baxdı. Damaso tərlə ovuclarını şalvarına sürtüb:

– Məni heç kəs görməyib, – dedi.

Anna ağları qoltuğuna vurub təkrar dilləndi:

– Bilmək olmaz. Salamət budur ki, sən hələ evdən bayıra çıxmıyasan. Qabaqca mənim getməyim yaxşıdır, gedib oralara baş çəkərəm, bir az fırlanıb vəziyyəti öyrənərəm. Məndən arxayın ol, mən quyruq ələ vermərəm.

Nə baş verdiyini şəhərdə heç kəs doğru-dürüst bilmədiyindən, Anna da eyni şeyi hər dəfə təkrar eşitməli olurdu. Şənbə günləri ağları paylayandan sonra o adətən bazara dəyərdi, indi isə birbaşa meydançaya üz tutdu.

Bilyardxananın qarşısında gözlədiyindən az adam vardı. Badam ağaclarının kölgəliyində üç-dörd kişi dayanıb gaplaşırdı. Gündən qorunmaqçün başlarına güllü yaylıq

örtmüş suriyalılar elə yerdəcə bardaş qurub nahar edirdilər. Onların brezent örtüklü dükənləri sanki gün altında mürgü döyürdü. Mehmanxananın geniş vestibülündəki kreslodə bir kişi yayxanıb yatmışdı; kişinin ağzı açıqdı, qollarını yana ataraq eləcə sərələnib qalmışdı. Günortanın bürküsü sanki hər şeyi iflic etmişdi.

Anna müəyyən ara saxlayır, bilyardxanadan müəyyən bir məsafədə hərlənirdi. Arxa tərəfdəki boş sahədə bir xeyli adam yığılmışdı. Bu zaman Anna Damasodan eşitdiyi və hamı bilsə də, yəqin ki, təkcə daimi müştərilərin yadında olası bir şeyi xatırladı: bilyardxananın dal qapısı boş sahəyə açılır! Qarnını əliylə örtüb gizlətməyə çalışan Anna cəmisi bircə dəqiqədən sonra camaatın arasında dayanıb artıq həmin qapını diqqətlə gözdən keçirirdi. Asma qıfıl salamatdı, ancaq cəftələrin biri yerindən dartıb qoparmışdı. Ərinin təkbaşına gördüyü işin ağırlığını təsəvvür edə-edə Anna xəyalən ona acıdı da.

– Bu kimin işidir belə? – Anna heç kəsin üzünə baxmadan laqeyd səsə soruşdu.

– Bilən yoxdu, – kimsə cavab verdi, – deyirlər gəlmədi.

– Əlbəttə, yad adamın işidir, bizimki olmayacaq ki, – arxa tərəfində dayanmış bir qadın dilləndi, – bizdə oğru-əyri nə gəzir, hamı bir-birini tanıyır.

Anna qadına sarı dönüb gülümsədi:

– Hə, düz deyirsən.

Böyükdə qosqoca bir kişi dayanmışdı; peysərinin dərisi qırıq-qırıq idi. Annanı isə tər basmışdı.

– Görəsən, çox şey aparıblar? – Anna soruşdu.

– İki yüz peso, üstəlik də bilyard şarlarını, – deyə ahıl kişi cavab verib Annanı diqqətlə süzməyə başladı. – Belə getsə, bir azdan göz qırpməğa da aman verməyəcəklər.

Anna üzünü çevirib dediyini bir də təkrar elədi:

– Hə, düz deyirsən.

Sonra yaylığını başına salıb bir qədər aralandı; gedə-gedə kürəyində qocanın qıyıq baxışlarını hiss edirdi.

Bilyardxananın arxa tərəfinə toplaşan camaat təxminən on beş dəqiqəyəcən sakitcə durub gözlədi, elə bil qapının dalında ölü yatmışdı; sonra yavaş-yavaş hərəkətə gəldilər və qarşı üzdəki meydana doğru axışmağa başladılar.

Bilyardxananın sahibkarı alkald və iki polislə qapının ağzında durmuşdu. Sahibkar balaca, yupyumru, toppuş bir kişiydi; toqqasız şalvarı nataraz qarnına güclə gəlirdi. Gözündəki eynək uşaqların düzəltdiyi əldəqayırma oyuncaq gözlüyə bənzəyirdi. Görkəmindən adamın bütün heysiyyətini ayaqlayıb alçalıdan bir miskinlik yağırdı.

Camaat kişini dövrəyə alanda, Anna da hasara söykənib diqqətlə qulaq kəsildi ki, görsün o, nə danışır və adamlar seyrələnəcən yerindən tərpnəmədi, eləcə durub dinlədi. Axırda istidən pörtmüş halda yola düzəldi, həyətdə geniş müzakirə açmış qonşu arvadların yanından dinməzəcə ötüb öz otaqlarına keçdi.

Bütün bu müddətdə Damaso çarpayıda sərələnib heyret içində düşünür, amma heç cür qana bilmirdi ki, ötən gecə, onun yolunu gözləyərkən necə olub Anna siqaret çəkməyib; necə dözə bilib, necə bacarıb bunu? İndi onun gülümsünə-gülümsünə içəri nə cür girdiyini, tərdən islanmış yaylığı başından nə təhər açıb atdığını görəndə Damasonun az qala ürəyi dayanacaqdı; o yenicə yandırdığı siqareti kötük əlindən yer olmayan torpaq döşəməyə basıb soruşdu:

– Hə, nə xəbər var?

Cavab verməzdən öncə Anna yanını yerə basıb oturdu və kürəyini çarpayıya söykədi.

– Heç demə, sən təkcə oğru yox, həm də yalançısanmış!

– Nolub ki?

– Bəs deyirdin siyirmədə heç nə yoxuydu?

– Hə, nolsun? – Damaso qaşlarını çatdı.

– Orda iki yüz peso olub, – Anna təsdiqlədi.

– Yalan sözdü, – Damaso səsini qaldırdı və qalxıb oturdu, tez də pıçılıya keçdi. – Orda cəmi-cümlətəni iyirmi beş sentavo vardı, vur-tut iyirmi beş sentavo, vəssalam.

Anna inanmaya bilmədi.

– Qoca quldur, – Damaso yumruqlarını düyünlədi, – ağız-burnuna heyfi gəlmir!

– Gic-gic danışma, – Anna ürəkdən güldü.

Damaso da özünü saxlaya bilməyib, şaqqanaq çəkdi. Üzünü qırxanda isə Anna görüb-əşitdiklərinin, öyrənib-bildiklərinin hamısını bircə-bircə söyləyib axırda dedi:

– İndi polis gəlməni axtarır. Deyirlər, cümə axşamı gəlib, dünən axşamsa onu qarının həndəvərində hərlənən görüblər.

Damaso ömründə heç üzünü də görmədiyi həmin o yad, o gəlmə adamı düşündü; hansısa anda ona hətta elə gəldi ki, bütün bu həngamənin baiskarı həqiqətən odur.

– Camaat danışır ki, hələ onu bu vaxtacan tapmayıblar. Kim bilir, bəlkə də, artıq çıxıb gedib.

Damasonun bəzənib-düzənməsi həmişəki kimi yenə düz üç saat çəkdi: əvvəlcə bıqlarını düzəltdi, sonra səliph ilə yuyunub qırmızı rəngli dama-dama köynəyini geyindi. Anna Damasonun yuyunub-daranma mərasiminə əvvəldən axıradək tamaşa elədi, çıxmazdan qabaq onun təzədən güzgüyə baxdığını görəndə isə öz gözündə özünə xeyli qoca, xeyli də pinti göründü.

Damaso peşəkar boksçu cəldliyi ilə yerində yüngülcə geri fırlanıb döyüş mövqeyi tutmuş kimi onunla üzbə-surət dayandı; Anna ərinin qolundan yapışıb soruşdu:

– Pulun var?

– Bəs necə?! Düz iki yüz peso! – Damasonun kefi əməlli-başlı durulmuşdu.

Anna divara sarı çönüb əlini qoynuna saldı, korsajın arasında gəzdirdiyi pul bürməyini çıxarıb ordan bir peso ayırdı və Damasoya uzatdı.

– Buyur, Xorxe Neqrete.

Axşamüstü Damaso öz curlarıyla birgə meydana gəldi. Ətraf kəndlərdən bazara gəlmiş adamlar stolların, yeşiklərin arasındaca tökülüşüb yatışmışdılar; havanın təzəcə qaralmasına baxmayaraq, artıq hər tərəfdən xorultu eşidilirdi. Deyəsən, beysbol çempionatı cavanları bilyardxananın yarılmasından daha çox maraqlandırırırdı; qapı bağlı olduğundan indi yarışların radio verilişlərini izləyə bilməyəcəkdilər. Çempionat barədə öz aralarında qızğınca danışa-danışa, çəkişə-çəkişə heç kinoteatrın qabağına necə gəlib çıxdıqlarını da hiss etmədilər və nə göstəriləcəyinin fərqi nə varmadan bilet alıb içəri keçdilər.

Baş rolda Kantinflaşın çəkildiyi hansısa kinokomediya idi; Damaso eyvanın ön cərgəsində oturub ürəkdən şənlənib-gülür, dialoqlararası fasilələr zamanı araya çökən ani səssizlikdə, kinoteatrın açıq damından görsənən gözəl iyun gecəsinin ağır sükuta dalmış ulduzları altında heç bir vicdan əzabı çəkmədən, narahatçılıqdan yavaş-yavaş qurtardığını hiss edirdi.

Birdən ekrandakı təsvir yoxa çıxdı və arxa tərəfdən səsküy qalxdı. Dərhal işıqlar yandı və Damasoya elə gəldi ki, onu dövrəyə alıblar, hamı da ona baxır. O az qala yerindən sıçramaq istədi, ancaq camaatı öz yerində sakitcə oturmuş görüb toxtadı. Polis biləyinə doladığı qayışın mis toqqasıyla kimisə çırpa-çırpa qovurdu. Döyülən zırpı bir zənciydi. Arvadlar bərkədən çığırışır, polisin səsi isə bütün səsləri üstələyirdi:

– Oğru! Oğru!

Zənci bağıra-bağıra cərgələrin arasıyla qaçır, arxasınca qovan digər iki polis kürəyini qamçılıyırdı. Axırda onu tutdular. Mis toqqa ilə vuran bayaqkı polis zəncinin əllərini çəkib qayışla daldan bağladı və hər üçü yumruqlaya-yumruqlaya onu qapıya doğru itələməyə başladılar. Hər şey bir

göz qırpımında və elə sürətlə baş verdi ki, bütün olub-keçənlər Damasoya yalnız zənci salondan çıxarılandan sonra çatdı. Köynəyi cırıq-cırıq olmuş zəncinin tərli üzünü al qan içində idi. O, hönkürə-hönkürə, zarıya-zarıya eyni sözü təkrar-təkrar bağırırdı:

– Qatillər! Qatillər!

İşıqlar söndü, kino təzədən başlandı.

Damaso bundan sonra daha bir dəfə də olsun gülmədi. O, siqareti siqaretə calamışdı və gözü ekranda olsa da, fikrini heç cürə cəmləyə bilmirdi. Nəhayət, işıqlar yandı; bir-birinin üzünə indi hamı elə bil aşkar qorxu içində baxırdı.

– Əntiqə idi! – Damaso lap böyründə kiminsə heyrət dolu nidasını eşitdi.

– Kantinflasa söz ola bilməz, – deyə o, həmin adama tərəf baxmadan qısaca cavab verdi.

İnsan seli Damasonu qapının düz ağzına gətirdi; adamlar itələşə-itələşə bayıra axışırdı. Küçədə yeməli şeylər satan alverçi qadınlar şey-şüylərini də dallarına şələləyib yavaş-yavaş evlərinə dağılışırdılar. Saat on ikiyə işləsə də, küçə adamlarla doluydu: zəncinin necə tutulması barədə bir şey öyrənmək məqsədilə hamı kinodakıların çıxmasını gözləyirdi.

Damaso bu dəfə evə çox asta, ayaqlarının ucunda girdi; Anna onun gəldiyini biləndə, o artıq ikinci siqareti çəkirdi.

– Yemək plitənin üstündədir, – Anna köksünü ötürdü.

– Aclığım yoxdu, – Damaso cavab verdi.

– Yuxuda görürəm ki, Nora yağdan balaca oğlan fiqurları düzəldir, – deyə Anna yuxulu-yuxulu dilləndi və heç özü də hiss etmədən yuxuladığını yalnız bu vaxt anladı. Tez də çaşqın halda Damasoya tərəf döndü. – Xəbərin var, gəlməni tutublar.

Çexovdan Markesə qədər

Damaso dərhal cavab vermədi; onun təzədən dillənməsi bir xeyli çəkdi.

– Nə bildin?

– Hə, kinoda tutublar, – deyə Anna danışmağa başladı, – elə indicə hamı ora getdi.

Sonra da kino vaxtı baş verənlərin təfsilatını tam təhrif olunmuş şəkildə öz bildiyitək ətraflı nəql elədi. Damasonun düzəliş verməyə həvəsi yox idi.

– Yazıq! – deyə axırda Anna ah çəkdi.

– Yazıq deyirsən?! – Damaso cinləndi. – Bəs sən istəyirdin məni tutsunlar? İstəyirdin onun yerində mən olum?

Damasoya yaxşı bələd olduğundan Anna bir söz demədi, ta xoruzların birinci banınacan yerində sakitcə uzanıb, siqareti siqaretə calayan ərinin xırıltılı nəfəsinə qulaq asdı. Gecənin bir aləmində isə onun qalxdığını və otaqdan çıxmadan qaranlıqda əl havasına nəsə elədiyini eşitdi: Damaso çarpayının altını qazırdı; təxminən on beş dəqiqədən sonra işi bitirib qaranlıqda astaca soyunmağa başlayanda heç ağına da gəlmirdi ki, bayaqdan bəri, bütün bu vaxt ərzində arvadı ona mane olmamaq üçün yalandan özünü yuxululuğa vurub. Annanın qəlbinin dərinliklərində nəsə tərپənən kimi oldu və Damasonun kinoda olması, hər şeyi öz gözləriylə görməsi, buna görə də çarpayının altını qazıb şarları yerə basdırması ona yalnız indi çatdı.

Bilyardxana bazar ertəsi açıldı və bunu hərisliklə gözləyən daimi müştərilər böyük həyəcanla dərhal içəri doluşdular. Bilyard masasının üzərinə müəssisənin ümumi ab-havasına matəm çaları verən bənövşəyi örtük çəkilməmiş, divardan isə elan asılmışdı:

**ŞARLAR İTDİYİ ÜÇÜN
BİLYARDXANA İŞLƏMİR**

İçəri girənlər elanı elə bir ovqatla oxuyurdular ki, elə bil bu xəbəri ilk dəfə eşidirdilər. Bəziləri isə elanın qarşısında xeyli dayanıb baxır, qeyri-adi inadkarlıqla onu az qala göz-lərinə təpir, təkrar-təkrar höccələməkdən yorulmurdular.

Ömrünün böyük bir hissəsini bilyardxananın tamaşaçı-lar üçün skamyasında keçirmiş Damaso da qapı açılan kimi özünü birincilər sırasında dərhal içəri salmışdı. Təəssüf hissi keçirdiyini bildirib dərdə şərikliyi izhar etmək uzun iş olmasa da, çox ağır iş idi. O, piştaxta dalında dayanan sahibkarın çiyinə vurub:

– Müsibətə bax, don Roke, – dedi.

– Neyləmək olar, – kişi başını yelləyib acı-acı gülüm-sədi, sonra köks ötürüb yenə öz işinə davam etdi və müştə-rilərə qulluq göstərməyə başladı.

Damaso piştaxtanın yanındakı kətillə çökdü və bənövşəyi kəfənə tutulmuş bilyard stoluna nəzər salıb mızıldandı:

– Ağlasığmaz işdir!

– Çox dəqiq dedin, – o biri kətildə oturmuş bir kişi dərhal təsdiqlədi, – özü də tövbə həftəsində!

Bilyardxananın müştəriləri nahar eləməkçün evə dağılışanda Damaso musiqi avtomatına pul salıb tabloda yerini əzbər bildiyi Meksika balladasını yığdı. Don Roke bu vaxt stol-stulu içəri daşıyıb aparır, bir qıraqdan düzürdü.

– Xeyir ola, neyləyirsiniz? – Damaso soruşdu.

– Şar gəlib çıxanacan bir şeylə baş qatmaq lazımdır, ya yox? İstəyirəm stollara kart qoyam.

Hər əlində bir stul tutmuş don Roke korsayağı inamsız hərəkətiylə təzəlikcə dul qalmış ahıl adam təsiri bağışla-yırdı.

– Şarları haçan göndərəcəklər ki? – Damaso soruşdu.

– Mən biləni, bir aydan çox çəkməz.

– O vaxtacan köhnələr tapılar.

Çexovdan Markesə qədər

– Hara tapılır? – Don Roke sıra ilə düzdüyü balaca stol-lara göz gəzdirdi, sonra da qoluy ilə alınının tərini silib işindən arxayın halda sözünə davam elədi: – Şənbə günündən bəri zəncini ac saxlayırlar, yenə bir şey çıxmır. Yəqin, çaya tullayıb.

Damaso dodağını dişlədi.

– Bəs iki yüz peso?

– O da yoxdu. Zəncinin cibindən otuzca peso çıxıb.

Onlar göz-gözə gəldilər. Damaso həтта istəsəydi belə, heç cürə izah edə bilməzdi ki, niyə bu toqquşan nəzərlər ona iki iştirakçının baxışlarını andırırdı.

Günün axırlarında onun evə hansı ovqatla qayıtdığını Anna elə camaşırxanadanca gördü: Damaso xəyalı rəqibə zərbə endirən boksçu kimi atıla-atıla yeri yirdi. Ərinin arxasınca Anna da otağa keçdi.

– Hər şey qaydasındadı. Qoca şarlardan əlini üzüb, təzələrini sifariş verib. İndi bir balaca səbr eləmək lazımdır ki, ara soyusun, camaat olub-keçəni unutsun.

– Bəs zənci necə olacaq? – Anna soruşdu.

Damaso çiyinlərini çəkdi:

– Necə olacaq ki? Şarları onda tapmayıb buraxacaqlar.

Şam yeməyindən sonra onlar çıxıb küçə qarısının ağzında oturdular; kinonun səsi kəsilib ətrafa sakitlik çökənəcən qonşularla söhbət elədilər. Yatmağa gedəndə Damasonun kefi əməlli-başlı kökəlmişdi.

– Ağılıma əntiqə şeylər gəlib, qəşəng işlər fikirləşmişəm.

Anna bildi ki, Damaso bütün axşamı beynində dolandırdığı fikirləri onunla bölüşmək istəyir.

– Şəhər-şəhər gəzib şarları oğurlayacam. Birindən oğurlayıb o birində satacam. Nə çox bilyardxana.

– Elə eləyəcəksən ki, axırda səni güllələyəcəklər.

– Yox bir! Güllələmək kinoda olur.

Damaso otağın ortasında durub öz planlarından şövqlə

danışır, Anna soyuna-soyuna ərini diqqətlə dinləsə də, özünü elə göstərirdi ki, guya bu onun heç vecinə də deyil.

– Kefim istəyən qədər kostyum alacam. Bax, düz burdan buracan, – deyər Damaso əllərini yana açıb, az qala bütün divarı tutacaq xəyalındakı paltar dolabının həcmi, nə boyda olacağını göstərdi. – Hələ düz əlli cüt də ayaqqabı.

– Allah işini avand eləsin.

Damaso qaşqabağını tökdü.

– Mənim işlərim səni maraqlandırmır.

– Sənin işlərin çox qəlizdir, heç cür beynimə batmır, – Anna işığı söndürdü, divar tərəfdən yerinə uzanıb dərindən köks ötürdü və sözünə davam edib acı-acı bildirdi: – Mən bircə onu bilirəm ki, sənin otuz yaşın olanda, mənim qırx yeddi yaşım olacaq.

– Axmağın yekəsi, – Damaso cibini eşələyib siqaret axtardı və yavaşdan əlavə etdi: – Onda sən daha paltar yuyacağsan.

Anna kibriti alışıdırıb ona uzatdı, sönənəcən alovdan göz çəkmədi, sonra yanıq dənəni kənara atdı. Damaso yerinin içində gərnəşib təzədən söhbətə girişdi:

– Heç bilirsən şarları nədən düzəldirlər?

Anna cavab vermədi.

– Fil dişindən. Ona görə çətin tapılırlar da, bildin? Gətirib çıxaranacan azından bir ay çəkəcək, başa düşürsən?

– Yat, – Anna onun sözünü yarımçıq kəsib sualını cavabsız qoydu, – mən obaşdan durmalıyam.

Damaso artıq özünə gəlib, öz təbii vəziyyətinə qayıtmışdı: günün birinci yarısını o, adətən siqaret çəkə-çəkə yataqda keçirir, günortadan sonra üst-başına əl gəzdərək küçəyə çıxır, axşamlar bilyardxanaya gəlib beysbol çempionatının radio verilişlərinə qulaq asırdı. Hər kəsə nəsb olmayan fəvqəladə bir qabiliyyət vardı onda: öz ideyalarını hansı həvəslə işə salırdısa, onları eyni şövqlə də unuda bilirdi.

Çexovdan Markesə qədər

- Səndə pul var? – şənbə günü Annadan soruşdu.
- On bir peso pul qalıb, – deyə Anna cavab verdi və tez də mülayim səslə əlavə elədi: – O da kirəhaqqıdı.
- Qulaq as, gör sənə nə deyirəm.
- Nədi ki?
- O pulu mənə borc ver.
- Kirə haqqını vermək lazımdır.
- Sonra verərsən.

Anna başını buladı. Damaso cəld onun qolundan yapışib, indicə səhər yeməyi yedikləri masa dalından qalxmasına imkan vermədi; qadının əlini eyni vaxtda həm nəvazişlə, həm də fikri dağınıq halda sığallaya-sığallaya dedi:

– Cəmisi bir neçə günlüyə. Şarları satanda hər şeyə pulumuz çatacaq.

Anna razılaşmadı. Axşam klubda kinoya baxdıqları vaxt, hətta fasilə zamanı dostlarıyla söhbət edərkən də – bütün müddət ərzində Damaso əlini onun çiyindən götürmədi. Filmə o qədər də diqqətlə baxmırdılar. Axırda Damasonun səbri tükəndi.

– Onda gərək mən pulu hardansa oğurlayam.

Anna çiyinlərini çəkdi.

Az sonra Damaso Annanı kinodan çıxan camaatın arasıyla itələyə-itələyə hədə-qorxuya keçdi:

– Qabağıma birinci çıxanı boğacağam, baxarsan, məni adam öldürdüyümə görə damlayacaqlar.

Anna ürəyində güldü, ancaq öz dediyindən dönmədi.

Bütün gecəni çəkişdilər, səhər tezdən isə Damaso nümayişkarənə bir təhdidlə yerindən qalxıb tələm-tələsik geyindi və Annanın yanından ötürkən:

– Məni gözləmə, – dedi, – bir də qayıdan deyiləm!

Anna özünü ha sıxsaxsa da, əsməsini gizlədə bilmədi.

– Yaxşı yol! – deyə onun arxasınca çıxırdı.

Qapını arxasınca çırpıb çıxan Damaso üçün upuzun və mənasız bir bazar günü başlandı. Səkkiz saatlıq ibadətdən sonra uşaqları ilə kilsədən çıxan arvadların göz qamaşdıran açıq rəngli paltarları, bazarın rəngarəng səs-küyü meydana nəsə bir canlılıq verirdi, amma hava dözülməz dərəcədə qızmışdı.

O, bütün gününü bilyardxanada keçirdi. Səhər bir neçə kişi oturub orda kart oynayırdı; nahara yaxın qısa müddətə adam bir az çoxalsa da, açıq-aşkar hiss olunurdu ki, bilyardxana öz əvvəlki cazibəsini, marağını itirib. Yalnız axşamüstü, beysbol çempionatından radio verilişləri başlanan zaman bilyardxana həyatı nisbətən öz məcrasına qayıdıb ötən vaxtları xatırladırdı.

Bilyardxana bağlanandan sonra Damaso birdən ayıldı ki, bayaqdan bəri az qala qan-tər içində, məqsədsiz-filansız şəkildə veyillənə-veyillənə hansısa meydana doğru addım-lamaqdadır. O, sahil küçəsinə paralel şəkildə uzanıb gedən yolla, xeyli aralıdan eşidilən şən musiqi sədalarının havasına üz tutub irəliləyirdi. Bərbəzəyi tək-cə elə rəngi bozarmış zəncirvari, bürməli-naxışlı kağızdan ibarət olan iri rəqs salonu bomboş idi; salonun dərinliyindəki taxta estradanın üstündə balaca bir orkestr çalırdı. Qadın pomadasının boğucu ətri adamın nəfəsini kəsirdi.

O, keçib piştaxtanın böyründəcə oturdu. Musiqi nömrəsi başa çatan kimi, orkestrdə boşqab dınqıldadan yeniyetmə oğlan rəqs eləyən kişilərin arasında gəzib pul yığmağa başladı. Bir qız rəqs elədiyi oğlanı buraxıb Damasoya yanaşdı.

– Necəsən, Xorxe Neqrete?

Çəkilib yanında qıza yer elədi. Üzünə pudra çəkib qulağına qərənfil taxmış bufetçi əlüstü peyda olub zil səsle soruşdu:

– Nə içəcəksiniz?

Çexovdan Markesə qədər

– Biz nə içəcəyik? – Qız Damasoya sarı çöndü.

– Heç nə.

– Mənim hesabıma.

– Pul söhbəti deyil. Mən acam, yemək istəyirəm.

– Təəssüf, çox təəssüf! – deyə, bufetçi dərindən köks ötürdü. – Heç bu cür gözlərə yaraşan şeydimi!..

Salonun o biri küncündəki, dib tərəfindəki yeməxanaya keçdilər. Belə baxanda, qız lap sütül, yeniyetmə bir uşaqdı, amma üz-gözlünün qalın pudrası, dodağının boyası onun həqiqi yaşını gizlədirdi. Yeyəndən sonra mal-qaranın gövşəyi eşidilən qaranlıq patiodan keçib qızın otağına gəldilər. Çarpayının üstündə alabəzək əsgiyə bükülmüş çağa yatırdı. Qız əsgini açıb taxta yeşiyin üstünə sərdi, çağanı bələyib yeşiyin üstünə, yeşiyi isə yerə qoydu.

– Orada onu siçovullar yeyər ki...

– Siçovulun uşaqla nə işi?

Qız əynindəki qırmızı paltarı soyunub üstündə iri, sarı gülləri olan yaxası, qolları açıq qısa bir don geyindi.

– Bunun atası kimdir?

– Allah bilir, – qız qısaca cavab verib qapıya tərəf yönəldi, çıxmazdan qabaq əlavə elədi: – İndi qayıdıram.

Damaso qarının çöl tərəfdən qıfıllandığını eşitdi, paltarını çıxarıb stuldan asdı və uzanıb dalbadal bir neçə siqaret çəkdi; mambo ritmində yırğalanan yataqda nə vaxt yuxuladığını da hiss eləmədi. Ayılanda çalğı kəsilmişdi və bəlkə, bu səbəbdəndi ki, otaq ona bayaqkindən daha iri görsəndi.

Qız elə çarpayının böyründəcə soyundu.

– Saat neçədir? – Damaso soruşdu.

– Dördə az qalıb. Uşaq ağlamamışdı?

– Deyəsən, yox.

Qız Damasonun böyrünə uzandı, köynəyinin düymələrini aça-aça, yüngülcə xumarlanmış tutqun gözlərlə bir

müddət ona tamaşa elədi. Qızın içdiyini, özü də çox içdiyini hiss edən Damaso əlini uzadıb lampanı söndürmək istədi. Amma qız buna imkan vermədi:

– Qoy qalsın. Gözlərinə baxmaq istəyirəm. Sənin gözlərinə baxmaq elə xoşuma gəlir ki...

Obaşdanın səs-küyü otağı dolduranda çağa oyanıb ağladı. Qız elə yataqdanca əlini uzadıb onu götürdü və döşünə saldı, ağzını açmadan sadə bir mahnını pəsdən zümzümə etməyə başladı. Axırda hamısı yuxuladı. Saat yeddiyə yaxın qızın çağanı götürüb otaqdan necə çıxdığını Damaso hiss eləmədi; qayıdanda isə uşaqsız qayıtdı.

– Camaat sahilə axışır.

– Xeyir ola? – Damasoya elə gəldi ki, bütün bu vaxt ərzində sanki bir tikə də çimir eləməyib.

– Şarları oğurlayan zəncini bu gün yola salacaqlar, camaat da yığışıb tamaşasına gedir.

Damaso siqaret alışdırdı.

– Yazıq! – deyə qız dərindən köks ötürdü.

– Sən ona yazıq deyirsən?! – Damaso özündən çıxdı. – Kim onu məcbur eləmişdi?

Qız başını sinəsinə əyib bir müddət fikrə getdi, az sonra səsini qısıb yavaşdan dilləndi:

– Şarları o oğurlamayıb.

– Kim dedi ki?

– Dəqiq bilirəm. Bilyardxana yarılan gecə zənci Qloriya ilə olub, ertəsi gün də axşamacan onun evindən bayıra çıxmayıb. Kinodan qayıdanda isə dedilər ki, yazığı orda tutublar.

– Nə əcəb Qloriya polisə bir söz demir?

– Zənci özü deyib. Alkald Qloriyanın evini alt-üst eləyib, axırda da hədə gəlib ki, səni də ona qoşub damlayaçağam. Yazıq qız iyirmi peso ilə canını güclə qurtarıb.

Damaso yataqdan qalxanda saat səkkizə az qalmışdı. Qız onu buraxmaq istəmədi.

Çexovdan Markesə qədər

– Qal. Nahara səninçün toyuq kəsərəm.

Damaso əlində tutduğu darağın tüklərini çırpıb təmizlədi və onu dal cibinə soxdu.

– Qala bilmərəm, – dedi.

Sonra qızın əllərindən tutub onu özünə tərəf çəkdi; qız üz-gözlünü yumuşdu və doğrudan da, çox cavan görsənirdi. Onun iri, qara gözləri vardı və bu gözlər qıza nəsə aciz, yazıq bir görkəm verirdi. Damasoya sarılıb təkrar yalvarmağa, dil-ağız eləməyə başladı:

– Nolar, qal.

– Həmişəlik qalım?

Qız yüngülcə qızarıb onu buraxdı.

– Yalançı.

Anna bu səhər yuxudan oyananda özünü çox əzgin hiss etdi, bununla belə, ümumi həyəcan ona da sirayət eləmişdi. Yuyulası paltarları həmişəkindən tez yığıb çay kənarına yollandı; nəyin bahasına olursa-olsun zəncinin necə yola salınmasını öz gözləriylə görmək istəyirdi. Getməyə hazır dayanmış, indicə yola çıxacaq gəmilərin qənsərindəki körpünün üstündə iynə atsaydın yerə düşməzdə. Damaso da elə burdaydı; Anna barmağıyla onun toqqasını tiqqıldadanda diksinib geri sıçradı.

– Sən burda nə gəzirsən?

– Sənnən vidalaşmağa gəlmişəm.

Damaso taxta fənər dirəyini tiqqıldadıb:

– Dilin qurusun! – dedi.

Axırncı siqaretini alışıdırıb boş qutunu çaya tulladı. Anna korsajın altından təzə bir qutu çıxarıb onun köynək cibinə dürtəndə isə, özünü saxlaya bilməyib gülümsədi.

– Səfeh ki, səfeh!

Anna ürəkdən güldü.

Bir azdan zəncini darta-darta meydanın ortasına gətirdilər. Əllərini kəndirlə arxadan bağlamışdılar; polislər-

dən biri ipin ucundan yapışmışdı, əli tüfəngli digər iki polis yanıyla gedirdi. Zənci köynəksiz idi; dodağı tən ortadan paralanmışdı, qaşları da boksçularınkı kimi şişmişdi. Camaatın nəzərindən qurbanlıq bir adam ləyaqətilə yayınırdı. Ən çox tamaşaçı bilyardxananın böyründə cəmləşmişdi ki, tamaşanın hər iki əsas ifaçısını görə bilsin. Bilyardxana sahibkarı kiritmişcə durub ona baxır, tənə ilə başını yelləyirdi. Camaat zəncini gözüylə diri-diri yeyirdi.

Barkas lövbərini qaldırdı. Zəncini göyərtə uzununu aparıb əl-ayağını iri neft çəninə sarıdılar. Barkas çayın ortasında dövrə vurub son dəfə fit verərək yola düzələndə zəncinin kürəyi günün altında işim-işim işıldayır, par-par alışıb yanırdı.

– Yazıq, – Anna pıçıldadı.

Annanın lap böyründə dayanmış tanımadığı hansısa bir qadın da dözməyib dilə gəldi:

– Canilər! Heç adam da bu istiyə tab gətirər?

Damaso arxaya qanrılıb baxanda qadının ifrat dərəcədə kök olduğunu gördü. Sonra camaatın arasından keçib meydana tərəf irəlilədi. Gedə-gedə yolda Annanın qulağına pıçıldadı:

– Yaman çox çərənliyirsən ha. Bircə o çatmır ki, qışqırıb bütün meydana car çəkəsən.

Anna onu bilyardxanayacan ötürdü.

– Heç olmasa paltarını dəyişəydin, – aralanmazdan qabaq Damasonun yadına saldı. – Yoxsa lap dilənçi kökündəsən ey.

Yenilik bilyardxananı səsli-küylü müştərilərlə ağzınacan doldurmuşdu; içəridə adam əlindən tər pərməyə yer yox idi. Hər kəsin istəyini yerinə yetirmək xatirinə, don Roke eyni vaxtda bir neçə masaya xidmət edirdi. Damaso bir qıraqda hazırca dayanıb məqam güdür, don Rokenin gəlib

Çexovdan Markesə qədər

yanından keçməsinə gözləyirdi; qoca böyründən ötəndə cəld soruşdu:

– Sizə kömək eləyim?

Don Poke başına stəkan keçirilmiş altı şüşə pivəni Damasonun qabağına qoydu:

– Sağ ol, ay bala.

Damaso şüşələri əlüstü götürüb masalara payladı, sifariş qəbul elədi, içki şüşələrini aşağı-yuxarı daşıya-daşıya, ta bütün müştərilər nahar etmək üçün evlərinə dağılışanacan don Rokeyə əl tutdu. Sübh tezdən evə qayıdanda onun bəs deyincə gillətdiyini, kefli olduğunu Anna dərhal hiss elədi. Götürüb Damasonun əlini qarnının üstünə qoydu.

– Hələ bir əl vur görüm. Nəsə eşidirsən?

Damaso heç bir sevinc-filan duymadı.

– Tərpənir ey, xəbərin var? – Anna həvəslə sözüne davam elədi. – Bütün gecəni təpikləyib.

Ancaq hər şeydən göründüyü kimi, bütün bunlar, deyəsən, Damasonun heç vecinə deyildi. Öz fikirlərinə qərq olmuş halda o, səhər obaşdan evdən çıxır, bir də gecə yarısı qayıdırdı; tək-tük hallarda yataqda uzanıb siqaret çəkdiyi cəmi bir neçə dəqiqəlik müddətdə isə söhbətdən yayınır, heç nə danışmaq, heç nə eşitmək istəmirdi. Beləcə, düz bir həftə ötüb-keçdi. Anna ona qarşı indi xüsusilə diqqətli olmuşdu. Birgə yaşadıkları ailə həyatının ilk dövrlərində də Damaso hərdən özünü eynən bu cür aparırdı və onda, xasiyyətinə yaxşı bələd olmadığından Anna onun zəhləsini tökür, Damaso da arvadı çarpayuya yıxıb üstünə çıxır, o ki var çırırdı. İndi Anna kifayət qədər səbirli idi. Hələ dünəndən lampanın böyrünə bir qutu siqaret qoymuşdu; bilirdi ki, əri ac qalar, amma siqaretsiz qalmağa dözməz.

Və bir dəfə, iyulun ortalarında Damaso evə axşamçağı qayıtdı. Anna fikirləşdi və dərhal da narahat olub əl-ayağa

düşdü ki, hərgah Damaso evə belə tez qayıdıbsa, deməli, əməlli-başlı gillətməyə macal tapıb. Nəsə pəjmürdə görünürdü, elə bil keyləşmişdi; ağzını açıb bir söz demir, heç dinib-danışmırdı. Şam yeməyi də eləcə lal-dinməz ötüşdü, ancaq yatağa təzəcə uzanmışdılar ki, birdən dilləndi:

– Getmək istəyirəm.

– Hara?

– Hara gəldi.

Anna otaqdakı əşyaları bircə-bircə gözdən keçirtti. Öz əli ilə jurnalların üz qabığından kəsib bütün divarlara yapışdırdığı kinoaktyorların rəngli fotosəkilləri saralıb-solmuş, neçə yerdən cırılıb qopmuşdu. O, çarpayısında uzanıb həmin şəkillərə tamaşa eləyən, sonra da yavaş-yavaş onların rəngini canına hopdurub özüylə aparən kişilərin sayını çoxdan itirmişdi.

– Mənənlə birgə darıxırsan, – Anna dedi.

– Məsələ darıxmaqda deyil, şəhərdədi.

– Bütün şəhərlər necə, bizimki də elə.

– Şarları satmaq mümkün deyil.

– Çıxart o zəhrimərləri beynindən. Nə qədər ki, canında can var, nə qədər ki, paltar yumağa gücüm çatır bu qara-qura işlərə qurşanmağa sənə heç bir ehtiyacın yoxdur.

Və bir qədər susandan sonra, ehtiyatla əlavə etdi:

– Baş açammıram ki, bu iş sənə necə ağına gəldi.

Damaso siqareti dibinəcən sümürüb dedi:

– Elə asan oldu ki, heç mən də baş açammıram, nə əcəb indiyəcən bu kiminsə ağına gəlməyib...

– Fikrin-zikrin puldur, ona sözüm yox. Amma daha sənə kimi ikinci axmaq tapılmazdı ki, durub şar oğurlasın.

– Anışdıra bilmədim, piştaxtanın dalında, qutunun içində gözümə qəfil sataşdılar. O saat fikirləşdim: bu qədər əziyyətdən sonra evə əliboş qayıdım?!

Çexovdan Markesə qədər

– Baxtın yatıb sənin.

Damaso bir az yüngülləşən kimi oldu.

– Təzələrini də göndərmirlər. Xəbər gəlib ki, şarlar bahalaşib, don Roke də deyir ki, bəs mənə sərf eləmir.

O, təzə siqaret alışdırdı və danışa-danışa içinin qarapura şeylərdən arıtlanıb az da olsa yüngülləşdiyini hiss etdi. Dedi ki, bəs guya don Roke bilyard stolunu satmaq qərarına gəlib, amma ona indi bir elə pul verməzlər, çünki bilyardı təzə öyrənənlərin naşılığı ucbatından cırıq-cırıq, dəşik-dəşik olmuş mahud yaman gündədir; başdan-başa allı-güllü yamağa tutulub. Ömrü bilyard masasının böyründə keçən əsl oyunçuların isə yeganə əyləncəsi hələlik beysbol yarışlarıdır.

Damaso xeyli danışib axırda sözünü belə tamamladı:

– Belə çıxır ki, özümüz istəməsək də, hamıya qarşı xalis əclafliq etmişik.

– Özü də barı bir xeyrimiz ola! – Anna əlavə elədi.

– Gələn həftə çempionat da qurtarır.

– Dərd çempionat dərdi deyil, zəncinin dərdidir. Bu işdə adamı ən çox yandıran odur.

Anna qabaqlar olduğu kimi, yenə uzanıb başını ərinin çiyinə qoymuşdu və onun qəlbindən keçənləri duyurdu. Damaso siqareti söndürənəcən beləcə gözləyib, sonra çox ehmalca:

– Damaso, – pıçıldadı.

– Nədi?

– Bəlkə, şarları qaytarasan?

Damaso təzə siqaret alışdırdı.

– Neçə gündü elə özüm də bu barədə fikirləşirəm. Amma heç bilmirəm necə qaytarım.

Əvvəlcə belə danışdılar ki, şarları gediş-gəliş olan bir yerə qoysunlar, ancaq sonra Anna fikirləşdi ki, belədə bilyardxananın yarağı düzəlsə də, bunun biçarə zənciyə heç

bir xeyri dəyməyəcək; şarların tapılmasını, zəncinin suçuunu üstündən götürmədən polis yüz cürə yoza bilərdi. Başqa əngəl də mümkün idi: bəlkə heç şarları tapan adam nəfsinin ucbatından onları qaytarmayacaq, sonradan satmaq umuduyla özündə saxlayacaqdı?

– Qaytaranda da elə qaytaraq ki, barı bir xeyri olsun, – deyə Anna fikirini yekunlaşdırdı.

Şarları basdırdıqları yerdən qazıb çıxartdılar; Anna onları qəzetə бүkdü, özü də elə düzəltdi ki, qıraqdan baxanda şar olmaları bilinməsin. Sonra бүkülünü sandığı qoyub dedi:

– İndi gözləmək lazımdı münasib vaxt düşsün.

Ancaq iki həftə ötüb keçsə də, münasib bir fürsət düşmədi ki düşmədi.

Şarların oğurlandığı gündən düppərdüz iki ay sonra, avqustun iyirmisində, axşamdan xeylaq ötmüş Damaso bilyardxanaya gəldi. Don Roke piştaxtanın arxasında tək-tənha oturub əlindəki yelpiklə milçəkləri qovurdu. Radio susurdu və bu susqunluq qocanın tənhalığını daha betər sezdirirdi.

– Hə, mən deyən oldumu? – Don Roke Damasonu görcək ucadan səsləndi; sanki öz gümanının düz çıxmasından sevincək olmuşdu. – Cəhənnəm oldu hamısı!

Damaso cibindən pul çıxarıb musiqi avtomatına saldı. Bir yandan mahnınun gur sədaları, bir yandan da yanıb-sönən rəngbərəng işıqlar onun bilyardxanaya həqiqi sədaqətini bir daha təsdiqləməkdə idi; hər halda özünə belə gəlirdi. Amma don Roke, deyəsən, bunu çox da hiss etmirdi. Damaso keçib onunla yan-yana əyləşdi və toxtaqlıq verməyə çalışdı, intəhası sadaladığı dəlillər elə də tutarlı səslənmir, don Roke də etinasız bir görkəmlə qulaq asa-asa yelpiyini yelləyirdi.

– Çarə nədir, daha beysbol il uzununu ola bilməz ki.

Çexovdan Markesə qədər

- Nə bilmək olar, bəlkə, şarlar tapıldı?
- Hara tapılır.
- Zənci onları yemədi ki!
- Polis hər yeri ələk-vələk eləyib, – deyə don Roke əsəbi bir qətiyyətlə təsdiqlədi. – Çaya tullayıb, yəqin.
- Birdən möcüzə baş versə, şarlar tapılsa?
- Gümana güc vermə, bala. Düzələn iş deyil bu, məsələ bitib-bağlanıb. Sən bəyəm möcüzəyə inanırsan?
- Hərdən inanıram.

Damaso bilyardxanadan çıxanda camaat hələ kinoda idi; kino hələ bitməmişdi və filmin uzaqdan eşidilən uğultulu səsləri, əcaib-qəraib ifadələri yuxulu şəhərin başı üzərində gah əriyib yoxa çıxır, gah da təzədən ucalırdı və hələ açıq olan bir neçə qapı da indilərdə bağlanasıydı. O, meydanda bir qədər veyillənib, sonra rəqs salonuna tərəf addımladı.

Salonda cəmisi bircə müştəri vardı; orkestr şəxsən ondan ötrü çalırdı, o da eyni vaxtda iki qadınla rəqs edirdi. Salondakı digər qadınlar divar boyunca elə cərgələnib oturmuşdular ki, elə bil hardansa nəsə bir xəbər gözləyirdilər. Damaso masa arxasına keçib əli ilə bufetçiyə işarə elədi ki, pivə gətirsin. Sonra nəfəsini dərə-dərə elə şüşədən-cə içməyə başladı, özü də cüt qadınla rəqs edən kişidən göz çəkmirdi; pivə şüşəsi arxasından izlədiyi bu kişi boyca hər iki qadından balacaydı.

Gecə yarından ötəndə kinodan çıxan arvadlar, arxasınca da dəstə-dəstə kişilər hay-küylə içəri doluşdu; Damasonun tanış qızı da içəri təpirlənlərin arasında idi və Damasonu görcək, keçib masa arxasında onunla üzbəüz oturdu.

Damaso qıza heç baxmadı da; o, pivənin altı şüşəsini artıq boşaltmışdı və hələ də rəqs eləyən kişiyə baxır, gözlərini ondan ayırmırdı. Kişi isə indi üç qadınla rəqs edirdi,

ancaq rəqs etdiyi qadınları bir tikə də vecinə almır, onlara əsla məhəl qoymurdu; bütün fikri-zikri öz hoqqa çıxaran ayaqlarında idi. O, dedikcə xoşbəxt görünürdü və daha da xoşbəxt olması üçün əl-ayağından savayı, deyəsən, tək-cə quyruğu çatışmırdı.

– Bu tip mənim xoşuma gəlmir, – Damaso dilləndi.

– Onda baxma ona, – qız dedi və bufetçidən içki istədi.

İndi meydança rəqs eləyən cütlüklərlə dolmuşdu, bayaqkı üç qadınla oynayan kişi isə sanki bunları görmür və özünü hələ də elə aparırdı ki, elə bil salonda tək idi. Hansısa anda baxışları ani olaraq Damasonun baxışlarıyla qarşılaşanda o, ayaqlarının çevikliyi daha da artırdı və gülüm-səyib dovşan dişinə bənzəyən xırdaca dişlərini göstərdi. Damaso kirpik tər-pətmədən eləcə düz onun gözünün içinə baxırdı. Və axırda kişi buna tab gətirmədi, təbəssümünü udub üzünü çevirdi.

– Özünü kefcil sayır.

– O elə gerçəkdən kefcildir, hər gələndə başqa kom-mivoyajörlər kimi öz hesabına musiqi çaldırır.

Damaso qızın üzünə çaşqın nəzərlərlə baxdı.

– Onda nə durmusan, get sən də qoşul. Üç adama çatan yem dördüncünü də görər.

Qız cavab qaytarmadı, üzünü rəqs meydançasına çevirib stəkandakı içkini qurtum-qurtum udmağa başladı. Rəngi solmuş sarımtıl donda o dedikcə ürkək və qətiyyətsiz görsənirdi.

Sonra rəqs eləməyə durdular. Damasonun sifəti getdik-cə tutulurdu. Qız onun qolundan yapışıb piştaxtaya sarı çəkdi:

– Acından ölürəm. Elə sən də bir şey yesən pis olmaz.

Bu vaxt kefcil kişi yanındakı üç qadınla birgə qarşılarına çıxdı. Damaso ayaq saxladı.

Çexovdan Markesə qədər

– Bəri bax görüm...

Kişi gülümsədi, amma yerişini yavaşıtmadı, ötüb keçmək istədi. Damaso qolunu qızdan qoparıb onun yolunu kəsdi.

– Sizin dişləriniz mənim xoşuma gəlmir.

Kişinin rəngi ağarsa da, yenə gülümsəməyində idi.

– Heç mənim də.

Qız imkan tapıb qolundan yapışanacan, Damaso kişinin sifətinə tutarlı bir yumruq ilişdirib onu meydanın tən ortasına sərdi. Müştərilərdən heç biri işə qarışmadı. Çığırışa-çığırışa hər üç qadın Damasoya sarılıb onu kənara çəkmək istədilər, qız isə itələyə-itələyə salonun dib tərəfinə apardı. Qəfil zərbədən sifəti fətir kimi yastılanmış kişi meymun kimi tullanıb yerindən qalxdı və meydançanın tən ortasında durub bağırdı:

– Çalın!

Gecə saat ikiyə yaxın salon artıq boşalmışdı və içəridə çox az adam qalmışdı. Hava yamanca bürkü idi. Müştərisiz qadınlar şam yeməyinə oturmuşdular; qız da üstündə qızardılmış ət olan bir boşqab lobyalı düyünü gətirib qabağına qoydu və masanın arxasında oturub hamısını tək qaşıqla yeməyə başladı. Damaso qıza küt nəzərlə baxırdı. Qız qaşığı düyü ilə doldurub:

– Açı ağzını, – dedi.

Çənəsini sinəsinə dirəmiş Damaso başını buladı:

– Biz kişilər belə şey yemirik. Bu, arvad xörəyidir.

Qalxmaq üçün Damasoya hər iki əliylə stoldan bərk-bərk yapışmaq lazım gəldi. Özünü birtəhər tarazlamışdı ki, qarşısında əllərini sinəsi üstə çarpazlayıb durmuş bufetçini gördü.

– Doqquz həştad! Bu monastır dövlətinki deyil.

Damaso onu kənara itələdi.

– İbnələrdən zəhləm gedir!

Bufetçi əvvəl onun qolundan yapışıb çəkmək istədi, ancaq qıza göz yetirib əl saxladı; Damasonun arxasınca yalnız bunu qışqırdı:

– Eybi yox, nə qədər itirdiyini sonra bilərsən.

Damaso çölə səndələyə-səndələyə çıxdı. Ay işığına qərq olan gümüşü çayın əsrarəngiz parıltısı onun beynində sanki parlaq bir çat qoyurdu, ancaq az keçmiş bu duyğu büsbütün soğulub getdi. Şəhərin o başındakı evinin qapısını görəndə, Damaso kiminlə istəsən mərc gəlməyə hazırdı ki, evlərinəcən olan bütün yolu yuxuda gəlib. Başını bərk-bərk silkələdi. Hansısa dumanlı, lakin güclü bir hiss həmin saniyədən etibarən son dərəcə ehtiyatlı davranmağı, hər bir addımı ölçüb-biçməyi ona təlqin edirdi; cırıldamasın deyə qapını da çox astaca itələyib açdı.

Anna ayıldı və Damasonu sandıqda qurdalanan gördü. Cib fənərinin işığı gözlərini qamaşdıranda, qeyri-ixtiyari olaraq divara sarı çevrildi, ancaq yuxulu-yuxulu qəfildən dərk elədi ki, Damaso soyunmaqla məşğul deyil. Otağın qəfil işıqlanması sanki qadını yataqdan dik qaldırdı və o, qalxıb yerinin içində oturdu. Əlində bağlama və cib fənəri tutmuş Damaso ağzıaçıq sandığının böyründə dayanmışdı.

Damaso barmağını ehmalca dodaqlarına yapışdırdı; Anna çarpayıdan yerə atılıb pıçiltı ilə:

– Sənin başına hava gəlib, – dedi və qaçıb qapının rəzəsini yerinə saldı.

Damaso cib fənərini bıçaq və şiş uclu əyə ilə birgə şalvar cibinə soxdu, bağlamayı qoltuğuna vurub Annanın üstünə yeridi. Anna kürəyini qapıya dayadı, lap yavaşdan dedi:

– Nə qədər ki mən sağam, sən burdan çıxmıyacaqsan!

– Çəkil! – Damaso xırıldadı və onu kənara itələmək istədi, ancaq Anna çərçivədən bərk-bərk yapışıb yerindən tərpənmədi; kirpik çalmadan bir-birinin gözlərinə baxdılar.

Çexovdan Markesə qədər

– Xalis uzunqulaqsan! – Anna pıçıldadı. – Allah sənə bu cür qəşəng gözlər verib, amma hayıf ki, aqlını əlindən alıb.

Damaso onun saçlarından yapışdı, qolunu o qədər burdu ki, axırda Anna ikiqat oldu.

– Dedim ki, çəkil!

Anna, eynən boyunduruq altdakı öküz kimi, hədəqədən çıxmış gözlərlə Damasoya yandan, çəpəki baxırdı. Bir anlıq ona elə gəldi ki, hər cür ağrıya dözə bilər, ərindən də xeyli güclüdür. Ancaq Damaso qolunu getdikcə daha bərk bururdu; axırda Anna tab gətirmədi və bu zaman boğazı qəhərləndi.

– Uşağı öldürərsən...

Damaso onu qamarlayıb çarpayuya sürüklədi. Əl-qolunun sərbəstliyini duyan kimi, Anna arxadan onun kürəyinə atıldı və birgə yatağa yuvarlandılar. Hər ikisinin nəfəsi təngimişdi.

– Çığıracam ha, – Anna onun qulağına pıçıldadı, – hünərin var yerindən tərən, o saat qışqırıb aləmi bura tökəcəm.

Damaso xırıldaya-xırıldaya şar bağlamasını onun dizinə çırpırdı. Anna bərkdən zarıyıb ayaqlarını bir-birindən araladı, ancaq tez də hər iki əliylə Damasodan möhkəm yapışdı ki, qarıya tərəf gedə bilməsin. Və yalvarmağa, dilə tutmağa başladı.

– Qulaq as, sabah mən özüm apararam, gerçək sözümdür, boylu arvadam, məni tutmazlar...

Damaso onun əlindən çıxdı.

– Görəcəklər səni, ay heyvan! Görmürsən bu gün hava necə işıqlıdır? Elə gicsən ki, bunu da qanmırsan!

Anna bir daha onu tutub saxlamağa, rəzəni çıxarmasına mane olmağa çalışdı, sonra gözlərini qıyıb az qala çığıracığa Damasonun üz-gözünü, boyun-boğazını, harasını gəldi cırmaqlamağa, əzişdirməyə, döyəcləməyə başladı.

– Vəhşi! Qanmaz!

Damaso üz-gözünü qorumaqda ikən, Anna qapının taxta rəzəsini dartıb onun əlindən aldı və düz tərəsinə tuşladı. Damaso qırağa sıçradı; iri və ağır rəzə onun çiyində taqqıldadı və çiyin sümüyü şüşə kimi cingildədi.

– Qəhbə! – Damaso bağırdı.

Daha səs-küy barədə düşünmədi, var gücüylə qolunu hərləyib Annanın qulağının dibindən ağır bir yumruq tutuzdurdu; zərblə divara çırpılan qadının əvvəlcə möhkəm tappıltısı, sonra boğuş iniltisi eşidildi. Ancaq Damaso ona baxmadan, heç geriyə də qanrılmadan qapıdan çıxdı; qapı aralı qaldı.

Kəskin ağrılar içində Anna döşəməyə uzanıb gözlədi: lap elə indicə onun qarnında nəsə olmalı, nəsə baş verməliydi. Divar dalında kimsə boğuş səslə onu yavaşdan çağırırdı. Hönkürməmək üçün dodaqlarını dişlədi, handan-hana ayağa qalxıb geyindi. O dəfə, Damaso oğurluğa getdiyi gecə olduğu kimi, yenə də ağına gəlmədi ki, əri qapı arxasında durub gözləyir, çünki öz planının boş şey olduğunu qanır və ümid eləyir ki, indicə arvadı çıxıb onu geri çağıracaq, dalınca yüyürəcək, zorla tutub saxlayacaq. Lakin Anna eyni səhvi təkrar elədi: ərinin dalınca qaçıb ona çatmaq, onu geri qaytarmaq əvəzinə, yenə başmaqlarını ayağına keçirib qapını örtüdü və ötən dəfəki kimi yenə də çarpayığı qaxılıb onun yolunu gözləməyə başladı...

Qapı örtüləndən sonra, yalnız bu vaxt Damaso geri qayıtmaq ümidinin puça çıxdığını dərk edib yola düzəldi. Küçə uzununu, yolun sonunacan onu it hürüşləri ötürdü, sonra isə ətrafa hansısa xəyali bir sükut çökdü. O, daş yolla öz addım səslərindən üşənə-üşənə gedirdi; şəhərin lal səssizliyində addımları çox bərk, çox da əcaib səslənirdi. Bilyardxananın köhnə qapısı önündəki boş sahəyə çatanacan heç bir ehtiyat tədbiri barədə düşünmədi.

Bu dəfə cib fənərini yandırmaq lazım gəlmədi; təkcə ötən dəfə həncamasını qopartdığı qapı öz yerinə bərkidilmişdi, qalan hər şey elə əvvəlki kimi idi. Damaso sağ əliylə qıfılı kənar eləyib, əyənün şiş ucunu o biri həncamanın altına soxdu, var gücünü də işə saldı. Taxtanın çürük qırıntıları yavaş-yavaş oyulub töküldü, qapı yerindən oynadı. Həncamasından qopmuş qapını itələməzdən qabaq bir qədər qaldırdı ki, kərpic döşəməni sürtməsin. Bir az aralayandan sonra çəkmələrini çıxarıb bağlama ilə birgə içəri dürtüdü, sonra da özü ay işığına qərqlənmiş bilyardxanaya girdi. Əvvəl boş şüşələrin, yeşik qalaqlarının yığıldığı qaranlıq dəhlizin yanından ötüb keçdi. Sonra pəncərədən içəri düşən bir çəngə ay işığının altında bilyard stolu gözə dəydi; bilyard stolunun arxasında dalı Damasoya tərəf olan dolablar, ən axırda isə üzü giriş qapısına tərəf düzülmüş bir xeyli stol-stul vardı. Işıq topasını və ətrafı sarmış qatı sükutu nəzərə almasan, hər şey ötən dəfəkinin eyni idi. Bu yerəcən gərginliyin öhdəsindən məhz iradəsi gücünə gələn Damaso sanki hansısa ovsuna düşmüş kimiydi.

Döşəmənin çıxıntı əmələ gətirmiş kərpiclərinə indi o daha heç bir əhəmiyyət vermədi. Çəkmələrini qapıya dirəyib ay işığının saldığı zolağın üzərindən adladı və piştaxta arxasındakı şar qutusunu axtarıb tapmaq üçün cib fənərini yandırdı. Ehtiyatı tamam unutmuşdu; bu barədə heç düşünmürdü də. Fənərin işığını sol tərəfdən sağ tərəfə yönəldəndə toz basmış şüşə qalağını, bir cüt əl nərdivanını, maşın yağına bulaşmış köynək bürməyini və nəhayət, şar qutusunu gördü. Qutu elə öz köhnə yerində idi. İşığı bir az da o üzə salanda Damaso yenə pişiyi gördü.

Pişik işıq zolağının arasından laqeyd nəzərlə ona baxırdı. Damaso eləcə lal-dinməz dayanıb işığı pişiyin üzündən çəkmirdi. Ancaq həmin andaca içi qəfildən səksənən kimi oldu və yadına düşdü ki, gündüzlər bilyardxanada heç vaxt pişik görməyib. O, fənər tutduğu əlini pişiyə yaxınlaşdırıb "pişt!" elədi, amma pişik buna zərrəcə

məhəl qoymadı. Bu zaman Damasonun beynində səssiz bir partlayış qopdu, pişik də yaddaşından ömürlük silinib getdi. Özünə gəlib nə baş verdiyini dərk edəndə fənər artıq əlindən düşmüşdü, amma şar bükülüsü qucağında idi; Damaso onu bərk-bərk sinəsinə sıxıb durmuşdu.

– Ey!

Damaso başdan-başa işığa qərq olmuş bilyardxanada don Rokenin tanış səsinə eşidərkən kürəklərində dəhşətli bir yorğunluq hiss edib ağır-ağır dikəldi.

İşıqdan karıxmış don Roke bircə trusikdə idi və əlindəki dəmir çəliklə bilyardxananın o başından yavaş-yavaş ona tərəf gəlirdi. Damasonun bayaq yanından ötüb keçdiyi şüşə və yeşik topasının arxa tərəfində qamak asılmışdı; qamak da birinci dəfə yox idi.

Aralarındakı məsafə azalıb on addım qalanda don Roke tullanıb müdafiəyə hazır vəziyyət aldı; Damaso da bağlama olan əlini arxasında gizlətdi. Don Roke gözlərini qıyaraq başını irəli uzatdı və uzağı yaxşı seçməyən eynəksiz gözləri ilə onun kim olduğunu anısdırmağa çalışdı.

– Demək bu, sən sənmiş! – birdən o heyrətlə bağırdı.

Damaso xeyli uzun sürən nəyinsə sonunun çatdığını hiss etdi. Don Roke çəliyi aşağı salıb lap yaxına gəldi; heyrətdən onun ağzı açıla qalmışdı. Eynəksiz və protez dişlərsiz, don Rokeni lap arvad hesab eləmək də mümkündür.

– Burda nə işin var sənin, neyləyirsən?

– Heç nə, – Damaso cavab verib, öz duruşunu nəzərə cərpmadan, hiss etdirmədən dəyişdi.

– O əlindəki nədi? – Don Roke soruşdu.

– Heç nə, – Damaso geri çəkilib dediyini təkrar elədi.

Don Roke pörtüb qızardı, əsməyə başladı; əlindəki dəmir çəliyi yellədə-yellədə bir addım qabağa qoyub qışqırdı:

– Nədi o əlindəki?

Çexovdan Markesə qədər

Damaso bağlamanı irəli uzatdı. Don Roke hələ də ehtiyatı əldən vermədən, sol əliylə bağlamanı ondan alıb barmaqlarının ucuyla ehmalca yoxladı və yalnız indi hər şeyi dərk etdi.

– Ola bilməz, yox, bu ola bilməz, – dedi.

Kişi elə çaşmışdı, elə sarsılmışdı ki, hətta əlindəki çəliyi də piştaxtanın üstünə qoymuşdu və kağızı açmağa girişib, deyəsən, Damasonu tamamilə yaddan çıxartmışdı; indi o, dərin bir sükut içində şarları gözdən keçirirdi.

– Mən onları çoxdan gətirib yerinə qoymaq istəyirdim.

– Şübhə eləmirəm.

Damaso ölü kimi ağardı. İçkinin dəmi çəkilib getmişdi; indi ağzında yalnız torpaq dadı qalmışdı və özünü dumanlı bir yalqızlıq içində hiss edirdi.

– Bu da sənə möcüzə, – don Roke şarları təzədən öz yerinə büküb dilləndi. – Sənin bu qədər səfeh olduğuna inanmazdım.

Başını yuxarı qaldıranda don Rokenin üzündə artıq tam başqa bir ifadə vardı.

– Bəs iki yüz peso hanı?

– Siyirmədə heç nə yox idi.

Don Roke ağzını büzüb bir qədər fikrə getdi, Damasonu dalgın nəzərlə süzüb irişə-irishə, dodağının altında eyni sözü bir neçə dəfə təkrar elədi:

– Heç nə yox idi, heç nə yox idi, demək, heç nə yox idi?..

Və dəmir çəliyi təzədən əlinə aldı.

– İndi sən bunu alkaldə deyərsən.

Damaso tərli ovuclarını şalvarına sürtdü.

– Axı siz özünüz də bilirsiniz ki, orda heç nə yox idi.

Don Rokenin bayaqkı təbəssümü yenə sifətində idi.

– Necə yox idi? Orda iki yüz peso vardı. İndi o pulları sən dərinədən soyub çıxardarlar. Özü də ona görə yox ki, sən oğrusan, xeyr, ona görə ki, axmaqsan, xalis axmaq...

M Ü N D Ə R İ C A T

A.P.ÇEXOV
Soyuq qan – 6

A.RÜNOSKE
Bal – 28

Ş.ANDERSON
Qarğıdalı əkini – 36
Macəra – 41

F.KAFKA
Hökm – 50

K.X.SELA
Blanşar küçəsində sirli qətl – 66

U. FOLKNER
Emili üçün qızılgül – 78

V.BORHERT
Uzun, çox uzun küçə boyunca – 96

M.VENTURİ
Heç vaxt unutmayacağımız yay – 116

F.ROT
Məzhəb qeyrətkeşi – 124

P.HANDKE
Nəzarət şurasına təbrik sözü – 172

L.O'FLAERTİ
Sürgünə doğru – 178

A.MORUA

Bir karyeranın tarixçəsi – 190
Balzakin günahı ucbatından – 223

C.QOLSUORSİ

İki baxış – 262

E.HEMİNQUEY

Frensis Makomberin uzun sürməyən xoşbəxtliyi – 270
Kilimancaro qarları – 313

O.YELLİNEK

Aktyor – 348

A.MORAVİA

Saxta əsginas – 356
Yük maşınının sürücüsü – 364

Q.Q.MARKES

Bizlərdə oğru yoxdur – 374

ÇEHOVDAN MARKESƏ QƏDƏR

Seçmə hekayələr toplusu

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında
Tərcümə Mərkəzi
Bakı–2015

Texniki redaktor: *Nəriman Veysəloğlu*
Kompüter dizaynı: *Aqil Əmrahov*
Korrektorlar: *Kəmalə Cəfərzadə, Selcan Məmmədli*

Çapa imzalanıb: 01.04.2015. Kağız formatı: 60x84 ¹/₁₆.
Ofset çapı. Fiziki çap vərəqi: 25,5. Tiraj: 500. Sifariş:

Azərbaycan Tərcümə Mərkəzi

Ə.Topçubaşov küç. 74

Təqdim olunmuş hazır fayldan "Təhsil Nəşriyyat-Poliqrafiya"
müəssisəsinin mətbəəsində çap olunmuşdur.

AZ1052, Bakı, F.Xoyski küç., 121A